

ENDC PROCEEDINGS

18/2014

CULTURAL, PEACE AND CONFLICT STUDIES SERIES

Volume I

Religion and Politics in Multicultural Europe: Perspectives and Challenges

Edited by Alar Kilp and Andres Saumets

Volume II

Extremism Within and Around Us

Edited by Alar Kilp and Andres Saumets

Volume III

The Law of Armed Conflict: Historical and Contemporary Perspectives

Edited by Rain Liivoja and Andres Saumets

Volume IV

Sõna sõjast ja sõda sõnast. Tekste ja tõlgendusi

War of Words, Words of War. Texts and Interpretations

Edited by Andres Saumets and Vladimir Sazonov

Volume V

Operatsioon "Iraagi vabadus": kümme aastat hiljem

Operation "Iraqi Freedom": Ten Years Later

Edited by Andres Saumets, Holger Mölder and René Värk

ESTONIAN NATIONAL DEFENCE COLLEGE

CULTURAL, PEACE AND CONFLICT STUDIES SERIES

SERIES EDITORS:
ANDRES SAUMETS AND VLADIMIR SAZONOV

VOLUME V:
**OPERATSIOON "IRAAGI VABADUS":
KÜMME AASTAT HILJEM
OPERATION "IRAQI FREEDOM":
TEN YEARS LATER**

Andres Saumets, Holger Mölder and René Värk

Proceedings
18/2014

EDITOR-IN-CHIEF:
Andres Saumets (Estonia)

EDITORIAL BOARD:
Sten Allik (Estonia)
Wilfried Gerhard (Germany)
Ken Kalling (Estonia)
Jörg Keller (Germany)
Vitali Lokk (Estonia)
Enno Mõts (Estonia)
Erik Männik (Estonia)
Andreas Pawlas (Germany)
Claus Freiherr von Rosen (Germany)
Karl Salum (Estonia)
Vladimir Sazonov (Estonia)
Volker Stümke (Germany)
René Värk (Estonia)

LANGUAGE EDITORS:
Collin W. Hakkinen (USA)
Kristiina Haug (Estonia)
Reet Hendrikson (Estonia)
Karen Kuldnokk (Estonia)
Epp Leete (Estonia)
David W. E. Thomas (United Kingdom)
Amy Christine Tserenkova (Estonia)

EDITORIAL COUNCIL:
Martin Herem (Council Manager, Estonia)
Hubert Annen (Switzerland)
Richard H. Clevenger (USA)
Angelika Dörfler-Dierken (Germany)
Sharon M. Freeman-Clevenger (USA)
Thomas R. Kämmerer (Germany)
Jakob Kübarsepp (Estonia)
Ants Laaneots (Estonia)
Tõnu Lehtsaar (Estonia)
Rain Liivoja (Australia)
Gale A. Mattox (USA)
Ago Pajur (Estonia)
Robert Rollinger (Austria)
Michael N. Schmitt (USA)
Peeter Tulviste (Estonia)
Martti Turtola (Finland)
Zdzislaw Sliva (Poland)

ISSN 1736-0242
ISBN 978-9949-9304-4-9

Autoriõigus ja väljaandja: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, 2014
Riia 12, 51013 Tartu, Estonia
www.ksk.edu.ee/toimetised

Eesti Ülikoolide Kirjastus, www.eyk.ee

SISUKORD

IRAAGI SÕDA 2003: TAGAMAAD JA TAGAJÄRJED.....	7
<i>Holger Mölder, René Vürk, Andres Saumets</i>	
AMERICAN EXCEPTIONALISM AND THE WAR IN IRAQ.....	11
<i>Wilfried Gerhard</i>	
HAS AL QAEDA IN IRAQ BEEN DESTROYED? REASONS FOR THE POWER STRUGGLES IN IRAQ AFTER THE WITHDRAWAL OF US FORCES.....	25
<i>Hans Krech</i>	
IRAAGI 2003. AASTA OPERATSIOON, SELLE TAGAMAAD JA MÕJU RAHVUSVAHELISELE SÜSTEEMILE NING IRAAGI RIIKLUSE ARENGULE.....	40
<i>Holger Mölder</i>	
OPERATSIOON „IRAAGI VABADUS”: KAS RELVASTATUD JÕU KASUTAMISEKS OLI ÕIGUSLIK ALUS?	71
<i>René Vürk</i>	
INIMÕIGUSTE KAITSE JA SELLEGA SEOTUD PROBLEEMID IRAAGIS.....	96
<i>Mart Nutt, Viljar Veebel</i>	
ETNILIS-USULISTE VÄHEMUSTE OLUKORRAST IRAAGIS ENNE JA PÄRAST OPERATSIOONI „IRAAGI VABADUS”	118
<i>Andres Saumets, Kuldar-Valdo Karula</i>	
KÜMMME AASTAT SÕDA TERRORISMI VASTU: IRAAGI- JA AFGANISTANI-DISKURSUSEST 2011. AASTASSE.....	174
<i>Karen Kuldnokk</i>	

IRAANI IDEOLOOGIAST JA GEOPOLIITIKAST LÄBI AJALOO NING SELLE MÕJUST IRAAGILE.....	197
<i>Holger Mölder, Vladimir Sazonov, René Värk</i>	
ENGLISH SUMMARIES.....	243
CONTRIBUTORS.....	252

IRAAGI SÕDA 2003: TAGAMAAD JA TAGAJÄRJED

Märtsis 2013 korraldasid Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused konverentsi, et tähistada kümne aasta möödumist operatsiooni „Iraagi vabadus” algusest. Eestile tähendas sellel operatsioonil osalemine juunist 2003 kuni 2009 mitut olulist verstaposti. Kuigi tegemist ei olnud esimese rahvusvahelise operatsiooniga, millest Eesti kaitseväelased osa võtsid, võib siiski tõdeda, et Eesti kontingent sai just Iraagis oma esimesed tõsisemad lahinguolukorra tuleristsed. Pärast Saddam Hussein'i režiimi kukutamist Ameerika Ühendriikide ja liitlaste poolt puhkes Iraagis verine kodusõda. Olukorra stabiliseerimiseks moodustati Ameerika Ühendriikide ning Suurbritannia ja Põhja-Iirimaa Ühendkuningriigi juhtimisel rahvusvaheline koalitsioon, kes sai ÜRO Julgeolekunõukogult mais 2003 mandaadi olukorra stabiliseerimiseks. Lisaks oli see esimene kord, kui Eesti üksus osales rahvusvahelisel operatsioonil koostöös Ameerika Ühendriikide üksustega, keda võib siiani pidada maailma kõige tugevamaks sõjaliseks jõuks. Kurvem pool oli see, et Eesti kaitseväge kandis just Iraagis oma esimesed kaotused rahvusvahelistel rahuoperatsioonidel: võitluses turvalisema maailma eest andsid elu kaitseväelased Andres Nuiamäe ja Arre Illenzeer. Kokkuvõttes võib tunnistada, et Eesti kaitseväelased tulid katsumusest auga välja ja said hindamatu kogemuse osaliseks.

Siinne „KVÜÕA toimetiste” erinumber ongi inspireeritud eelmainitud konverentsist ning võtab lähema vaatluse alla operatsiooni „Iraagi vabadus” erinevad (eeskätt ajaloolised, poliitilised, õiguslikud, sõjalised ja usulised) tahud. Lisaks leiab kogumikus võrdluses Iraagiga käsitlemist tema naaberriik Iraan, kes on ajaloo jooksul mõjutanud Iraaki nii poliitiliselt kui kultuurilis-usuliselt, samuti pikaajaline kriisikolle Afganistan, kelle tegevusse sekkus rahvusvaheline üldsus umbes samal ajal.

Erinumber kannab aastanumbrit 2014. Niisiis leidsid 35 aastat tagasi, 1979. aastal, Lähis-Idas ja Ees-Aasias aset sündmused, mis on mõjutanud kogu rahvusvahelise süsteemi arengut. Aasta alguses, jaanuaris-veebruaris, toimus Iraani islamirevolutsioon, mis muutis radikaalselt sealset ühiskondlikku korda. Opositsiooni suhtes repressiivne, kuid ikkagi läänemeelne, sekulaarne ja modernistlik šahhirežiim asendus teokraatliku riigiga, mida juhtisid Iraani šiiitlikud usujuhid, ajatollad, kusjuures suurajatolla Ruhollah

Mostafavi Moosavi Khomeini omandas lisaks usujuhi positsioonile ka poliitilise võimu. Muutus ka Iraani staatus rahvusvahelises süsteemis, sest Ameerika Ühendriikide ühest peamisest liitlasest regioonis sai tema vihane vaenlane. Novembris hõivasid Iraani üliõpilased Ameerika Ühendriikide saatkonna ja konsulaadi Teheranis ning hoidsid nende töötajaid kuni jaanuarini 1981 pantvangis. Kirjeldatud vahejuhtum pingestas riikidevahelisi suhteid veelgi ja olukord pole lahenenud veel praegusekski.

Iraani naaberriigis Iraagis tuli juulis 1979 võimule senine asepresident Saddam Hussein, kes kukutas oma sugulasest ja parteikaaslasest eelkäija president Ahmed Hassan al-Bakri. Saddam Hussein esindas vana kooli araabia sotsialiste, kes kuulusid valitsevasse Araabia Taassünniparteisse (Baath) ja kes tulid 1960. aastatel võimule nii Iraagis kui Süürias. Viimase 35 aasta jooksul on sekulaarsete rahvuslike sotsialistide (tuntuim esindaja kunagine Egiptuse liider Gamal Abdel Nasser) poliitiline mõju kahanenud, seevastu islamistlike jõudude mõju sealsetele ühiskondadele märgatavalt tugevnenud. Nasseristliku põlvkonna järeltulijana üritab Süüria kodusõjas meeletult võimule jääda Süüria president Bashar al-Assad. Ühiskondliku pöörde võib tinglikult paigutada jällegi 1979. aastasse, mil ei leidnud aset mitte ainult šiitide poliitiline ärkamine Iraanis, vaid ka islami arvukaima usukogukonna ehk sunniitide poliitilise eneseteadvuse tõus, mis sai alguse Nõukogude Liidu sissetungiga Afganistani.

Islami fundamentalistid andsid oma poliitilisest aktiveerumisest märku juba varem. Novembris 1979 toimus Saudi Araabias islami pühapaigas Mekas sündmus, mille on paljud ilmselt juba unustanud. Salafistlik rühmitus Juhayman al-Otaybi juhtimisel vallutas toona Meka Suure Mošee (Al-Masjid al-Haram). Nimetatud sündmus oli otsekui äärmuslike islamistlike meeleolude ja islamistide kasvavate poliitiliste ambitsioonide eelhoiatus. Sunniitide poliitilise aktiveerumise kooliks sai aga Afganistani kodusõda, mis järgnes Nõukogude Liidu sissetungile ja mis liitis äärmuslikuma osa sunniitidest. Afganistani kodusõja pinnalt kasvasid välja ka kurikuulsatena maailma ajalukku minevad rühmitused Taliban ja al-Qaeda. Kahte samal ajal toimunud Ees-Aasia konflikti käsitleb võrdleva diskursuseanalüüsina oma artiklis Karen Kuldnokk, kuid Afganistani operatsioonil peatume põhjalikumalt ehk mõnes järgnevas numbris. Erinumbri põhirõhk on siiski Iraagi konfliktil, mida käsitleb juriidilisest vaatenurgast René Värk ja poliitilisest perspektiivist Holger Mölder. Siinkohal on oluline märkida, et just 2003. aastal alanud sõjaline operatsioon tõi Iraaki terroristrühmituse al-Qaeda, kelle tegevust valgustab Hans Krech. Pärast võõrvägede lahkumist on sunniitlikud äärmuslased muutunud riigi üheks peamiseks destabiliseerivaks jõuks.

Praeguseid Iraagi alasid peetakse tsivilisatsiooni hälliks. Just siit kerkis fööniksina tuhest sumeri kultuur – üks esimesi kõrgkultuure maailmas. Need alad on aastatuhandete jooksul näinud erinevate tsivilisatsioonide tõuse ja languseid ning erinevaid võõrvallutajaid, kes on püüdnud ennast sealsetes tingimustes maksma panna. Ei tasu unustada, et abbassiidide kalifaati keskusega Bagdadis peetakse araabia kõrgkultuuri üheks tähetunniks. Iraak on ajalooliselt tugevasti seotud naabruses asuva Iraaniga, kellega on aastatuhandeid elatud kõrvuti nii rahu kui sõjas. Sel põhjusel kajastatakse erinumbri lähemalt kahe riigi suhete geopoliitilisi aspekte (Vladimir Sazonov, Holger Mölder, René Värk). Aasta pärast ajatolla Homeini ja Saddam Hussein võimuletulekut leidsid mõlemad riigid end kaheksa aastat kestnud sõjas, mis ei toonud edu ei ühele ega teisele poolele. Kui sõda Iraaniga 1988. aastal patiseisus lõppes, üritas diktaatorliku juhtimisstiiliga Saddam Hussein kehtestada võimu Iraagi lõunapoolse naabri, väikese, kuid naftarikka Kuveidi üle. Kui külma sõja kontekstis nautis Iraaniga sõjas olnud Iraak harukordselt nii valdava osa lääneriikide kui ka Nõukogude Liidu toetust, siis Kuveidi ründamisega augustis 1990 asetas Saddam oma riigi väljapoole rahvusvahelist süsteemi, mistõttu paljud varasemad liitlased osalesid hoopis Kuveidi vabastamisel aastal 1991. Rahvusvahelise koalitsiooni võit Lahe-sõjas jättis Saddam Hussein aga Iraagis võimule. Soov viia võidukalt lõpule 1991. aastal alanud sõda oli kindlasti üks ajendeid, miks Ameerika Ühendriigid otsustasid 2003. aastal Saddam Hussein võimult kukutada.

Ameerika Ühendriikide jaoks kujunes Iraak oodatust tõsisemaks katsumuseks. Pärast al-Qaeda terrorismirünnakut septembris 2001 alustasid ameeriklased kättemaksuks ülemaailmset sõda terrorismiga ja üritasid „päästa maailma”. Niinimetatud Bushi doktriini järgi korraldasid Ameerika Ühendriigid võimalike ohuallikate vastu erinevaid rünnakuid ning võtsid endale kohustuse osaleda vähemalt kahe suurema kriisi likvideerimisel maailmas. Purustanud suhteliselt kergesti Iraagi relvajõudude vastupanu, sattusid rahvusvahelise koalitsiooni relvajõud konfliktijärgses rahuloomises tõsisesse raskustesse. Kõrvuti sõjaliste raskustega seisis ameeriklased vastamisi nii Iraagi ülesehitusprobleemidega kui rahvusvahelises üldsuses pead tõstnud negatiivsete hoiakutega Iraagi sõjalise operatsiooni suhtes. Veelgi enam: operatsioon „Iraagi vabodus” põhjustas lääneriikide seas olulise lõhenemise. Otsust ründata Iraaki kritiseerisid ägedalt eelkõige Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia ja pärast valitsusvahetust ka Hispaania. Kui al-Qaedale varjupaika pakkunud Talibani ründamisse Afganistanis suhtus rahvusvaheline kogukond mõistvalt, siis Iraagi operatsiooni tagamaad jäid paljudele hämaraks, sest mitmed sõjalise invasiooni ajendid, eelkõige muidugi massihävitusrelvade tootmine

Iraagis, ei leidnud hiljem kinnitust. Ameeriklaste sekkumise poliitilis-ideoloogilisi tagamaid valgustab oma artiklis Wilfried Gerhard.

Iraagi ja Afganistani operatsioon andsid õppetunni kogu maailmale, näidates, et nüüdisaegses üleilmastuvas maailmas ei ole võimalik konfliktide ohjamisel loota vaid sõjalistele lahendustele – märksa olulisem on, kuidas toimub riigi ülesehitamine konflikti järel. Esmatähtis on veenda erinevaid ühiskonnakihte selles, et nende kätes on rahumeelse ja edukalt toimiva ühiskonna kestlik areng. Aastal 2014 on Iraak ühtepidi demokraatlik riik, kus esimest korda riigi ajaloos osalevad valitsemises eelnenud režiimide poolt tagakiusatud arvukad usulised ja etnilised rühmad nagu šiiidid ja kurdid. Teistpidi valmistavad etniliste ja usuliste vähemuste üha halvenev olukord (analüüsivad Andres Saumets ja Kuldar-Valdo Karula) ning inimõiguste kaitse (käsitlevad Mart Nutt ja Viljar Veebel) Iraagis tänapäevalgi kuhjaga probleeme, mida sealne ühiskond ei ole suutnud veel lahendada. Pealegi on paljurahvuseline ja multireligioosne Iraak pärast Saddami režiimi sõjalist kukutamist märgatavalt muutunud. Esmakordselt Iraagi ajaloos on usulise enamiku moodustavad šiiidid tõusnud Iraagi võimuladvikusse ja neil on viimaks ka enamus parlamendis. Vähemuses olevad sunniidid on kaotanud oma senise võimupositsiooni ning selle taastamiseks kasutavad nad sageli vägivalda, mis pingestab erinevate usukogukondade ja etniliste gruppide suhteid ning ohustab niigi habrast rahu. Iraagi suurima etnilise vähemusena on kurdidel seevastu õnnestunud pärast Saddami režiimi kukutamist oma mõjuvõimu üha suurendada ning areneda jõudsalt suurema rahvusliku enesemääramise ning poliitilise ja kultuurilise autonoomia suunas. Suurimateks kaotajateks on sõjajärgses Iraagis aga need etnilis-usulised vähemused, kes ei kuulu islami usutraditsiooni (kristlased, mandalased, jeziidid jt) ning kelle sajanditepikkune eksistents Iraagis võib lähiajal koguni lõppeda.

Holger Mölder

René Värk

Andres Saumets

Tartu, 10. juuni 2014

AMERICAN EXCEPTIONALISM AND THE WAR IN IRAQ

Wilfried Gerhard

I. American Exceptionalism – Opportunity and Risks

In 1984, Caspar Weinberger, then U.S. Secretary of Defence, gave a famous speech on the use of military force. The issue under consideration was whether military force should be used only in the narrow context of real military threats to the U.S. and its allies or in the wider context of coercive diplomacy as well. This debate was – so to speak – a preview of what was to follow in the ensuing decades. Indeed, the very nature of contemporary conflicts has made it necessary to look beyond the traditional contexts of interstate war and focus much more on new conflicts “other than war”, i.e. “wars” in the context of privatized violence and/or failing and failed states. Fighting terrorism, halting genocide, restoring political order, assisting in nation building, if not comprehensive democratization has become the new political order of the day. In the wake of these developments, military force will inevitably become much more entangled with other forms of diplomatic and foreign policy methods of crisis management, i.e. diplomacy backed by threat and sanctions, diplomacy backed by force, force backed by diplomacy and diplomacy backed by reconstruction, nation building and possibly democratization.

Looking at George W. Bush’s Iraq war it is all too evident that this war was on the surface only, about a classical interstate conflict. Upon digging deeper it becomes evident that there was a huge effort underway to redesign not only Iraq, but the entire Arab world. And this effort was deemed necessary in order to redress a failing state and region respectively. Regime change in Iraq seemed the only way out and at the same time was considered a hopeful undertaking because of the anticipated spill-over effects for the whole region. G.W. Bush stated in a September 23, 2003 speech to the

United Nations General assembly the following: “Iraq as a democracy will have great power to inspire the Middle East”¹.

Looking at the specifics of the American foreign and security policy, it would lead one to think that the United States is best prepared for such an undertaking. The reason for this is that there is an inherent “idealistic” streak in its foreign policy design that determines and shapes the formulation of desired outcomes in political and military conflicts. This is grounded on the “exceptionalist” pattern of American self-perception which arises from America’s unique history, its unparalleled development as a free and democratic society, its exemplary institutions that serve as a beacon to the rest of the world, and last but not least its self-imposed moral obligation to allow other less fortunate peoples to participate in those blessings. This idealistic streak has had a deep and lasting impact on all of America’s foreign policy projects and wars alike, and is a far cry from the traditional European-style foreign and security policy revolving around perceptions of a perpetual political struggle for power and influence and perpetual military aspirations toward victory and domination.

Looking concretely at what this has meant, particularly in terms of Americas war efforts over the course of modern history it becomes evident that whatever the military involvement, these involvements never lacked – apart from their “realist” political motives – an “idealist” superstructure: be it the abolition of slavery (Civil War), the ultimate termination of colonialism (Spanish-American War), worldwide democratization (World War I.), Europe’s liberation from fascist totalitarianism (World War II.), the creation of a “New World Order” (First Iraq War), or the elimination of the “axis of evil” (partly addressed in the Second Iraq War).

This exceptionalist pattern of self-understanding and the resulting “idealistic” colouring of foreign and security policy has been theoretically framed by the so called “Wilsonian” school of thought (named after its author and most prominent theoretician)² which favours the securing of peace, and ensuring it as a natural state of international affairs and sees that it is supported

¹ See **Bush, George W.** 2003. w.w.w.whitehouse.gov/news/releases/2003/09/20030923-4.html.

² Woodrow Wilson, President of the United States from 1913–21, was a fervent supporter of idealistic plans to create a global peace. He failed in his attempt at creating the “League of Nations” after World War I – the precursor of the United Nations. Today, much of his political idealism seems to be more characteristics of a European than American approach to the issues of peace and war. This essay will trace America’s departure from Wilsonian principles.

by worldwide democracy, enforced by international law, reinforced through political cooperation and enhanced with economic openness.

There is no point in focusing on the potentially dangerous hypocrisy of this kind of elevated idealist posturing and the all too obvious malicious insinuation that this idealism is, de facto, nothing more than a cover-up strategy in order to disguise publicly unjustifiable “realist” political objectives. Such conspiracy theories will lead nowhere. Much more relevant is the recognition that “exceptionalism” and “idealist” political projects are a double-edged sword.

On the one hand a self-critical and carefully thought-out “idealism” of the Wilsonian type may promote a theoretical understanding of the interrelated nature of conflicts, particularly modern ones – encompassing everything from religion to economics to technology to social affairs to law. As far as imperatives for political action are concerned, Wilsonianism would require an appropriate mix of available tools (military/civilian) and expedient procedures (coercive/ supportive) in the different stages of conflict resolution – decidedly aimed at creating the political conditions necessary for sustainable peace and order. This ultimate goal – peace – may be considered merely a “regulative idea”, but it emphatically conveys the notion that successful policies are more than the outcome of a military mission.

This kind of idealism, in its “humble” variant, is predicated on two assumptions:

First, the superior nature of freedom and democracy – its perpetual truth, so to speak – does not by any means justify any kind of moralistic and self-idealizing grandeur on the part of those who are in some way “exceptional” and endowed with these values.

Second, the universal validity and “self-evidence” of freedom and democracy must not obscure a keen awareness of the often difficult and complex road map to these objectives. Both pitfalls have to be taken seriously.

1. The pitfall of self-idealizing grandeur

Any kind of idealist grandeur may, in many ways, hamper reflections on the appropriate use of assets (both military and civilian) at the state’s disposal. Self-idealizing grandeur may easily tempt political actors to disregard the moral constraints that have been imposed, and thus affect the way objectives are pursued and thereby cloud the realization of the moral unacceptability of certain available means. This ever looming discrepancy becomes all the more dangerous as more destructive assets become available.

In this respect the American mindset offers only a pragmatic solution. As American self-perception revolves around the central category of “success

versus failure”, Americans are prepared to abandon unsuccessful adventures however strong the moral foundations were. Ethical and psychological issues, however, cut deeper.

2. The pitfall of “self-evidence”

The “idealist” approach has – as previously mentioned – fails to take into consideration the paradox between the universal self-evidence of values and their complete lack of realization around the globe. Cultural, religious, economic and social roadblocks that cannot easily be removed may stubbornly stand in the way of an envisioned “paradise”. But American common sense is deeply convinced that the universal validity of freedom and democracy often demands no more than the more or less forcible removal of obstructive societal and political hindrances that stand in the way of a straight forward development towards self-evident truths. After all, the dream of democracy and freedom is in everybody’s heart, irrespective of colour, religion, race, social status and political leanings. So, often little attention is paid to transitional issues, and thus possibly desirable developments are curtailed. But the truth is: the dream of freedom in every heart must be laid bare and then nurtured in order to become realized.

The proposition that must be substantiated in the following two paragraphs, is as follows: just as an uncritical American idealism in conjunction with a politically and morally unreflective use of military force facilitated the Iraq war, the concomitant absence of awareness of the necessary prerequisites for free and democratic societies also became the “thorn in the flesh” of the Iraqi operation itself.

II. Bush’s Neoconservative Variant of Exceptionalism: the Gateway to the Iraq War

After the unexpectedly undramatic demise of the Soviet Union, the United States found itself in the position of being the only remaining superpower on the globe equipped with a military power worth nearly half the rest of the world’s military expenditures. Not even Rome could boast of looming so large a presence above the others. Political analysts rightly came to talk of an emerging “American Empire” in the 21st century bearing out the pattern of an “exceptionalist” self-perception: unparalleled strength and influence combined with an unequalled set of liberal democratic values. But 9/11 set the stage for this exceptionalism degenerating into an apocalyptic self-image

with a black and white view of international relations and a concomitant ostentatious demonstration of military superiority and unfettered national freedom of action. Bush's famous (or infamous?) 2002 National Security Strategy³ bears testimony to this new framework of thinking. This new framework lies like a layer of dispersed arguments over very traditional Wilsonian language. The National Security Strategy suffers a slight contradiction in terms. Wilsonian language is expressed in sentences such as:

“We build a world of justice, or we will live in a world of coercion”⁴,

“We must... work to make the world a better place for all its citizens”⁵,

“We have our best chance... to build a world where great powers compete in peace instead of preparing for war”⁶,

“We will actively work to bring the hope of democracy, development, free markets, and free trade to every corner of the world”⁷,

“Including all of the world's poor in an expanding circle of development – and opportunity – is a moral imperative and one of the top priorities of U.S. international policy”⁸.

“In exercising our leadership we will respect the values, judgement, and interest of our friends and partners”⁹.

All of this is summarized in the political credo: “The U.S. National Security Strategy will be based in a distinctly American internationalism”¹⁰.

But on the other hand there is the worrying apocalyptic language originating from the traumatic experience of 9/11 and its ramifications. The National Security Strategy is full of this language:

³ **The National Security Strategy of the United States of America (= NSS)** , September 2002. See: <http://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>.

⁴ NSS, p. 9.

⁵ NSS, p. 21.

⁶ NSS, p. 25.

⁷ NSS, preface.

⁸ NSS, p. 21.

⁹ NSS, p. 31.

¹⁰ NSS, p. 1.

“War has been waged against us by stealth and deceit and murder”,¹¹

“Shadowy networks of individuals can bring great chaos and suffering to our shores”,¹²

“We are menaced by catastrophic technologies in the hands of the embittered few”,¹³

There are small groups with “catastrophic power to strike great nations”,¹⁴

There is “the emergence of a small number of rogue states (which) callously violate international law”,¹⁵

There is “premeditated politically motivated violence perpetrated against innocents”.¹⁶

In the framework of traumatic experiences the collective self-image changes dramatically – it takes on an ominously apocalyptic colouring. Now the political order of the day is the battle against these evil forces – their elimination and extermination. This leads to a mentally narrowing narcissism of self-righteousness and a compensatory grandeur in terms of the imminent struggles afoot. So we learn

that the United States is entitled “to speak the language of right and wrong”¹⁷

that it is justified in labelling failing or failed states as “rogue states”¹⁸

that the United States inner core of a “peaceful nation”¹⁹ is not altered by its “fierce” military response, *and*

that it is endowed with the quasi superhuman task to “rid the world of evil”.²⁰

This gigantic endeavour requires operative procedures and means that no longer follow traditional, negotiated and morally constrained political patterns of action.

¹¹ NSS, p. 5.

¹² NSS, preface.

¹³ NSS, p. 1.

¹⁴ NSS, p. 13.

¹⁵ NSS, p. 13–14.

¹⁶ NSS, p. 5.

¹⁷ NSS, p. 3.

¹⁸ NSS, p. 13.

¹⁹ NSS, p. 5.

²⁰ NSS, p. 5.

Extraordinary challenges can only be answered by extraordinary actions beyond the usual set of rules and regulations, restrictions and restraints. And here the departure from Wilsonian principles takes on an ominous clarity. Wilsonian internationalism is replaced by imperial attitudes. The United States is entitled to unfettered freedom of action specified in the concepts of

- Unilateralism, i.e. “acting alone”²¹ without any authorisation – be it the U.N. or other regional alliances.
- “Preemptive”²² action (while warning others “not to use preemption as a pretext for aggression”)²³.
- “Coalitions of the willing”²⁴ – thus undermining the fabric of institutional arrangement within the international community.
- Non-acceptance of the International Criminal Court (ICC).²⁵

This is the new American exceptionalism: an imperialism that is naturally in line with the true interests of all humankind. None of the other neo-liberal theorists has put it better, and in such plain language as Robert Kagan when he spoke of the United States as a “benign” empire or as a “behemoth with a conscience”. This deformation of American idealist exceptionalism was the strategic framework which determined America’s jump into the Iraq war. Iraq hadn’t challenged the U.S. strategically, but morally. It fulfilled all of the available criteria of a rogue state:

- supposedly harboring weapons of mass destruction,
- providing a safe haven for terrorists,
- having a devastating record of human rights abuses, and finally,
- apparently being an exemplary state to prove the possible spill-over effects of democratization under American leadership.

III. A Free and Democratic Iraq? The Contradiction Between Political Culture and Electoral Democracy

While the presumed moral deficits of Iraq proved partly questionable – after all, weapons of mass destruction were not found, and the presence of Al Quaida terrorists was to a greater extent due to Americas military

²¹ NSS, p. 6.

²² NSS, p. 15.

²³ NSS, p. 15.

²⁴ NSS, preface.

²⁵ NSS, p. 31.

involvement, rather than due to Al Quaida's original preferences. So, democratization was what remained as the overarching objective of America's military commitment. It was not without good reason that the military campaign was dubbed "Iraqi freedom" – as opposed to the rather prosaic labelling of the first Iraq war as "Desert Storm". But why did these rather lofty aspirations fail to come to fruition in Iraq? The answer is quite simple: The American political establishment underestimated the relevance of all the ingredients of Iraqi political culture that neither stimulated nor nurtured Iraq's development towards liberty and democracy. It was convinced that when an institutional framework of authoritarian dictatorship is crushed and a democratic institutional structure of democracy (the establishment of a multi-party system, a parliament, popular elections, and an accountable government) is put in place, a country can be considered safe for democracy. But that did not prove true. An institutional democratic framework is the expression of a prevailing democratic culture, but it cannot be created. So, democratic institutions have only a modest chance of surviving in a non-democratic political culture. And the prevailing political culture in Iraq is non-democratic. Three major impediments to the desired process of democratization can be named:

1. A modern secular state is not feasible.
2. The emergence of a modern civil society revolving around egalitarianism (instead of tribal paternalism), values of meritocracy (instead of tribal nepotism and clientelism), individualism and personal responsibility (instead of conventional role ascriptions – particularly in gender related issues), and intellectual questioning (instead of authoritarian guidance) are not a likely development in the years to come.
3. The supportive power of a booming economy is absent to a deplorable extent.

Re (1): Statehood

It must be noted that Iraq is predominantly a Muslim country, and the Muslim faith is – in contrast to Christian faith – rather resistant to a kind of secularism that stipulates that religious commitment be restricted and relegated to the private sphere and to the individual conscience. This creates a subjective principled value-orientation that may prove its worth and vigour even in the context of pragmatic everyday politics. The essence of Islam is the attainment of a much closer connection between religion and politics than Christianity could ever provide. So it cannot come as a surprise that few Muslim countries qualify as democracies. (Turkey, for instance, – but this is due to the

cultural and political ramifications of Atatürk's forcibly imposed secularism.) The often vocally supported notion of a sharia – based constitution, not to mention the Salafist idea of a revival of the sultanate, bears testimony to the lasting resistance against any kind of secular political rule. So, even democratically elected governments, such as those that we can now observe in Iraq and other post Arab spring countries, are not institutional representations of a secular political culture. Currently, the opposite is true: they are for the most part the vanguard of staunch Islamist revival projects – fighting for their special vision of what a truly Muslim society is all about.

But the political situation in Iraq is still more complicated because there is not a homogenous Muslim population pushing through its religious-political agenda. Iraq is characterized by a deep-running Shia-Sunni divide, if not chasm, with Shiites representing 65 per cent and Sunnis representing 20 per cent of the population, and Christians and other minorities representing the rest. The warring religious visions of the future political design of Iraq are tearing the country apart. On top of this complex and polarizing situation is the divide between moderate and radical forces on all sides.

One may object that this is the normal ideological pluralism experienced in all modern democratic countries. But this is missing the point. The different parties and factions fighting for religious hegemony in Iraq don't fight within the framework of pluralism – they outright fight pluralism. So, none of the Parties committed to Iraq's political future is able to compromise.

- Be it a kind of “Islamic theocracy (as realized in Iran ceding ultimate political authority to religious Shiite leadership – Muqtada es-Sadre and the Islamic Supreme Council can be counted on to cling to that vision);
- Be it a moderate national, but Shia-dominated regime like that favoured by prime minister al-Maliki (independence from Iranian influence is taken for granted);
- Be it the Sunni vision of an extremist Wahhabist government using Saudi Arabia as a role model;
- Be it a more moderate government modelled on the (so to speak: “liberal”) Hanbalite School of Sharia law;
- Be it the minority vision of a more secular breed of political activists originating from the disbanded Baathist party organisations and from the Iraqi exile organisations previously well-connected to the United States;
- Each of their visions claims to be the only true one.

Why is this? The answer is threefold:

- There is no cultural model available which would show how to reconcile and compromise a commitment to Islam and democratic procedures, i.e. how to stick to one's own religious convictions, and yet simultaneously accommodate others' religious preferences and political leanings. If political designs are conceived (and they are, indeed) to be the direct outflow of God's absolute truth and unquestionable will, then compromise would be tantamount to apostasy and lead to its inevitable consequence: going to hell. This catastrophic equation can only be resolved by a sort of religious enlightenment which would help to differentiate between God's divine and absolute truth and its typically human and humble equivalent in the fashion of seeking (not: disposing of) truth. But enlightenment is currently far from reality.
- The reality is that under the guise of executing God's absolute truth and unquestionable will, a morally unrestrained struggle for power paralyzes pragmatic down-to-earth politics. The ongoing activities of militias and suicide commandos in Iraq are testimony to this struggle to secure one's own sphere of influence at the expense of people's welfare. This struggle is not about how to safeguard and develop public goods like education, health, prosperity and infrastructure. The struggle is about who is legitimately at the levers of power that shape such policies. A fatal ingredient of Muslim faith is that martyrdom can easily be exploited in this context and is held in high regard among the faithful. This is the complete opposite of a "live and let live"-attitude of a relaxed society.
- All these circumstances chip away at the fundamental prerequisite of statehood: the existence of a collective feeling of togetherness that enables political trust. In this respect the current situation is in no way different from previous Iraqi history. Iraq could never be considered to be a consolidated nation state – one that was founded on a culture of national unity. Established in its confines as the arbitrary product of colonial rule at the end of World War I., Iraq went through a history of successive authoritarian regimes from monarchy to military dictatorship to Hussein's secular Baathist totalitarianism which was consolidated through the political exploitation of mutual distrust. America's "Iraqi Freedom" campaign broke down the totalitarian structures, but in no way did it alter the distrust that has accompanied Iraq's history from the outset.

Re (2): Civil Society

Political distrust on a national level has vice-versa reinforced traditional structures and loyalties on a tribal level. Only these guarantee survival in an otherwise murderous environment. Thus, more than 75 per cent of Iraqis stick closely to the tribal make up of their society with tribal leaders and patriarchal values having the decisive impact on their lives and fortunes.

Firstly, egalitarianism is at odds with the tribal leaders' comprehensively paternalistic status. Particularly explosive is their innate right to settle conflicts by virtue of personal authority (perhaps: wisdom) and unquestioned archaic conventions (for instance, the custom of paying blood-money which is still widespread in Iraq). This does not accord with a modern procedural method of administering justice in an egalitarian way – irrespective of religion, ethnicity, race, gender and other distinctions.

Secondly, it should be noted that the superior role of tribal leaders does not come without obligations. Tribal leaders are obliged to reciprocate in the currency of nepotism and clientelism. That again is against the principle of a levelled playing field in the context of meritocratic structures. But in tightly bound tribal structures nepotism is considered to be (moral!) business as usual. After all, allegiance and loyalty have to be rewarded. So, in an effort to transform a tribal society into a modern nation state it is necessary to convey the insight that nepotism and patronage contradict the egalitarian principle of a modern nation state where paternalism is supplanted by meritocracy and nepotism by performance oriented social status.

Thirdly, the issue of liberty is even more complicated. Its ostentatious societal manifestation is individualism, i.e. having a choice – between competing parties, conflicting ideologies and different lifestyles. This individual choice comes with personal responsibility which supersedes the networks of clientelism. In this respect the theory is that individualistic attitudes will nurture higher levels of creative aspirations, an entrepreneurial spirit and last but not least satisfactory self-fulfilment. Furthermore, of especial concern is the question of gender-related individualism. Liberty in tune with individual empowerment and personal obligations is a cross-gender concept. It applies naturally to women as well. There is no legitimacy for forced marriages any longer and likewise no room for the prevalence of marriages between first and second cousins, either. But it is precisely this paternalistic culture that is still very much alive in Iraq and hampers its development towards a full-fledged modern society.

Fourthly, the rise of the modern nation state has – interestingly enough – coincided with the development of the concept of intellectual questioning, i.e. doubting the validity of time honoured traditions and rigid conventions. The historical result was a culture of reflection – a culture in which the assertion of moral obligations is ideally predicated on the deliverance of “good reasons”. It can be taken for granted that a culture which embraces reflection cannot simultaneously embrace patterns of non-reflection. This is especially integral for the modern concept of a state. “Good reasons” ideally constitute political legitimacy. The omnipresent and all pervasive interests that permeate modern societies can in the end be curbed only by this kind of legitimacy-“check”. Playing the devil’s advocate one could argue that traditional societies utilize many more instruments to curb (sometimes pernicious) passions and interests than modern societies do. So, there is perhaps a compelling argument to leave just this ingredient of intellectual questioning out of the political equation. It’s not the most pressing issue in Iraq and other Muslim (Arab) countries.

All in all, the United States has not sufficiently taken into consideration these cultural prerequisites of an institutional (electoral) democracy. Democratic hardware is not compatible with non-democratic software. But in the attempt to implement democratic hardware, the United States has – for the sake of stability and order alone – embarked on the experiment of relying on the traditional culture. For instance, it has sought to secure support – at least on the local level – from just those forces that seek to counteract the democratic process as much as possible. But that is the dilemma. Politics must at least partly deal with those who are actually at the levers of power. It can’t actually deal with those who are only supposed to be there.

Re (3): Democracy and Economic Development

Democracy is not only based on a conducive political culture – it is to no lesser degree predicated on favourable economic circumstances. Under conditions of economic deprivation a democracy has no chance of thriving. Democracy is rightly considered to be a stimulus of good governance in every respect – including the socio-economic wellbeing of its citizens. Conventional wisdom has it that socio-economic wellbeing will help create a broad middle class, and middle classes will in turn, invariably constitute the backbone of popular claims to political participation and democratic progress. Statistics show that this process has a strong correlation with a minimum per capita income of close to \$ 10 000. Impoverished people are much more focused on individual economic survival than on the inaugura-

tion of a civil society. As for Iraq it must be noted that prior to Hussein's military adventures and the ensuing international sanctions that devastated it completely, the country actually possessed a relatively well off and educated middle class. Today Iraq's unemployment rate is at a staggering level – let alone the overwhelming debt load it is faced with due to the Iran/Iraq war, the invasion of Kuwait, and the Persian Gulf War. Given this initial situation the international community will have to help Iraq onto its feet – avoiding the obvious temptation to only exploit Iraq's economic resources without providing any tangible benefits for the Iraqi people themselves.

IV. Lessons Learned

What are the lessons learned from the Iraq war? They are threefold and concern America's status, the concept of western values and Iraq's (and other Muslim-Arab nations') reform agenda.

Firstly, the Iraq war can be considered the most outstanding epitome of the heyday of America's unrivalled and unprecedented superpower status and the heyday of neo liberal attempts to marry America's universalist political ideas to the unrestrained use of every means available – be they coercive or diplomatic to accomplish those ends. It unavoidably, however, ended in some kind of imperial overstretch. The unpardonable negligence of domestic problems – infrastructure, middle class protection and international competitiveness has damaged America's self-image as well as its foreign image. Obama's first National Security Strategy of 2010 therefore emphasised the need to rebuild the foundations of the American project – an endeavour of questionable success at the moment.

Secondly, addressing the Iraq war in a more comprehensive Western context, we find that there was not just a complete underestimation of the relevance of the political culture in the context of the democratic transformation processes. It was dramatically more than that – it was the groundbreaking insight that the process of modernisation can't be controlled from the outside, particularly as the West – the wellspring of all modern ideas – seems to be at the end of its tether as well. Its electoral democracy is more and more incapable of checking the devastating impact of big finance capital, vested interests, intransparent and hidden political agendas and concomitant corruption undermining its credibility. The benevolent supposition of an electoral democracy being a panacea for all kinds of political ills is gone. So, turning

away from specifically Western ideas in pursuit of good governance may no longer be off limits in non-Western contexts.

Thirdly, the fact of the matter is that all the necessary prerequisites of a Western-style democracy – a culture of political trust, societally egalitarian individualism, and intellectual questioning, plus an economy that enables people to live reasonably well – are currently absent in Iraq. Therefore the question arises whether the western emphasis on “freedom”–democracy is really getting things any further. Provided that justice (not liberty) is the prevailing and fundamental value orientation in Muslim (Arab) countries and its lack and absence the reference point of publicly voiced grievances and protests in these countries it should follow from that that transforming such a country should possibly not take its starting point from a liberty-based electoral democracy concept. In the light of a globally shared belief that only good governance is an end in itself political effort should focus on a model of good governance that is more compatible with securing a just society – the inherited legacy in all the Muslim Arab countries concerned. It will surely not be a liberal democracy as we know it.

Further Reading

- Lipset**, S. M. 1996. *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword*. New York: W. W. Norton & Company.
- Kagan**, Robert. 2002. Power and Weakness. – *Policy Review* 6/7.
- Jones**, Seth G. 2013. The Mirage of the Arab Spring. – *Foreign Affairs*, 1/2.
- Berman**, Sheri. 2013. The Promise of the Arab Spring. – *Foreign Affairs*, 1/2.

Dr. phil. **WILFRIED GERHARD** is the Visiting Professor (Strategy and Conflict Studies) at the Estonian National Defence College; formerly Head of the Department of Social Sciences at the German Federal Armed Forces Command and Staff College (*Führungsakademie der Bundeswehr*) in Hamburg, Germany

HAS AL QAEDA IN IRAQ BEEN DESTROYED? REASONS FOR THE POWER STRUGGLES IN IRAQ AFTER THE WITHDRAWAL OF US FORCES

Hans Krech

1. Al Qaeda has learned from its defeat in Iraq: the establishment of a safe haven in Yemen

In 2006, Al Qaeda in Iraq (Al-Qa'idah fi Bilad al-Rafidayn, or Al Qaeda in the land of the two rivers, AQI) was on the verge of defeating US forces. A victory parade was held in Ramadi as early as September 2006. AQI, in an alliance with the other Sunni Arab terror groups, had drawn up a joint plan of operations and was seeking to wage a decisive battle by means of urban warfare in Baghdad. AQI held supreme command.

General Dr. David Petraeus, however, succeeded in largely destroying AQI within two years by implementing FM 3-24.¹, a new US Counterinsurgency Strategy, and killing 12,000 Al Qaeda fighters. In addition, around 80,000 insurgents defected to the government forces and formed support militias, or Awakening Councils. However, several hundred AQI fighters survived and continued the fight in Iraq.

From 2003 to 2008 the focal point of operations for Al Qaeda lay in Iraq. In 2008, Al Qaeda's leadership shifted its main operational effort from Iraq back to Afghanistan and redeployed the Al Qaeda Army to North Waziristan in Pakistan's Federally Administered Tribal Areas, or FATA. From 2008 to 2012, roughly one hundred Al Qaeda Army fighters per month came from Iraq to the FATA via Iran. They were smuggled through Iran by drug trafficking gangs allied with Al Qaeda. Since then, the Al Qaeda Army has undertaken training in North Waziristan in preparation for its deployment to Afghanistan.

¹ See **The U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual**: U.S. Army Field Manual No. 3-24/Marine Corps Warfighting Publication No. 3-33.5, Chicago/ London: The University of Chicago Press, 2007.

Al Qaeda’s Strategic Leadership Level has learned lessons from its defeat in Iraq. Al Qaeda’s regional organization, Al Qaeda in the Arabian Peninsula (AQAP), established in 2009, has been tasked with the preparation of a safe haven in southern Yemen, in the event that Al Qaeda should also lose in Afghanistan/Pakistan. AQAP is Al Qaeda’s “Noah’s Ark”.²

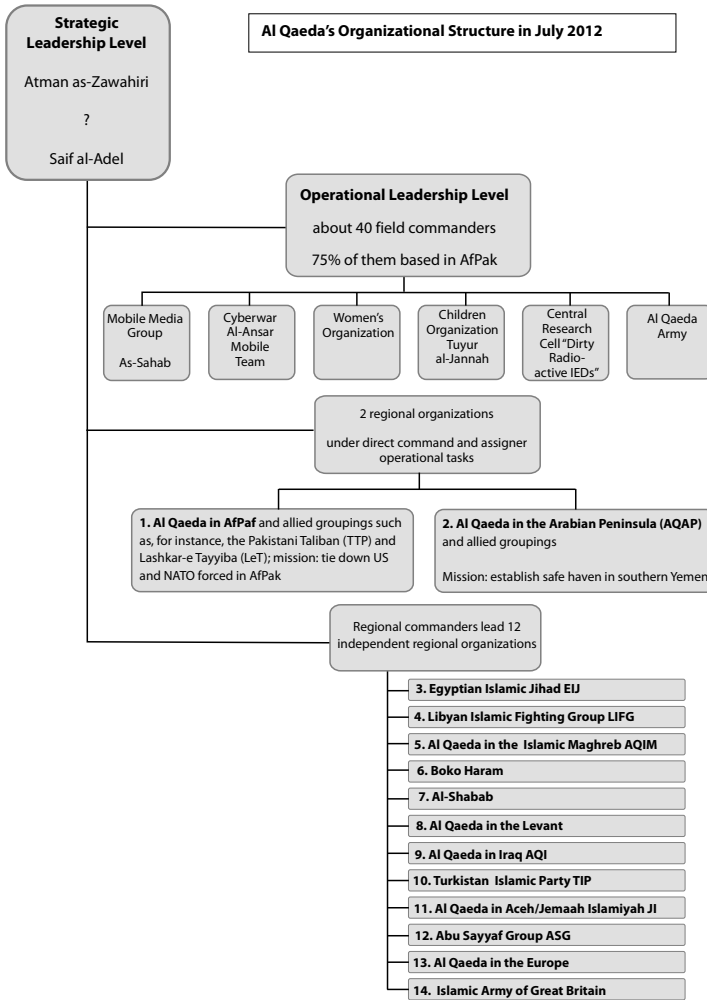

Fig. 1: Al Qaeda's Organizational Structure in July 2012³

² See **Krech, Hans** 2013. Al-Qaida in Afghanistan/ Pakistan. – Der Mittler-Brief. Informationsdienst zur Sicherheitspolitik, 1/2013.

³ See **Krech, Hans** 2011. Al Qaeda in Autumn 2011: Facts and Figures. – Orient. German Journal for Politics, Economics and Culture of the Middle East, IV/2011, p. 6–12.

2. Reasons for the power struggles in Iraq after the withdrawal of US forces

2.1. Democratization of the power structures as a result of the takeover of power by the Shi'ite population majority

The two principal branches of Islam – the Sunnis and the Shi'ites – originally formed in Mesopotamia, now Iraq, in the 7th century. The Sunnis account for the majority of all Muslims. There are only three nations today where the Shi'ites make up the majority of the population. These are Iran, Iraq and Bahrain.

After the Sunni Abbasid caliphs' dynasty took over power in 750 AD and relocated their capital to Baghdad in 762 AD, the Sunnis ruled the “land of the two rivers”, which was inhabited mostly by Shi'ites, until 2003. Over a period lasting 1,253 years, Sunni rulers bloodily repressed the Shi'ites in their own actual heartland, Iraq. And for 1,253 years the Shi'ites defended themselves and, almost invariably, suffered defeat.

The dictatorship of the Sunni minority population over the Shi'ite and Kurdish majority culminated in the Baath dictatorial regime from 1968 to 2003, in which Saddam Hussein, the Stalin of Iraq, relied solely on his own tribe⁴, the Al-Bu Nasir (“Takriti”), and some of the Sunni minority to retain power. More than one million Iraqis were murdered by the Baath regime between 1968 and 2003. Saddam Hussein's secret service agents, who in some cases had received their training from the Ministry for State Security (MfS) of the former German Democratic Republic (GDR), murdered, raped, tortured and plundered.

This dictatorship of a small Sunni minority over the Shi'ite and Kurdish majority was brought to an end in 2003 by Operation “Iraqi Freedom”. It was a liberation from the most terrible dictatorship ever suffered by an Arab nation.

For the Shi'ites and Kurds, the struggle to overthrow the dictator Saddam Hussein came at the cost of many lives. When, in 2003, US forces marched in, several major Shi'ite and Kurdish resistance movements were embroiled in the struggle against Saddam's regime. There were many “Stauffenbergs” in Iraq whose names were written in blood on the birth certificate of the new Iraq. The new, democratic Iraq is a nation in which the Shi'ites will always

⁴ There are 18 tribes in Iraq.

have the majority in any democratic elections and the Kurds will form the second-strongest group.⁵

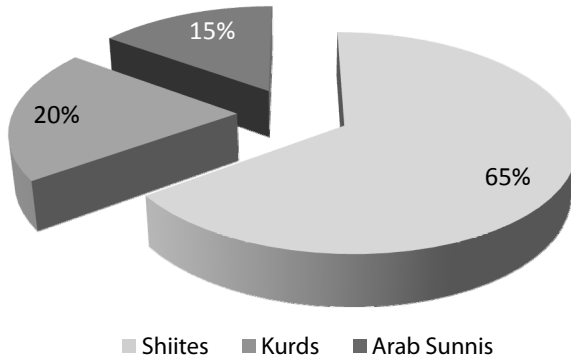

Fig. 2: Iraq's most important population groups in 2013 (in percent)

2.2. Saddam's followers and Sunni groups defend themselves

Saddam's tribe, the Al-Bu Nasir, as well as the majority of the Sunnis have lost all their privileges. They are, today, an impoverished minority who until 2003 had been "milking" the country. Most of them live in the three provinces of Al-Anbar, Diyala and Salahuddin, where there are very few crude oil resources.

Many of the former Sunni officers, secret service agents and Baath personnel were, moreover, personally involved in torture and murders. Since blood feuding is common in Iraq, they cannot return to their towns and villages. Hence they fight from abroad, in particular Jordan and Syria, against the new Shi'ite-dominated government headed by Prime Minister Nouri al-Maliki. There is no alternative for them for the foreseeable future.

Possibly, the tens of thousands of former Baath supporters will seek a new home in other Arab countries, but for now they carry on fighting for a return to a Sunni led Iraq and to bring down the Shi'ite-Kurdish government coalition.

⁵ See **Krech, Hans** 2003. *Der Bürgerkrieg im Irak (1991–2003). Ein Handbuch mit einem Konzept für eine Friedenskonferenz für die Region Persischer Golf*. Berlin: Dr. Köster.

2.3. The Kurdish attempt to strengthen the autonomy of Iraqi Kurdistan

In northern Iraq an autonomous Iraqi Kurdistan has crystallized since 2003. It is controlled jointly by two – previously – mutually hostile Kurd parties, the Patriotic Union of Kurdistan (PUK) and the Democratic Party of Kurdistan (KDP). Jalal Talabani (PUK) is the current president of Iraq. He advocates the integration of Iraqi Kurdistan into the federal state of Iraq. Masud Barzani (KDP), President of Iraqi Kurdistan, is seeking to strengthen autonomy.

On 22 May 2013 in Erbil, an open dispute broke out for the first time between Talabani and Barzani about the issue of further developing Kurdish autonomy.⁶

Iraqi Kurdistan sells the crude oil that is under its own control, and does so against the wishes of the government in Baghdad. All revenues flow into the coffers of the autonomous government. The Peshmerga, the Kurdish Armed Forces, protect Iraqi Kurdistan. The government armed forces of Iraq have no presence in Iraqi Kurdistan. Frequently tensions develop between the government armed forces and the Peshmerga, particularly regarding the dispute over border issues in the Mossul region.

2.4. Asymmetric conflicts do not end at a chosen point in time as in conventional war but rather subside slowly

It should be noted that the withdrawal of US forces was not accompanied by any peace agreement with the Islamist Sunni Arab underground groups or with the Baath. Any agreement with AQI is unthinkable anyway.

Asymmetric conflicts do not end with a cease-fire as in conventional war, but subside slowly. This process of an asymmetric conflict subsiding can take ten or twenty years and is difficult to influence, meaning that there will still be waves of attacks in Iraq for years to come. This has nothing to do with the alleged failure of the US armed forces or the security forces in Iraq, but is solely due to the nature of asymmetric conflicts.

⁶ See **Francis, Bassem** 2013. Escalation of dispute between Talabani and Barzani parties. – Al-Hayat, 23 May 2013.

3. The rise and fall of AQI from 2003 to 2008

In early 2002, 100–150 Islamist fighters led by a Jordanian, Abu Mussab al-Sarkawi (real name: Fadel Nassal al-Chaleileh), fled from the Herat region in eastern Afghanistan, through Iran, to northern Iraq. They went into hiding, near Halabja, among the Ansar al-Islam (Al Tawhid, Helper of Islam), a Salafist Kurdish terror group of around 1,000 fighters. In 2003 these two factions spawned AQI, which officially joined Al Qaeda on 20 October 2004. In November of 2004, Osama bin Laden officially appointed Sarkawi as his deputy for Iraq. Abu Mussab al-Sarkawi was killed by a US air strike on 7 June 2006.

Notwithstanding the death of its leader, AQI became the leading Sunni Arab terror group in Iraq, reaching the zenith of its power in 2006. This manifested itself on 15 October 2006 with the renaming of AQI to the Islamic State of Iraq (Dawlat al Iraq al Islamiya, ISI).

AQI perfected its urban warfare tactics in the major Sunni towns and cities in Iraq, continued to develop the use of IEDs, and had outstanding snipers at its disposal. Thousands of Iraqis also lost their lives in AQI attacks. It is for this reason that AQI lost part of its grassroots support among the Sunni Arab population in 2007/ 2008.

The Al Qaeda Army was built up in Iraq and by 2006 was comprised of some 16,000 fighters. AQI is Al Qaeda's regional organization for Iraq, while the Military Committee of Al Qaeda's Operational Leadership Level can deploy the Al Qaeda Army to other regions.

The women's organization and the children's organization Tuyur al-Jannah (Birds of Paradise) were also formed in Iraq. The AQI leadership included the first female emir of Al Qaeda. Many women attacked US soldiers and Iraqi checkpoints as suicide bombers.⁷

The children's organization Tuyur al-Jannah recruits children up to the age of 16 who are also unscrupulously exploited for suicide attacks. In 2010, 96 percent of all the suicide attacks conducted by AQI in the Diyala province were committed by the children of Tuyur al-Jannah.⁸

⁷ See **Krech, Hans** 2013. Tarnung mit der Burka. Ein gefährlicher Trend bei islamistischen Terrorgruppen. – Europäische Sicherheit & Technik, 5/2013, S. 115–117.

⁸ See **Youth & children from religious schools behind suicide operations.** – As-Sabah, 20 July 2010.

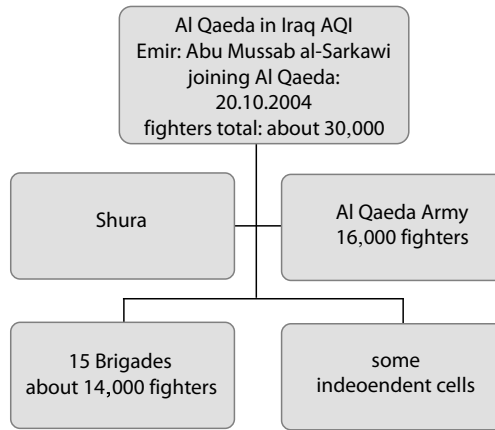

Fig. 3: Structure of AQI in 2006

4. AQI reorganizes – 2008 to 2013

The heavy setbacks suffered by AQI in the years 2007/2008 led to a change in its strategic objectives. US military personnel managed to come into possession of a planning document. AQI was preparing for a long war of attrition against US forces and Iraqi security forces. Massive terror attacks against Shi’ites were meant to provoke a religiously motivated civil war between Sunnis and Shi’ites and thus help AQI to become the strongest Sunni Arab terror faction again.

Strategic Planning of Al Qaeda in Iraq

Handwritten document addressed to Abu Ajjub al-Masri (real name: Abu Hamsa al-Muhajir), commander of AQI (Balad, April 2008)

Offensives	Implementation Measures
Infiltration of Iraqi security forces	Infiltration of the Iraqi security forces and the establishment of Al Qaeda cells within the armed forces, infiltration of the officer corps, the conducting of insider attacks
Economic warfare	Attacks on oil production installations, oil pipelines, power plants, energy lines, trucks
C and B weapons	Contamination of drinking water with nitrates and bacteria
Media war	Dissemination of misinformation to unsettle the population and stir up unrest

Offensives	Implementation Measures
Struggle for the hearts and minds of Sunni Arabs in Iraq	Exploitation of Islam to win back the hearts and minds of the Sunni Arab population.
Weakening of the Awakening Councils	Organization of conflicts between the Awakening Councils and Kurdish and Shi'ite militias, armed forces, parties and organizations
Strategic objective	Division of Iraq, reconstruction of the Islamic State of Iraq under AQI leadership in the Sunni Arab provinces

Source: Media source: documents reveal Al-Qa'idah plan to divide Iraq, in: Aswat al-Iraq news agency, 17 April 2008.

For security reasons, AQI subdivided the area of operations in Iraq in 2010 into two commands, each led by an emir: one emir for the northern provinces, and one emir for the southern provinces. The Emir of AQI always bears the code name al-Baghdadi and has eleven deputies who are prepared to replace him in the event that he is killed.⁹

AQI presented the new leadership on 15 May 2010.

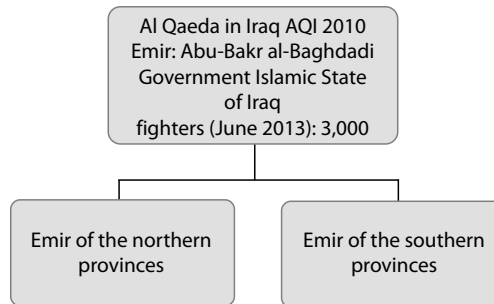

Fig. 4: Leadership structure of AQI as of 2010

⁹ See *Al-Qa'idah ready to install two leaders to succeed.* – Al-Hayat, 23 April 2010.

The new AQI leadership (15 May 2010)¹⁰

Islamic State of Iraq	Name
Emir	Abu-Bakr al-Baghdadi (real name: Dr. Ibrahim Awwad al-Samarrai)
Prime Minister	Husayn al-Qurashi
Secretary of Defence	Al-Nasir Li-Din-Allah Abu Sulayman (real name: Numan Salman Mansur al-Zaydi)

Victims of AQI attacks since the withdrawal of US forces from the towns and cities in June 2009 to 1 June 2013

Year	Killed	Injured
June – late December 2009	931	3,054
2010	1,426	2,227
2011	250	345
2012	695	1,746
1 January – 1 June 2013	324	747
Total:	3,626	8,119

Source: Data Base Al Qaeda 2009–2013 (Hans Krech).

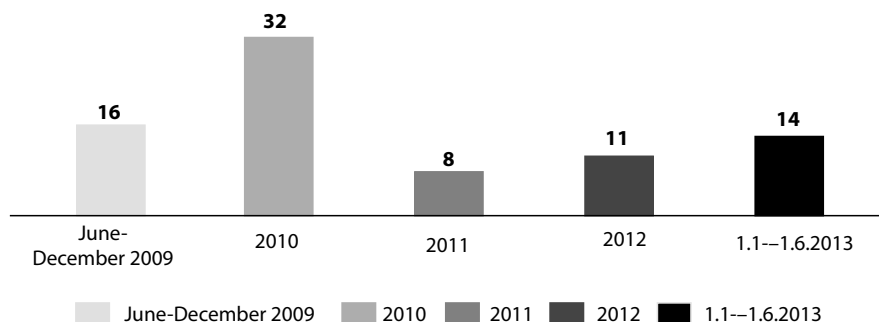

Fig. 5: AQI Suicide Attacks

Source: Data Base Al Qaeda 2009–2013 (Hans Krech)

¹⁰ See **Al-Qa'idah declares Abu-Bakr al-Baghdadi a new leader.** – Al-Hayat, 17 May 2010; **Analyst says shortage of funds will not hamper Al-Qa'idah's ability.** – Elaph.com, 23 June 2010; **Denslow, James** 2011. Sunni disposition. AQI remains in the shadow of the US withdrawal. – Jane's Intelligence Review, 12/2011, p. 15; **Lahoud, Nelly/Caudill, Stuart/Collins, Liam/Koehler-Derrick, Gabriel/ Rassler, Don/Ubaydi, Muhammad al-** 2012. Letters from Abbottabad: Bin Ladin Sidelined? West Point: Combating Terrorism Center, p. 26.

In January 2011, AQI was thought to have had 17 cells in Baghdad¹¹, and on 11 June 2013 the Defence Committee of the Iraqi parliament estimated the total number of AQI fighters in Iraq to be around 2,000.¹²

AQI has faced major funding difficulties: protection money is extorted from traders and business owners, and banks are robbed (including the central bank in Baghdad on 13 June 2010). AQI also robs department stores and sells the stolen goods on the black market. The uncertain funding situation is AQI's strategic weak point.

AQI has been particularly successful with its infiltration of the Awakening Councils. It was thus possible for AQI to covertly gain access to secret Ministry of the Interior databases containing the names and residential addresses of the Awakening Councils' leaders. In Baghdad, from July to October 2010, 630 leaders of Awakening Councils were killed in front of their dwellings at close range by AQI assassins using weapons fitted with silencers.¹³

As the number of attacks declined, the Ministry of the Interior attempted to forensically secure any evidence so as to be able to pursue and convict every perpetrator individually; AQI then targeted the crime laboratory in Baghdad on 26 January 2010 where all the evidence was centrally stored. A suicide attacker blew himself up with his car bomb in front of the entrance, killing 20 people, wounding 80 others, and destroying the crime laboratory.¹⁴

AQI's New Military Tactics (2009 – 2013)

Since late 2009, AQI has proceeded to rent or lease apartments or houses near their targets, to hide explosives there, and then to blow them up.
In late August 2010, AQI planned a series of attacks involving letter and package bombs against leading provincial politicians in Diyala province.
From late 2010, AQI began attaching IEDs with magnets to parked cars in Baghdad. The unsuspecting drivers would then be followed covertly by an AQI fighter in a car who would detonate the car carrying the IEDs by remote ignition as soon as it passed a checkpoint.

¹¹ See **Random targeting campaign led by Al-Qa'idah & Iran affiliated groups.** – Al-Rai al-Aam (Kuwait), 13 January 2011.

¹² See **Sabah, Muhammad** 2013. Sources to Al-Mada: Qa'idah returning to Iraq. – Al-Mada (Iraq), 12 June 2013.

¹³ See **Intensive American presence in Iraq.** – Al-Jazeera.net, 1.10.2010; **Iraqi Anti Terrorism apparatus aborts new coup attempt.** – Al-Hayat, 10 December 2010.

¹⁴ See **New tactics used in Baghdad explosions.** – Al-Hayat, 27 January 2010.

In mid-April 2010 the Iraqi secret service managed to prevent the hijacking of a passenger airplane. AQI wanted to crash the plane into the golden cupola of the Imam Ali Mosque in Najaf. This attack based on the 9/11 model would have caused a civil war between Shi'ites and Arab Sunnis.
--

In the summer of 2010, AQI began to improve the disguises of its fighters in the al-Anbar Province. The AQI fighters shaved off their beards, wore jeans and T shirts and listened to hip-hop music.
--

On 1 June 2013 an AQI research cell in Bagdad which had begun to produce C weapons at two locations was unearthed. They were producing sarin and mustard gas.

Source: Data Base Al Qaeda 2009–2013 (Hans Krech)

Despite its massive decline in manpower, AQI is still a capable terror group that, tactically, ranks among the most creative of Al Qaeda's regional organizations. The majority of its fighters are combat-proven and confident in what they do. New military tactics are constantly being developed and applied. AQI's most successful tactic since 2009 has been to organize waves of attacks, i.e. coordinated simultaneous attacks using IEDs, car bombs and suicide attackers in more than one town or city of Iraq.

AQI cooperates particularly closely with the Nakshbandi, made up of former Baath fighters and the Al-Bu Nasir tribe. The leader of the Nakshbandi is Izzat Ibrahim al-Duri, the former deputy of Saddam Hussein. The Nakshbandi's military commander is thought to be Mohammad Junis al-Ahmad.

5. AQI was the nucleus for Al Qaeda in Syria

From 2004 until July 2011, AQI had a safe haven in Syria. AQI training camps were located there under the protection of the Assad regime and in some cases were guarded by the Syrian secret service. There were, as a result, constant tensions between the governments of Iraq and Syria concerning these AQI training camps.

In late July 2011, the new leader of Al Qaeda, Ayman as-Zawahiri, made an about-face in the terror organization's policy towards Syria. He ordered AQI to leave the training camps in Syria and to take up the fight against the Assad regime. This marked the birth of Al Qaeda in Syria, which is under the auspices of Al Qaeda in the Levant (AQL). The AQL regional organization was established on 7 February 2007.¹⁵

¹⁵ See **Krech, Hans** 2012. Al Qaeda in the Levant and the Civil War in Syria. – Orient. German Journal for Politics, Economics and Culture of the Middle East, III/2012, pp. 45/46.

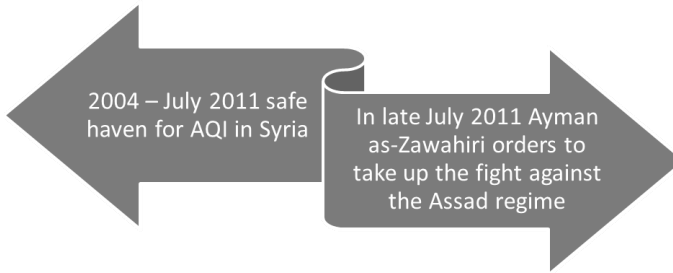

Fig. 6: The about-face in Al Qaeda's Syria policy in late July 2011¹⁶

The Al Nusra Front, a sub-organization of Al Qaeda in Syria formed in December 2011, has become particularly well-known. In June 2013, the Al Nusra Front had as many as 20,000 fighters, among them several hundred fighters from AQI. These combat-hardened AQI fighters form the core of all Al Qaeda brigades in Syria. They are also thought to be responsible for the training of new fighters.

On 9 April 2013 AQI established the Al-Nusra Front – a sub-organization of the Iraqi Al Qaeda regional organization.¹⁷ Al-Fateh Abu Muhammad al-Julani, the leader of the Al Nusra Front, publicly announced on 10 April 2013, for the first time, that he would be placing his units under Ayman as-Zawahiri's command.¹⁸ On 9 June 2013, Ayman as-Zawahiri annulled the merger of AQI with the Al Nusra Front, carried out unilaterally by AQI, on the grounds that he had not been consulted beforehand. The Al Nusra Front therefore continues to belong to Al Qaeda in the Levant.¹⁹

6. Destruction or re-emergence of AQI?

Since 2009 the Iraqi security forces have succeeded in preventing numerous AQI attacks and in killing or capturing many AQI fighters and leaders.

The border with Syria has been undergoing fortification since late 2009. From 2004 to July 2011, AQI's training camps were located in Syria. A three-

¹⁶ *Ibid.*, p. 47.

¹⁷ See **France24**, 9 April 2013; **n-tv**, 9 April 2013.

¹⁸ See **BBC World News**, 10 April 2013; **Al Jazeera TV**, 10 April 2013; **France24**, 10 April 2013; **An-Nusra pledges allegiance to Az-Zawahiri**. – Al-Watan (Syrien), 11 April 2013; **Al-Jawlani's surprise brings Al-Nusrah's differences out into the open**. – Al-Jazeera.net, 11 April 2013.

¹⁹ See **Al Jazeera TV**, 9 June 2013.

metre-high security fence which is fitted with electronic surveillance systems purchased from the US is being installed over a length of 275 km. Border brigades secure the fence. AQI has since begun to build tunnels to pass underneath the border fence.²⁰

On 7 May 2010, the Baghdad Operations Command announced that a three-metre-high security fence is also to be erected around the capital. Baghdad will then be accessible only via eight access points at which each and every vehicle will be checked.²¹

Despite all the successes achieved by the motivated and capable Iraqi security forces against AQI, the fact remains that AQI has not been destroyed and that in 2013 the number of attacks has been on the rise again.

AQI is one of Al Qaeda's most capable regional organizations and traditionally commits an extraordinarily large number of bloody attacks. When carrying out the attacks, AQI gives little consideration to innocent civilians. It has, as a result, lost an enormous amount of support among the Sunni Arab population since 2006.

AQI was the first regional organization to introduce equal rights for women, who can become fighters and emirs. Women and children have been sacrificed on a huge scale as suicide attackers.

AQI has no scruples whatsoever in its more or less indiscriminate fight against Shi'ites. AQI seeks to provoke the Shi'ites into a religiously motivated civil war against the Sunni Arabs. In such a civil war (dressed up as a war of religion), AQI could again become the leading terror group among the Sunni Arabs. The three Sunni Arab provinces would secede from Iraq, and AQI would then re-establish the Islamic State of Iraq there.

AQI works closely together with the Nakshbandi, the terror groups of former dictator Saddam Hussein. Since late July 2011, AQI has formed the basis of all Al Qaeda brigades fighting in Syria against the Assad regime there. Possibly, AQI including its brigades in Iraq also benefit from the arms and munitions deliveries and the monetary donations that the Syrian opposition receives.

A factor limiting the resurgence of AQI is its uncertain funding. AQI cells are trying, almost desperately, to obtain money through robberies in order to further fund their struggle.

²⁰ See **An Iraqi state of alert on the borders with Syria**. – Al-Akhbar Lebanon, 28 April 2010.

²¹ See **Plan to build wall around Baghdad**. – Al-Jazeera.net, 7 May 2010.

Bibliography

- Al-Jawlani's surprise brings Al-Nusra's differences out into the open.** – Al-Jazeera.net, 11 April 2013.
- Al-Qa'idah declares Abu-Bakr al-Baghdadi a new leader.** – Al-Hayat, 17 May 2010.
- Al-Qa'idah ready to install two leaders to succeed.** – Al-Hayat, 23 April 2010.
- Analyst says shortage of funds will not hamper Al-Qa'idah's ability.** – Elaph.com, 23 June 2010.
- An Iraqi state of alert on the borders with Syria.** – Al-Akhbar Lebanon, 28 April 2010.
- An-Nusra pledges allegiance to Az-Zawahiri.** – Al-Watan (Syria), 11 April 2013.
- Bassem, Francis** 2013. Escalation of dispute between Talabani and Barzani parties. – Al-Hayat, 23 May 2013.
- Data Base Al Qaeda 2009–2013** (Hans Krech).
- Denslow, James** 2011. Sunni disposition. AQI remains in the shadow of the US withdrawal. – Jane's Intelligence Review, 12/2011, p. 14–17.
- Intensive American presence in Iraq.** – Al-Jazeera.net, 1 January 2010.
- Iraqi Anti Terrorism apparatus aborts new coup attempt.** – Al-Hayat, 10 December 2010.
- Krech, Hans** 2011. Al Qaeda in Autumn 2011: Facts and Figures. – Orient. German Journal for Politics, Economics and Culture of the Middle East, IV/2011, pp. 6–12.
- Krech, Hans** 2012. Al Qaeda in the Levant and the Civil War in Syria. – Orient. German Journal for Politics, Economics and Culture of the Middle East, III/2012, pp. 45–50.
- Krech, Hans** 2013. Al-Qaida in Afghanistan/ Pakistan. – Der Mittler-Brief. Informationsdienst zur Sicherheitspolitik, 1/2013.
- Krech, Hans** 2003. Der Bürgerkrieg im Irak (1991–2003). Ein Handbuch mit einem Konzept für eine Friedenskonferenz für die Region Persischer Golf, Berlin: Dr. Köster.
- Krech, Hans** 2013. Tarnung mit der Burka. Ein gefährlicher Trend bei islamistischen Terrorgruppen. – Europäische Sicherheit & Technik, 5/2013, S. 115–117.
- Lahoud, Nelly/ Caudill, Stuart/ Collins, Liam/ Koehler-Derrick, Gabriel/ Ressler, Don/ Ubaydi, Muhammad al-** 2012. Letters from Abbottabad: Bin Ladin Sidelined?, West Point: Combating Terrorism Center.
- Media source: documents reveal Al-Qa'idah plan to divide Iraq.** – Aswat al-Iraq news agency, 17 April 2008.
- New tactics used in Baghdad explosions.** – Al-Hayat, 27 January 2010.
- Plan to build wall around Baghdad.** – Al-Jazeera.net, 7 May 2010.
- Random targeting campaign led by Al-Qa'idah & Iran affiliated groups.** – Al-Rai al-Aam (Kuwait), 13 January 2011.
- Sabah, Muhammad:** Sources to Al-Mada: Qa'idah returning to Iraq. – Al-Mada (Iraq), 12 June 2013.

The U.S. Army/ Marine Corps Counterinsurgency Field Manual: U.S. Army Field Manual No. 3–24/ Marine Corps Warfighting Publication No. 3–33.5, Chicago/London: The University of Chicago Press, 2007.

Youth & children from religious schools behind suicide operations. – As-Sabah, 20 July 2010.

Dr. phil. **HANS KRECH**, Captain (Res.),
is the Executive Director of *Wissenschaftliches Forum für Internationale Sicherheit e.V. (WIFIS)* (Scientific Forum for International Security)
at the German Federal Armed Forces Command and Staff College
(*Führungsakademie der Bundeswehr*) in Hamburg, Germany

IRAAGI 2003. AASTA OPERATSIOON, SELLE TAGAMAAD JA MÕJU RAHVUSVAHELISELE SÜSTEEMILE NING IRAAGI RIIKLUSE ARENGULE

Holger Mölder

Sissejuhatus

Pärast Nõukogude Liidu ning kommunistliku maailmasüsteemi kokkuvarisemist toimus paradigmuuutus ka rahvusvahelises süsteemis: vormiliselt kantilik, kuid sisuliselt locke'lik külma sõja aegne süsteem asendus nii sisuliselt kui vormiliselt kantiliku postmodernse süsteemiga. Erinevalt varasematest süsteemimuutustest toimus külma sõja asendumine postmodernse süsteemiga rahumeelselt, mistõttu jäi ära järsk üleminek ühelt korralduselt teisele. Süsteemi haldavate rahvusvaheliste institutsioonide struktuur tuli kaasa eelmisest süsteemist ja vaid organisatsioonid ise elasid üle evolutsioonilise muutuse, kohanedes uue süsteemi nõudmistega. Mõned organisatsioonid tegid kiire arenguhüppe. Euroopa Liit (EL) arenes Euroopa Majandusühenduse baasil paljufunktsiooniliseks riikide ühenduseks. Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioon (NATO) muutus lääneriikide kollektiivkaitse organisatsioonist mitmetahulisemaks kollektiivse julgeoleku organisatsiooniks, mille tegevusse olid erinevate partnerlusvormide kaudu kaasatud pea kõik piirkonna riigid. Teistel organisatsioonidel, nende hulgas Ühinenud Rahvaste Organisatsioonil (ÜRO) ning Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsioonil (OSCE, kuni 1995 CSCE), tekitas uue süsteemiga kohanemine rohkem raskusi.

Süsteemi muutumisega teisesid ka selle komponendid. Kui külma sõja ajal eksisteeris kahe suurema allsüsteemi (lääneriigid Ameerika Ühendriikide juhtimisel ning kommunistlik blokk Nõukogude Liidu juhtimisel) vastasseis, siis postmodernses süsteemis vastasseis kadus, kuid süsteemiga vastandusid mitmed nn deviantsed riigid¹, kes ei olnud valmis aktsepteerima

¹ „Deviantsed riigid (või ka „kelmiriigid“) üritavad saada tähelepanu ja tunnustust, rikku- des süsteemis kehtestatud norme.” **Lebow, R. N.** 2008. *A Cultural Theory of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 544.

süsteemis käibivaid käitumisnorme, arendasid massihävitusrelvi, toetasid rahvusvahelist terrorismi ja kuritegevust ning eirasid riigi sees inimõigusi, sh etniliste, religioosete ja kultuuriliste vähemuste õigusi. Postmodernses süsteemis omandasid ÜRO põhikirja 7. peatüki alusel välja antud ÜRO Julgeolekunõukogu mandaadi saanud rahvusvahelised rahuoperatsioonid palju märgilisema tähenduse, kuna seeläbi reageeris kantilik süsteem nende vastu, kes süsteemi põhinorme järjekindlalt eirasid ning muutusid ohtlikuks julgeolekule nii globaalses kui regionaalses mõttes.

Esimised kümme aastat toimis uus süsteem suuremate tõrgeteta. Esimese proovikivina löödi tagasi Iraagi agressioon Kuveidi vastu ning hiljem suudeti stabiliseerida kriisiolukorrad Balkanil (Bosnias ja Hertsegoviinas ning Kosovos), mille tõttu Euroopa muutus konfliktivabaks piirkonnaks.² 21. sajandi künnisel toimunud sündmused (Al Qaeda rünnak 11. septembril 2001. a New Yorgis ja Washingtonis ning sellest välja kasvanud rahvusvahelised sõjalised interventsioonid Afganistani ja Iraaki) on oluliselt mõjutanud postmodernset rahvusvahelist süsteemi, muutnud selle ebastabiilsemaks ja raskemini ennustatavaks. Iraagi 2003. a interventsioon kõigutas pärast külma sõja lõppu tekkinud rahvusvahelist süsteemi tugevasti, kuna selle legitiimsus põhjustas süsteemi sees suuri erimeelsusi. Kui 1990ndate alguse Lahesõda oli pigem rahvusvahelist ühiskonda koondav sündmus, milles Iraak oli peaaegu üksmeelselt ja väheste eranditega tunnustatud süsteemi ohustavaks agressoriks, siis Ameerika Ühendriikide algatatud tahtekoalitsiooni interventsioon kaksteist aastat hiljem destabiliseeris kantilikku rahvusvahelist süsteemi märgatavalt.

Näiliselt järgis 2003. a Iraagi interventsioon postmodernses rahvusvahelises süsteemis käibinud rahvusvaheliste operatsioonide mudelit. Operatsiooni sihtmärk oli süsteemiväline toimija (Iraak), kes eiras järjekindlalt süsteemis käibele võetud reegleid, ning interventsiooni eesmärk oli õilis: tagada süsteemi häireteta toimimine. Interventsiooni motiivid olid aga nii mitmeski mõttes vaieldavad, sest paljud interventsiooni õigustamiseks esitatud kahtlustused ei leidnud hiljem kinnitust. Lääne poliitilises narratiivis mütologiseeritud massihävitusrelvi ei leitud, mis võttis ära interventsiooni peamise õigustusallika. Iraagi probleemid 2003. a olid suurel määral riigisisised, opositsiooni ja vähemusi kiusati taga, kuid kavatsused panna toime agressioon mõne naabri vastu ei leidnud samuti kinnitust. Hussein'i režiimi ei õnnestunud

² Viimane Euroopa julgeolekukeskkonnas toimunud aktiivne konflikt oli Kosovo sõda (1998–1999). Kaukaasia konflikte (sh Vene-Gruusia sõda, 2008) loeb artikli autor piirkonnaväliseks konfliktideks.

siduda 2001. a ülemaailmse terrorismivastase sõja käivitanud populaarse narratiivi ehk islamiäärmuslaste terroristliku tegevuse toetamisega. Interventsiooni künnisel laialdaselt levatud väidet, et Saddam Hussein'i režiim oli seotud selle sõja põhilise vastase ehk panislamistliku ideoloogiaga, võib nimetada ekslikuks.³

Panarabism *versus* panislamism

Iraagi operatsiooni tagamaade mõistmiseks tuleb süüvida sealse režiimi poliitilis-kultuurilisse tausta. Operatsioon võeti ette üleilmse terrorismivastase sõja laineharjal ja selle teravik oli suunatud islamismi äärmuslike voolude vastu. Päevakajalise üleilmse terrorismivastase sõjaga seoses püüti luua narratiivi, nagu töötaks Iraak käsikäes kurikuulsa salafistliku⁴ Al Qaeda terroristrühmitusega, kuid see ei leidnud kinnitust. Vastupidi, araabia rahvuslased Saddam Hussein, Muammar al-Gaddafi ja perekond Assad olid islamiäärmuslaste jaoks ketserid ja usutaganejad ning mitte väiksemad ideoloogilised vaenlased kui lääneriigid. Iraagis asuti aga võitlusesse sekulaarsete Iraagi rahvuslastega, kelle jaoks islamistlik identiteet oli teisejärgulise tähtsusega. Võim Iraagis oli riigi loomisest saadik, juba kuningavõimu ajal, olnud vähemuse ehk sunniitide kogukonna käes. Eranditult kõik Iraagi riigipead alates iseseisvumisel 1921. a rahvahääletusega troonile tõusnud kuningas Faisal I-st kuni Saddam Husseinini kuulusid sunniitide kogukonda nagu ka kuningavõimu mõjukad peaministrid Rashid Ali al-Gaylani ja Nuri as-Said, 1958. a revolutsiooniga võimule tõusnud uued nasseristlikud-baathistlikud liidrid Abd al-Karim Qasim, vennad Abd as-Salam ja Abd al-Rahman Arif, Abd al-Rahman al-Bazzaz ja Ahmed Hassan al-Bakr.

Samamoodi nagu baathistlikus Süürias võimul olevaid alaviite, iseloomustab Hussein'i ajal Iraaki valitsenud kildkonda pigem sarnane kultuuriline taust ja päritolu kui religioossed eesmärgid. Saddam Hussein'i ümbritsesid paljud tema kodulinnast Tikritist pärit hõimkondlased, kuid peaaegu võimuladvikusse polnud takistatud ustavatel kristlastel (nt Michel Aflaq, Tareq Aziz), kurdidel (nt asepresident Taha Yassin Ramadan) või ka šiitidel (nt Hussein'i-aegne peaminister Ahmad Hussain as-Samarrai või 2003. a interventsiooni aegses infosõjas kuulsaks saanud informatsiooniminister

³ Lowenberg, A. D.; Mathews, T. 2008. Why Iraq? – Defence and Peace Economics, No. 1, pp. 2–3.

⁴ Salafism on äärmuskonservatiivne sunni-islami dogmaatiline käsuõpetuslik vool, mille hulgas on palju džihadistlikke (ususõdade toetajad) äärmuslasi, kes taotleavad islami ülevõimu.

Muhammad Saeed al-Sahhaf). Sunniitide ja šiiitide kogukonna vastasseis on Iraagi ühiskonnas olnud oluline pingeallikas, sest sunniitide vähemus, kelle peamised asulad paiknevad Iraagi keskosas, on Lõuna-Iraagis asuvat šiiitide enamust traditsiooniliselt valitsenud ja ka vaenanud, kuid usulisel identiteedil oli Iraagi poliitilise eliidi arengut silmas pidades väiksem mõju kui ideoloogilisel taustal ja korporatiivsel kildkondlikkusel. Saddam Hussein'i režiimi ideoloogilist tausta kujundas pärast Teist maailmasõda araabia riikides esile tõusnud rahvuslik-sotsialistlik ideoloogiline vool, mida võib üldistatult nimetada nasserismiks.

Nasserism on nime saanud kauaaegse Egiptuse presidendi Gamal Abdel Nasseri (1918–1970) järgi, kelle juhitud Egiptuse 1952. a revolutsioonist sai alguse palju märgilisi režiimimuutusi mitmetes araabia riikides. Siinses artiklis kasutatakse terminit *nasserism* laiemas tähenduses: see hõlmab kõiki araabia riikide sekulaarseid rahvuslik-sotsialistlikke liikumisi, kuigi riigiti võisid avalduda mõnevõrra erinevad ja omavahel konkureerivad vormid.

Nasserismi üks olulisemaid ideoloogilisi alusmüüre on panarabism ehk kõikide araablaste ühtsus. Panarabistlikud liikumised tuginesid suurel määral araablaste rahvuslik-kultuurilisele identiteedile ning taotlesid nende ühinemist ühise etnilise identiteedi baasil. Panarabismi juured pärinevad 19. sajandist, samast ajastust, kui ka Euroopas ärkas rahvuslik liikumine. Panarabistlik liikumine arenes välja põhiliselt Süüriast, Liibanonist ja Egiptusest. Egiptlane Rifaa el-Tahtawi (1801–1873) õppis Prantsusmaal ja tõi sealt kaasa mõjutusi, mis hiljem aitasid kujundada araabia rahvuslust. Panarabistlikud meeleolud hakkasid levima al-Nahda (ar *ärkamine*) liikumise kaudu, mis oli eeskätt sekulaarne rahvuslik liikumine ja rõhutas kuuluvust ühtsesse araabia rahvusesse ning araablaste kultuurilist ja keelelist ühtsust. Araabia rahvusluse lätete juures on olnud mitmed araabia kristlased (Jurji Zaydan, Constantin Zureiq, Michel Aflaq). Kui 19. sajandil sai alguse araablaste rahvuslik ärkamine, siis 20. sajandi esimesel poolel ja keskosas toimus nende poliitiline ärkamine, mille seos islami usuga oli pinnapealne ja seda rohkem kultuurilises mõttes.⁵

20. sajandi panarabistlikus poliitilises liikumises mängis olulist rolli Mekka *sharif*⁶ Hussein ibn Ali (1854–1931), kellel oli oluline osa araablaste

⁵ Vt **Mölders, H.** 2011. Kultuuriline relativism rahvusvahelistes suhetes. – Poliitika, riigiteadus, rahvusvahelised suhted, nr 3, lk 79–80.

⁶ Mekka *sharif* (tiitel *sharif* tähendab araabia keeles *ülilik*), tähistas Mekka ja Mediina püha-paikade hoidjat, tiitel kandus edasi prohvet Muhammadi pojapoja Hassan ibn-Ali järglaste kaudu. Tiitlit kasutati paralleelselt valitseja tiitliga *emir* ning see kuulus tänapäeva Saudi Araabia lääneosas (Hedžas) asunud Mekka emiraadi valitsejatele ligi tuhande aasta jooksul (968–1925).

poliitilise eneseteadvuse tõstmisel. Hussein ja tema pojad panid aluse Hašemiitide kuningadünastiale, kes oli võimul Hedžases (praegune Saudi Araabia lääneosa 1916–1925), Süürias (1920), Iraagis (1921–1958) ja Jordaania (1921–1946 emiir, 1946 kuni tänapäevani kuningad). 20. sajandi keskpaik oli ühtlasi panarabistlike riikide ühenduste moodustamise kõrgaeg, mis tipnes Ühinenud Araabia Vabariigi Föderatsiooni moodustamisega Egiptuse ja Süüria vahel (aastatel 1958–1961), mis koos Jeemeni kuningriigiga moodustas omakorda Ühinenud Araabia Riikide Konföderatsiooni. Kuid veel enne seda üritas tollane Iraagi peaminister Nuri as-Said moodustada Araabia Kuningriikide Föderatsiooni, kuhu pidid kuuluma Iraak, Jordaania ja Kuveit – riigid, mida valitsesid Hašemiitide dünastia erinevad harud. Kuveidi liitumine ei õnnestunud aga brittide vastuseisu tõttu ning Iraagi ja Jordaania lühiajalise kooseksisteerimise lõpetas Iraagi 1958. a revolutsioon.

Vasakpoolne rahvuslus tugevnes araabia riikides külma sõja ajal ning paljud nasseristlikud liikumised said toetust Nõukogude Liidult ja kommunistlikult allsüsteemilt. Nasserism osutus tärkava araabia rahvuluse üheks kandvamaks võrseks, konkureerides araabia ühiskondades konservatiivseid väärtusi esindava traditsioonilise kuningavõimuga. Nasseristlik riigipööre toimus Egiptuses (1952), Süürias (1954), Iraagis (1958), Jeemenis (1968), Sudaanis (1969), Liibüas (1969) ja Somaalias (1969). Koloniaalsüsteemi kokkuvarisemisega tulid vasakpoolsed rahvuslikud liikumised võimule Tuneesias (1957), Alžeerias (1962) ja Lõuna-Jeemenis (1967). Nasseristlike ideede pinnalt tekkis 1964. a Palestiina Vabastusorganisatsioon. Nasseristliku ideoloogia erinevatest vooludest võib esile tõsta kahte peamist: Gamal Abdel Nasseri ideedele tuginevat klassikalist nasserismi Egiptuses ning baathismi, mis arenes välja Süürias sõltumatult Egiptuse nasserismist. Hiljem arendas klassikaline nasserist Muammar al-Gaddafi Liibüas välja oma „kolmanda rahvusvahelise teooria”⁷ ning iseseisvad rahvuslikud suundumused valitsesid Alžeerias (Rahvuslik Vabastusrinne) ja Tuneesias (Sotsialistlik Konstitutsioonipartei).

Baathistid tõusid 1960. aastatel võimule Süürias ja Iraagis. Liikumine tekkis Süüria haritlaste hulgas Teise maailmasõja künnisel ja tema ideoloogilise põhja moodustasid alaviidi Zaki al-Arsuzi, kristlase Michel Aflaqi ja sunniidi Salah ad-Din Bitari teooriad. Araabia Sotsialistlik Taas-

⁷ Vt eesti keeles **al-Kaddafi, M.** 1993. Roheline raamat. Group Media International. Raamat koosneb kolmest osast: demokraatiaprobleemi lahendamine (rahvavõim), majandusprobleemi lahendamine (sotsialism), kolmanda ülemaailmse teooria sotsiaalne baas.

sünnipartei (Baath⁸) rajati 1947. a Süürias, kui al-Arsuzi ning Aflaqi ja al-Bitari loodud liikumised ühinesid. Hiljem liitus nendega veel Akram al-Hawrani Araabia Sotsialistlik Partei. Al-Arsuzi oli Hafez al-Assadi ideoloogiline mentor, kelle teoreetiline koolkond domineerib tänaseni Baathi partei Süüria harus. 1966. a tõrjus al-Arsuzi parteisiseses võimuvõitluses konkureerivad ideoloogid Aflaqi ja Bitari partei juhtkonnast välja ning ühtlasi lõhenes Baathi partei Süüria ja Iraagi haruks. Aflaq läks Iraaki, kus ta valiti Baathi liikumise Iraagi haru peasekretäriks, kellenä ta tegutses 1989. aastani, mil ta suri. Bitar mõrvati 1980. a, kui ta viibis Pariisis eksiilis.

Baathi partei sai indu Prantsuse 1789. a revolutsioonist, Saksamaa ja Itaalia ühinemisiikumistest 19. sajandil, Jaapani rahvuslikust majanduspoliitikast ja külma sõja bipolaarsuse tingimustes tekkinud mitteühinemisiikumisest, mille sünni juures oli ka Gamal Abdel Nasser. Partei pidas oma ideoloogiliseks eesmärgiks araabia rahvaste poliitilist ja majanduslikku sõltumatust. Kuigi baathism oli sotsialistlik liikumine ja eelistas avalikku omandit eraomandile, oldi vastu eraomandi sunniviisilisele riigistamisele. Seejuures peeti silmas ikkagi seda, et riiklik omand jääks avalikus konkurentsisis peale. Leninismilt laenas baathism revolutsioonilise mudeli, millega partei võtab võimu riigis enda kätte ja asub juhtiva jõuna ühiskonda demokraatliku tsentralismi printsiipide põhjal ümber kujundama. Baathi partei ei olnud ateistlik liikumine, kuid võitles sekulaarse riigi eest ega eelistanud ühte religiooni teisele. Islami tähtsus araablastele oli baathistide meelest kultuuriline.

Kui baathistid tulid Süürias ja Iraagis võimule, siis muutus nende ideoloogiline suundumus rahvuslikumaks ja vähem panarabistlikuks. 1970. aastatest võib Baathi liikumises eraldada kaht teineteisega konkureerivat rahvuslikku voolu, mille omavahelised suhted olid pingelised: assadismi Süürias ja saddamismi Iraagis. Iraani-Iraagi sõjas ja Lahesõjas toetas Süüria Iraagi vastaspoolt ning osales ka ise Lahesõjas Saddam Husseinis vastases koalitsioonis. Mõlemad fraktsioonid muutusid militaristlikeks isikukultuslikeks ühendusteks, kus Süüria-fraktsioon oli Assadi perekonna ja sellega seotud alaviitide vähemuse kontrolli all ning Iraagi fraktsioon Husseinis perekonna ja sellega seotud sunniitide vähemuse kontrolli all. Samas olid need religioossed sidemed pigem nepotismi ilmingud kui ideoloogiline suundumus. Panarabistlik ideoloogia asendus neis harudes vastavalt Suur-Süüria ja Suur-Iraagi mütolooiale rajatud natsionalistliku ideoloogiaga, mis avaldus eriti Saddam Husseinis juhitud Iraagis.

⁸ *Baath* tähendabki tõlkes taassündi.

Alates 20. sajandi lõpust tugevnes araabia riikides islamism. Panislamistlikud ideed kogusid hoogu 1979. aastal, kui Iraani islamirevolutsioon aitas koondada šiiitide kogukonda. Nõukogude Liidu invasioon Afganistani tugevdas sunniitide kogukonna politiseerumist, sest paljude nende tulevaste äärmusorganisatsioonide (teiste hulgas Al Qaeda) juured pärinevad just Afganistanist.⁹ Islamismis ei ole rahvuslik kuuluvus sedavõrd oluline identiteedi määratleja kui religioosne kuuluvus, kuigi paljud islamistlikud liikumised eristuvad samal ajal ka rahvuslikul pinnal. Nii ei ole Taliban mitte üksnes sunni-islami salafistlik liikumine, vaid ka puštu hõimude islamistlik liikumine. Panislamismi ideoloogiliseks isaks peetakse pärsia päritolu Türgi mõtlejat Jamal ad-Din al-Afghanit (1838–1897), kes ei näinud panislamismis mitte niivõrd teoloogilist liikumist kui islamiusuliste vastupanuideoloogiat Läänest tulevale survele.¹⁰ Al-Afghani, etniline pärslane, kes oli tõenäoliselt sündinud Iraanis šiiitide perekonda, muutis hiljem identiteeti ja nimetas end Afganistanis sündinud puštuks, et rõhutada oma päritolu seotust arvukama sunni usuvooluga, mis valitses Türgis, kuhu ta sultan Abdulhamit II kutsel 1892. a elama asus.

Saddam Husseinis Iraagis olid islamistlikud ideed maha surutud. Sunni-islamism levis mõningal määral kurdide hulgas, kuigi äärmusorganisatsiooni Ansar al-Islam mõju ei olnud võrreldav sekulaarsete rahvuslike Kurdistan Demokraatliku Partei (mõjuka Barzani perekonna juhtimisel) ja Kurdistan Patriootliku Ühenduse (liider praegune Iraagi president Jalal Talabani) mõjuga kurdi kogukonnale. Mõnevõrra tugevamad olid šia-islamismi mõjud Lõuna-Iraagis, kuigi mõõdukate islamistlike organisatsioonide (Islami-revolutsiooni Ülemnõukogu Iraagis (SCIRI) ja Islamistliku Dawa Partei) tegevuse oli valitsev režiim 2003. aastaks tugevasti maha surunud. Sunniitide ja šiiitide äärmusluse tõusu riigis võib suuresti kanda interventsioonijärgsesse ajastusse, kui šiiitide hulgas tekkis sadristide liikumine islamivaimulik Muqtada al-Sadri juhtimisel ning jordaanolase Abu Musad al-Zarqawi juhtimisel hakkas tegutsema Al Qaeda Iraagi-rühmitus¹¹, mis koordineeris äärmuslike sunni-islamistide tegevust.¹²

⁹ Mölder, H. 2011. The Culture of Fear in International Politics – a Western-dominated International System and Its Extremist Challenges. – ENDC Proceedings, No. 14, p. 246.

¹⁰ Nasr, V. 2006. The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future. New York: Norton, p. 103.

¹¹ Tegelikult nimega *Jama'at al-Tawhid wal-Jihad* (monoteismi ja džihaadi rühmitus).

¹² Byman, D. L.; Pollack, K. M. 2008. Iraq's Long-Term Impact on Jihadist Terrorism. – Annals of the American Academy of Political and Social Science, July, p. 56.

Rahvusvahelise süsteemi areng aastaks 2003

Alexander Wendt on toonud välja kolm poliitilist põhikultuuri, mis on saanud nimed inglise filosoofidelt Thomas Hobbes'ilt, John Locke'ilt ja saksa filosoofilt Immanuel Kantilt.¹³ Põhikultuuride abil saab iseloomustada ka rahvusvahelise süsteemi arengut ning süsteemide vahetuvust. Locke'lik süsteem erineb hobbes'likust süsteemist selle poolest, et ta peab oluliseks süsteemi stabiilsust ning väärtustab *status quo* hoidmist, samal ajal kui hobbes'likus keskkonnas toimub pidev võitlus mõjuvõimu suurendamise eesmärgil. Kantilikud süsteemid seavad aga eesmärgiks riikide koostöö, mistõttu iseloomustab selliseid süsteeme tugev organisatsioonikultuur. Iga süsteem on lähtunud erinevatest poliitilistest kultuuridest. Kuni 20. sajandini valitsesid bi- ja multipolaarsed hobbes'likud ja locke'likud süsteemid. Alates 20. sajandist on tõusnud esile kantilikud süsteemid, mille tekkimisele on kaasa aidanud suurt osa planeedist haaranud ulatuslikud relvakonfliktid: Esimene ja Teine maailmasõda. Esimesed rahvusvahelised süsteemid, Westfaali süsteem ja nn Euroopa kontsert, olid suurel määral Euroopa süsteemid. 19. sajandi teisest poolest alates, kui algas ulatuslik koloniseerimisprotsess ning Euroopa riikide huvid kandusid kontinendist kaugemale, võib rahvusvahelisest süsteemist rääkida juba küll kui tugevate lääne mõjudega, aga üleilmastuvast süsteemist.

Traditsioonilise käsitluse järgi loetakse rahvusvahelise süsteemi alguseks 1648. aastal pärast Westfaali rahulepingut kujunenud olukorda Euroopas, kui üritati esimest korda kehtestada üldkäibivaid reegleid ja norme, mis reguleeriksid riikidevahelist suhtlust. Westfaali süsteem oli mõjutatud oma kaasaegse Hugo Grotiusse (1583–1645) töödest, kes teoses „*De Jure Belli ac Pacis*” (1625) visandas rahvusvahelise õiguse alused. Esimene stabiilne rahvusvaheline süsteem tekkis Euroopas 19. sajandil pärast Napoleoni sõdu ja tegutses suurvõimude (Suurbritannia, Austria-Ungari, Preisimaa, Venemaa ja hiljem nendega liitunud Prantsusmaa) koordineeritud juhtimisel. Süsteem töötas suuremate tõrgeteta kuni Krimmi sõjani, kui tekkis esimene tõsine kokkupõrge seda haldavate suurvõimude vahel. Kuigi süsteemi üritati rahvusvaheliste kriiside lahendamiseks kasutada ka hiljem (kuni Esimese maailmasõjani), iseloomustab hilisemat perioodi juba ebastabiilsus ning pidevad suurriikidevahelised vastuolud, mis aeg-ajalt kutsusid esile väiksemaid ja suuremaid konflikte ning koloniaalvallutuste intensiivistumisel võitlust maailma jagamise pärast.

¹³ Wendt, A. 1999. *Social Theory of International Politics*.

Järjekordne katse stabiilset süsteemi luua toimus Esimese maailmasõja järel, kui Versailles' süsteemi haldamiseks loodi Suurbritannia ja Prantsusmaa eestvõttel rahvusvaheline organisatsioon (Rahvasteliit). Seda võiks nimetada esimeseks katseks kehtestada uut tüüpi kantilikku süsteemi, kuid süsteemi töökindlus jäi siiski saavutamata. Paljud olulised suurvõimud jäid süsteemist eemale, mis mõjutas oluliselt selle stabiilsust. Kuigi Ameerika Ühendriikide president Thomas Woodrow Wilson oli uue süsteemi alusepanijate hulgas, jäid Ameerika Ühendriigid süsteemist endast kõrvale ega liitunud Rahvasteliiduga, sest 1920. a võimule tulnud vabariiklasid kaldusid toetama isolatsionismi. Versailles' süsteem ei suutnud lahendada rahvusvaheliste käitumisharjumuste vastu eksinud riikide küsimust, paljud suurriigid (Saksamaa, Itaalia, Jaapan, Nõukogude Liit) heideti organisatsioonist välja või lahkusid sealt ise, kui nad sattusid süsteemiga vastuollu. Sellega muutusid nad süsteemivälisteks toimijateks, rahvusvaheline julgeolekukeskkond pingestus veelgi ning Teise maailmasõja puhkemine muutus tegelikkuseks.¹⁴

Praegu kehtiva rahvusvahelise süsteemi struktuur kujunes paljuski välja Teise maailmasõja järel. Külma sõja aegset süsteemi iseloomustasid kantilik pealisehitus ning locke'lik süsteemisene võistlus, mis moodustasid kokku bipolaarse süsteemi omavahel võistlevate, ideoloogiliselt vastanduvate allsüsteemide vahel. Pärast 19. sajandi nn Euroopa kontserti saavutati jällegi stabiilne süsteem, mis oli suures osas üleriikide (seekord Ameerika Ühendriigid ja Nõukogude Liit) kontrolli all. Üleriigid hoidusid otsesest omavahelisest konfliktist, kuid toimus mitmeid käsilassõdu, kuhu nad olid segatud. Kui näiteks Ameerika Ühendriigid olid segatud Vietnami kodusõtta, siis toetas Nõukogude Liit vastaspoolt, kuid hoidus vahetust sekkumisest. Nõukogude Liidu sekkumine Afganistani tõi kaasa Ameerika Ühendriikide toetuse ülestõusnutele, kuigi nad ametlikult konfliktis ei osalenud. Käsilassõdadele üles ehitatud süsteem raskendas aga rahvusvaheliste kriiside ohjamist, sest rahvusvahelise sekkumise eeldus oli, et üleriigid pole üht või teist viisi konflikti segatud.

¹⁴ Vt ka Mölder, H. 2010. Cooperative Security Dilemma – practicing the Hobbesian security culture in the Kantian security environment. Tartu University Press, pp. 92–96.

Tabel 1. Rahvusvahelise süsteemi areng¹⁵

Moderne rahvusvaheline süsteem 1648–1991		
Süsteem	Süsteemi kirjeldus	Süsteemi kultuur
1. Westfaali süsteem 1648–1815	ebastabiilne multipolaarsus	hobbes'lik kultuur
2. Nn Euroopa kontsert 1815–1914		
a) 1815–1854	stabiilne multipolaarsus	locke'lik kultuur
b) 1854–1871	ebastabiilne multipolaarsus	hobbes'lik kultuur
c) 1871–1914	ebastabiilne multipolaarsus	hobbes'lik kultuur
3. Esimene maailmasõda 1914–1919		
4. Versailles' süsteem 1919–1939		
a) 1919–1936	ebastabiilne liberaalne ühiskond	kantilik kultuur
b) 1936–1939	ebastabiilne bipolaarsus	hobbes'lik kultuur
5. Teine maailmasõda 1939–1945		
6. Külmsõda 1945–1991	stabiilne bipolaarsus	locke'lik kultuur
Postmoderne rahvusvahelisesüsteem 1991–...		
a) 1991–2003	stabiilne liberaalne ühiskond	kantilik kultuur
b) 2003–...	ebastabiilne liberaalne ühiskond	kantilik kultuur

Tabelis 1 on visandatud rahvusvahelise süsteemi areng etappide kaupa ning eraldi on ära märgitud süsteemi stabiilsusaste ja süsteemi toimimise aluseid määratlenud poliitiline põhikultuur. Kultuurilisel määratlemisel on lähtutud süsteemi kultuurist tervikuna, kuigi kantilik süsteem võib sisaldada hobbes'likke ja locke'likke julgeolekukeskkondi nagu ka hobbes'likud ja locke'likud süsteemid kantilikke julgeolekukeskkondi. Kuigi postmoderne rahvusvaheline süsteem järgis kantilikke põhimõtteid, ei tähendanud see, et süsteem on ühtne. Lääne-Euroopa, Põhja-Ameerika ning suur osa Vaikse ookeani piirkonnast järgis rahvusvahelises suhtluses kantilikke põhimõtteid,

¹⁵ Tabel on esmakordselt avaldatud 2007. aastal. Vt **Mölder, H.** 2007. Managing polarity: Post-modern European security environment and misperceptions in Estonian security culture. – Ed. by A. Kasekamp. The Estonian Foreign Policy Yearbook, pp. 125–126.

samal ajal kui Lähis-Ida, suur osa Aafrikast ning Hindustani poolsaar lähtusid hobbeseadlikest põhimõtetest.¹⁶

Kuni Versailles' süsteemini võib rahvusvahelisi süsteeme nimetada Euroopa süsteemideks, kuna väljaspool Euroopat paiknenud riigid ei mõjutanud süsteemi toimimist oluliselt. Versailles' ja külma sõja süsteeme võib nimetada suurel määral Lääne süsteemideks, sest kuigi mitmed Euroopast väljaspool asetsevad riigid muutusid süsteemi olulisteks toimijateks¹⁷, dikteerisid süsteemi arengut Lääne tsivilisatsioon ja seal toimuvad protsessid. Lisaks tavapärasele süsteemide vahetuvusele võib modernset süsteemi tervikuna eristada postmodernsest ning külma sõja süsteemi võib pikemas perspektiivis nimetada üleminekuks modernselt süsteemilt postmodernsele, mis tähendab suuremat murrangut rahvusvahelise süsteemi arengus. Postmodernset süsteemi, esimest tõeliselt globaalset süsteemi, iseloomustavad protsessid on üleilmastumine, institutsionaliseerumine ning riikide osatähtsuse vähenemine rahvusvahelistes suhetes. Selle süsteemimuutuse rahvusvahelist ühiskonda ühendavad kaasnähtused on näiteks viisavabadus ning vabaturumajandus.

Rahvusvahelise süsteemi suur koondumine toimus pärast külma sõja lõppu, kui valdav osa üliriike jõudis otsuste tegemisel enamasti konsensussele. Uue süsteemi mõneti ebastabiilseks partneriks kujunes Hiina, kelle suhted Lääne demokraatiaga halvenesid peale Tiananmeni väljaku veresauna 1989. a, kuid Hiinal puudusid sel ajal veel paljuski iseseisvad ambitsioonid süsteemi kontrollida, tema huvid olid esialgu pigem regionaalsed ning teda oli võimalik allutada koostööd tegema. Rahvusvahelise süsteemi koondumine saavutas haripunkti 2001. a 11. septembri rünnakutega, kui rahvusvaheline ühtsus toetas valdavalt Ameerika Ühendriike. Tekkis pöördepunkt (*momentum*¹⁸), millega pandi paljuski paika süsteemi edasine areng. Kultuuriliselt erinevate julgeolekukeskkondade aktiivsus mõjutab aga süsteemi stabiilsust tervikuna, mistõttu võib hinnata, et 2003. a Iraagi interventsioon muutis postmodernse kantiliku süsteemi stabiilsest süsteemist ebastabiilseks.

¹⁶ Lebow 2008, p. 499.

¹⁷ Külma sõja allsüsteemide juhtriigid, Ameerika Ühendriigid ja Nõukogude Liit ei olnudki enam klassikalised Euroopa riigid ning külma sõja ajal hoogustus üleilmastumise protsess, millele aitas tugevasti kaasa koloniaalsüsteemi lagunemine. Venemaad (Nõukogude Liitu) ja Türgit võib siiski lugeda Euroopa süsteemidesse kuuluvateks riikideks, sest traditsiooniliselt osalesid nad Euroopa süsteemides tekkinud jõudude vahetava määratlevates protsessides. Ameerika Ühendriigid hakkasid Euroopa poliitilist arengut mõjutama alles 20. sajandil. USA ja Kanada kuuluvad erandina ka OSCE liikmeskonda, mis väljendab nende seotust Euroopa julgeolekukeskkonnaga.

¹⁸ Poliitilisest vaatepunktist võiks seda käsitleda murrangumomendina.

Klassikalise julgeolekudilemma tekkimine Iraagi ümber

Saddam Hussein asetus kenasti küll hobbes'likesse ja locke'likesse süsteemidesse, kuid ühtsete normide ja väärtuste eest seisva ning koostööle orienteeritud kantiliku süsteemiga oli tal raske teineteisemõistmist leida. Saddamism, kuigi tekkinud panarabistliku baathismi baasil, oli pigem tugevasti rahvuslikule mütoloogiale üles ehitatud natsionalistlik ideoloogia, mis lähtus kitsalt Iraagi ja Saddam Husseinini perekonna huvidest ning ei arvestanud külma sõja järgses rahvusvahelises ühiskonnas valitsevate tõekspidamiste ja huvidega. Iraagi sõda Iraani vastu mahtus küll locke'liku külma sõja süsteemi kontseptuaalsetesse raamidesse, kuid süsteemi muutudes sattus Hussein, alustades samalaadset tegevust Kuveidi vastu, uue kantiliku postmodernse rahvusvahelise süsteemiga peagi konfliktiks. Husseinini 1990. a Kuveidi-avantüür sattus uue süsteemi algusesse, kui süsteem oli veel ühtne ja valmis seisma vastu tema stabiilsust ohustavatele tegevustele. Samal ajal oli süsteem liiga noor, et kantilikke põhimõtteid lõpuni järgida, mistõttu lõppes kõik Saddam Husseinini ja tema režiimi jaoks vaid kerge ehmatusega. Kuigi Lahesõda lõppes *status quo* säilitamisega, oli Iraak mõnede Ameerika Ühendriikide poliitilistele ringkondadele olnud pinnuks silmas juba pikemat aega. Eeskätt puudutas see neokonservatiive, kes pärast vabariiklaste võitu 2000. a presidendivalimistel tugevdasid märgatavalt oma positsioone Ühendriikide võimuhierarhias. Neokonservatiivid olid välja kasvanud trotskistlikust¹⁹ ideoloogiast, kuid Vietnami sõja ajal toetasid nad Ühendriikide administratsiooni välispoliitikat, kaldusid antikommunismi ja liitusid parempoolsete ringkondadega, säilitades samal ajal üht-teist ka trotskismist (muuhulgas püsiva revolutsiooni idee). Seejuures idee, mille nimel nad asusid võitlusesse, oli Ameerika Ühendriikide hegemoonia rahvusvahelises süsteemis ning nad uskusid demokraatia eksporti teistesse riikidesse.²⁰ Vastandudes realistlikule koolkonnale, kritiseerisid nad George H. W. Bushi administratsiooni otsust lõpetada Lahesõja operatsioon Iraagi tagasitõmbumise järel varasematesse piiridesse ja esitasid 1997. a Clintoni administratsioonile petitsiooni, milles nõudsid Saddam Husseinini režiimi kukutamist. 1998. a võttis Ameerika

¹⁹ Lev Trotski (1879–1940) marksistliku teooria pooldajad, kes toetasid maailmarevolutsiooni, proletaarset internatsionalismi ja tööliskonna juhtimisel toimivat massidemokraatiat. Alates 1938. a organiseerusid poliitiliselt Neljandasse Internatsionaali.

²⁰ **Kristol, I.** 2003. The Neoconservative Persuasion. Weekly Standard. <http://www.weeklystandard.com/Utilities/prINTER_preview.asp?idArticle=3000&R=785F2781>, (28.06.2013).

Ühendriikide Kongress vastu Iraagi vabastamise seaduse, mis nõudis Saddam Husseini võimult kõrvaldamist.²¹

Kaheteist aasta jooksul pärast Lahesõja operatsiooni oli kantilik süsteem muutunud tugevamaks, mida näitas 1999. a Kosovo operatsioon. Kosovo operatsiooni õnnestumine tõi kaasa opositsiooniliste meeleolude tugevnemise Serbias, süsteemi vastu astunud režiimi juhi Miloseviči kõrvaldamise võimult ja tema üleandmise Rahvusvahelisele Kriminaalkohtule. Püsima jäi külma sõja aegne rahvusvahelise süsteemi struktuur, mis on moodustatud Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni baasil ja kus suur otsustusõigus on viiel Julgeolekunõukogu alalisel liikmel: Ameerika Ühendriikidel, Suurbritannial, Prantsusmaal, Venemaal ja Hiinal. Süsteemis puudusid selged vastandused ja kuigi Hiina ning Venemaa võisid teatud küsimustes süsteemist distantseeruda, võib neid kokkuvõttes nimetada siiski süsteemiga lõimunud toimijateks, mida kinnitab ka lisas paiknev tabel 2 (lk 69). Varem või hiljem suutis rahvusvaheline süsteem jõuda kokkuleppele suuremate kriiside ohjamisel ning neid käsitlevad resolutsioonid on Julgeolekunõukogus vastu võetud märgatava ülekaaluga. Juhtriikidest on loetud kordadel jäänud erapooletuks vaid Hiina ja Venemaa.

Vaid mõnel üksikul korral pole süsteemi juhtriigid saavutanud kriisile reageerimisel kõiki rahuldavat konsensust: näiteks Venemaa ja Gruusia konfliktis 2008. a, kus üks süsteemi juhtriik oli osapool, või siis praegu käimas olevasse Süüria kodusõtta sekkumisel, kus Venemaa ja Hiina on olnud vastu rahvusvahelisele sõjalisele sekkumisele. Venemaa ja Gruusia sõjaline konflikt lahendati läbirääkimiste teel ning Süüria tarvis otsitakse kõiki osapooli rahuldavat kokkulepet. Süsteemiga vastanduvad nn deviantsed riigid, kes tekitasid kantilikus süsteemis hobbes'likke julgeolekukeskkondi ning klassikalisi julgeolekudilemmasid²² süsteemi ja deviantsete toimijate vahel, mis viisid süsteemi vastusammudeni alates erinevate sanktsioonide kehtestamisest kuni sõjalise interventsioonini. Süsteemile vastanduvateks riikideks võib teiste hulgas nimetada Põhja-Koread, Iraani, Süüriat, Venezuelat, Sudaani, Jugoslaaviat Miloseviči juhtimisel, Afganistani Talibani juhtimisel, Liibüat Gaddafi juhtimisel ja Iraaki Saddam Husseini juhtimisel.

Iraagi 2003. a operatsiooni ei saa asetada tüüpiliste kantiliku süsteemi rahvusvaheliste operatsioonide nimekirja, kuna interventsioonile oli suur

²¹ **Buzan, B.; Gonzalez-Pelaez, A.** 2005. International Community after Iraq. – International Affairs, No. 1, pp. 46–47.

²² Klassikaline julgeolekudilemma: ühe riigi julgeoleku suurendamine võib vähendada samal ajal teiste riikide julgeolekut. Vt **Jervis, R.** 1978. Cooperation Under Security Dilemma. – World Politics, No. 2, p. 169.

vastuseis. See ei võimaldanud operatsiooni ellu viia ühe või teise rahvusvahelise organisatsiooni egiidi all ning Ameerika Ühendriigid pidid kasutama hobbese'likku tahtekoalitsiooni mudelit. Tabelis 2 on esitatud postmodernses süsteemis toimunud suuremad sõjalised operatsioonid, millest võib järeldada, et valdav osa neist on ellu viidud ühe või teise rahvusvahelise operatsiooni egiidi all ning saanud rahu tagamiseks ka ÜRO Julgeolekunõukogu mandaadi. Kirjeldatud operatsioonidest võib vaid Venemaa-Gruusia konflikti ja Iraagi interventsiooni käsitleda kui hobbese'likest põhimõtetest lähtunud operatsioone.

Iraagi operatsiooni kõige olulisemaks ajendiks sai Iraagi võime toota massihävitusrelvi. Seda võib nimetada klassikalise julgeolekudilemma tekitamiseks, milles Iraagi julgeolekuvajaduste suurendamine tekitas ebakindlust tema potentsiaalsetes vastastes. Massihävitusrelvade heidutus töötas rahvusvahelise süsteemi tasandil edukalt külma sõja perioodil, kui see tasakaalustas kahe allsüsteemi võimalikke sõjalisi ambitsioone teineteise vastu. Hiljem on tegelikku või oletatavat tuumaheidutust edukalt kasutanud Iisrael (araabia riikide ja Iraani vastu), India ja Pakistan (teineteise vastu), Põhja-Korea (rahvusvahelise süsteemi vastu) ja hiljuti Iraan (Ameerika Ühendriikide ja Iisraeli vastu).²³ Apartheidirežiimi ajal asus tuumarelva välja töötama Lõuna-Aafrika Vabariik, kuid loobus sellest peale apartheidirežiimi lõppemist ning Nelson Mandela valitsuse võimuletulekut. Siia nimekirja võib julgelt lisada ka Saddam Hussein Iraagi, kes üritas osavalt manipuleerida ÜRO Rahvusvahelise Aatomienergiaagentuuriga (IAEA) ning kasutada oletatavat tuumavõimet võimalike vaenlaste (Iraan, Iisrael, Ameerika Ühendriigid) heidutamiseks.

Iraak alustas tuumauuringutega juba 1959. a, kui sõlmis Nõukogude Liiduga tuumakokkuleppe, mis nägi ette tuumaelektrijaama rajamise Iraaki ning rahvusliku tuumaprogrammi käivitamise. 1970. aastatel üritas Saddam Hussein alustada tuumarelva tootmist, kuid ei saanud selleks rahvusvahelist abi, mida otsiti nii Nõukogude Liidust kui Prantsusmaalt. 1981. a sooritas Iisrael õhurünnaku Iraagi tuumarajatiste vastu (operatsioon „Opera”) ja purustas Prantsusmaalt ostetud uurimisotstarbelise reaktori Osirak. Aastatel 1983–1991 kasutas Iraak korduvalt keemia- ja biorelvi nii sõjas Iraaniga kui ka paljude Iraagi vähemuste vastu kurdidest šiiitideni, kuid pärast Lahesõda käskis Saddam Hussein need varud hävitada. Sellegipoolest jätkas ta ohtlikku kassi-hiire-mängu ÜRO ja IAEA inspektoritega, jättes alles võimaluse, et

²³ Iraan on ametlikult siiski eitanud tuumarelvade loomise kavatsust ning teatanud, et tuumaenergiat kasutatakse rahumeelselt.

need varud on kuhugi peidetud. Kassi-hiire-mängu eesmärk oli heidutada Iraagi potentsiaalseid vaenlasi ja vaenlaseks nr 1 pidas Saddam Hussein endiselt Iraani.²⁴

Mäng massihävitusrelvadega viis pinget tõusuni regioonis ning klassikalise julgeolekudilemma tekkeni rahvusvahelise süsteemi ja Iraagi vahel. Ühelt poolt kasutas Iraak müüti massihävitusrelvadest heidutuse eesmärgil ega püüdnudki rahvusvahelist süsteemi veenda nende hävitamises. Teiselt poolt kasutasid Ameerika Ühendriigid nende võimalikku olemasolu ettekäändena sõjaliseks interventsiooniks ning Saddam Hussein karistamiseks. Ülemaailmse terrorismivastase sõja kulmineerudes üritasid Ameerika Ühendriigid arvestada vähem ÜRO-le tugineva rahvusvahelise süsteemi vajadustega ning tuginesid enam oma riigi rahvuslikele huvidele.²⁵ Saddam Hussein juhitav Iraak, kellel oli juba pikemat aega probleeme süsteemi reeglitega kohane-misel, näis Ühendriikide tollasele administratsioonile jõudemonstratsiooniks sobiva sihtmärgina.

Ameerika Ühendriikide poolt algatatud üleilmne terrorismivastane sõda esialgu küll ühendas rahvusvahelist süsteemi, aga peagi lõhestas saavutatud ühtsuse. Selle asemel, et keskenduda Afganistanile, alustasid Ühendriigid laiaulatuslikku rahvusvahelist operatsiooni „Kestev vabadus” (*Operation Enduring Freedom*), mis koosnes mitmetest islamiäärmusluse ja terrorismi väljajuurimisele suunatud sõjalistest ettevõtmistest maailma erinevates piirkondades.²⁶ Külma sõja järgne Ameerika Ühendriikide sõjaline strateegia on lähtunud põhimõttest, et riik peab valmis olema kaheks suuremaks sõjaliseks operatsiooniks. Sellele strateegiale pandi alus juba George H. W. Bushi administratsiooni ajal 1991. a tollase kaitseministri ja hilisema asepresidendi Richard Cheney ning Staabiülemate Komitee esimehe ja hilisema välisministri Colin Powelli osalusel.²⁷ Praegu võib seda Afganistani ja Iraagi näitel pidada riigi sõjalise ja majandusliku potentsiaali ülehindamiseks. Iraagi ja Afganistani rahustamine nõudis palju aastaid ja inimelusid.

²⁴ **Trainor, G.** 2008, 76.

²⁵ **Copson, R. W.** 2003. Iraq War. Background and Issues Overview. Report for Congress, pp. 5–8. <<http://www.fas.org/man/crs/RL31715.pdf>>, (02.07.2013).

²⁶ Operatsioon „Kestev vabadus” algutati 7. oktoobril 2001 ning see hõlmab terrorismivastaste operatsioonide kompleksi Afganistanis, Filipiinidel, Aafrika sarvel (7 Ida-Aafrika riigis), Gruusias, Trans-Saharas (8 Lääne-Aafrika riigis) ning Kariibi mere ja Kesk-Ameerika riikides (8 riigis).

²⁷ **O’Hanlon, M.** 2001. Prudent or Paranoid The Pentagon’s Two-War Plans. – Survival, No. 1, p. 40.

Kantilikus postmodernses süsteemis eksisteerivad endiselt mitmed hirmukultuurile tuginevad hobbes'likud ja locke'likud julgeolekukeskkonnad, mis toidavad klassikalisi julgeolekudilemmasid: Iraani tuumaprogramm, Korea poolsaar, Taivani väinad, Iisraeli ja araablase vastasseis Lähis-Idas, India-Pakistani vastasseis, Venemaa julgeolekudilemmad Gruusia ja Balti riikidega, massihävitusrelvade sattumine terroristide kätte. Kui need julgeolekudilemmad peaksid mingil põhjusel aktuaalseks saama, siis nad muudavad radikaalselt arusaamist rahvusvahelisest keskkonnast, sest julgeoleku tagamine muutub palju tähtsamaks kui mitte peamiseks mureks paljudele rahvusvahelistele toimijatele.²⁸

Eelmäng

Iraani-Iraagi sõda ja Lahesõda olid eelmänguks 2003. a sündmustele. Esimene eelmäng sai alguse 1980. a septembris, kui Iraak ründas naaberriiki Iraani. Aasta varem, 1979. a tuli Iraagis Baathi parteis toimunud paleepöörde tulemusena võimule seni võimuhierarhias teist positsiooni hoidnud Saddam Hussein, kes kukutas oma sugulase ja toetaja president Ahmed Hassan al-Bakri. Iraanis kukutati 1979. a islamirevolutsiooniga läänemeelne šahhirežiim ja võimule tulid šiiislamistid. Saddam Hussein kasutas oskuslikult ära seda murdepunkti, kui hirm šiiitide islamirevolutsiooni levimise ees araabia riikidesse tagas talle rahvusvahelisel areenil erinevate jõudude laialdase toetuse. Saddam Husseinil olid traditsiooniliselt head suhted Nõukogude Liidu ja kommunistliku blokiga, kuid lisaks neile toetasid teda selles konfliktis ka lääneriigid: Ameerika Ühendriigid, Prantsusmaa, Itaalia, Suurbritannia, Saksamaa Liitvabariik ja valdav osa araabia riikidest (v.a Süüria ja Liibüa). Iraani suuremad toetajad olid Hiina, Põhja-Korea ning esialgu ka Iisrael. Iraani poolel olid kurdid, keda rõhus Saddam Husseinini režiim, ning Iraagi šii-organisatsioonid SCIRI ja Islami Dawa Partei, samal ajal kui Iraani vasakpoolsed (nt Mujahideen-e Khalq²⁹) toetasid Iraaki. Mitmed riigid

²⁸ Lebow 2008, pp. 502–503.

²⁹ Teherani Ülikooli üliõpilaste eestvõtmisel 1965. a rajatud vasakpoolne relvastatud liikumine Iraanis, kes kuni 1979. a võitles šahhirežiimi vastu ning alates 1981. a valitseva teokraatliku režiimi vastu.

(nt USA³⁰, Nõukogude Liit³¹, Jugoslaavia, Portugal) teenisid sõjast kasumeid, tarnides relvi mõlemale poolele.

Iraani-avantüürist tuli Saddam Hussein puhtalt välja, sest Nõukogude Liidu ja lääneriikide toetus hüvitas Iraani sõjalise ülekaalu. Sõjas nautis Iraak bipolaarse süsteemi mõlema osapoole toetust, mis oli külma sõja kohta üsnagi ebatavaline. Iraagi-Iraani sõja alguseks oli Iraan ennast asetanud rahvusvahelisse isolatsiooni: ühelt poolt toetati seda, et äärmuslikud üliõpilased hõivasiid Ameerika Ühendriikide saatkonna ning pantvangistasid saatkonna töötajad, kuid samal ajal represseeriti Iraani kommuniste, mis pingestas suhteid mõlema üliriigiga. Hussein plaanides oli ühendada Iraani läänepiiril paiknev araablaste rahvusenamusest koosnev naftarikas Khuzestani provints Iraagiga. Konflikti soodustas kahe riigi pikaajaline territoriaalvaidlus piiri-
jõe Shatt al-Arabi veeteede kasutamise üle, mis hoolimata 1975. a sõlmitud Alžiiri kokkulepetest tekitas endiselt pingeid kahe riigi suhetes. Hoolimata algsest sõjalisest edust oli Saddam Hussein juba 1980. a detsembris sunnitud teatama, et Iraak on asunud pidama kaitsesõda. Edasises lahingutegevuses ei saavutanud kumbki pool enam suuremat edu, kuigi ründavam pool oli Iraan. 1988. a augustis lõpetati sõjategevus ja alustati rahukõnelusi ÜRO vahendusel.

Iraagi 2003. a operatsiooni teine eelmäng toimus 1990.–1991. a, kui Iraagi juhtkond otsustas vallutada naftarikka naaberriigi Kuveidi.³² Veel sajand tagasi toimunud rahvusvahelises süsteemis oleks selline käitumine paistnud välja igati normaalsena, kuid 21. sajandi künnisel tõi see kohe kaasa rahvusvahelise hukkamõistu. Arvestades Kuveidi häid suhteid Ameerika Ühendriikide, Lääne-Euroopa riikide ja Saudi Araabiaga ning tema mainet igati süsteemisõbraliku riigina, kes oli tihedalt seotud Lääne majandussüsteemiga, ei saanud süsteem sellist iseregulatsiooni taluda. Rünates ja annekteerides Kuveidi, asetas Iraak end nn kelmiriikide hulka, kelle käitumine ei arvestanud rahvusvaheliselt tunnustatud tavade ja normidega. Saddam Hussein ei tundnud ega hinnanud rahvusvaheliste suhete allüüre ja hoovuseid, vaid püüdis tuge saada kitsalt rahvuslikest huvidest. Kindlasti võib Hussein nime-
tada süsteemiväliseks mänguriks, kelle käitumine oli sageli ettearvamatu.

³⁰ *Iran-Contras* afäär – USA Rahvusliku Julgeoleku Nõukogus välja töötatud skeem, mille kaudu Iraanile müüdavatel relvadelt saadud kasumiga toetati 1985.–1987. a opositsiooni Nicaraguas.

³¹ Poliitiliselt toetas Iraaki.

³² Türgi võimu ajal kuulus Kuveit Basra vilajeti piiridesse ning oli ühendatud Lõuna-Iraagiga. Peale selle süüdistas Hussein Kuveiti OPEC-i kokkulepete eiramises ja nafta ületootmises, mis alandas hinda.

Erinevalt paljudest Kolmanda Maailma vasakpoolsetest ideoloogidest (Fidel Castro, Muammar al-Gaddafi, Hugo Chavez) puudusid Husseinil suuremad rahvusvahelised ambitsioonid, tema eesmärk oli tugev ja mõjuvõimas Iraak. Ta oli eelkõige Iraagi rahvuslane ja poliitiline pragmaatik, kes suhtus baathistide panarabistlikesse loosungitesse küllaltki ükskõikselt.³³

Hussein lootis, et külma sõja lõpu keerulises rahvusvahelises olustikus jääb tema väike Kuveidi-avantüür märkamatuks ning süsteem lepib pikapeale Kuveidi annekteerimisega samamoodi, nagu ta oli varem leppinud paljude territooriumide vaikse üleminekuga ühe valitseja alt teisele.³⁴ Kuigi riikidevahelisi relvakonflikte võib tänapäeva maailma eri piirkondades esineda veel piisavalt tihti, siis vallutussõjad on jäänud haruldaseks. Kui Hispaania loobus 1975. a Lääne-Saharast, annekteerisid territooriumi Maroko väed (kuni 1979. a koos Mauritaaniaga). Indoneesia annekteeris 1975.–1999. a endise Portugali koloonia Ida-Timori. 1982. a üritas Argentiina vallutada Suurbritannialt Falklandi saari, kuid ebaõnnestunult. Husseinil ei õnnestunud Kuveidi vallutamisele saada rahvusvahelist toetust. Iraagile avaldasid toetust vaid Liibüa, Palestiina ja Sudaan ning kaudselt ka Jordaania ja Jeemen, kes olid vastu rahvusvahelisele sõjalisele sekkumisele. Araabia Liiga mõistis Kuveidi annekteerimise hukka. Lahesõjas liitusid lääneriikide koalitsiooniga Ameerika Ühendriikide juhtimisel lisaks Pärsia lahe riikidele veel nasseristlikud Egiptus ja Süüria.

Lahesõja ajal tekkis Iraagis valitsevale režiimile arvestatav riigisisene vastasseis. Kui kurdide vastupanu Põhja-Iraagis oli pikaajaliste traditsioonidega kestlik pingeallikas, siis 1991. a aktiveerus šiitide opositsioon Lõuna-Iraagis. Šiitide ülestõusu sümbolne kahuripauk anti päev pärast relvarahu kehtestamist (1. märtsil 1991. a), kui Lahesõjast Iraaki tagasi pöördunud tank tulistas Saddam Husseinile portreed Basras. Ülestõus laienes peagi teistele Lõuna-Iraagi šiitide linnadele. Samal ajal võtsid kurdi ülestõusnud kontrolli alla peaaegu terve Põhja-Iraagi. Mingil hetkel kontrollisid ülestõusnud 14 Iraagi provintsi 18-st. Saddam Hussein kasutas ülestõusu mahasurumiseks isegi koptereid ja keemiarelva.³⁵ Märtsi lõpuks oli ülestõus maha surutud suuresti tänu Husseinile lojaalsete üksuste paremale relvastusele ning ülestõusnute puudulikule koostööle.

³³ **Dower, J. W.** 2010. *Culture of War*. New York: W. W. Norton & The New Press, p. 321.

³⁴ **Michael, G.; Bernard, T.** 2008. *Cobra II – Iraagi sõda ja okupatsioon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 78.

³⁵ **Chalabi, A.** 2011. *The Libyan Uprising: Lessons from Iraq*. – *The Wall Street Journal*, February 28. <<http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703933404576170172920067878.html>>, (30.06.2013).

Lahesõja-aegne rahvusvahelise süsteemi käitumine erines oluliselt süsteemi reaktsioonist 2011. a araabia kevade käigus puhkenud rahutustele Liibüas, kui lääneriigid ja osa araabia riike hakkasid toetama al-Gaddafi vastu astunud opositsiooni, mis põhjustas režiimivahetuse. Ameerika Ühendriigid kartsid 1991. a Iraani mõju laienemist regioonis. Ameerika Ühendriikide tollase administratsiooni välispoliitikat kujundanud realistlik koolkond (Colin Powell, Brent Scowcroft, Richard Haass) lähtus jõudude tasakaalu teooriast ja eelistas Saddam Husseini pragmaatilistel kaalutlustel Iraagis võimul hoida, et ta tasakaalustaks Iraani võimalikke ambitsioone.³⁶ Tagantjärele spekulcerides võib öelda, et kui 1991. a oleks missioon lõpule viidud ning lõppenud Saddam Husseini võimult kukutamisega, oleks see muutnud kantiliku süsteemi veelgi tugevamaks, sest Lahesõja ajal oli koalitsioonil laialdane mandaat, mis tugines ühemõtteliselt ÜRO põhikirja 7. peatükile – sõjaline sekkumine toimus rahvusvahelise rahu jaluleseadmiseks. 1991. a oli Iraagis ka sobiv sisepoliitiline situatsioon. Põhjas käis kurdide vastupanuvõitlus, lõunas algas šiitide ülestõus. Islamirevolutsiooni tagajärjed massirepressioonide ja Ühendriikide saatkonna hõivamisega olid veel selgesti meeles ning Ameerika Ühendriigid kartsid Iraani sekkumist, mida nad pidasid veel suuremaks ohuks kui Saddam Husseini valitsetavat Iraaki, kes oli olnud 1980. aastatel lääneriikidega heades suhetes ning keda tunti ja usaldati rohkem.

1990. aastaid võib nimetada kantiliku poliitilise kultuuri kuldajastuks, kuid mitmed varasemate süsteemide sümptomid jäid välja ravimata ja Saddam Husseini režiimi püsimine Iraagis oli vaieldamatult üks neist sümptomitest. Lahesõda lähtus kantilikest printsipiidest tagada rahvusvahelise süsteemi stabiilsus ning taastada Kuveidi sõltumatus, kuid ta piirdus vaid selle pooliku eesmärgiga. Kui süsteemivahetusega kaasneb süsteemi poliitilise kultuuri muutumine, siis nõuab selle kinnistumine aega. 1990. aastad olid üleminekuaastad, mille käigus locke'lik pealiskultuur asendus järkjärgult kantiliku kultuuriga. Samamoodi võib paralleele leida Jugoslaavia olukorraga. Slobodan Miloseviči võimult kõrvaldamine Bosnia sõja aegu oleks võinud ära hoida Kosovo sõja. Daytona rahukokkulepped 1995. a ei toonud kaasa poliitilist murrangut nagu Oslo rahukokkulepped 1993. a Iisraeli ja Palestiina suhetes, sest see puudutas sõjategevuse lõpetamist üksnes Bosnia ja Hertsegoviina vastu. Sõja kaotanud Miloseviči režiim säilitas võimu Serbia Vabariigis.

³⁶ *Ibid.*

Sissetung Iraaki ja rahvusvaheline hinnang sellele

Iraagi operatsiooni õiguslikul hindamisel tuleb selgesti eristada kahte etappi: 1) 2003. a märtsis-aprillis toimus rahvusvahelise koalitsiooni sõjaline interventsioon Iraaki; 2) alates 2003. a maist oli tegemist kriisipiirkonnaga, mis oli jõudnud rahuloomefaasi ning vajas rahvusvahelist abi ja sekkumist. Sõjalise operatsiooni lõppemist võib siduda George W. Bushi 1. mai 2003 sõnumiga, kus ta teatas, et missioon on oma ülesande täitnud, ja deklareeris, et lahinguoperatsioonid on lõppenud.³⁷ Rahvusvaheliselt võib sõjalise operatsiooni ülekandumist rahuloomeetappi siduda ÜRO Julgeolekunõukogu 22. mai 2003 otsusega nr 1483, kus Julgeolekunõukogu tunnustas vastavalt ÜRO põhikirja 7. peatükile Ameerika Ühendriike ja Suurbritanniat okupeerivate jõududena ning asetas neile vastutuse rahu tagamise eest riigis.³⁸ Vastavalt Julgeolekunõukogu resolutsioonile nimetas ÜRO peasekretär Iraaki oma eriesindaja.³⁹ Alates augustist 2003 tegutseb Iraagis ÜRO abimissioon.

Iraagi operatsiooni ei saa nimetada tüüpiliseks postmodernse süsteemi rahvusvaheliseks rahuoperatsiooniks, sest see ei olnud ellu viidud humanistlikel eesmärkidel Saddam Hussein vastu võitleva opositsiooni toetuseks, mille tarvis sel puudus kohapealne toetusbaas. Interventsioon pidi toetama Ameerika Ühendriikide valitsevat doktriini unipolaarse süsteemi hegemonina. Kantilik rahvusvaheline süsteem muutus pärast Iraagi sissetungi ebastabiilsemaks. Ameerika Ühendriigid kaotasid toetust Lääne-Euroopas ning Euroopa Liidus tekkis eurotsentristliku suunitlusega riikide blokk, kes kritiseeris Ameerika Ühendriikide unilateraalset hoiakut (Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia ja nendega 2004. aastal liitunud Hispaania). Suurbritannia ja Põhja-Iirimaa Ühendkuningriik, Taani ja Poola olid ameeriklaste peamised liitlased Euroopas ning osalesid koos Austraaliaga ka sissetungis Iraaki, kuid Euroopa Liidu sees tekkis polariseerumine eurotsentristliku hoiakuga ning transatlantilise hoiakuga riikide vahel.⁴⁰ Ameerika Ühendriikide ja Euroopa Liidu vahel tekkis mitmeid lahkavamuusi (lisaks Iraagi interventsioonile veel Rahvusvaheline Kriminaalkohus, Kyoto protokoll, Türgi liikmesus Euroopa

³⁷ CNN. Bush makes historic speech aboard warship. <<http://edition.cnn.com/2003/US/05/01/bush.transcript/>>, (28.06.2014).

³⁸ UNSC resolution 1483, 22.05.2003. <<http://www.uncc.ch/resolutio/res1483.pdf>>, (30.06.2013).

³⁹ Esimene ÜRO eriesindaja, Brasiilia diplomaat Sergio Vieira de Mello hukkus Bagdadis toimunud terrorirünnakus 19. augustil 2003.

⁴⁰ Mouritzen, H. 2006. Choosing Sides in the European Iraq Conflict: A Test of New Geopolitical Theory. – European Security, No. 2, pp. 138–139.

Liidus). Lahkarvamused võimaldasid Ameerika Ühendriikidel Euroopa Liidu ühtsust kergesti lõhestada.⁴¹ Ameerika Ühendriigid üritasid seda korvata toetuse hankimisega Ida-Euroopast, mille riigid liitusid NATO ja Euroopa Liiduga.

Lisas paiknev tabel 3 (lk 70) näitab, et Ameerika Ühendriigid jäid toetuse hankimisel vähemusse paljudes organisatsioonides, sealhulgas NATOs, kus teda jäid lõpuni toetama põhiliselt Ida-Euroopa riigid. Donald Rumsfeld, Ameerika Ühendriikide kaitseminister aastatel 2001–2006, võttis kasutusele väljendi *uus Euroopa*, kui ta hindas värskelt NATO-ga liitunud Ida-Euroopa riikide panust Iraagi operatsiooni võrreldes seda riikidega, kes moodustasid NATO külma sõja ajal. Seejuures lubas ta isegi sõjaväebaasid Saksamaalt Bulgaariasse viia.⁴² Uue Euroopa lojaalsuse taga oli hirm Venemaa ees.⁴³ 27. märtsil 2003 teatas Valge Maja, et sissetungi Iraaki toetab 49 riiki.⁴⁴ Kui analüüsida koalitsiooni toetust sissetungi ajal, siis nn Euroopa vanadest NATO-riikidest ei toetanud Iraagi ründamist Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia, Luksemburg ja Kreeka. Uue Euroopa riikidest ei liitunud koalitsiooniga vaid Sloveenia. Pärast 2004. a parlamendivalimisi, kus võimule tulid sotsialistid, lahkus koalitsioonist Hispaania. 2006. a olid osaluse Iraagi operatsioonil lõpetanud Portugal, Holland, Itaalia, Norra⁴⁵ ja Ungari. Mitmed neist jätkasid küll osalust NATO väljaõppemissioonil Iraagis.

Kui Afganistani operatsioon koges rahvusvahelise ühiskonna tugevat toetust, siis Iraagi operatsioon vähendas Ameerika Ühendriikide mõjuvõimu rahvusvahelise süsteemi juhtiva jõuna.⁴⁶ Pärast Iraagi operatsiooni aitas sellele kindlasti kaasa vastandumine enamiku riikide seisukohtadele, sealhulgas eitav suhtumine Rahvusvahelise Kriminaalkohtu tegevusse ning vastuseis rahvusvahelisele Kyoto kliimamuutuste protokollile, mis reguleerib kasvuhoonegaaside õhkupaikamist. Rahvuslike huvide kaitsmise sildi all sattusid Ameerika Ühendriigid George W. Bushi administratsiooni ajal

⁴¹ **Buzan, Gonzalez-Pelaez** 2005, p. 45.

⁴² **Secretary of Defense Donald Rumsfeld** 2003. Secretary Rumsfeld Briefs at the Foreign Press Center, 22 January. <http://www.defenselink.mil/transcripts/2003/t01232003_t0122sdfpc.html>, (28.06.2013).

⁴³ **Blazycza, G.** 2005. Bushi doktriin ja Kesk-Euroopa. – Diplomaatia, veebruar. <<http://www.diplomaatia.ee/artikkel/bushi-doktriin-ja-kesk-euroopa/>>, (30.06.2013).

⁴⁴ **Operation Iraqi Freedom – coalition members.** <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030327-10.html>>, (15.02.2010).

⁴⁵ Vt **Mouritzen** 2006, lk 142, kus Norra paigutatakse operatsiooni kriitikute hulka.

⁴⁶ **Copson, R. W.** 2003. Iraq War. Background and Issues Overview. Report for Congress, p. 4. <<http://www.fas.org/man/crs/RL31715.pdf>>, (02.07.2013).

nii mõnigi kord teravasse konflikti Ühinenud Rahvaste Organisatsiooniga. Richard N. Lebow märgib, et Ameerika Ühendriigid vajavad uut lähenemist rahvusvahelistes suhetes. Sõjaliste kulutuste suurendamise ning ähvarduste või jõu kasutamise rõhutamine võib perspektiivis hoopis halvendada eesmärkide saavutamist ja kahjustada riigi rahvusvahelist mainet.⁴⁷

Iraak ja tema rahvusvaheline seisund pärast 2003. aastat

Mõned realistid (nt Stephen Walt) on operatsiooni tulemuse oma koolkonna lähtekohtade põhjal väga üheselt paika pannud: Ameerika Ühendriigid kaotasid sõja.⁴⁸ Iraagi operatsioon tõestas ilmekalt, et puhtalt sõjalise jõuga tänapäeva sõdu ei võideta, vaid kriisiohje oluline osa on konfliktijärgne rahu-loome. Ameeriklaste juhitud koalitsioon saavutas edu küll operatsiooni sõjalises faasis, poliitiline eesmärk täideti ning Saddam Hussein'i režiim kukutati võimult, kuid neil puudus selge plaan, kuidas toimida edasi. Iraagi sõda muutus pigem islamistide vastu suunatud üleilmse terrorismivastase sõja üheks väljundiks, mis kukutas võimult nasseristliku valitsuse, kuid sellega hoopis tugevdas islamistide positsioone Iraagis ja kaugemalgi. Paljud džihadistlikud vastupanuliikumised arenesid välja just Iraagist.⁴⁹ Iraagi operatsiooni kaudu demonstreerisid Ameerika Ühendriigid end kui hobbes'likku jõudu: valmis, ettevalmistatud ning sageli nõutud kasutama sõjalist jõudu poliitiliste eesmärkide saavutamiseks.⁵⁰ Louise Fawcett väidab, et Iraagi operatsioon ei mõjutanud eriti Ameerika Ühendriikide mõjuvõimu regioonis, kuigi toimus mõningane nihe Ühendriikide unilateralismilt multilateraalsema poliitika suunas, mis hõlmas nii ÜRO-d kui ka regionaalseid institutsioone.⁵¹

Ameerika Ühendriikide kõige suurem vaeleinvestus seisnes selles, et sõjalise operatsiooni tähtsust hinnati üle ning interventsioonile järgnenud rahu-loomeprotsessiks polnud ette valmistatud. Iraagi tulevase juhtimissüsteemi alused pandi paika 2003.–2004. a, kui võim läks ajutiselt sõjajärgsele

⁴⁷ Lebow 2008, p. 502.

⁴⁸ Walt, S. M. 2012. Top 10 lessons of the Iraq War. – Foreign Policy, 20 March. <http://walt.foreignpolicy.com/posts/2012/03/20/top_ten_lessons_of_the_iraq_war_0>, (02.07.2013).

⁴⁹ Fawcett, L. 2013. The Iraq War ten years on: assessing the fallout. – International Affairs, No. 2, p. 327.

⁵⁰ Williams, M. C. 2007. Culture and Security. Symbolic Power and the International Security. London: Routledge, p. 129.

⁵¹ Fawcett 2013, p. 340.

planeerimisametile (*Coalition Provisional Authority*).⁵² 20. jaanuaril 2003. a allkirjastas president George W. Bush salajase käskkirja, millega asutas eelnimetatud struktuuri, mille eesotsas oli Jay Garner. See struktuur pidi tegelema humanitaar-, rekonstrueerimis- ja administreerimisküsimustega pärast sõjalise operatsiooni lõppu Iraagis.⁵³ Operatsiooni edasisel haldamisel üritati rakendada sarnast strateegiat nagu Teise maailmasõja järel okupeeritud Saksamaal ja Jaapanis, kuid sellega ei saavutatud edu ning vastupanu okupatsioonijõududele esialgu isegi tugevnes. Probleeme tekkis kohalike kaasamisega uude haldusstruktuuri, sest Hussein-i aegseid mudeleid ei usaldatud ning laiali saadeti mitte ainult relvajõud, vaid ka korrakaitsestruktuurid.⁵⁴

Klassikaline lahendus äärmusrühmituste maharahustamiseks on nende lülitamine riigi poliitilisse süsteemi, mis lõpetas Iiri Vabariikliku Armeed aastakümneid kestnud terroritegevuse Põhja-Iirimaal. Iraagi puhul aga otsustati Baathi partei riigi poliitilisest süsteemist välja tõrjuda ning erakonna tegevus keelustati 2003. a. Nii nagu Saksamaal käivitus 1945. a denatsefitseerimisprogramm, asuti Iraagis rakendama debaathiseerimist.⁵⁵ Seejuures tõrjuti endise režiimiga seotud inimesed võimult kõrvale – see protsess jäi muuhulgas läbimata külma sõja järgses Ida-Euroopas. Sellel omakorda oli positiivne mõju Iraagi ühiskonna moraalile, sest sedasi suurenes vähemalt esialgu nende endise režiimiga seotud inimeste vastupanu uuele võimule. Baathi Iraagi-fraktsioon on jätkanud tegevust eksiilis, kuid tema mõju Iraagi ühiskonnale on vähenenud interventsioonijärgse debaathiseerimise poliitika tagajärjel. Mitmed endised Baathi partei liikmed, näiteks asepeaminister Saleh al-Mutlaq, on ühinenud ekspeaminister Iyad Allawi⁵⁶ sekulaarse Iraagi Rahvusliku Liikumisega, mis ühendab teiste hulgas ka paljusid poliitilisi sunniitide organisatsioone.

Iraagi sõda muutis teataval määral regionaalset tasakaalu Lähis-Idas ja suurendas Iraani mõju ühe võimaliku regionaalse liidrina. Sõja tulemusena kerkis esile HISH-allianss (Hamas, Iraan, Süüria, Hezbollah), kes lõi kas profiiti Iraagi operatsiooni järel toimunud segadustest nii regioonis kui

⁵² **Dodge, T.** 2013. State and Society in Iraq ten years after regime change: the rise of a new authoritarianism. – *International Affairs*, No. 2, p. 243.

⁵³ **Dower** 2010, pp. 340–341.

⁵⁴ **Chandrasekaran, R.** 2006. Who killed Iraq? – *Foreign Policy*, September–October, p. 38.

⁵⁵ **Dobbins, J. et al.** 2003. *America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq*, Santa Monica, California: Rand, p. 172.

⁵⁶ Nooruses, 1960. aastatel, osales Allawi samuti Baathi parteis, kuid lahkus sealt 1975. a.

ka rahvusvahelises süsteemis tervikuna.⁵⁷ Sellegipoolest ei maksa Iraani mõju üle hinnata, sest tema toetusbaas araabia riikide seas on ebakindel, piirdudes šiitide vähemusega. Iraani ja Iraagi suhted on paranenud, kuid kindlasti ei saa rääkida Iraagist kui Iraani sõltlasriigist. Mõned autorid (nt Louise Fawcett) seovad Iraagi operatsiooni tagajärgi araabia kevade käigus aset leidnud režiimimuutustega.⁵⁸ Kui mitte arvestada Alžeeria kodusõda, kus valitsev režiim suutis siiski võimu hoida, oli Saddam Hussein esimene nasseristlike diktaatorite põlvkonnast, kes oli sunnitud võimust loobuma. Hussein lahkumine toimus küll välismaise interventsiooni tagajärjel, kuid suure tõenäosusega oleks tema troon araabia kevade rahutuste laines kõikuma löönud.

Iraagi 2003. a operatsioon mõjus lõppkokkuvõttes positiivselt Iraagi riigi arengule, kuna seal eksisteerib tänapäeval demokraatlik riigikord ning riigi valitsemise juures on Saddam Hussein režiimi ajal tõrjutud ja represseeritud jõud. Iraagi president Jalal Talabani on kurd, peaminister Nouri al-Maliki on šiiidist araablane ja parlamendi esimees Usama al Nujaiify on sunniidist araablane. Samas on see ka pärssinud mitmeid poliitilisi protsesse ning võimaldanud praegusel Maliki režiimil valitseda ilma tõhusa opositsioonita. Kõige rahulolematum praeguse riigikorraldusega on sunniitide vähemus, kes on sunnitud loobuma üle kaheksakümne aasta kestnud juhtivast positsioonist ühiskonnas. Samas ei saa kindlasti väita, et sunniidid oleksid riigi juhtimisest kõrvale tõrjutud, vaid nende ühiskondlik positsioon vastab nende proportsioonile ühiskonnas.

Võib väita, et tänases Iraagis toimib Liibanonile sarnase kokkuleppemudeli veidi pehmem variant, kus puudub küll fikseeritud jaotus etnilise või usulise kuuluvuse põhjal, kuid kohad jaotatakse rahvusgruppidevahelise kokkuleppe tulemusena. Kas kokkuleppemudelil on ka pikemaajaliselt perspektiivi, on praegu veel vara öelda. 2006. a tegi toonane senaator ja praegune asepresident Joseph Biden ettepaneku Iraagi kolmest osast koosnevaks föderatsiooniks⁵⁹, mida on toetanud ka näiteks endine kaitseminister Donald Rumsfeld.⁶⁰ Hirm Iraani teokraatliku režiimi mõju ees Iraagile on olnud siiski ülepaisutatud ja vaevalt, et praegused Iraagi sekulaarsed liidrid soovivad

⁵⁷ Fawcett 2013, p. 332.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 326.

⁵⁹ Zand, A.; Koivunen, K. 2012. Iraagi habras föderatsioon. – Diplomaatia, veebruar. <<http://www.diplomaatia.ee/artikkel/iraagi-habras-foderatsioon/>>, (30.06.2013).

⁶⁰ Rumsfeld's Memo Options for Iraq War. 2006. – New York Times, December 3. <http://www.nytimes.com/2006/12/03/world/middleeast/03mtext.html?_r=0>, (02.07.2013).

nende riigis kehtestada Iraanile sarnast režiimi, arvestades ka paljude mõõdukate Iraani poliitikute saatust, kes on eksiilis, vangistatud või isegi hukatud.

Eesti Vabariik ja Iraagi operatsioon

Eesti Vabariik on olnud Iraagi sündmustega ka varem seotud, kui kindral Johan Laidoner käis 1920. aastatel Rahvasteliidu esindajana Kurdistanis Iraagi-Türgi piiri maha märkimas. Ameerika Ühendriikide ja tema mitmete Euroopa-liitlaste arvamuste lahknemisel asetus Eesti ameeriklaste poolele ning saatis oma väekontingendi 2003. a Iraaki. Eesti oli ka üks viimaseid koalitsioonipartnereid, kes 2009. a Iraagist lahkus. Suursaadik Harri Tiido on tunnistanud, et otsuse juures oli oluline Washingtonist lähtuv poliitiline surve, mis avaldus kümne Ida-Euroopa riigi Vilniuse-deklaratsioonis interventsiooni toetuseks ning sellele eelnenud USA välisministri Colin Powelli ettekandes ÜRO Julgeolekunõukogule ja kaheksa NATO riigi välisministri kirjas, mis kinnitasid massihävitusrelvade olemasolu Iraagis.⁶¹ Kui Lahesõja paiku ei olnud Eesti veel taastanud ennast rahvusvahelise süsteemi täieõigusliku osana, siis 2003. a seisis Eesti valiku ees, kas liituda Ameerika Ühendriikide juhitud koalitsiooniga või mitte.

Kokkuvõttes võib Eesti osalusele Iraagi operatsioonis anda eraldi nii juriidilise kui ka poliitilise hinnangu. Poliitiliselt toetas Eesti rahvusvahelise koalitsiooni sissetungi Iraaki, kuid ise interventsioonist osa ei võtnud. Toetus tagas head suhted Ameerika Ühendriikidega, kellele oli oluline Ida-Euroopa toetus lõhenenud NATO-s. Osaluse toetuseks on tihti välja käidud väide, et Eesti liitumine NATO-ga sõltus panusest Iraaki, mida tuleb siiski võtta rohkem spekulatsioonina, sest NATO liikmesus on liitlasriikide konsensuslik otsus. Kuna operatsiooni eesmärgid ei leidnud kinnitust ja isegi heade suhete hoidmiseks Ameerika Ühendriikidega oleks piisanud ilmselt ka poliitilisest toetusest, võib osaluse poliitilisi motiive vaidlustada. Esimesed Eesti üksused, jalaväerühm ESTPLA-7 ja kaubakäitlusmeeskond CT-1 alustasid teenistust Iraagis 2003. a juunis, mil Eesti sisenes oma väekontingendiga Iraaki pärast ÜRO 22. mai resolutsiooni ning võttis osa kriisiohjamisest rahvusvahelise koalitsiooni koosseisus. Kuna selleks ajaks oli Ameerika Ühendriikidel ja Suurbritannial ÜRO mandaat kriisi haldamiseks, võib Eesti väekontingendi osalust nimetada juriidiliselt korrektseks.

⁶¹ **Kund, O.** 2013. Tiido: Eesti toetuskiri Iraagi sõjale kirjutati valmis Washingtonis. – Postimees, 22. märts. <<http://www.postimees.ee/1177792/tiido-eesti-toetuskiri-iraagi-sojale-kirjutati-valmis-washingtonis>>, (28.06.2013).

Sellegipoolest tuleb nentida, et otsuse tegemisel toetus Eesti taasiseseisvumisjärgsele välispoliitilisele doktriinile. Eesti juhtiv välispoliitiline suund on pärast taasiseseisvumist olnud Ameerika Ühendriikide poliitiline toetamine tänutäheks ameeriklaste katkematule Eesti Vabariigi tunnustamise poliitikale 1940.–1991. aastal. 1998. a jaanuaris allkirjastasid Eesti, Läti ja Leedu Ameerika Ühendriikidega Balti partnerlusharta, mille eesmärk oli aidata Balti riikidel Lääne struktuuridega lõimuda. Liitlassuhteid Ameerika Ühendriikidega võib pidada Eesti strateegilise kultuuri üheks kõige kandvama osaks ning seda eriti enne liitumist Euroopa Liidu ja NATO-ga 2004. a. Sven Mikser identifitseerib Eestit kui transatlantilist väikeriiki, kes usaldab Ameerika Ühendriikide sõjalisi garantiisid rohkem kui Euroopa Liidu poliitilisi garantiisid, mille nimel ollakse valmis leppima Ameerika Ühendriikide ühepoolse juhtrolliga maailma julgeoleku tagamisel.⁶² See kinnitab Eesti poliitilise eliidi vähest usku kantiliku poliitilise kultuuri toimimise: tänapäeva julgeolekukeskkonda nähakse eelkõige hobbes'likuna.

Kokkuvõte

Iraagi operatsioon sai kantilikule postmodernsele rahvusvahelisele süsteemile tõsiseks lakmustestiks, sest lõhe lääneriikide vahel süvenes ning süsteem muutus peale intervetsiooni ebastabiilseks. Mitmed möödunud sajandi viimasel kümnendil varjus olnud jõud muutusid süsteemi destabiliseerudes ambitsioonikamaks (eeskätt Hiina ja Venemaa) ning hakkasid enam rõhutama oma rahvuslikke huve. Väga aktiivseks toimijaks rahvusvahelisel areenil muutus Venezuela president Hugo Chavez'i juhtimisel. Chavez üritas tekitada uut polariseerumist rahvusvahelisel areenil, vastandudes Ameerika Ühendriikidele ja pürgides regionaalseks liidriks Ladina-Ameerikas.

Lähis-Ida regiooni võib nimetada hobbes'likuks julgeolekukeskkonnaks kantilikus rahvusvahelises süsteemis, kus kestavad erinevad lahendamata kriisid ja konfliktid. Islamiäärmuslaste tugevnemine viimastel aastakümnetel on tekitanud pingeid nii regiooni sees kui laiemalt ning süvendanud ebastabiilsust kogu regioonis. Ameerika Ühendriigid toimisid Iraaki sisse tungides hobbes'liku jõuna kantilikus rahvusvahelises süsteemis, üritades süsteemivälise toimija sõjalise jõu abil korrale kutsuda. Kuigi kantilik rahvusvaheline süsteem muutus pärast Iraagi sissetungi 2003. a oluliselt ebastabiilsemaks, siis ei saa rääkida süsteemi kokkukukkumisest, sest suuremad

⁶² Mikser, S. 2003. Eesti valikud Iraagi sõja taustal. – Diplomaatia, detsember. <<http://www.diplomaatia.ee/artikkel/eesti-valikud-iraagi-soja-taustal/>>, (28.06.2013).

vastandumised suudeti ära hoida ning süsteemi pealisehitus säilis. Iraagi operatsioon tõestas, et tänapäeva üleilmastuvas maailmas ei ole võimalik rahvusvahelisi kriise lahendada ainuüksi sõjalisele jõule tuginedes, vaid sõjaline operatsioon peab olema ühendatud tõhusa rahuloomeprogrammiga.

Iraagi operatsioon aitas stabiliseerida Iraagi ühiskonda, kuigi mitmed potentsiaalsed pingeallikad on jäänud püsima. Iraagi ühiskonnas võib endistviisi eristada kolme suuremat kultuurilist huvigruppi: kurdid, sunniitidest araablased ja šiitidest araablased, kellel on olemas iseseisvad poliitilised ambitsioonid. Iraagi rahvuslik identiteet ei ole väga tugev, sest huvigruppidevaheline võitlus ja kodusõjad on seda nõrgestanud. Hetkel on riigis suudetud kehtestada kokkuleppemudel ning tähtsamad võimupositsioonid huvigruppide vahel ära jagada, kuid võimalus huvide vastandumiseks ning riigisisese konflikti tekkimiseks püsib ka tulevikus. Kokkuvõttes võib teha järelduse, et kuigi Iraagi interventsiooni mõju oli rahvusvahelise süsteemi seisukohast negatiivne ning rahvusvahelist ühiskonda lõhestav, suudeti riigis lõpuks jõuda demokraatliku riigikorra kehtestamiseni, mis oli interventsiooni üks eesmärke. Kaksteist aastat varem, Lahe sõja ajal oleks interventsioon olnud rahvusvaheliselt vastuvõetavam ja poliitiliselt paremini motiveeritud kui 2003. a.

Saddam Hussein'i režiimi langemine 2003. a oli ideoloogilises plaanis eelmänguks järgmise aastakümne alguses araabia kevade käigus toimunud nasseristlike režiimide langemisele araabia riikides. Saddam Hussein oli esimene pärast Teist maailmasõda paljudes araabia riikides võimule tulnud nasseristlikest diktaatoritest, kes pidi pool sajandit hiljem pea pakule asetama ning võimust loobuma. Araabia kevade sündmuste järel on nasseristid jäänud võimule veel Alžeerias, Jeemenis ning Süürias, kuigi kõik kolm riiki on olnud haaratud kodusõdadest.

Kirjandus

- Blazycza, G.** 2005. Bushi doktriin ja Kesk-Euroopa. – *Diplomaatia*, veebruar. <<http://www.diplomaatia.ee/artikkel/bushi-doktriin-ja-kesk-euroopa/>>, (30.06.2013).
- Buzan, B.; Gonzalez-Pelaez, A.** 2005. International Community after Iraq. – *International Affairs*, No. 1, pp. 31–52.
- Byman, D. L.; Pollack, K. M.** 2008. Iraq's Long-Term Impact on Jihadist Terrorism. – *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, July, pp. 55–68.

- Chalabi , A.** 2011. The Libyan Uprising: Lessons from Iraq. – The Wall Street Journal, February 28. <<http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703933404576170172920067878.html>>, (30.06.2013).
- Chandrasekaran, R.** 2006. Who killed Iraq? – Foreign Policy, September-October, pp. 36–43.
- CNN.** Bush makes historic speech aboard warship, 01.05. 2003. <<http://edition.cnn.com/2003/US/05/01/bush.transcript/>>, (28.06.2013).
- Copson, R. W.** 2003. Iraq War: Background and Issues Overview. Report for Congress. <<http://www.fas.org/man/crs/RL31715.pdf>>, (02.07.2013).
- Dobbins, J. et al.** 2003. America's Role in Nation-Building: From Germany to Iraq, by James Dobbins, Santa Monica, California: Rand.
- Dodge, T.** 2013. State and Society in Iraq ten years after regime change: the rise of a new authoritarianism. – International Affairs, No. 2, pp. 241–258.
- Dower, J. W.** 2010. Culture of War. New York: W. W. Norton & The New Press.
- ERR uudised.** Tiido: Eesti sattus Iraagi sõtta kaheldavatel alustel, 22.03.2013. <<http://uudised.err.ee/?06275356>>, (30.06.2013).
- Fawcett, Louise.** 2003. The Iraq War ten years on: assessing the fallout. – International Affairs, No. 2, pp. 325–343.
- Gordon, M.; Trainor, B.** 2008. Cobra II – Iraagi sõda ja okupatsioon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Jervis, R.** 1978. Cooperation Under Security Dilemma. – World Politics, No. 2, pp. 167–214.
- Kristol, I.** 2003. The Neoconservative Persuasion. Weekly Standard. <http://www.weeklystandard.com/Utilities/printer_preview.asp?idArticle=3000&R=785F2781>, (28.06.2013).
- Kund, O.** 2013. Tiido: Eesti toetuskiri Iraagi sõjale kirjutati valmis Washingtonis. – Postimees, 22. märts. <<http://www.postimees.ee/1177792/tiido-eesti-toetuskiri-iraagi-sojale-kirjutati-valmis-washingtonis>>, (28.06.2013).
- Lebow, R. N.** 2008. A Cultural Theory of International Relations. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowenberg, A. D.; Mathews, T.** 2008. Why Iraq? – Defence and Peace Economics, No. 1, pp. 1–20.
- Mikser, S.** 2003. Eesti valikud Iraagi sõja taustal. – Diplomaatia, detsember. <<http://www.diplomaatia.ee/artikkel/eesti-valikud-iraagi-soja-taustal/>>, (28.06.2013).
- Mouritzen, H.** 2006. Choosing Sides in the European Iraq Conflict: A Test of New Geopolitical Theory. European Security, No. 2, pp. 137–163.
- Mölder, H.** 2010. Cooperative Security Dilemma – practicing the Hobbesian security culture in the Kantian security environment. Tartu University Press.
- Mölder, H.** 2011. Kultuuriline relativism rahvusvahelistes suhetes. – Poliitika, riigiteadus, rahvusvahelised suhted, nr 3, lk 65–82.
- Mölder, H.** 2007. Managing polarity: Post-modern European security environment and misperceptions in Estonian security culture. – Ed. by A. Kasekamp. The Estonian Foreign Policy Yearbook 2007, pp. 121–145.

- Mölder, H.** 2011. The Culture of Fear in International Politics – a Western-dominated International System and Its Extremist Challenges. ENDC Proceedings, No. 14, pp. 241–263.
- Nasr, V.** 2006. The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future. New York: Norton.
- O’Hanlon, M.** 2001. Prudent or Paranoid The Pentagon’s Two-War Plans. – Survival, No. 1, pp. 37–52.
- Operation Iraqi Freedom – coalition members.**
 <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030327-10.html>>, (15.02.2010).
- Rumsfeld’s Memo Options for Iraq War.** 2006. New York Times, 3 December. <http://www.nytimes.com/2006/12/03/world/middleeast/03mttext.html?_r=0>, (02.07.2013).
- Secretary of Defense Donald Rumsfeld.** 2003. Secretary Rumsfeld Briefs at the Foreign Press Center, 22 January. <http://www.defenselink.mil/transcripts/2003/t01232003_t0122sdfpc.html>, (28.06.2013).
- UNSC resolution 1483,** 22.05.2003. <<http://www.uncc.ch/resolutio/res1483.pdf>>, (30.06.2013).
- Walt, S. M.** 2012. Top 10 lessons of the Iraq War. – Foreign Policy, 20 March. <http://walt.foreignpolicy.com/posts/2012/03/20/top_ten_lessons_of_the_iraq_war_0>, (02.07.2013).
- Wendt, A.** 1999. Social Theory of International Politics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, M. C.** 2007. Culture and Security. Symbolic Power and the International Security. London: Routledge.
- Zand, A.; Koivunen, K.** 2012. Iraagi habras föderatsioon. – Diplomaatia, veebruar. <<http://www.diplomaatia.ee/artikkel/iraagi-habras-foderatsioon/>>, (30.06.2013).

Lisad

Tabel 2. Postmodernse rahvusvahelise süsteemi peamised sõjalised operatsioonid⁶³

Toimumis- paik	Osapooled	ÜRO mandaat (poolt-vastu- erapooletu)	Poliitiline kultuur
Kuveit	Koalitsioon vs Iraak	JN resolutsioon nr 678 (29.11.1990) 12-2 (Kuuba, Jeemen) -1 (Hiina) ⁶⁴	Kantilik
Somaalia	ÜRO vs Somaalia	JN resolutsioon nr 794 (03.12.1992) 15-0-0.	Kantilik
Bosnia ja Hertsegoviina	NATO vs Jugoslaavia	JN resolutsioon nr 1031 (15.12.1995) 15-0-0. IFOR seadustati.	Kantilik
Kosovo	NATO vs Jugoslaavia	JN resolutsioon nr 1244 (10.06.1999) 14-0-1 (Hiina). KFOR seadustati.	Kantilik
Ida-Timor	ÜRO vs Indoneesia	JN resolutsioon nr 1264 (15.09.1999) 15-0-0.	Kantilik
Afganistan	Koalitsioon vs Afganistan/ Taliban; NATO vs Taliban	JN resolutsioon nr 1386 (20.12.2001) 15-0-0. ISAF seadustati.	Kantilik
Iraak	Koalitsioon vs Iraak	JN resolutsioon nr 1483 (22.05.2003) 14-0-1 (Süüria). USA-d ja UK-d tunnistati okupeerivate jõududena.	Hobbes'lik
Sudaan	Araabia Liiga (AL) vs Sudaan	JN resolutsioon nr 1564 (18.09.2004) 11-0-4 (Alžeeria, Hiina, Pakistan, Venemaa). AMIS seadustati.	Kantilik
Liibanon	ÜRO vs Iisrael	JN resolutsioon nr 1701 (11.08.2006) 15-0-0. UNIFIL-i mandaadi laiendamine.	Kantilik
Somaalia	AL vs Somaalia	JN resolutsioon nr 1744 (21.02.2007). 15-0-0. AMISOM seadustati.	Kantilik
Lõuna-Osseetia	Venemaa vs Gruusia	Eraldi resolutsiooni vastu ei võetud	Hobbes'lik
Liibüa	NATO vs Liibüa	JN resolutsioon nr 1973 (19.03.2011). 10-0-5 (Brasiilia, Saksamaa, India, Hiina, Venemaa)	Kantilik
Mali	Prantsusmaa/ AL/ECOWAS vs Azawad	JN resolutsioon nr 2085 (20.12.2012). 15-0-0. AFISMA seadustati.	Kantilik

⁶³ Vt ka Mölder 2010, p. 123.

⁶⁴ ÜRO Julgeolekunõukogu resolutsioonid ja nende hääletuse tulemused: vastavalt poolt, vastu ja erapooletud või hääletuselt puudunud ÜRO Julgeolekunõukogu liikmed. Huvitava märkusena võib mainida, et ainult kaks liiget (Kuuba, Jeemen) on andnud hääletusel vastu-hääle ning seda kõige esimese ehk Lahesõja mandaadi puhul.

Tabel 3. Osavõtt operatsioonist „Iraagi vabadus“⁶⁵

Iraagi invasioonist osavõtjad 2003. a
Vanad NATO liikmed: Ameerika Ühendriigid, Suurbritannia (2003–2009), Taani (2003–2008)
Uued NATO liikmed: Poola (2003–2008)
Teised: Austraalia (2003–2009)
Iraagi operatsioonist osavõtjad, lahkusid enne 2008. a
Vanad NATO liikmed: Hispaania (2003–2004), Portugal (2003–2005), Holland (2003–2005), Itaalia (2003–2006), Norra (2003–2006)
Uued NATO liikmed: Ungari (2003–2005), Leedu (2003–2007), Slovakkia (2003–2007)
Teised: Uus Meremaa (2003–2004), Honduras (2003–2004), Nicaragua (2003–2004), Dominikaani Vabariik (2003–2004), Filipiinid (2003–2004), Tai (2003–2004)
Iraagi operatsioonist osavõtjad pärast 2007. a
Uued NATO liikmed: Tšehhi Vabariik (2003–2008), Rumeenia (2003–2009), Bulgaaria (2003–2008), Läti (2003–2008), Eesti (2003–2009)
MAP-i riigid: Albaania ⁶⁶ (2003–2008), Makedoonia (2003–2008)
PFP riigid ⁶⁷ : Gruusia (2003–2008), Aserbaidžaan (2003–2008), Kasahstan (2003–2008), Moldova (2003–2008), Ukraina (2003–2008), Armeenia (2005–2008), Bosnia ja Hertsegoviina ⁶⁸ (2005–2008)
Teised: Salvador (2003–2009), Korea Vabariik (2003–2008), Mongoolia (2003–2008), Jaapan (2004–2008), Singapur (2003–2008), Tonga (2004–2008)
Riigid, keda Valge Maja nimetas koalitsiooni liikmeteks, kuid kes operatsioonil ei osalenud⁶⁹
Afganistan, Angola, Kolumbia, Costa Rica, Eritrea, Etiopia, Kuveit, Marshalli saared, Mikroneesia Föderatsioon, Palau, Panama, Ruanda, Saalomoni saared, Türgi, Uganda, Usbekistan
NATO ja EL-i liikmed, kes koalitsioonis ei osalenud⁷⁰
NATO ja EL-i liikmed: Prantsusmaa, Saksamaa, Belgia, Luksemburg, Kreeka, Sloveenia ⁷¹
NATO liige: Kanada
EL-i liikmed: Austria, Iirimaa, Soome, Rootsi, Malta, Küpros ⁷²

HOLGER MÖLDER, PhD (politoloogia),
KVÜÕA julgeolekupoliitika ja strateegia dotsent

⁶⁵ Mölder 2010, p. 127.

⁶⁶ NATO liige alates 2009.

⁶⁷ Välja arvatud MAP-i liikmed.

⁶⁸ Liitus PFP-ga 2006.

⁶⁹ **Operation Iraqi Freedom – coalition members.** <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030327-10.html>>, (15.02.2010).

⁷⁰ Tabelist on välja jäetud Horvaatia, kes liitus NATO-ga 2009 ja EL-iga 2013.

⁷¹ EL-i ja NATO liige alates 2004

⁷² Malta ja Küpros on EL-i liikmed alates 2004.

OPERATSIOON „IRAAGI VABADUS“: KAS RELVASTATUD JÕU KASUTAMISEKS OLI ÕIGUSLIK ALUS?

René Värk

Sissejuhatus

Iraak on rahu ja julgeoleku ohustamise või rikkumise pärast olnud rahvusvahelise kogukonna tähelepanu all alates 1980ndatest. Esmalt toimus Iraagi-Iraani sõda, millele reageeriti külma sõja konteksti arvestades võrdlemisi loiult. Sõda ei toonud Iraagile loodetud kasu, vaid paiskas riigi majanduslikku viletsusse, mis omakorda ajendas teda pöörduma naabri vastu. Iraak arvas, et rahvusvaheline kogukond jääb taas passiivseks, kui ta ründab Kuveiti, et anastada selle rikkused ja võtta tagasi „põlised” Iraagi alad. See oli strateegiline viga, sest külm sõda oli lõppenud ja ida-lääne vastasseisu kadumine võimaldas Julgeolekunõukogul efektiivsemalt reageerida. Pärast mittesõjaliste meetmete ammendumist andis Julgeolekunõukogu riikidele loa kasutada relvastatud jõudu, et ajada Iraak Kuveidist välja ning taastada regioonis rahu ja julgeolek. Kuveit vabastati kiiresti, kuid Iraagi soovimatus täita talle pandud desarmeerimiskohustusi jäi olukorda regioonis endiselt pingestama.

Rahvusvaheline kogukond püüdis järgnevatel aastatel jõuda rahumeelse lahenduseni, kuni 2002. aastal hakkasid Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik kõnelema vajadusest rakendada tulemuste saavutamiseks sõjalisi meetmeid. Nad üritasid saada Julgeolekunõukogu luba, kuid viimase liikmed ei nõustunud seda andma ja soovitasid püüda lahendada olukorda poliitiliste vahenditega. Kuid Iraagis jäi olukord endiseks ja viimaks otsustasid liitlased (Ameerika Ühendriigid, Ühendkuningriik ja Austraalia) Iraaki rünnata. Nad leidsid, et 20. märtsil 2003 alanud invasioonile andis õiguspärasuse Julgeolekunõukogu varasem luba kasutada relvastatud jõudu. Rahvusvaheline kogukond oli valdavalt teist meelt ja pidas liitlaste invasiooni õigusvastaseks.

Relvastatud jõu kasutamine on rahvusvahelistes suhetes tundlik teema ja üks sõlmküsimusi ka rahvusvahelises õiguses. Siin on lähtekohaks Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni harta, mis ühelt poolt sisaldab laialdast relvastatud

jõu kasutamise keeldu¹, kuid teisalt tunnistab, et seda tohib kasutada individuaalseks ja kollektiivseks enesekaitseks ning Julgeolekunõukogu loal kollektiivse julgeolekusüsteemi raames².

Siinne artikkel analüüsib kolme omavahel seotud konflikti, milles Iraak oli üks osapooltest, ja otsib vastust küsimusele, kas 2003. aasta liitlaste invasioon ehk operatsioon „Iraagi vabadus” oli õiguspärane (jättes kõrvale poliitilised, moraalsed jms argumendid).

1. Eellugu

Operatsiooni „Iraagi vabadus” põhjused ja liitlaste õiguslikud põhjendused ulatuvad Iraagi-Kuveidi konfliktini (1990–1991), mille puhkemine oli omakorda seotud Iraagi-Iraani sõjaga (1980–1988). Seetõttu tuleb 2003. aasta sissetungi hindamiseks minna tagasi nende sündmuste juurde ning uurida, milline oli rahvusvahelise kogukonna poliitiline ja õiguslik reaktsioon Iraagi varasemale käitumisele.

1.1. Iraagi-Iraani sõda

Iraagi-Iraani sõda toimus valdavalt külma sõja perioodil, mistõttu rahvusvaheline kogukond reageeris pehmelt ja aeglaselt. Sõja puhkedes arutas Julgeolekunõukogu olukorda ning kutsus osapooli üles lõpetama vaenu-tegevust ja lahendama erimeelsusi rahumeelselt³. Seejuures ei antud Iraagi agressiivsele käitumisele õiguslikku hinnangut ega mõistetud seda hukka. Kui 1982. aastal suutis Iraan tõrjuda Iraagi üksused oma territooriumilt välja, tegi Julgeolekunõukogu kahel korral ettepaneku sõlmida vaherahu⁴. Kaotusseisu jäänud Iraak nõustus, kuid võidukas Iraan keeldus.

Olukord hakkas muutuma 1986. aastal, mil külma sõja aegne olukord hakkas tasapisi ümber kujunema, ning Ameerika Ühendriikide ja Nõukogude Liidu paranenud suhted võimaldasid ka Julgeolekunõukogul paremini toimida. Järgmises resolutsioonis mõisteti hukka tsiviilisikutele ja -objektidele põhjustatud ulatuslik kahju ning keemiarelvade kasutamine. Lisaks kritiseeris Julgeolekunõukogu (küll kaudselt) mõlemat osapoolt, taunides „algseid tegusid, mis viisid konflikti puhkemiseni” (Iraak) ja „konflikti jätkumist”

¹ ÜRO harta, artikkel 2 (4),

² ÜRO harta, artiklid 51 ja 42.

³ SC Res 479, 28 September 1980.

⁴ SC Res 514, 12 July 1982; SC Res 522, 4 October 1982.

(Iraan).⁵ Sõda eskaleerus sama aasta lõpus ja viimaks, juulis 1987, leidis Julgeolekunõukogu, et Iraagi-Iraani sõda on „rahu rikkumine“ ehk tegemist on ühega kolmest olukorrast, mis võib käivitada kollektiivse julgeolekusüsteemi⁶. Viimane võimaldab Julgeolekunõukogul kasutada nõudlikumat tooni ning vajadusel kasutada sunnimeetmeid, mis on õiguslikult siduvad nii konfliktiosalistele kui teistele riikidele. Kõnealuse sõja kontekstis muutus Julgeolekunõukogu resoluutsemaks (enam ei kutsunud osapooli üles lõpetama vaenutegevust, vaid lausa nõuti seda) ja ähvardas astuda „edasisi samme“ juhul, kui neid nõudmisi ei täideta. Läbirääkimised olid aga vaevalised ja vaenutegevus jätkus, muuhulgas ka keemiarelvade kasutamine.⁷ Ka Ameerika Ühendriigid ja Nõukogude Liit jätkasid konfliktiosaliste survestamist ning augustis 1988 sõlmiti rahu.

Kirjeldatud sündmused näitavad, et Julgeolekunõukogu tegevus ei mõjutanud oluliselt ei Iraani ega Iraagi tegevust. Julgeolekunõukogu varasemat praktikat arvestades eeldasid mõlemad riigid, et rahvusvaheline kogukond ei sekku sunnimeetmetega (külma sõja paratamatus), mistõttu sõditi niikaua, kuni oli lootust saada sõjast kasu.

Iraak oli sõja tulemusena majanduslikult laostunud. Sõja rahastamiseks oli võetud kopsakas välislaen. Pärsia lahe riikidelt (Araabia Ühendemiraatidelt, Kuveidilt ja Saudi Araabialt) saadud raha pidas Iraak tagastamatuks abiks, mida need riigid olevat kohustatud andma omapoolse panusena võitluses Iraani fundamentalismiga, mis oleks muidu levinud teistesse Pärsia lahe riikidesse. Ülejäänute arvates oli tegemist siiski laenuga. Halvas majanduslikus olukorras hakkas Iraak muuhulgas süüdistama Kuveiti, sest viimane (1) ei olnud Iraagi survest hoolimata nõus laenu niisama kustutama, (2) tootis liiga palju naftat, mistõttu langesid naftahinnad ja Iraak ei teeninud piisavalt palju, ning (3) varastas Iraagi naftat, sest piiriäärsel Rumeila naftaväljal rajati puuraugud nii, et neist sai välja pumbata Iraagi territooriumile jäävaid naftavarusid. Majanduslikele argumentidele lisandusid territoriaalsed vaidlused kuni väiteni, et Kuveit on tegelikult Iraagi ajalooline territoorium, mis lahutati Anglo-Ottomanni lepinguga.⁸

Iraak otsustas lahendada nn Kuveidi probleemi relvastatud jõuga. Sellise otsuse langetamisele aitasid kaasa mitmed faktorid, aga ennekõike

⁵ SC Res 582, 24 February 1986.

⁶ SC Res 598, 20 July 1987.

⁷ SC Res 612, 9 May 1988.

⁸ Vt Pillai, R. V.; Kuwar, M. 1962. The Political and Legal Status of Kuwait. – International and Comparative Law Quarterly, 11, pp. 108–130.

veendumus, et rahvusvaheline kogukond ei sekku konflikt. Iraak mäletas hästi, et rahvusvahelise kogukonna reaktsioon Iraagi-Iraani sõjas oli tagasihoidlik ja saatuslikuks sai Iraani võimsus (Kuveit ei ole aga võrreldav Iraaniga). Lisaks tõlgendas Saddam Hussein valesti Ameerika Ühendriikide suursaadiku April Glaspie sõnu „Aga meil ei ole seisukohta araabia riikide vahelistes konfliktides, nagu näiteks teie piiritulis Kuveidiga”. Sellele tuginedes arvas Hussein, et ameeriklased annavad talle suhetes Kuveidiga vabad käed, kuigi suursaadik rõhutas vestluse jooksul korduvalt, et relvastatud jõu kasutamine ei ole aktsepteeritav⁹. Igatahes tegi Iraak strateegilise valearvestuse, sest maailm ei olnud toona enam sama mis 1980ndatel.

1.2. Iraagi-Kuveidi konflikt

Valdavalt majanduslikel põhjustel ja strateegiliste valearvestuste tulemusena ründas Iraak 2. augustil 1990 Kuveiti ja viimane allutati kõigest kahe päevaga. Külm sõda oli lõppemas ja suurriikide vahel valitses piisav konsensus, mis võimaldas Julgeolekunõukogul reageerida olukorrale varasemast jõulisemalt – ÜRO hartal põhinevat kollektiivset julgeolekusüsteemi rakendati esimest korda sellisena, nagu see oli Teise maailmasõja järel paika pandud. Julgeolekunõukogu määratles veel samal päeval olukorra rahu rikkumisena ja nõudis Iraagi lahkumist Kuveidist¹⁰. Iraak ei allunud nõudmisele ja Julgeolekunõukogu võttis kasutusele mittesõjalised meetmed, sh impordi- ja ekspordikeeld, transpordiühenduse katkestamine¹¹. Kuna Iraak jätkas oma laevadega nafta eksportimist, otsustas Julgeolekunõukogu kehtestada Kuveidi emiiri palvel mereblokaadi: riike kutsuti üles kasutama merejõudusid, et tagada impordi- ja ekspordikeelu järgimine¹². Selle sammu puhul jääb õiguslikus mõttes lõpuni ebaselgeks, kas liiguti mittesõjaliste meetmete juurest sõjaliste meetmeteni¹³ või lihtsalt rõhutati vajadust kasutada jõuliselt

⁹ **Joseph, P.** 1993. *Peace Politics: The United States between the Old and New World Orders*. Philadelphia: Temple University Press, 77 (“But we have no opinion on the Arab-Arab conflicts, like your border disagreement with Kuwait”).

¹⁰ SC Res 660, 2 August 1990.

¹¹ Nt SC Res 661, 6 August 1990; SC Res 670, 25 September 1990.

¹² SC Res 665, 25 August 1990.

¹³ Loa andmisel sõjaliste ja mittesõjaliste meetmete kasutamiseks on erinevaid aluseid ning eriti tähelepanelik tuleb olla küsimuses, kas riike on volitatud kasutama relvastatud jõudu, sest viimast saab teha ainult Julgeolekunõukogu (mittesõjalisi meetmeid, nt majandussanktsioone, võivad kehtestada ka teised organisatsioonid).

mittesõjalisi meetmeid¹⁴ (kui blokaadi korral saab nendel variantidel üldse vahet teha, sest viimane tingib õigupoolest relvastatud jõu kasutamise). Samas oli Julgeolekunõukogu otsusel edasiseks oluline mõju: mittesõjalistest meetmetest ei tohi tuletada õigust kasutada relvastatud jõudu, isegi mitte eesmärgil kindlustada nende meetmete järgimist.

Ka mittesõjalised meetmed ei avaldanud Iraagile soovitud mõju ja viimaks andis Julgeolekunõukogu riikidele loa kasutada koostöös Kuveidi valitsusega „kõiki vajalikke meetmeid“ (sh relvastatud jõudu), mis on vajalik eelnevate resolutsioonide elluviimiseks ning regiooni rahu ja julgeoleku taastamiseks. Põhimõtteliselt tähendas see luba sundida Iraaki Kuveidist lahkuma.¹⁵ Seejuures anti Iraagile veel poolteist kuud aega seda ise teha. Kuna etteantud tähtajaks, 15. jaanuariks 1991, oli olukord muutusteta, alustasid koalitsiooniväed 17. jaanuaril operatsiooni „Kõrbetorm“, mille tulemusel aeti Iraak veebruari lõpuks Kuveidist välja ja koalitsiooniväed peatasid sõjalised operatsioonid.

Julgeolekunõukogu võttis 3. aprillil vastu resolutsiooni, milles avaldati poolehoidu Kuveidi suveräänsuse taastamisele, nõuti Iraagilt ja Kuveidilt nende omavahelise piiri austamist ning esitati Iraagile mitmeid nõudmisi, nt hävitada kõik keemia- ja bioloogilised relvad ning kindlat liiki ballistilised raketid, täita tuumarelvade leviku tõkestamise lepingut, teha igakülgset koostööd Rahvusvahelise Aatomienergia Agentuuriga, hoiduda mis tahes vormis terrorismist ja selle toetamisest¹⁶. Resolutsioonis esitatud nõudmiste aktsepteerimine oli tingimuseks, et Iraagi, Kuveidi ja liitlaste vahel jõustuks ametlik vahepeegeldus. Iraak nõustus nende tingimustega kolm päeva hiljem (kritiseerides siiski Julgeolekunõukogu pretsedenditult ulatuslike nõudmiste, sh Iraagi-Kuveidi piiriga seotu pärast).¹⁷

Kõnealusel resolutsioonis ei loetud niisiis konflikti lõppenuks, sest räägiti ainult vahepeegelduse kehtestamisest. Samas ei täpsustatud, mis saab resolutsioonist antud loast kasutada relvastatud jõudu. Kas Iraagile esitatud nõudmiste mitte-täitmine võib mingil hetkel lõpetada vahepeegeldust ja lubab taas alustada sõjategevust? Resolutsiooni ettevalmistamise konteksti silmas pidades võib pigem järeldada, et riikidele antud relvastatud jõu kasutamise luba loeti lõppenuks, sest Iraak nõustus esitatud tingimustega. Kuna need aga ei saanud

¹⁴ Tõsi, resolutsiooni sõnastus erineb nendest resolutsioonidest, milles Julgeolekunõukogu andis sõjaliseks sekkumiseks selge loa. Sõnastus on pehmem ja tavapärase „volitab riike“ asemel kasutatakse „kutsub riike üles“.

¹⁵ SC Res 678, 29 November 1990.

¹⁶ SC Res 687, 3 April 1991.

¹⁷ UN Doc S/22456 (1991).

selgesõnaliselt kirja, jäi resolutsioon tõlgendustele avatuks ja seda võimalust hakati hiljem ka ära kasutama.

2. Uus konflikt kogub hoogu

Iraak ei täitnud järgnevatel aastatel lubadustest hoolimata resolutsioonis 687 esitatud nõudmisi, pingestades sel moel suhteid rahvusvahelise kogukonnaga. Selle üks äärmuslikke tagajärgi oli detsembris 1998 aset leidnud neljapäevane õhurünnakute seeria, mille korraldasid Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik erinevatele Iraagi sihtmärkidele¹⁸. Tegu oli karistusoperatsiooniga, sest Iraak ei teinud ÜRO relvastusinspektoriga vajalikul määral koostööd. Olukord ei paranenudki. Alates sügisest 2002 hakkasid Ameerika Ühendriigid aktiivsemalt rääkima vajadusest kasutada relvastatud jõudu, et sundida Iraaki järgima talle pandud desarmeerimiskohustusi. Enamik riike ei nõustunud selle lähenemisega (arvamused lahknesid Julgeolekunõukogus, NATO-s, Euroopa Liidus jm) ning uue loa saamine Julgeolekunõukogust ebaõnnestus. Samas konstateeris Julgeolekunõukogu 8. novembril, et Iraak on desarmeerimiskohustusi oluliselt rikkunud, ning andis talle viimase võimaluse neid täita, hoiatades jätkuva eiramise korral tõsiste tagajärgedega¹⁹. Resolutsiooni eestvedajad, Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik, kinnitasid, et tegu ei ole automaatse ega kaudse loaga kasutada relvastatud jõudu²⁰. Teisedki riigid (nt Mehhiko, Iirimaa, Süüria) leidsid, et sõjaliste meetmete kasutamine eeldab eraldi arutelu ja Julgeolekunõukogu otsust. Nimetatud nõudmised edastati ka Iraagile, kes kinnitas nende kättesaamist²¹.

Kuna olukord ei muutunud, püüdsid Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik uuesti Julgeolekunõukogu veenda, et desarmeerimiskohustuste eiramise tõttu kujutab Iraak endast ohtu rahvusvahelisele rahule ja julgeolekule²², kuid 5. veebruaril 2003 toimunud istungil jäi enamik liimesriike skeptiliseks ega andnud relvastatud jõu kasutamiseks luba²³. Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik hakkasid seejärel tegema ettevalmistusi sõjaliseks sekkumiseks, kuid jätkasid loa saamise nimel ka diplomaatilisi

¹⁸ **Murphy, S. D.** 1999. Contemporary Practice of the United States Relating to International Law. – American Journal of International Law, 93, pp. 471–479.

¹⁹ SC Res 1441, 8 November 2002.

²⁰ UN Doc S/PV.4644 (2002), pp. 3–4.

²¹ UN Doc S/2002/1242.

²² Vt nt **Murphy, S. D.** 2003. Contemporary Practice of the United States Relating to International Law. – American Journal of International Law, 97, pp. 423–425.

²³ Vt UN Doc S/PV.4701 (2003).

jõupingutusi. Kolm päeva enne sõjalise operatsiooni algust, 17. märtsil 2003, esitas George W. Bush Saddam Husseinile ultimaatum – viimane ja tema pojad peavad 48 tunni jooksul riigist lahkuma, või muidu on liitlased sunnitud kasutama relvastatud jõudu, et likvideerida Iraagi massihävitusrelvad. Selleks andvat loa Iraagi-Kuveidi konflikti aegsed, kuid jätkuvalt kehtivad Julgeolekunõukogu resolutsioonid.²⁴ Hussein ei allunud ultimaatumile ja liitlased alustasid 20. märtsil Iraagi-vastast sõjalist operatsiooni. Pärast sissetungi algust informeerisid Ameerika Ühendriigid, Ühendkuningriik ja Austraalia ka Julgeolekunõukogu, teatades ühtlasi, et nende tegevus põhineb varasematel resolutsioonidel ja on seega õiguspärane²⁵. Enamik riike ja autoreid jäi siiski teisele seisukohale.

3. Võimalikud õiguslikud alused

Rahvusvaheline õigus piirab ulatuslikult riikide õigust kasutada rahvusvahelistes suhetes relvastatud jõudu.²⁶ ÜRO harta (1945) sätestab, et „kõik liikmed hoiduvad rahvusvahelistes suhetes jõuga ähvardamisest ja jõu kasutamisest iga riigi territoriaalse terviklikkuse või poliitilise sõltumatuse vastu või mis tahes muul viisil, mis ei ole kooskõlas Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni eesmärkidega”²⁷. Tänapäeval on kõigil riikidel kohustus pidada nimetatud keelust kinni ja sellest on kujunenud üks rahvusvahelise õiguse imperatiivnormidest (*ius cogens*). Tegu on üksikute normidega, mis on ülimuslikud teiste rahvusvahelise õiguse normide suhtes²⁸. Eranditeks on vaid individuaalne või kollektiivne enesekaitse ja relvastatud jõu kasutamine Julgeolekunõukogu loal kollektiivse julgeolekusüsteemi raames.²⁹ On riike ja autoreid, kes pakuvad relvastatud jõu kasutamiseks teisigi põhjendusi, nt humanitaarne interventsioon, võitlus terrorismi vastu ja kodanike kaitse

²⁴ **White House**. 2003. President Says Saddam Hussein Must Leave Iraq Within 48 Hours. <georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030317-7.html>, (01.07.2013).

²⁵ UN Doc S/2003/351; UN Doc S/2003/350; UN Doc S/2003/352.

²⁶ Terviklikku käsitlust vt nt **Värk, R.** 2013. The Legal Framework of the Use of Armed Force Revisited. – *Baltic Security and Defence Review*, 15(1).

²⁷ ÜRO harta, artikkel 2(4).

²⁸ *Barcelona Traction, Light and Power Company Limited* (Belgium v Spain), Second Phase, Judgment, ICJ Reports (1970) 3, paras 34–35. Vt ka Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon, 23. mai 1969, jõustunud 27. jaanuar 1980, 1155 UNTS 331, artikkel 53.

²⁹ ÜRO harta, artiklid 51 ja 42.

välismaal³⁰, kuid neil seisukohtadel puudub kehtivas rahvusvahelises õiguses (selge) toetus.

Ka liitlaste sissetungi Iraaki on püütud mitmeti põhjendada. Kuna invasioonil puudub üheselt aktsepteeritud alus, avanes osapooltel võimalus spekuloida alternatiivsete põhjendustega. Liitlased toetusid ennekõike Julgeolekunõukogu loale, ent viidati ka teistele põhjendustele. Siinses artiklis analüüsitakse lähemalt neist kaht tõsiselt võetavamalt: enesekaitse ja Julgeolekunõukogu loa argumenti.

Esmalt tuleks siiski põgusalt käsitleda veel kahte alust. Esiteks: tegemist oli humanitaarse interventsiooniga³¹, mis kaitses Iraagi rahvast tema valitsejate eest. Bush meenutas Husseinile edastatud ultimaatumis, et Iraak oli varem kasutanud oma rahva vastu massihävitusrelvi³². Näiteks Põhja- ja Lõuna-Iraagis 1990ndatel kehtestatud lennukeelutsoone kurdide ja šiitide kaitseks põhjendati samuti humanitaarse vajadusega³³. Siiski ei sobinud see põhjendus kokku liitlaste sõjalise operatsiooni eesmärgiga 2003. aastal, samuti on humanitaarse interventsiooni õiguspärasus (olenemata võimalikest altruistlikest kavatsustest) endiselt väga küsitav. Teiseks oli tegemist terrorismivastase operatsiooniga. Näiteks Colin Powell väitis Julgeolekunõukogus, et Iraagil on aastakümneid olnud suhted terroristidega ja hoolimata lubadustest mitte toetada terrorismi on Iraagil jätkuvalt suhted Al-Qaedaga³⁴. Veenvaid tõendeid selle kohta aga ei esitatud. Mis tahes seosed terrorismiga ei anna siiski õigust kasutada riigi vastu relvastatud jõudu: selleks eeldatakse riigi aktiivset osalust terrorismis või „määrava tähtsusega” toetust terroristidele³⁵.

³⁰ Vt nt **Tesón, F. R.** 2005. *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality*. Ardsley: Transnational Publishers; **Eichensehr, K. E.** 2008. *Defending Nationals Abroad: Assessing the Lawfulness of Forcible Hostage Rescues*. – *Virginia Journal of International Law*, 48.

³¹ Kontseptsiooni kohta vt nt **Värk, R.** 2003. *Humanitaarne interventsioon*. – *Juridica*, 11 (2).

³² **White House** 2003.

³³ **Gray, C.** 2002. *From Unity to Polarization: International Law and the Use of Force against Iraq*. – *European Journal of International Law*, 13, p. 9.

³⁴ UN Doc S/PV.4701 (2003), p. 14.

³⁵ Vt lähemalt **Värk, R.** 2011. *Riikide enesekaitse ja kollektiivse julgeolekusüsteemi võimalikkusest terroristlike mitteriiklike rühmituste kontekstis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011, lk 76–103.

3.1. Enesekaitse

Üsna laialt on levinud veendumus, et liitlastel oli õigus kasutada enesekaitseks relvastatud jõudu. Viimane on riikide võõrandamatu õigus ja seega olemuslikult tugev argument, kuid ei tohi unustada, et riikide enesekaitse – nagu inimeste hädakaitse – on reglementeeritud instituut, mida võib teostada kokkulepitud tingimuste piires. Lähtekohaks on ÜRO harta, mis ütleb järgmist:

„Relvastatud rünnaku korral Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni liikme vastu ei piira miski käesolevas hartas võõrandamatut õigust individuaalsele või kollektiivsele enesekaitsele, kuni Julgeolekunõukogu on võtnud tarvituselise vajalikud meetmed rahvusvahelise rahu ja julgeoleku säilitamiseks.“³⁶

Enesekaitse teostamise eelduseks on, et toimunud on relvastatud rünnak³⁷. Aga milles relvastatud rünnak väljendub? See võib tunduda mõttetu küsimusena, sest vastus on „piisavalt selge“ ja „iseendast mõistetav“, nagu arvasid ÜRO harta koostajad, kes ei pidanud vajalikuks kõnealust mõistet defineerida³⁸. Ometi selgus peagi, et nii iseenesest mõistetav see siiski ei ole, sest selle tähenduse üle hakati vaidlema varsti pärast ÜRO harta vastuvõtmist ja arutelu jätkub tänaseni. Ühese definitsiooni puudumisel on riikidel võimalik terminit mõtestada oma vajadustest lähtudes ning seejärel kasutada (väidetavaks) enesekaitseks relvastatud jõudu. Õigusaktide tõlgendamine on tavapärane tegevus ja mõnikord tuleb leida uudseid lahenduskäike, kuid see ei tähenda, et kõik on lubatud – vastasel juhul ähmastub ka enesekaitse teostamise lävend. Rahvusvahelise lepingu tõlgendamisel tuleb selles kasutatavatele terminitele anda tavapärane tähendus, arvestades seejuures lepingu konteksti ja eesmärki³⁹. Rünnaku all peetakse tavaliselt silmas reaalsel tegevust, mitte lihtsalt sellega ähvardamist või rünnakuohtu. Seega peaks „relvastatud rünnak“ tähendama tegelikku relvastatud rünnakut, mis on juba

³⁶ ÜRO harta, artikkel 51.

³⁷ Ka Rahvusvaheline Kohus on toonitanud, et individuaalne ja kollektiivne enesekaitse eeldab relvastatud rünnakut. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (Nicaragua v. United States of America), Merits, ICJ Reports (1986) 14, para. 195

³⁸ **Brownlie, I.** 1963. *International Law and the Use of Force by States*. Oxford: Clarendon Press, 1963, p. 278.

³⁹ Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon, artikkel 31(1). Rahvusvaheline Kohus on öelnud, et „relvastatud rünnaku“ selgitust tuleb otsida tavaõigusest. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua*, para. 176.

käimas või toimunud⁴⁰. Samale järeldusele võib jõuda, kui lugeda artiklit 51 koosmõjus teiste ÜRO harta sätete, eriti artikliga 2(4). Nimetatud artiklid on sõnastuselt asümmeetrilised, sest artikkel 2(4) keelab nii relvastatud jõu kasutamise kui sellega ähvardamise, kuid artikkel 51 ei hõlma viimast, st võimalikku relvastatud rünnakut.

Ameerika Ühendriigid osutasid 21. märtsil 2003 Julgeolekunõukogule saadetud kirjas küll vajadusele kaitsta ennast ja rahvusvahelist kogukonda Iraagist johtuva ohu eest, kuid sõnastus ei võimalda üheselt järeldada, kas tegu oli poliitilise või õigusliku argumendiga⁴¹. Lisaks tekib eelnevat arvestades küsimus, kuidas mahub operatsioon „Iraagi vabadus” üldse enesekaitse raamistikku. Välja on pakutud erinevaid selgitusi, kuid siinkohal peatutakse neist kahel.

Esimene lähtub eeldusest, et Kuveidi vabastamiseks aastatel 1990–1991 toimunud sõjaline operatsioon ei olnud mitte niivõrd kollektiivse julgeolekusüsteemi rakendamine, vaid ennekõike kollektiivne enesekaitse (Kuveidil oli õigus agressiooni tõrjumiseks abi paluda, mida ta tegigi, ja mitmed riigid ka vastasid sellele palvele)⁴². Aprillis 1991 kehtestatud vahele Iraagi, Kuveidi ja liitlaste vahel ei lõpetanud, vaid peatas relvakonflikti. Kuna Iraak ei täitnud vahele tingimusi, jätkati märtsis 2003 varem alustatud kollektiivse enesekaitse teostamist. Tõsi, Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik muutusid 1990. aastal kärsituks, kui Julgeolekunõukogu meetmed ei olnud tõhusad ega sundinud Iraaki Kuveidist lahkuma, ja leidsid, et nad võivad kasutada Iraagi vastu enesekaitse ettekäändel relvastatud jõudu.⁴³ Sellistest väidetest loobuti siiski peagi (osaliselt ka teiste riikide vastuseisu tõttu) ja edasiste sõjaliste operatsioonide puhul ei toetunud enam enesekaitseõigusele. Kuigi Kuveidil oli nimetatud õigus olemas, otsustas rahvusvaheline kogukond tegutseda, tuginedes kollektiivsele julgeolekusüsteemile. Seega: millist enesekaitset jätkati kaksteist aastat hiljem? Nagu riigisisel, nii peab ka rahvusvahelisel tasandil teostama enesekaitset vahetult pärast rünnakut. Seda arvestades on kummaline väita, et õigus enesekaitsele „taaselustus” kaksteist aastat pärast

⁴⁰ Sellist arvamust on avaldatud juba pikka aega. Nt **Brownlie** 1963, p. 278; **Henkin, L.** 1979. *How Nations Behave: Law and Foreign Policy*. 2nd ed., New York: Columbia University Press, 1979, p. 295.

⁴¹ UN Doc S/2003/351.

⁴² Nagu arvab nt **Dinstein, Y.** 2011. *War, Aggression and Self-Defence*. 5th ed., Cambridge: Cambridge University Press, p. 325.

⁴³ **Halberstam, M.** 1996. *The Right to Self-Defense Once the Security Council Takes Action*. – *Michigan Journal of International Law*, 17, p. 230.

Iraagi rünnakut Kuveidile, pealegi teisel eesmärgil (uus operatsioon ei jätkanud õigupoolest varasemat, Kuveidi vabastamiseks mõeldud operatsiooni).

Teine seletus lähtub seisukohast, et enesekaitseks oli olemas iseseisev alus – relvastatud rünnaku võimalus⁴⁴. Kuigi ÜRO harta rõhutab, et riigi enesekaitseõigus jõustub siis, kui on toimunud relvastatud rünnak, ei ole kadunud ka arutelu preventiivse enesekaitse üle, mis leiab aset enne tegelikku rünnakut. Selline enesekaitse võib toimuda mitmes faasis: eristusalusena on ohutase, mis sõltub muuseas ka sellest, kui pikk on ajavahemik, mis jääb eeldatava relvastatud rünnakuni. Sellest lähtudes eristatakse kaht peamist preventiivse enesekaitse liiki⁴⁵.

- 1. Ennetav enesekaitse** viitab operatsioonile, mis toimub ligioleva, kuid veel algamata rünnaku vastu. Näiteks kui üks riik on saanud teada, et teine riik on koondanud oma relvajõud piiri lähedale ja relvastatud rünnaku algus on vaid aja küsimus, siis selle asemel et oodata, kuni tegelik rünnak algab ja tabatakse esimesi sihtmärke, ründab riik esimesena, et ennast kaitsta ja hoida ära suuri kahjustusi.
- 2. Välistav enesekaitse** tähistab operatsiooni, mis toimub ajaliselt ebaselge või kaugel ohu vastu, mis ei ole võtnud veel reaalselt kuju. Näiteks kui üks riik on saanud teada, et teine riik on omandanud massihävitusrelva, ja kardab, et seda võidakse tulevikus kasutada tema vastu, siis selle asemel et oodata, kuni rünnak muutub ligiolevaks, ründab riik esimesena rajatisi, kus massihävitusrelva hoitakse, ja hävitab selle, et rünnak ei saaks kunagi muutuda ligiolevaks.

Preventiivse enesekaitse pooldajad ei toetu ÜRO hartale, vaid rahvusvahelisele tavaõigusele⁴⁶, mis on lepingute kõrval teine oluline rahvusvahelise õiguse allikas⁴⁷. Ennetav enesekaitse oli tavaõiguse osa juba enne ÜRO harta vastuvõtmist, kuid selle täielik säilimine pärast harta vastuvõtmist on

⁴⁴ Nt **Yoo, J.** 2003. International Law and the War in Iraq. – American Journal of International Law, 97; **Wedgwood, R.** 2003. The Fall of Saddam Hussein: Security Council Mandates and Preemptive Self-Defense. – American Journal of International Law, 97.

⁴⁵ Erinevad riigid, institutsioonid ja autorid kasutavad reaalsele rünnakule eelnevate enesekaitsevormide tähistamiseks erinevaid termineid. Seetõttu on oluline vaadata mõistet ehk tähendussisu, mis on terminite taga, kuna arusaamades on suurem ühisosa kui terminikasutuses. Siinses artiklis tähistab termin „preventiivne enesekaitse” üldistavalt kõiki reaalsele rünnakule eelnevaid enesekaitsevorme.

⁴⁶ Arutelu preventiivse enesekaitse üle vt nt **Gray, C.** 2008. International Law and the Use of Force. 3rd ed., Oxford: Oxford University Press, pp. 193–253.

⁴⁷ Rahvusvahelise Kohtu statuut, artikkel 38(1)(b).

küsitav⁴⁸. Ei saa muidugi välistada olukordi, kus üks riik on astunud relvastatud rünnaku alustamiseks otsustavaid ja pöördumatuid samme (nt raketid on teises riigis asuvate sihtmärkide vastu välja tulistatud) ning teine riik on sunnitud enne rünnakumõjude avaldumist (nt raketid ei ole veel sihtmärki tabanud) kasutama sõjalisi enesekaitsemeetmeid, et hoida ära ulatuslikke kahjusid või tagada riigi säilimine. Sellist enesekaitset võib kitsamalt nimetada ka rünnakut peatavaks enesekaitseks.

Iraagi kontekstis vihjas Ameerika Ühendriikide retoorika just nimelt välistavale enesekaitsele. Üldiseks lähtekohaks oli tollane Ameerika Ühendriikide riikliku julgeoleku strateegia, milles on korduvalt esile tõstetud välistava tegutsemise võimalust (kuigi strateegias kõneldakse ennetavast enesekaitsest, mõeldakse selle all enamasti välistavat enesekaitset).

“While the United States will constantly strive to enlist the support of the international community, we will not hesitate to act alone, if necessary, to exercise our right of self-defense by acting preemptively against /.../ terrorists, to prevent them from doing harm against our people and our country⁴⁹. /.../ The United States has long maintained the option of preemptive actions to counter a sufficient threat to our national security. The greater the threat, the greater is the risk of inaction – and the more compelling the case for taking anticipatory action to defend ourselves, even if uncertainty remains as to the time and place of the enemy’s attack. To forestall or prevent such hostile acts by our adversaries, the United States will, if necessary, act preemptively.”⁵⁰

Seega ei tuleks piirduda küsimusega, kas relvastatud rünnak on ligiolev, nagu eeldab ennetav enesekaitse (mis on samuti küsitav kontseptsioon). Oluline on minna kaugemale ning hinnata ka selliseid aspekte nagu rünnaku tõenäosus ja võimalus, et see suureneb, samuti rünnaku tagajärgede ulatus, vastumeetmete ajastamine ja mittesõjaliste alternatiivide olemasolu⁵¹. Taoline liberaalne viis enesekaitseõiguse hindamiseks ei ole kooskõlas tavapärase arusaamaga ÜRO harta regulatsioonist. Nimetatud argumentidele on välistava enesekaitse kontseptsiooni toetajad vastanud väitega, et ÜRO harta regulatsioon on aegunud

⁴⁸ Optimistlikumat käsitlust vt nt **Kearley, T.** 1999. Raising the Caroline. – Wisconsin International Law Journal, 17; skeptilisemat käsitlust vt nt **Ocelli, M. B.** 2003. ‘Sinking’ the Caroline: Why the Caroline Doctrine’s Restrictions on Self-Defense Should Not Be Regarded as Customary International Law. – San Diego International Law Journal, 4.

⁴⁹ **White House.** 2002. National Security Strategy of the United States of America, September 2002. <www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>, (01.07.2013), p. 6.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 15.

⁵¹ Vt nt **Yoo** 2003, p. 574.

ja seda pooldavad inimesed ei mõista XXI sajandi konfliktide olemust⁵², mistõttu tuleb välja pakkuda uusi tõlgendusi. Radikaalsemad autorid on aga nentinud, et ÜRO harta regulatsioon on üldse surnud ja Ameerika Ühendriikide lähenemine (tuntud Bushi doktriinina) ei ole vastuolus rahvusvahelise õigusega, sest ÜRO harta ei väljenda enam riikide tahet, st tegu ei ole enam õigusega⁵³.

Operatsiooni „Iraagi vabadus“ algfaasis panustasid sõjaliste üksustega Ameerika Ühendriigid, Ühendkuningriik ja Austraalia. Kaks viimast ei viidanud oma seisukohtades üldse enesekaitsele⁵⁴. Vastupidi: Ühendkuningriigi õigusnõunik leidis valitsusele esitatud analüüsis, et rahvusvaheline õigus ei luba teostada välistavat enesekaitset (analüüsist võib välja lugeda, et ennetav enesekaitse on lubatud). See seletab, miks Ühendkuningriik oli Ameerika Ühendriikidest rohkem huvitatud Julgeolekunõukogult loa saamisest. Ka Ühendkuningriigi parlamendi välissuhete komitee pidas välistavat enesekaitset ohtlikuks õiguslikuks aluseks, sest vähem õiguskulekad riigid võivad seda tuua pahatahtlikult agressiivse jõu kasutamise ettekäändeks.⁵⁵

Nagu eespool mainitud, oli Ameerika Ühendriikide retoorika mitmeti mõistetav, kuid kokkuvõttes nentisid paljud riigid ja autorid, et Iraaki rünnati Bushi doktriini alusel, st välistava enesekaitsega. Veel enne riikliku julgeoleku strateegia vastuvõtmist pidas president Bush kõne, milles ta kasutas kuulsaks saanud kujundit: Põhja-Korea, Iraan ja Iraak kujutavad endast „kurjusetelge, mis relvastub, et ohustada maailmarahu“⁵⁶. Iraagi kohta sõnas Bush nii:

⁵² **Schmitt, M. N.** 2004. The Legality of Operation Iraqi Freedom in International Law. – Journal of Military Ethics, 81, p. 92.

⁵³ **Arend, A. C.** 2003. International Law and the Preemptive Use of Military Force. – Washington Quarterly, 26, pp. 100–101.

⁵⁴ Ühendkuningriigi seisukohti vt **Attorney-General (United Kingdom)**. 2003. Legal Basis for the Use of Force against Iraq. – International and Comparative Law Quarterly, 52 (lühem ja otsekohesem versioon, 17. märts 2003); **Attorney-General (United Kingdom)**. 2005. Iraq: Resolution 1441. – International and Comparative Law Quarterly, 54 (pikem, argumenteeritud ja ettevaatlikum versioon, 7. märts 2003); Austraalia seisukohti vt **Attorney-General (Australia)**. 2003. Memorandum of Advice on the Use of Force against Iraq. – Australian Yearbook of International Law, 24.

⁵⁵ **House of Commons, Foreign Affairs Committee**. 2002. Foreign Policy Aspects of the War against Terrorism. Second Report of Session 2002–03. <www.publications.parliament.uk/pa/cm200203/cmselect/cmfaff/196/196.pdf>, (01.07.2013), para. 154.

⁵⁶ **White House**. 2002. President Delivers State of the Union Address. <georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html>, (01.07.2013).

“Iraq continues to flaunt its hostility toward America and to support terror. /.../ And all nations should know: America will do what is necessary to ensure our nation’s security. /.../ We’ll be deliberate, yet time is not on our side. I will not wait on events, while dangers gather. I will not stand by, as peril draws closer and closer. The United States of America will not permit the world’s most dangerous regimes to threaten us with the world’s most destructive weapons.”

Pärast resolutsiooni 1441 vastuvõtmist ütles Ameerika Ühendriikide suursaadik Julgeolekunõukogus, et kõnealune resolutsioon „ei piira ühegi liikmesriigi õigust kaitsta ennast Iraagist tuleneva ohu eest”. Aga siinkohal tuleb tähele panna, et tsitaadis ei kasutata tavapärasest juriidilist fraasi “exercise self-defence” ehk „teostada enesekaitset”, vaid ebamäärasemat väljendit “defend itself” ehk „kaitsta ennast”: nende vahe võib tunduda keeleliselt ebaolulisena, kuid on juriidiliselt märkimisväärne. Ka 21. märtsil 2003 Julgeolekunõukogule saadetud kirjas öeldi (samasugust sõnastust kasutades), et sõjaline operatsioon oli muuhulgas vajalik, et „kaitsta Ameerika Ühendriike ja rahvusvahelist kogukonda Iraagist tuleneva ohu eest”⁵⁷. Hoolimata erinevatest selles suunas tehtud vihjetest ei toetunud Ameerika Ühendriigid relvastatud jõu kasutamisel siiski ametlikult ja õiguslikult enesekaitsele.

3.2. Julgeolekunõukogu luba

Kõik sissetungi esimeses faasis osalenud riigid (Ameerika Ühendriigid, Ühendkuningriik ja Austraalia) leidsid, et relvastatud jõu kasutamine Iraagi vastu on lubatud, tuginedes Julgeolekunõukogu varasematele resolutsioonidele⁵⁸. Nagu eespool öeldud: Julgeolekunõukogu resolutsioon 1441, milles heideti Iraagile ette desarmeerimiskohustuste mittetäitmist ja hoiatati tõsiste tagajärgede eest, ei sisaldanud luba kasutada relvastatud jõudu. Aga liitlaste arvates tekkis selline luba resolutsioonide 678 (november 1990), 687 (aprill 1991) ja 1441 (november 2002) koosmõjus.

Edasise analüüsi jaoks tasub üle korrata resolutsiooni 1441 põhiseisukohad⁵⁹.

- Iraak on rikkunud ja rikub jätkuvalt tõsiselt oma kohustusi, mis tulenevad erinevatest Julgeolekunõukogu resolutsioonidest, sh resolutsioonist 687.
- Iraagile anti viimane võimalus täita desarmeerimiskohustusi.

⁵⁷ UN Doc S/2003/351.

⁵⁸ UN Doc S/2003/351; UN Doc S/2003/350; UN Doc S/2003/352.

⁵⁹ SC Res 1441, 8 November 2002, paras 1, 2, 12, 13.

- Julgeolekunõukogu otsustas viivitamatult koguneda, kui temani jõuab informatsioon Iraagi jätkuvatest rikkumistest (soovimatus teha koostööd või inspektorite avastatud asjaolud), et arutada olukorda ja otsustada, milliseid meetmeid on vaja rakendada selleks, et tagada kõnealuste kohustuste täitmine.
- Julgeolekunõukogu tõstis esile tõiga, et Iraaki on korduvalt hoiatatud tõsiste tagajärgede eest, kui ta ei täida oma kohustusi.
- Kuigi resolutsiooni eestvedajad, Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik, kinnitasid, et resolutsioon ei sisalda automaatset ega kaudset luba kasutada relvastatud jõudu⁶⁰, tuldi hiljem välja tõlgendusega, mille järgi sisaldas see siiski relvastatud jõu kasutamisele varjatud toetust. Lisaks sellele püüdsid liitlased muuta Julgeolekunõukogu hinnangut edaspidiste otsuste tegemisel tähtsusetuks. Liitlaste arusaam õiguslikust alusest oli lühidalt järgmine⁶¹.
- Resolutsioon 678 andis riikidele loa kasutada relvastatud jõudu, et ajada Iraak Kuveidist välja ning taastada regioonis rahu ja julgeolek.
- Resolutsioon 687 kehtestas vaherahu ja seega peatas selle loa tingimusel, et Iraak täidab resolutsioonis esitatud nõudeid.
- Resolutsioon 1441 kinnitas, et Iraak oli tõsiselt rikkunud ja rikkus jätkuvalt tõsiselt oma kohustusi, kuid andis Iraagile viimase võimaluse muuta oma käitumist ja hoiatas tõsiste tagajärgede eest, kui Iraak oma käitumist ei paranda.
- Iraak ei täitnud ka resolutsiooni 1441 nõudeid, mistõttu rikuti vaherahu tingimusi ja taaselustus luba kasutada relvastatud jõudu.
- Uue loa saamine Julgeolekunõukogult oleks olnud vajalik ainult juhul, kui selline nõue olnuks kirjas resolutsioonis 1441, kuid viimane nõudis vaid olukorra arutamist Julgeolekunõukogus.

Liitlaste seisukohtades on teatud loogika ja need saavad toetust 1990ndate praktikast, kuid need ei ole lõpuni veenvad ega parimas kooskõlas rahvusvahelise õigusega. Tegelikult märkis Ühendkuningriigi õigusnõunik oma varasemas arvamuses – mida invasiooni alguses ei avaldatud –, et taaselustamise argument on problemaatiline ega ole laiemalt aktsepteeritud⁶². Tema meelest oleks parim lahendus, kui Julgeolekunõukogu kinnitaks selgelt, et

⁶⁰ UN Doc S/PV.4644 (2002), 3–4.

⁶¹ Vt **Attorney-General (United Kingdom)**. 2003.

⁶² **Attorney-General (United Kingdom)** 2005, para. 10.

Iraak ei ole täitnud resolutsioonis 1441 korratud nõudmisi, ja annaks uue loa kasutada relvastatud jõudu⁶³.

Liitlaste lähtekohad tekitavad mitmeid küsimusi. Esiteks: kuidas saab resolutsioon 678, mis võeti vastu teises kontekstis ja kaksteist aastat tagasi, õigustada relvastatud jõu kasutamist Iraagi vastu aastal 2003? Nimetatud resolutsioon andis riikidele loa kasutada relvastatud jõudu, et ajada Iraak Kuveidist välja ning taastada regioonis rahu ja julgeolek. Liitlased nõustusid, et esimene neist eesmärkidest saavutati aastal 1991, ent kuna Iraak ohustas endiselt rahu ja julgeolekut, pidi novembris 1990 antud luba ka toona kehtima. Austraalia õigusnõunik kinnitas otsekoheselt, et luba ei piirdunud ainult Kuveidi vabastamise kontekstiga ega aegu iseenesest, samuti ei sisalda järgnevad resolutsioonid vihjet selle lõpetamise kohta⁶⁴. Konteksti arvestades on mõistlik väita, et novembris 1990 andis Julgeolekunõukogu loa kasutada relvastatud jõudu, et ajada Iraak Kuveidist välja ning *seeläbi* taastada regioonis rahu ja julgeoleku. Aga liitlased jagasid selle kombineeritud eesmärgi iseseisvateks, üksteisest sõltumatuteks eesmärkideks. Selline tõlgendus tähendab, et Julgeolekunõukogu muutis Iraagi kestvalt sihtmärgiks ning andis teistele riikidele piltlikult öeldes laetud relva ja õiguse seda kasutada.

Laiendatud tõlgenduse pooldajad rõhutavad, et resolutsioonis 678 anti riikidele luba kasutada kõiki vajalikke meetmeid, et viia ellu „resolutsioon 660 (1990) ja kõik järgnevad asjakohased resolutsioonid”. Resolutsioon 1441 ongi selle interpreteeringu järgi üks edasistest asjakohastest resolutsioonidest ja selle rakendamiseks on samuti õigus kasutada relvastatud jõudu. Viimane on taas ohtlik tõlgendus, kuna ei sisalda ajalist piirangut. Mõistlikum oleks väita, et umbmääraselt sõnastatud fraasi „kõik järgnevad asjakohased resolutsioonid” all peetakse silmas resolutsioone, mis võeti vastu enne resolutsiooni 678 (viimased käsitlesid aga Kuveidi vabastamist).

Kui minna tagasi Iraagi-Kuveidi konflikti aega, siis leidsid mitmed toona sed asjaosalised, et relvastatud jõu kasutamise luba oli selgelt seotud Kuveidi vabastamisega. Kindral Colin Powel, staabiülemate ühendkomitee esimees, toonitas operatsiooni „Kõrbetorm” kestel, et Julgeolekunõukogu mandaat piirdus Kuveidi vabastamisega⁶⁵. Kui president Bushilt küsiti, miks Ameerika Ühendriikide väed ei järgne taanduvatele Iraagi vägedele, vastas ta, et selleks

⁶³ *Ibid.*, para. 27.

⁶⁴ **Attorney-General (Australia)** 2003, paras 15–16.

⁶⁵ **Powell, C.** 1995. *A Soldier's Way*. London: Hutchinson, p. 490.

puudub luba⁶⁶. Ka ÜRO õigusnõunik leidis, et Julgeolekunõukogu luba piirdus konkreetse eesmärgi ehk Kuveidi vabastamisega⁶⁷.

Teiseks: resolutsioon 678 andis riikidele loa kasutada koostöös Kuveidi valitsusega „kõiki vajalikke meetmeid“. Sellest lähtudes ei olnud luba suunatud mis tahes riikidele, vaid kitsamale ringile. Julgeolekunõukogu ei kinnitanud mingit suletud nimekirja, kuid koalitsiooniga liituval riigil pidi olema Kuveidi heakskiit (selle tingimusega püüti muuhulgas välistada, et Iisrael kasutab enda tegevuse õigustamiseks Julgeolekunõukogu luba). Seega oleks pidanud ka 2003. aasta invasioon toimuma koostöös Kuveidi valitsusega. Kui võtta aluseks väide, et luba taaselustus, sest Iraak rikkus vaherahu, mis kehtestati tema, Kuveidi ja liitlaste vahel, siis võisid taaselustunud loale tugineda ainult 1991. aasta operatsioonis osalenud riigid. Lisaks võib küsida, kas näiteks Austraalia, kes ei osalenud 1991. aastal lahingutegevuses, oli ikka vaherahuosaline ja võis toetuda taaselustunud loale. Igatahes on selge, et 2003. aasta koalitsioon ei ühtinud õiguslikult 1991. aasta koalitsiooniga.

Kolmandaks: liitlased võtsid endale põhjendamatult õiguse otsustada ühepoolselt küsimuste üle, mis kuulusid Julgeolekunõukogu pädevusse. Enne kõike puudutab see kolme põhimõttelist probleemkohta: milles väljendub resolutsiooni 1441 põhjal järjekordne „tõsine rikkumine“, kes otsustab selle olemasolu üle ja järgnevate võimalike sanktsioonide rakendamise üle. Ameerika Ühendriigid leidsid, et rikkumise tõsidus on objektiivselt ja üheselt hinnatav ning seda võib tuvastada iga riik, mistõttu see ei vaja Julgeolekunõukogu hinnangut. Taolist seisukohta toetab asjaolu, et resolutsiooni 1441 kasutuse sõna järgi peab Julgeolekunõukogu „arutama olukorda“ (Iraagi järgnevaid tõsiseid rikkumisi)⁶⁸, mitte võtma vastu uut resolutsiooni.⁶⁹ Ühendkuningriik oli ettevaatlikumal positsioonil ja leidis, et kuna vaherahu tingimused oli määranud Julgeolekunõukogu, siis on just viimasel õigus ja kohustus otsustada nende rikkumise üle⁷⁰. Aga kui Julgeolekunõukogu peaks olema selleks võimetu, siis on riikidel võimalus edasise suhtes ise otsus langetada⁷¹.

⁶⁶ **Franck, T. M.** 2003. What Happens Now? The United Nations after Iraq. – *American Journal of International Law*, 97, p. 612.

⁶⁷ **Zacklin, R.** 2008. The UN Secretariat and the Use of Force in a Unipolar. First Lecture: Introduction and the Iraq-Kuwait Conflict. – Sir Hersch Lauterpacht Memorial Lectures, 2007–2008. <www.lcil.cam.ac.uk/sites/default/files/LCIL/documents/lectures/2008_Lecture_1.pdf>, (01.07.2013), para. 40.

⁶⁸ SC Res 1441, 8 November 2002, para. 12.

⁶⁹ **Attorney-General (United Kingdom)** 2005, para. 22.

⁷⁰ *Ibid.*, para. 10.

⁷¹ *Ibid.*, paras 21–25.

Selline ühepoolne otsustusõigus on ohtlik ega ole kooskõlas Julgeolekunõukogu resolutsioonidega, samuti mitte nende ettevalmistamisel väljendatud seisukohtadega. Vaheerahu kehtestanud resolutsioonis on kirjas, et Julgeolekunõukogu jätkab olukorra jälgimist ja „astub edasisi samme, mis on vajalikud käesoleva resolutsiooni rakendamiseks ning rahu ja julgeoleku tagamiseks”⁷². Ameerika Ühendriikide väide, et resolutsiooni 1441 järgi piirdub Julgeolekunõukogu edasine roll ainult arutamise või lihtsalt informatsiooni teadmiseks võtmisega ning tegelik otsustusõigus kuulub riikidele endile, ei ole kooskõlas põhimõttega, mille järgi peaks Julgeolekunõukogul olema kollektiivses julgeolekusüsteemis keskne roll⁷³. Resolutsiooni 1441 mõtestamisel ei tohiks piirduda ainult ühe lõiguga, mis räägib olukorra hindamisest, vaid tuleks vaadata ka teisi osi. Nii ütleb lõik 4, et Iraagi edasised rikkumised esitatakse Julgeolekunõukogule „hindamiseks”. Õeldu viitab asjaolule, et Julgeolekunõukogu peab vähemalt kaaluma, kas toimus rikkumine ja kui tõsine see oli. Samuti ei arvesta mainitud seisukoht asjaolu, et resolutsiooni 1441 ettevalmistamisel ja vastuvõtmisel rõhutasid mitmed riigid, et sanktsioonideks, sh relvastatud jõu kasutamiseks, on vaja uut Julgeolekunõukogu otsust.⁷⁴ Hiina Rahvavabariik, Prantsusmaa ja Venemaa andsid välja ühisavalduse, milles toonitati järgmist.

“In case of failure by Iraq to comply with its obligations, /.../ [s]uch failure will be reported to the Security Council by the Executive Chairman of UNMOVIC or by the Director General of IAEA. It will be then for the Council to take a position on the basis of that report. Therefore, [Resolution 1441] fully respects the competences of the Security Council in the maintenance of international peace and security, in conformity with the Charter of the United Nations.”⁷⁵

Eeltoodust hoolimata väitsid Ameerika Ühendriikide välisministeeriumi õigusnõunikud pärast invasiooni vastupidist. Nad toonitasid, et küsimus, kui tõsine oli järjekordne rikkumine või kes peaks selle tuvastama, ei tohiks juhtida tähelepanu kõrvale asjaolust, et sellise rikkumise tuvastamine „annab individuaalsetele liikmesriikidele loa kasutada jõudu, et tagada [Julgeoleku-

⁷² SC Res 687, 3 April 1991, para. 34.

⁷³ ÜRO harta, artikkel 24 (1).

⁷⁴ UN Doc S/PV.4644 (2002), pp. 6–7 (Mehhiko), 7–8 (Iirimaa), 10 (Süüria).

⁷⁵ Iraq/UNSCR 1441 – Joint Statement by the People’s Republic of China, France and the Russian Federation, New York, 8 November 2002. <www.ambafrance-uk.org/Iraq-UNSCR-1441-Joint-statement-by.html>, (01.07.2013).

nõukogu] resolutsioonide täitmine”⁷⁶. Viimane väide lihtsalt ei vasta tõele. Resolutsiooni 1441 eestvedajad – Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik – kinnitasid, et resolutsioon ei sisalda automaatset ega kaudset luba kasutada relvastatud jõudu⁷⁷, kuid ühepoolse otsustamise argument muudab väite ju mõttetuks. Kui nimetatud resolutsioon andis riikidele tegelikult õiguse ühepoolset otsustada (jah, Julgeolekunõukogu pidi eeltingimusena „olukorda arutama”), kas Iraak on pannud toime uue tõsise rikkumise, ja kasutada seejärel relvastatud jõudu, siis on kõnealune luba resolutsiooni ikkagi varjatult sisse kirjutatud. Sel moel jõuti olukorda, kus puudus nii uus luba kui isegi Julgeolekunõukogu otsustus selle kohta, et Iraak on rikkunud vaierahu tingimusi või et Iraak ei kasutanud viimast võimalust oma käitumist muuta – liitlased lihtsalt langetasid ühepoolse otsuse ja taganesid oma varasematest lubadustest.

Neljandaks: võrreldes resolutsioone 686 ja 687 võib väita, et resolutsioonis 678 antud luba kasutada relvastatud jõudu ei peatunud, vaid lõppes pärast vaierahu kehtestamist, mistõttu ei saa rääkida loa taaselustumisest. Resolutsioon 686 võeti vastu pärast vaenutegevuse peatumist veebruari lõpus (põhimõtteliselt oli kehtestatud vaierahu). Selles öeldakse, et resolutsioonis 678 antud luba kasutada relvastatud jõudu jääb kehtima seniks, kuni Iraak täidab resolutsioonis 686 esitatud nõudmised (need seostusid Kuveidist lahku misega ega puudutanud desarmeerimist).⁷⁸ Teisisõnu, 1991. aasta koalitsioonile jäi alles võimalus jätkata vaenutegevust juhul, kui Iraak Kuveidist ei lahku, ei vabasta kinnipeetud isikuid, ei võta vastutust tekitatud kahjude eest, ei saada delegatsiooni vaenutegevuse lõpetamise läbirääkimistele jms. Resolutsioon 687, mis kehtestas ametliku vaierahu ja pani Iraagile mitmesuguseid kohustusi, ei sisalda kinnitust, et luba kasutada relvastatud jõudu jääb kehtima. Relvastatud jõu kasutamisele viidatakse ainult ühes lõigus, milles Julgeolekunõukogu lubab ise tagada Kuveidi piiri puutumatus.⁷⁹ Kummaline oleks ju väita, et kui Kuveidi suveräänsuse rikkumise puhul on

⁷⁶ Taft IV, W. H., Buchwald, T. F. 2003. Preemption, Iraq, and International Law. – American Journal of International Law, 97, p. 560.

⁷⁷ UN Doc S/PV.4644 (2002), pp. 3–4.

⁷⁸ SC Res 686, 2 March 1991, para. 4.

⁷⁹ SC Res 687, 3 April 1991, para. 4. Ameerika Ühendriigid pakkusid alguses välja resolutsiooni eelnõu, mis oleks andnud koalitsioonile õiguse tagada Kuveidi piiri puutumatus, seda vajadusel ka sõjaliste meetmetega, kuid see ei olnud teistele riikidele vastuvõetav. Freudenschuß, H. 1994. Between Unilateralism and Collective Security: Authorizations of the Use of Force by the UN Security Council. – European Journal of International Law, 5, p. 500; vt ka UN Doc S/PV.2981 (1991).

vaja Julgeolekunõukogu otsust (laskumata siinjuures arutellu võõrandamatu enesekaitseõiguse üle), siis muude, tagasihoidlikumate rikkumiste puhul võivad riigid sanktsioonide valiku üle ise otsustada⁸⁰. Muuhulgas öeldakse resolutsioonis, et koalitsiooniväed peavad resolutsiooni 686 järgi lahkuma Iraagist pärast ÜRO vaatlusmissiooni saabumist (toimus mais 1991). Mainitu viitab asjaolule, et relvastatud jõu kasutamise luba (mis tähendas toona luba relvajõudude viibimiseks teise riigi territooriumil) ei kehtinud enam.⁸¹

Ka resolutsioonide 686 ja 687 ettevalmistamisel leidsid mitmed riigid, et resolutsioonist 678 tulenenud luba kasutada relvastatud jõudu oli minetanud oma tähenduse ja edasiste sõjaliste meetmete kasutamine eeldab Julgeolekunõukogu otsust. Näiteks Hiina Rahvavabariik ja India jätsid resolutsiooni 686 puhul hääletamata, sest pidasid põhjendamatuks, et relvastatud jõu kasutamise luba jääb kehtima⁸², kuid andsid poolthääle resolutsioonile 687, mis ei sisaldanud sellist sätet. Resolutsiooni 687 puhul arutati relvastatud jõu kasutamist ainult seoses Kuveidi piiride kaitsmisega ning seejuures toonitasid mitmed riigid, et otsustajaks peab olema Julgeolekunõukogu⁸³.

Eelnenut arvestades on loogiline väita, et resolutsioonis 678 sisalduv luba kasutada relvastatud jõudu lõppes pärast Kuveidi vabastamist ja vaherahu kehtestamist ning selle kasutamine kaasnevate eesmärkide (rahu ja julgeoleku tagamine regioonis laiemalt) saavutamiseks ei ole lubatud.

Liitlased on esitanud sellele vastuväite, et taaselustumise argumenti on kasutatud ka varem ja rahvusvaheline kogukond on seda aktsepteerinud. Jaanuaris 1993 ja detsembris 1998 sooritasid Ameerika Ühendriigid ja Ühendkuningriik Iraagi vastu sõjalisi rünnakuid ning viitasid seejuures resolutsioonidele 678 ja 687. Tõepoolest, nende juhtumite puhul nõustus rahvusvaheline kogukond – kuid ennekõike Julgeolekunõukogu –, et Iraak oli tõsiselt üle astunud resolutsioonist 687 tulenevatest kohustustest, ja Julgeolekunõukogu oli kaasnenud arutelu arvestades valmis kaaluma sõjalist sekkumist⁸⁴. Sellest hoolimata on ennatlik väita, et Julgeolekunõukogu

⁸⁰ **Lobel, J., Ratner, M.** 1999. Bypassing the Security Council: Ambiguous Authorizations to Use Force, Cease-Fires and the Iraqi Inspection Regime. – *American Journal of International Law*, 93, p. 149.

⁸¹ *Ibid.*, para. 6.

⁸² Resolutsiooni 686 ettevalmistamise arutelu vt UN Doc S/PV.2979 (1991).

⁸³ UN Doc S/PV.2981 (1991), paras 78 (India), 101 (Venemaa), 113 (Ühendkuningriik).

⁸⁴ Vt nt UN Doc S/25081 (1993); UN Doc S/25091 (1993); SC Res 1154, 2 March 2008; SC Res 1205, 5 November 1998; **Taft IV, Buchwald** 2003, pp. 559–560.

nõustus tõlgendusega, mis lubas mingitel riikidel kasutada ühepoolselt relvastatud jõudu⁸⁵.

Eelnenut arvestades ei olnud üllatav, et rahvusvaheline kogukond pidas 2003. aasta Iraagi invasiooni õigusvastaseks. Araabia Liiga (22 riiki), Mitteühinemisliikumine (tollal 116 riiki) ja erinevad riigid saatsid Julgeolekunõukogule kirja, milles mõistsid invasioon hukka⁸⁶. Julgeolekunõukogu istungil väljendasid mitmed liikmed samasugust arvamust, nt Hiina Rahvavabariik, Prantsusmaa, Saksamaa ja Venemaa, või eitasid Julgeolekunõukogu loa olemasolu, nt Araabia Liiga ja Mitteühinemisliikumine⁸⁷.

Kokkuvõte

Liitlaste otsus kasutada Iraagi vastu relvastatud jõudu tõstatas tõsiseid rahvusvahelis-õiguslikke küsimusi ja lõhestas oluliselt rahvusvahelist kogukonda, sh läänemaailma. Iraak ei olnud rahvusvahelise kogukonna eeskujulik liige ning paljude arvates tuli Iraagi käitumist arvestades otsustavalt tegutseda ja jätta vajadusel kõrvale „vananenud” või „ebaadekvaatsed” rahvusvahelised õigusnormid. See võib olla poliitiliselt mugav retoorika, kuid tuleb arvestada, et selline käitumine loob ohtliku pretsedendi, millele võivad hiljem toetuda ka vähem õiguskuulekad riigid.

Operatsiooni „Iraagi vabadus” toetuseks on välja pakutud erinevaid õiguslikke aluseid, nt humanitaarne interventsioon, võitlus terrorismi vastu, enesekaitse ja Julgeolekunõukogu luba. Liitlaste väljautlemistest võime leida vihjeid kõigile nimetatutele, kuid ametlikult toetuti Julgeolekunõukogu loale. Olukorra tegi keeruliseks asjaolu, et Julgeolekunõukogu ei andnud luba just 2003. aastal toimunud sõjaliseks operatsiooniks. Seetõttu toetusid liitlased hoopis novembris 1990 saadud loale, mis oli antud Iraagi-Kuveidi konfliktis kontekstis, kuid mis väidetavalt taaselustus 2003. aastal Julgeolekunõukogu resolutsioonide 678, 687 ja 1441 koosmõjus. See on mitmel põhjusel kaheldav lahendus. Miks peaks luba taaselustuma kaksteist aastat hiljem ja teises kontekstis? Julgeolekunõukogu andis tollal riikidele loa kasutada koostöös Kuveidi valitsusega relvastatud jõudu, et ajada Iraak Kuveidist välja ning taastada seeläbi regiooni rahu ja julgeolek. Operatsioon „Iraagi vabadus” ei toimunud koostöös Kuveidi valitsusega ega olnud seotud

⁸⁵ Vt Gray 2008, pp. 350–351.

⁸⁶ UN Doc S/2003/365; UN Doc S/2003/357.

⁸⁷ Vt UN Doc S/PV.4726 (2003).

Kuveidi vabastamisega, vaid oli suunatud üksnes regioonis rahu ja julgeoleku taastamisele (see oli esialgse mandaadi üks osa, mis muutus hiljem eraldi eesmärgiks). Resolutsioonid, millele liitlased toetusid, säilitasid mõningates olulistest küsimustes Julgeolekunõukogu otsustusõiguse (nt: kas Iraak on uuesti tõsiselt oma kohustustest üle astunud, millised sanktsioone tuleks rakendada). Samas võtsid liitlased otsustusõiguse iseendale, muutes Julgeolekunõukogu otsekui formaalseks jututoaks. Taaselustumise argument põhineb lähtekohal, et kui aprillis 1990 kehtestati koalitsiooni ja Iraagi vahel vahe- rahu, siis relvastatud jõu kasutamise luba ei lõppenud, vaid peatus. Julgeolekunõukogus toimunud diskussioone silmas pidades on põhjust arvata, et kõnealune luba siiski lõppes vahe- rahu kehtestamisel, ja Julgeolekunõukogu liikmed ei pidanud õigeks, et riigid võiksid edaspidi iseseisvalt kasutada sõjalisi meetmeid.

Kokkuvõttes võib järeldada, et operatsioonil „Iraagi vabadus” puudus selge õiguslik alus. Liitlaste põhjendustes oli teatav loogika, kuid valdavalt ei nõustunud rahvusvaheline kogukond esitatud väidetega. Seejuures nõrgestas liitlaste positsiooni nende ebajärjekindel või lausa pahatahtlik käitumine (alguses rõhutati Julgeolekunõukogu loa tähtsust, ent kui seda ei saadud, siis öeldi, et tegelikult ei olegi vaja, sest varasem luba ikka veel kehtib). Lisaks on ilmne, et kuritarvitati teiste riikide usaldust (hoolimata väitest, et resolutsioon 1441 taaselustas varem antud loa kasutada relvastatud jõudu, ei andnud see tegelikult kõnealust luba).

Kirjandus

- Arend, A. C.** 2003. International Law and the Preemptive Use of Military Force. – Washington Quarterly, 26.
- Brownlie, I.** 1963. International Law and the Use of Force by States. Oxford: Clarendon Press, 1963.
- Dinstein, Y.** 2011. War, Aggression and Self-Defence. 5th ed., Cambridge: Cambridge University Press.
- Eichensehr, K. E.** 2008. Defending Nationals Abroad: Assessing the Lawfulness of Forcible Hostage Rescues. – Virginia Journal of International Law, 48.
- Freudenschuß, H.** 1994. Between Unilateralism and Collective Security: Authorizations of the Use of Force by the UN Security Council. – European Journal of International Law, 5.
- Franck, T. M.** 2003. What Happens Now? The United Nations after Iraq. – American Journal of International Law, 97.
- Gray, C.** 2002. From Unity to Polarization: International Law and the Use of Force against Iraq. – European Journal of International Law, 13.

- Gray, C.** 2008. *International Law and the Use of Force*. 3rd ed., Oxford: Oxford University Press.
- Halberstam, M.** 1996. *The Right to Self-Defense Once the Security Council Takes Action*. – *Michigan Journal of International Law*, 17.
- Henkin, L.** 1979. *How Nations Behave: Law and Foreign Policy*. 2nd ed., New York: Columbia University Press, 1979.
- Joseph, P.** 1993. *Peace Politics: The United States between the Old and New World Orders*. Philadelphia: Temple University Press.
- Kearley, T.** 1999. *Raising the Caroline*. – *Wisconsin International Law Journal*, 17.
- Lobel, J., Ratner, M.** 1999. *Bypassing the Security Council: Ambiguous Authorizations to Use Force, Cease-Fires and the Iraqi Inspection Regime*. – *American Journal of International Law*, 93.
- Murphy, S. D.** 1999. *Contemporary Practice of the United States Relating to International Law*. – *American Journal of International Law*.
- Ocelli, M. B.** 2003. *'Sinking' the Caroline: Why the Caroline Doctrine's Restrictions on Self-Defense Should Not Be Regarded as Customary International Law*. – *San Diego International Law Journal*, 4.
- Pillai, R. V.; Kuwar, M.** 1962. *The Political and Legal Status of Kuwait*. – *International and Comparative Law Quarterly*, 11.
- Powell, C.** 1995. *A Soldier's Way*. London: Hutchinson.
- Schmitt, M. N.** 2004. *The Legality of Operation Iraqi Freedom in International Law*. – *Journal of Military Ethics*, 81.
- Taft IV, W. H.; Buchwald, T. F.** 2003. *Preemption, Iraq, and International Law*. – *American Journal of International Law*, 97.
- Tesón, F. R.** 2005. *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality*. Ardsley: Transnational Publishers.
- Värk, R.** 2011. *Riikide enesekaitse ja kollektiivse julgeolekusüsteemi võimalikusest terroristlike mitteriiklike rühmituste kontekstis*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011
- Värk, R.** 2003. *Humanitaarne interventsioon*. – *Juridica*, 11 (2).
- Värk, R.** 2013. *The Legal Framework of the Use of Armed Force Revisited*. – *Baltic Security and Defence Review*, 15 (1).
- Wedgwood, R.** 2003. *The Fall of Saddam Hussein: Security Council Mandates and Preemptive Self-Defense*. – *American Journal of International Law*, 97.
- Yoo, J.** 2003. *International Law and the War in Iraq*. – *American Journal of International Law*, 97.

Lepingud

Rahvusvahelise Kohtu statuut.

Rahvusvaheliste lepingute õiguse Viini konventsioon, 23. mai 1969, jõustunud 27. jaanuar 1980, 1155 UNTS 331.

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni harta.

Kohtulahendid

- Barcelona Traction, Light and Power Company Limited* (Belgium v Spain), Second Phase, Judgment, ICJ Reports (1970) 3.
- Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (Nicaragua v. United States of America), Merits, ICJ Reports (1986) 14.

Dokumendid

- Attorney-General (Australia)**. 2003. Memorandum of Advice on the Use of Force against Iraq. – Australian Yearbook of International Law, 24.
- Attorney-General (United Kingdom)**. 2003. Legal Basis for the Use of Force against Iraq. – International and Comparative Law Quarterly, 52.
- Attorney-General (United Kingdom)**. 2005. Iraq: Resolution 1441. – International and Comparative Law Quarterly, 54.
- House of Commons, Foreign Affairs Committee**. 2002. Foreign Policy Aspects of the War against Terrorism. Second Report of Session 2002–03. <www.publications.parliament.uk/pa/cm200203/cmselect/cmfaff/196/196.pdf>, (01.07.2013).
- Iraq/UNSCR 1441** – Joint Statement by the People’s Republic of China, France and the Russian Federation, New York, 8 November 2002. <www.ambafrance-uk.org/Iraq-UNSCR-1441-Joint-statement-by.html>, (01.07.2013).

- SC Res 479, 28 September 1980.
- SC Res 514, 12 July 1982.
- SC Res 522, 4 October 1982.
- SC Res 582, 24 February 1986.
- SC Res 598, 20 July 1987.
- SC Res 612, 9 May 1988.
- SC Res 660, 2 August 1990.
- SC Res 661, 6 August 1990.
- SC Res 665, 25 August 1990.
- SC Res 670, 25 September 1990.
- SC Res 678, 29 November 1990.
- SC Res 686, 2 March 1991.
- SC Res 687, 3 April 1991.
- SC Res 1154, 2 March 2008.
- SC Res 1205, 5 November 1998.
- SC Res 1441, 8 November 2002.
- UN Doc S/2002/1242.
- UN Doc S/2003/350.
- UN Doc S/2003/351.
- UN Doc S/2003/352.

UN Doc S/2003/357.

UN Doc S/2003/365.

UN Doc S/22456 (1991).

UN Doc S/PV.2979 (1991).

UN Doc S/PV.2981 (1991).

UN Doc S/PV.4644 (2002).

UN Doc S/PV.4701 (2003).

UN Doc S/PV.4726 (2003).

White House. 2002. President Delivers State of the Union Address.

<georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html>, (01.07.2013).

White House. 2003. President Says Saddam Hussein Must Leave Iraq Within 48 Hours.

<georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2003/03/20030317-7.html>, (01.07.2013).

Muud materjalid

Zacklin, R. 2008. The UN Secretariat and the Use of Force in a Unipolar. First Lecture: Introduction and the Iraq-Kuwait Conflict. – Sir Hersch Lauterpacht Memorial Lectures, 2007–2008. <www.lcil.cam.ac.uk/sites/default/files/LCIL/documents/lectures/2008_Lecture_1.pdf>, (01.07.2013)

RENÉ VÄRK, *dr. iur.*,

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste riigi- ja rahvusvahelise õiguse dotsent,
Tartu Ülikooli rahvusvahelise õiguse dotsent

INIMÕIGUSTE KAITSE JA SELLEGA SEOTUD PROBLEEMID IRAAGIS

Mart Nutt, Viljar Veebel

1. Sissejuhatus

Inimõiguste tagamine on viimastel aastakümnetel olnud üha suureneva tähtsusega globaalne probleem. Rahvusvaheline kogukond on lisaks uute regulatsioonide väljatöötamisele hakanud pöörama senisest enam tähelepanu inimõiguste ja eelkõige põhiõiguste tagamisele ning seda esmajoones probleemsemates riikides. Kui viimaste puhul takistab edasiminekut üldjuhul kohapealse valitsuse aktiivne vastuseis, siis leidub ka riike, kus hoolimata rohketest rikkumistest on valitsus koostööks avatud. Üks sellistest on Iraak. Just tulenevalt keerukast olukorrast kõnealuses valdkonnas, kuid samas ka võimalikust arengupotentsiaalst väärrib Iraagi inimõiguste olukord nii põhjalikumat analüüsi kui rahvusvahelist panustamist.

Sõjalise konflikti järgsel ajastul, mil põhimärksõnadeks on *demokraatia* ja *moderniseerumine*, seisavad arenguriigid nagu Iraak rohkete dilemmade ees – eriti juhul, kui soovitakse samal ajal suurendada stabiilsust ning arengut julgeolekupoliitilises ja inimõiguste vallas. Olukorda muudab keerukamaks asjaolu, et nii riigi kui regiooni ajalooline ja kultuuriline taust ei toeta muutuseid. Veelgi keerukam on reformide elluviimine siis, kui muutuste nimel tegutsetakse koostöös välispartneritega, kellel on inimõiguste ning demokraatlike (põhi)väärtuse ja vajaduste suhtes sihtriigist erinevad arusaamad, ootused ja edukriteeriumid.

Tihti on just inimõigused see valdkond, kus kohalik valitsus saab nõutavate reeglite alammäärast erinevalt aru või peab otstarbekaks vähem panustada, kui rahvusvaheline üldsus eeldab. Samas pole selles, et traditsiooniliste sihtriikide ja postmodernsete doonorriikide väärtushinnangute vahel valitseb inimõigusi puudutavas lõhe, iseenesest midagi üllatavat. Kui kohaliku võimu jaoks on inimõiguste tagamise asemel põhiraskus küsimusel, kuidas muutuste käigus säilitada elanike toetus, usaldusväarsus ja legitiimsus, siis välispartnerid on üldjuhul seadnud inimõiguste ja demokraatia valdkonnas kõrged standardid.

Edukaid ja püsivaid näiteid toimivast, välisabil põhinevast partnerlusest on paraku vähem kui ebaõnnestumisi. Põhiküsimus on, kuidas leida sihtriigis inimõiguste tagamise suhtes toimiv ja edasiviiv lahendus nii kohalike elanike kui rahvusvaheliste inimõigusorganisatsioonide seisukohalt ning olukorras, kus inimõiguste tagamine ei ole kohaliku poliitilise ja usulise eliidi jaoks just esmatähtis valdkond. Siinkohal saavad välispartnerid siiski vaid eelkõige suunata, kritiseerida ja toetada, kuid jätkusuutliku süsteemi peab iga riik ise rajama.

Inimõiguste tagamisega seotud raskused Iraagis pärast Saddam Hussein'i kukutamist on leidnud aktiivset analüüsi ja arutelu nii rahvusvahelistes organisatsioonides kui teadusartiklites juba enam kui kümme aastat, kuid paraku pole inimõiguste olukord selle aja jooksul oluliselt paranenud. Regionaalsel tasandil on probleem pigem suurenenud ja 2013. aastal esines Iraagiga sarnaseid, julgeolekuprobleemidest ja keskvõimu valitsemisvõimetusest tulenevaid ulatuslikke inimõiguste rikkumisi ka Türgis, Iraanis, Liibüas, Egiptuses, Süürias ja Afganistanis. Seega saab üha tähtsamaks küsimus, kuidas on rahvusvahelisel kogukonnal koostöös kohaliku valitsusega võimalik parandada inimõiguste olukorda lisaks Iraagile ka mujal Põhja-Aafrikas ja araabia riikides.

Kirjutise eesmärgiks ongi analüüsida Iraagi näite varal peamisi põhjuslikke seoseid, dilemmasid, probleeme ja võimalusi inimõiguste tagamisel. Esmalt vaadeldakse rahvusvaheliste inimõiguste õiguslike aspekte, seejärel teoreetilistes käsitlustes välja toodud tegureid ja seoseid inimõiguste kaitse juurdumisega arenguühiskondades. Seejärel keskendutakse inimõiguste olukorrale Iraagis enne 2003. aastat ja seejärel aastatele 2003–2013. Kokkuvõttev osa pöördub tagasi algusse, otsides vastuseid küsimusele, miks inimõiguste olukord Iraagis pole pärast Saddam Hussein'i kukutamist paranenud ja millised on arenguvõimalused lähiaastatel.

2. Inimõiguste standardid ja rakendamine: õiguslik vaatepunkt

Inimõiguste rakendamise peamised probleemkohad vähearenenud riikides seostuvad mitte niivõrd põhimõttelise vastuseisuga, kui pigem inimõigusstandardite universaalsuse, nõuete põhjalikkuse ja kompromissitusega.

Puudujääkide analüüsimisel on oluline pöörata tähelepanu ka inimõiguste jagunemisele funktsionaalsuse ja toimeloogika alusel, mis omab Iraagi juhtumi puhul samuti olulist tähtsust ning seda eelkõige lähitulevikku suunatud rakenduslike reformide kontekstis, kus tuleb hinnata nii reformide tähtsusastet kui teostatavust.

Inimõigused jagunevad toimeoloogikalt negatiivseteks ja positiivseteks. Neist esimene rühm hõlmab tegevusi, mida valitsus ei tohi piirata (näiteks sõnavabadus, ajakirjandusvabadus, religioosne vabadus jne), teine aga kirjeldab, millised on valitsuse kohustused (näiteks tagada turvalisus, haridus, õiguskaitse jne). Siin on probleemsel riigil lihtsam ja mõistlikum alustada negatiivsete õiguste tagamisest, kuivõrd need eeldavad vähem ressursse ja on ka lihtsamalt teostatavad.¹

Funktsionaalses mõttes on esmaoluline põhiõiguste tagamine (õigus elule ja inimväärsele kohtlemisele). Nende olemasolul saab riik asuda aktiivsemalt poliitiliste õiguste tagamisele (sõna-, arvamus- ja osalusvabadus). Tähtsuset järgmise grupi moodustavad majanduslikud ja sotsiaalsed õigused (sotsiaalne turvalisus, eraomandi puutumatus, eluase ja toit). Viimase grupi moodustavad eneseteostusega seotud õigused: õigus rahule, arengule, loodusressurside kasutamisele jne.² Juhul kui riigis esineb rikkumisi kõikides toodud kategooriates, on esmalt oluline tagada põhiõigused ja seejärel poliitilised õigused.

Põhiõigused sätestab ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon, mille järgi „sünnivad kõik inimesed vabadena ja võrdsetena oma väärikuselt ja õigustelt“ (artikkel 1). Igal inimesel peavad olema kõik kõnealuse deklaratsiooniga välja kuulutatud õigused ja vabadused, olenemata rassist, nahavärvusest, soost, usulistest, poliitilistest või muudest veendumustest, rahvuslikust või sotsiaalsest päritolust, varanduslikust, seisuslikust või muust seisundist. Lisaks sellele ei tohi inimeste vahel vahet teha riigi või territooriumi poliitilise, õigusliku või rahvusvahelise seisundi põhjal, olenemata sellest, kas riik, mille kodanik ollakse, on sõltumatu või on selle suveräänsus ÜRO poolt piiratud (artikkel 2).³

Oluline on seejuures märkida, et inimõigused on universaalsed ja kehtivad ka siis, kui keegi pole neid ametlikult kehtestanud⁴. Niisiis on need paljudel juhtudel teatud määral deklaratiivsed. See tähendab, et „kõige laiemas tähenduses mõistetakse inimõigusi õigustena, mis kuuluvad sõltumata

¹ **Kalmet, Tanel** 2005. Universaalsed inimõigused *versus* religioosne õigus: reduktsiooni katse. – Acta Societatis Martensis, 1, lk 68–69. [Edaspidi *Kalmet 2005*]

² **Vooglaid, Varro** 2005. Hukutab või päästab? Inimõiguste retoorika ebaterve toime headuse idee väljendamisele. – Acta Societatis Martensis, 1, lk 130–131. [Edaspidi *Vooglaid 2005*]

³ **ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon** 1948. <<http://www.vm.ee/?q=node/12958>>, (28.06.2013).

⁴ **Milne, John M.** 1979. The Idea of Human Rights: A Critical Inquiry. – Human Rights: Problems, Perspectives and Texts. Ed. by F. E. Dowrick. Westmead *et. al.*: Saxon House, lk 23.

õigusaktidest igale üksikisikule tema inimeseks olemise tõttu⁵. Teisalt: „Inimõiguseid ei kehtestata õigusnormidega, vaid need tagavad inimõiguste toimimise.”⁶ Eelnevat summeerides on inimõiguste esmane ülesanne inimeste kaitse, seejuures eeskätt – kuid mitte ainult – riigivõimu omavoli vastu. Seega ei saa inimõigusi rakendada või nende rakendamist hinnata, lähtudes valikuliselt kas riigi ajaloost, kultuurilisest taustast või poliitilistest suundumustest. *Inimõigused* on universaalsed ja üldkehtivad ning on sellisena riigiülesed. Ükski riik ei saa õigustada inimõiguste rikkumist julgeolekuriskide, poliitilise ebastabiilsuse, traditsiooniliste arusaamade ega nõrga haldussuutlikkusega.

Kuna inimväärikus domineerib grupi ja riigi huvide üle⁷, on üldpõhimõtted teatavas disharmoonias araabia ja islamimaades (sh Iraagis) valitsevate sotsiaalsete traditsioonidega. Seetõttu on araabia ja islamimaades inimõiguslaste kokkulepeteni jõutud aeglaselt ja neid on vähem kui mõnes muus maailma piirkonnas⁸. Alates 1990. aastast on olemas islami inimõiguste Kairo deklaratsioon, 1992. aastast araabia maailma pagulaste ja ümberasunud inimeste kaitse deklaratsioon ning 2004. aastast araabia inimõiguste harta⁹.

Paraku avaldub inimõiguste tagamisel tihtipeale vastuolu riigi kohustuste, õigusaktides sätestatu ja tegeliku olukorra (ning võimaluste) vahel ning seda tundub teravamalt kui muudes eluvaldkondades. Enamikus riikides ei ole hoolimata inimõiguste ülddeklaratsioonist inimõigused tegelikkuses tagatud. Põhjus võib peituda nii valitsuse väheses motiveerituses, puudulikes teadmistes kui vähestes ressurssides.

Efektiivsemat kaitstust tagav rahvusvaheline kontroll ja mõjutamine peaksid põhinema raporteerimissüsteemil, mis tugineb sellistel institutsioonidel nagu ÜRO, Euroopa Nõukogu, Human Rights Watch, Amnesty International ja Freedom House. Kuid raportid omavad reaalselt mõju vaid juhul, kui sihtriigi valitsus neist hoolib, kuna tõsiselt võetavad sanktsioonid puuduvad.¹⁰ Siin ei saa süüdistada ainult kohalike poliitikute suutmatust või tahtmatust. Näiteks Iraaki iseloomustab ühelt poolt keerukas ajaloolis-kultuuriline kontekst ning teisalt puuduvad riigil piisavad ressursid ja

⁵ **Erne, Jaanika; Hanski, Raija et al.** 2001. Rahvusvahelised inimõigused ja nende kaitse. Åbo Akademi Ülikooli inimõiguste instituut, lk 13. [Edaspidi *Erne, Hanski et al. 2001*]

⁶ **Erne, Hanski et al.** 2001, lk 15.

⁷ **Erne, Hanski et al.** 2001, lk 17.

⁸ **Basic Documents on Human Rights** 2006. Ed. by Ian Brownlie and Guy S. Goodwin-Gill. 5., revised ed., Oxford, University Press, p. 1057.

⁹ *Ibid.*, pp. 1059–1084.

¹⁰ **Herkel, Andres** 2008. Inimõiguste probleem ja rahvaste tulevik. – *Diplomaatia*, 58/59. [Edaspidi *Herkel 2008*]

reformideks vajalik ühiskondlik toetus. Seega on inimõiguste rahvusvahelistumine ja ootus, et need peaksid olema tagatud kõikjal ühel ja samal viisil, toonud olukorra paranemise asemel kaasa hoopis loosunglikku silmakirjalikkust.¹¹

Ka Iraagi puhul ei piisa inimõiguste kaitse tagamiseks üldpõhimõtete tunnustamisest ja inimõiguste kaitse sätete kirjutamisest õigusaktidesse. Oluliseks kriteeriumiks peaks olema küsimus, kas Iraagi võimud ikkagi püüavad inimõiguste olukorda parandada või siis teevad avaliku julgeoleku tagamiseks üksnes hädavajaliku, püüdmatagi kaugemaid eesmärke saavutada. Esimesel juhul tuleks Iraagi võime toetada ja tunnustada, teisel juhul aga juhtida selgelt ja otsekoheselt tähelepanu tegematajätmistele. Rahvusvaheline järelevalve, nii rahvusvaheliste organisatsioonide, teiste riikide kui kolmanda sektori poolt, on siinjuures oluline ja probleemidest raporteerimine vajalik. Nimetatud tegevused ei ole tingimata Iraagi võimudele ootuspärased, kuid nagu öeldud, ei saa Iraak nagu ka teised riigid õigustada inimõiguste rikkumist, tuues ettekäändeks riigi suveräänsuse ja toonitades lubamatust sekkuda teise riigi siseasjadesse. Samas on järelevalve ja tähelepanu juhtumine tulemuslikud vaid juhul, kui Iraagi valitsus on huvitatud kas inimõiguste tagamisest või headest suhetest partnerorganisatsioonidega. Senini on olnud motivatsiooni vähe mõlemas aspektis.

Iraagi inimõiguste probleemistikku on viimastel aastatel analüüsinud nii peamised partnerriigid (USA Riigidepartemang¹², Euroopa Liidu Nõukogu¹³, Euroopa Parlament¹⁴ ja Ühendkuningriigi välisministeerium¹⁵) kui rahvus-

¹¹ *Ibid.*

¹² **United States Department of State** 2012. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. IRAQ 2012 Human Rights Report. <www.state.gov/documents/organization/204572.pdf>, (19.06.2013). [Edaspidi *US Department of State*]

¹³ **Euroopa Liidu Nõukogu** 2009. Eesistuja riigi poolt ELi nimel tehtud avaldus inimõiguste olukorra kohta Iraagis. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/ET/cfsp/111588.pdf>. (07.12.2013) [Edaspidi *Euroopa Liidu Nõukogu 2009*]

¹⁴ **Euroopa Parlament** 2013. Euroopa Parlamendi 14. märtsi 2013. aasta resolutsioon Iraagi ning vähemusrühmade, sh Iraagi türkmeenide tõsise olukorra kohta (2013/2562(RSP)). <[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/p7_ta-prov\(2013\)0101_/p7_ta-prov\(2013\)0101_et.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/p7_ta-prov(2013)0101_/p7_ta-prov(2013)0101_et.pdf)>, (07.08.2013). [Edaspidi *Euroopa Parlament 2013*]

¹⁵ **The 2012 Foreign & Commonwealth Office Report**. Human Rights and Democracy 2012. Iraq. <<http://www.hrdreport.fco.gov.uk/human-rights-in-countries-of-concern/iraq/>>, (10.06.2013). [Edaspidi *The 2012 Foreign & Commonwealth Office Report*]

vahelised inimõigusorganisatsioonid, nagu Human Rights Watch (Iraq)¹⁶ ja Amnesty International (Country Report Iraq)¹⁷.

Eelnimetatud analüüsid toovad selgelt välja märkimisväärse lõhe rahvusvaheliste inimõigusstandardite ja Iraagis valitseva seisukorra vahel. Lisaks on Iraak praegu olukorras, kus isegi stabiilse poliitilise võimu säilitamine on keerukas, rääkimata püsivalt toimivast õigusriigist ja demokraatiast.

On omaette küsimus, kuivõrd õigustatud on nõuda ühesuguste inimõigusstandardite järgimist arengumaadelt ja arenenud riikidelt. Tõepoolest, rikkumised on arengumaades sageli ulatuslikumad, kuid tihti demotiveerivad kõrged inimõigusstandardid kohalikku poliitilist eliiti ja nii jäävad ellu viimata ka hädavajalikud muudatused.¹⁸

3. Toetavad ja raskendavad tegurid inimõiguste tagamisel

Kuigi inimõigusi puudutavad õigusnormid esitavad ühesuguseid nõudeid kõikidele ühiskondadele, mõjutavad inimõiguste rakendamise edukust olulisel määral nii ühiskondlikud, kultuurilised, religioossed, poliitilised kui kogemuslikud tegurid.

Selleks et konfliktijärgses ühiskonnas oleks inimõiguste kaitse tulemuslik, on vaja järgmiste tegurite olemasolu: a) rahu ja stabiilsus, b) demokraatia ja lähtumine õigusriigi põhimõtetest, c) ideoloogiline ja religioosne vabadust ning tolerantsus, d) hariduse, sealhulgas kõrghariduse kättesaadavus kõigile ühiskonnagruppidele, e) teadlikkus inimõigustest ja riigipoolne vastutus nende tagamisel, e) ühiskondlik kogemus ja harjumus järgida inimõigusi, karistamine nende eiramisel, f) paralleelsed ulatuslikud ja süsteemsed muutused ühiskonnas, g) premeerimissüsteem (doonorriikide pakutavad lisaressursid).

Inimõiguste tagamisel on suurimate probleemide ees sisekonfliktis olevad või asümmeetrilises konfliktis osalevad riigid, samuti riigid, kus keskvalitsus ei suuda kogu territooriumi hallata. Sellises olukorras on inimõiguste rikkumise põhjuseks ühelt poolt nende teisejärgulisus ellujäämisvõitluse taustal,

¹⁶ **Human Rights Watch. World Report 2013: Iraq.** <<http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/iraq>>, (12.10.2013). [Edaspidi *Human Rights Watch. World Report 2013: Iraq*]

¹⁷ **Amnesty International. Country Report. Iraq: Victims of Systematic Repression.** AI-index: MDE14/010/99. <<http://www.amnesty.org/en/library/info/MDE14/010/1999/en>>, (16.10.2013) [Edaspidi *Amnesty International. Country Report. Iraq*]

¹⁸ **Vooglaid** 2005, lk 134–137.

teisalt aga võimaldavad rikkumised kindlustada konfliktiosaliste võimu. Taolisel juhul rikuvad inimõigusi enamasti kõik konfliktiosalised ning inimõiguste olukord saab paraneda alles relvarahu ja toimiva valitsuse taastamise järel. Mida kestmam on konflikt ja sellega kaasnev vägivald, seda enam juurdub inimõiguste rikkumine.

Selleks et inimõigused oleks püsivalt tagatud, on oluline ka demokraatia ja õigusriigi olemasolu. Ühest küljest valitseb õigusriigi ja inimõiguste tagamise vahel funktsionaalne seotus: vaid õigusriik suudab püsivalt tagada inimõigustest kinnipidamist ja nende kaitsmist. Teisalt sisaldavad märksõnad *demokraatia*, *õigusriik* ja *inimõigused* sarnaseid, üksteist toetavaid väärtuseid, nagu üksikisiku austamine ning isikute võrdne kohtlemine. Seega: mida demokraatlikum on ühiskond ja mida arenenum õigusriiklus, seda paremini on üldjuhul tagatud ka inimõigused. Demokraatia mõõdupuuks ei ole praegusel juhul mitte ainult demokraatlike valimiste olemasolu, vaid ka õigus osaleda valimistel, kandideerida ja väljendada avalikult oma vaateid.¹⁹

Korrelatsioon valitseb ka hariduse üldise kättesaadavuse, inimõigusi puudutavate teadmiste ja tegeliku inimõiguste tagamise edukuse vahel. Selleks et ühiskond väärtustaks inimõiguseid ja toetaks nende tagamist, on vajalik teada nende sisu, mis omakorda rajaneb üldisel haritusel. Ühiskondades, kus näiteks naistel ei ole ligipääsu kõrgharidusele või suur osa elanikkonnast on kirjaoskamatu, õnnestub sageli kinnistada vaid kõige elementaarsemaid inimõigusi²⁰. Iraagi puhul muudab hariduse ja info kättesaadavuse veelgi olulisemaks Saddam Husseini valitsemise ajal tekkinud, inimõigusi puudutavate teadmiste lünk. Koos hariduse levikuga peaks ühiskonnas juurduma ka ideoloogiline ja religioosne vabadus ning tolerantsus teiste ühiskonnagruppide suhtes. Praegu on Iraagis raskete inimõiguste rikkumiste valdav põhjus just religioosne, etniline või ideoloogiline vaen.

Inimõiguste tagamine ühiskonnas vajab juurdumiseks niisiis positiivset kogemust, ühiskonnaliikmete harjumust ning kolmandaks karistussüsteemi olemasolu ja järjekindlat rakendamist nende rikkumise korral. Mitte ainult valitsus, vaid ühiskond laiemalt peab tajuma vastutust inimõiguste tagamisel ja kaitsmisel. Inimõiguste juurdumine on olemuselt aeglane ja järkjärguline, mistõttu võib arengumärke näha veel aastakümneid pärast nende juurutamise algust. Seega on suurem edulootus sellistel arenguriikidel, kes suudavad võimalikult püsivalt tagada kas või peamisi inimõigusi. Viimane tekitab

¹⁹ Putnam, Robert 1993. *Making Democracy Work*. Princeton University Press.

²⁰ Mazrui, Ali A. 1990. *Cultural Forces in World Politics*. London: James Currey, pp. 195–196.

omakorda suurenenud ühiskondlikke ootusi – ühiskonna seest tuleneva surve, mis on edasise arengu aluseks.

Inimõiguste rakendamist raskendab ka olukord, kus keskvoim on seadnud eesmärgiks üheaegse julgeolekusüsteemi ülesehitamise, demokraatia juurutamise, oma võimu säilitamise ja inimõiguste tagamise.

Olukorras, kus eeltoodud tegevused on osalise vastasmõjuga (näiteks inimõiguste tagamine võib vähendada võimet säilitada võimu), on võimalik saavutada korraga kuni kaks eesmärki. Nii moodustavad toimivad eesmärgipaarid kas võimu säilitamine ja julgeoleku tagamine või demokraatia juurutamine ja inimõiguste tagamine. Kui aga valitsus seab eesmärgiks lisada kolmas eesmärk, vähendab see ka kahe esimese tulemuslikkust. Edutõenäosus kahaneb veelgi, kui soovitakse korraga nelja eesmärgi täitmist.²¹

Olukorras, kus kohalik valitsus ei tähtsusta inimõiguste vajalikkust või tal puuduvad selle tagamiseks ressursid, on rahvusvahelised organisatsioonid (eelkõige ÜRO ja Euroopa Nõukogu) nn demokraatia ekspordiks kasutanud aastakümneid ka positiivse tingimuslikkuse meetodit, mille puhul seotakse materiaalne toetus edusammudega inimõiguste tagamisel²². Sellises nn abi-reformide-eest-suhtes on domineeriv roll doonorriikidel, mitte abi saajatel. Esimeste ülesandeks on ühelt poolt suurendada abi mahtu tulemuse saavutamiseks vajaliku tasemeni ja teisalt täpsustada nõudmisi, kuni vajalik tulemus on saavutatud²³. Kirjeldatud lähenemine on leidnud ka rohkelt kriitikat nii doonoriikide kui mõnede suurriikide (Hiina RV ja Venemaa) poolt. Näiteks on Venemaa viidanud, et tingimuslikkusel põhinev koostöömudel inimõiguste ja demokraatia vallas on lääneriikide meetod oma regionaalse mõju suurendamiseks²⁴.

Kõige vastuolulisemaks ja enim lahkarvamusi põhjustavaks võib pidada inimõiguste tagamise seost religioosse ja kultuurilise taustaga²⁵. Ühelt poolt on inimõiguste näol tegu universaalse, üldinimliku kontseptsiooniga, kus puuduvad religioossed või kultuurilised piirangud, samuti puudub sisuline seos inimõiguste ning kristluse või mõne teise religiooni vahel. Teisalt on tänapäevase inimõiguste kontseptsiooni (alates Magna Cartast) ja inim-

²¹ **Veebel, Viljar** 2004. Conditionality and Dependence as Key Elements in Simultaneous Democratization and Crises Prevention. – The Estonian Foreign Policy Yearbook 2004. Ed. by A. Kasekamp. Estonian Foreign Policy Institute, pp. 63–85.

²² **Killick, Tony** 1998. Aid and the Political Economy of Policy Change. London: ODI.

²³ **Checkel, Jeffrey** 2000. Compliance and Conditionality. – Arena Working Papers WP 00/18.

²⁴ **Herkel** 2008.

²⁵ **Kalmet** 2005, lk 67–68.

õiguste tagamisel olnud domineerivaks lääne kristlik kultuuriruum.²⁶ Sellest tulenevalt on inimõigused oma nüanssides kõige enam arenenud lääne-riikide arusaamadele tuginedes ja need on arenenud lääneriikides ka kõige edukamalt rakendatavad.

Kuigi ka Human Rights Watchi (HRW)²⁷ inimõiguste tagamise statistika osutab, et kõige vähem rikkumisi on arenenud kristlikes Euroopa riikides ja kõige enam rikkumisi Aafrika ja Aasia mittekristlikes arenguriikides, ei pruugi see siiski viidata põhjuslikule seosele, vaid asjaolule, et Euroopa riigid alustasid inimõiguste tagamisega varem ning samalaadne progress on aastakümnete pärast saavutatav ka näiteks Iraagis, Liibüas või Afganistanis.

Kokkuvõttes ei saa inimõiguste tagamist käsitleda lahus teistest ühiskondlikest nähtustest, mida on hea tahte korral võimalik lühikese aja jooksul eelisarendada. Inimõiguste tagamine pigem eeldab, ent ka peegeldab ühiskonna enda väärtushinnangute arengut. Samuti ei saa inimõiguste rakendamist näha lääneriikide privileegina, mida teistes kultuuriruumides ei peaks nõudma või toetama.

4. Iraagi ühiskondlikud lähtekohad ja inimõiguste olukord aastatel 1932–2003

Inimõiguste juurutamist Iraagis raskendavad erinevad tegurid: rahvastiku etniline ja religioosne mitmekesisus, kus ideoloogiline ja religioosne tolerantus peavad alles koha leidma, samuti pidev sõjaolukord alates 1980. aastatest ning vähene demokraatia ja õigusriikluse kogemus. Märkimata ei saa jätta ka autoritaarsest minevikust põhjustatud kohalike elanike vähest teadlikkust ning ühiskondliku kogemuse puudumist inimõiguste tagamisel ja rikkumiste karistamisel.

Etnilised ja religioossed pinged saavad alguse asjaolust, et Iraak on multi-etniline, valdavalt šiiitliku rahvastikuga araabia riik, kus elab ka kaks arvukat vähemust: sunniitlikud araablased ja kurdide etniline vähemus, kes on samuti valdavalt sunniidid. Araablased moodustavad *ca* 75% ja kurdid 20% rahvastikust. On ka teisi, vähem arvukaid usulisi ja etnilisi vähemusi: kristlased

²⁶ Herkel 2008.

²⁷ Human Rights Watch. **World Report 2013: Challenges for Rights After Arab Spring**. <<http://www.hrw.org/news/2013/01/31/world-report-2013-challenges-rights-after-arab-spring>>, (17.11.2013).

(sh armeenlased ja assüürlased), jeziidid, türkmeenid jt.²⁸ Nende rühmade omavahelised suhted on sageli olnud pinevad ja toonud kaasa vägivalda. Ühtlasi on Iraak olnud riik, kus „peamist mittearaablase kogukonda, kurde, on pidevalt alla surutud ning kus elanikkonna enamust, šiite, on valitsenud neist üle kolme korra väiksem sunniitide vähemusrühm”²⁹. Seega on tegu pikaajalise etnilise ja religioosse rivaalitemisega: teiste konfliktiosaliste õiguseid piiratakse, surutakse alla ning seda kõike nähakse riigijuhtimise tavapärase osana. Olukorda muudab veelgi keerukamaks kurdide aastakümnetepikkune omariikluspüüd ja valmidus kasutada selleks vägivalda.

Inimõiguste rakendamist teeb keerukamaks ka Iraagi demograafilise olukorra kiire muutumine, mis tuleneb suurest iibest. Viimane on omakorda mõjutanud Iraagi arengut ja pidurdanud ka inimõiguste olukorra paranemist. Kui 1947. aastal elas Iraagis vaid 4,8 miljonit inimest, siis 2009. aastal juba 31,6 miljonit. Seega on poole sajandi jooksul elanikkond kuus korda suurenenud ning seda vaatamata suurtele inimkaotustele Iraagi-Iraani sõjas, Saddam Husseini korraldatud genotsiidile ja laste suurele suremusele. Tulemusena on elanikkond võrdlemisi noor, madala haridustasemega, orienteeritud konkurentsile, tolerantne vägivalda suhtes ja inimõigustesse puutavas vähe haritud.

Ka ajalooline areng ei ole soosinud erinevate etniliste ja usuliste gruppide vastastikust lugupidamist, sellest tulenevat inimõiguste olukorra paranemist, teadlikkust ning vastutuse võtmist inimõiguste tagamise eest. Iraak tekkis eraldi riigina maailmakaardile 11. novembril 1920. aastal, mil Ühendkuningriik sai Rahvasteliidult mandaadi Iraagi riigi haldamiseks. Kuivõrd ajalooliselt olid võimu juures domineerinud sunniidid³⁰, ei soovinud britid anda võimu šiitidele. Nad kõrvaldasid võimult türklased ning andsid selle üle sunniitlikule eliidile, kujundades Hashemiidi dünastia juhitava kuningriigi.³¹ Eelöeldus peituvad ka võimult kõrvale jäetud šiidi enamuse ja sunni vähemuse konflikti juured. 1932. aastal andsid britid Iraagile iseseisvuse, kuid riik jäi *de facto* nende mõjusfääri.³²

²⁸ **Mölder, Holger; Sazonov, Vladimir; Värk, René** 2013. Kümme aastat operatsioonist „Iraagi vabadus”, ajalooline, poliitiline ja õiguslik ülevaade ning Iraagi tulevikuperspektiivid. – Ajalooline Ajakiri, 3 (145), lk 409. [Edaspidi **Mölder, Sazonov, Värk 2013**]

²⁹ **Karsh, Efraim** 2010. Iraani-Iraagi sõda 1980–1988. Tallinn: Koolibri, lk 17.

³⁰ **Tripp, Charles** 2001. A History of Iraq. Cambridge University Press, p. 45. [Edaspidi **Tripp 2001**]

³¹ **Anderson, L.; Stansfield, G.** 2004. The Future of Iraq. Dictatorship, democracy of division. Stanford: Palmgrave Macmillan, pp. 19–20. [Edaspidi **Anderson, Stansfield 2004**]

³² **Tripp** 2001, p. 77.

Pärast Teist maailmasõda, kui inimõiguste kaitset hakati rahvusvaheliselt enam teadvustama ja tähtsustama, jäid Iraagis inimõiguste rikkumised ja puuduv teavitustöö teiste probleemide varju. Ei saa küll väita, et Iraak oleks tol ajal paistnud silma halvema inimõiguste olukorraga kui teised piirkonna riigid. Iraagi ühiskonda iseloomustas poliitiline ebastabiilsus, mis avaldus vägivaldsetes võimuvahetustes, ning sellest tulenev demokraatia ja õigusriikluse puudumine, kuigi viimased on inimõiguste eduka tagamise põhi-eeldusi.

1958. aastal korraldas brigadikindral ja hilisem peaminister Abd al-Karim Kassem eduka riigipöörde³³, mille käigus kuningas Faisal II tapeti. Kassemi ajal anti sõjategevusele Põhja-Iraagi kurdide vastu uus värving ja seda hakati nimetama võitluseks feodaalide ja reaktionääride vastu³⁴. Sunniitide domineerimine säilis Iraagis siiski ka vabariigi kehtestamise järel³⁵. 1968. aastal tuli riigipöördega võimule Baathi partei (ehk Araabia Sotsialistliku Taas-sünni Partei) ja kehtestas Iraagis üheparteilise diktatuuri. Tegelikult juhtis Iraagi valitsust 1968. aasta riigipöörde järel aga juba Saddam Hussein, kes ametlikult oli president al-Bakri järel riigis teine mees. 1979. aastal võttis Hussein presidendivõimu ametlikult enda kätte.³⁶

Seega: kuigi raskemad inimõigusrikkumised sagesid ja tulid esile eeskätt Saddam Hussein võimuloleku ajal, loodi selleks eeldused juba varasema 50 iseseisvusaasta jooksul, mil ei arendatud teadlikkust inimõigustest ega loodud traditsiooni inimõigusi väärtustada ja tagada. Oma roll oli siin ka rahvusvahelisel üldsusel, kes just sellel perioodil oleks saanud oluliselt rohkem ära teha inimõigusi puudutava teadlikkuse tõstmisel ja vältida sellega hilisemaid kataklüsme.

Saddam Hussein korraldatud riigipöörde järel muutus inimõiguste olukord võrreldes eelneva perioodiga halvemaks. Algas inimõiguste järjepidev rikkumine, mis tugines riigivõimu heakskiidule ja osalusele. Saddam Hussein käitus tüüpilise idamaise despoodina nii naaberriikide kui Iraagi kodanike suhtes, kelle jaoks inimõigused ei olnud mitte ainult teisejärguline, vaid pigem ainuvõimu teostamist segav kontseptsioon³⁷. Jenab Tutunji jagab Saddam Hussein režiimi inimõiguste rikkumised kaheks: sõjakuritegudeks

³³ *Ibid.*, pp. 143–144.

³⁴ *Ibid.*, p. 163.

³⁵ Anderson, Stansfield 2004, p. 41.

³⁶ Nolan, Cathal J. 1999. Longmani maailma poliitikaleksikon. Tallinn: Olion, lk 122. [Edaspidi Nolan 1999]

³⁷ Mölder, Sazonov, Värk 2013, lk 407.

ning individuaalsete poliitiliste jt kodanikuõiguste rikkumiseks, kusjuures viimased hõlmavad ka õigust elule ja kaitset piinamise eest³⁸. Üldjuhul oli tegemist siiski kuritegudega, mis kuulusid mõlemasse kategooriasse ja mille eesmärk oli suruda alla nii šiiitlikku enamust kui kurdi vähemust. Esines nii pretsedendituid üksikkuritegusid, nagu šiiitide ajatollah Mohammad Baqir as-Sadri ja tema perekonnaliikmete poomine³⁹, kui ka ulatuslikke operatsioone kurdide vastu enam kui saja tuhande hukkunuga.

Iraani-Iraagi sõja käigus halvenes inimõiguste olukord veelgi, samuti esines märkimisväärseid humanitaarõiguse rikkumisi. Šiiitide ja kurdide repressioonide põhjenduseks toodi nende koostöö Iraaniga. Võitlus kurdide vastu omandas genotsiidi mõõtmed ning selle käigus hukati tuhandeid kurde, samuti asustati neid ümber nende põlisaladelt. Iraani-Iraagi sõja lõpuks olid rohkem kui pooled Kurdistani külad ja paljud linnad elamiskõlbatud ning sealsed elanikud küüditatud.⁴⁰ Mõlema sõdiva poole inimõiguste rikkumisi uuris ja taunis korduvalt ka ÜRO⁴¹.

Iraani-Iraagi sõja lõppedes inimõiguste olukord mõneti paranes, kuid halvenes taas Kuveidi ründamise ja esimese Lahesõja järel, kui toimusid ulatuslikud repressioonid nii šiiitide kui kurdide vastu. Vägivallast ja inimõiguste rikkumisest ei jäänud puutumata ka Kuveidi elanikkond, mis kutsus esile ÜRO Julgeolekunõukogu sekkumise. Uurimise käigus tuvastatud rikkumised sarnanesid Iraagis toimunuga.⁴² Inimõiguste rikkumine jätkus ka pärast Lahesõda, mil suruti veriselt maha šiiitide ülestõus. Kummatigi ei järgnenud sellele rahvusvahelise üldsuse negatiivset reageeringut, mis omakorda julgustas valitsust senist tegutsemisviisi jätkama.⁴³

Inimõiguste rikkumisele Iraagis osutasid korduvalt ka rahvusvahelised organisatsioonid. 24. veebruaril 2000 võttis ÜRO Peaassamblee vastu kõnealust teemat käsitleva resolutsiooni (A/RES/54/178). Siin rõhutati, et Iraagi valitsus rikub süstemaatiliselt ja ulatuslikult inimõigusi ning rahvusvahelist humanitaarseadust, mis on viinud repressioonideni kõikides valdkondades, laialdase diskrimineerimise ja ulatusliku terrorini. Mõtte-, väljendus-,

³⁸ **Tutunji, Jenab** 2004. Sources and consequences of human rights violations in Iraq. – Human Rights and Societies in Transition. Ed. by Shale Horowitz and Albrecht Schnabel. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press, p. 200. [Edaspidi *Tutunji 2004*]

³⁹ **Nolan** 1999, lk 122.

⁴⁰ **Karsh** 2010, lk 70.

⁴¹ **Bailey, Sydney** 1994. The UN Security Council and Human Rights. St. Martins Press, p. 80. [Edaspidi *Bailey 1994*]

⁴² **Bailey** 1994, p. 82.

⁴³ **Mölder, Sazonov, Värk** 2013, lk 413.

informatsiooni- ja organiseerumisvabadust piiratakse vangistamise, tapmise ja muude sanktsioonide abil. Levinud on poliitilised mõrvad, ilma kohtuta kinnipidamine ja piinamine.⁴⁴

Ka Amnesty International tõi oma raportis välja, et esineb palju piinamisi, uute karistustena kasutatakse põletamist ja keele väljakiskumist.⁴⁵ Lisaks deporteeris Baathi partei režiim väidetavaid valitsusvastaseid, keda oli sadu tuhandeid.

Kui varasem inimõiguste kehv olukord Iraagis oli üldjoontes võrreldav probleemidega teistes araabia riikides, siis 1979. aastast kuulus Iraak nende araabia maade hulka, kus inimõigusi rikuti kõige enam ja ulatuslikumalt. Paljude araabia riikide suletust arvestades ei ole olnud võimalik saada küll täpseid arvandmeid, kuid inimõiguste rikkumises on Iraak kuulunud siiski hinnanguliselt samasse rühma Süüria ja Liibüaga – riikidega, kus tsiviil-elanikkonna vastu on kasutatud massirepressioone kuni massihävitusrelvadeni. Olukord on olnud mõneti parem Egiptuses, Tuneesias, Marokos, Jordaania ja väikestes Pärsia lahe naftamonarhiates. Saudi-Araabias, kus inimõigusi ei ole küll avalikult tunnustatud, on omavoli olnud väiksem ja inimeste isiklik turvalisus paremal järjel kui Iraagis.

Seega saab inimõiguste olukorda Iraagis enne 2003. aastat iseloomustada järgmiselt. Esiteks on kogu iseseisvusaja kestel esinenud Iraagis pidevaid inimõiguste rikkumisi, mis enne Saddam Hussein'i võimule tulekut olid võrreldavad naaberriikidega, kuid järgneval 23 aastal rikkumised süvenesid ja paistsid silma isegi regionaalsel tasandil. Teiseks: ühiskondlikud eeldused inimõiguste olukorra parandamiseks on Iraagis erakordselt nõrgad ning tulenevad õigusriigi, sõnavabaduse ja demokraatia puudumisest, traditsioonilistest religioossetest hoiakutest ja aastakümnetega kinnistunud vägivallatsemisest. Kõik see on vähendanud inimõiguste olulisust kohaliku võimuladviku jaoks. Olukorra paranemist ei ole toetanud ka naaberriikide võrdlemisi sarnased probleemid, mis on tekitanud uue piirkondliku nn normaalsusnormi, kus vastastikku aktsepteeritakse puudujääke kui ühist ja vältimatut asjaolu.⁴⁶

⁴⁴ **United Nation** 2000. General Assembly Resolution A/RES/54/178, (24.02.2000). <<http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/d1f77dd14dcccac20802568a8005b3b0e?Opendocument>>, (04.10.2013).

⁴⁵ **Amnesty International. Country Report. Iraq.**

⁴⁶ **Mölder, Sazonov, Värk** 2013, lk 405–406.

5. Inimõiguste olukord Iraagis aastatel 2003–2013

Võimalus inimõiguste olukorra paranemiseks tekkis 2003. aastal, kui Ameerika Ühendriikide juhitud koalitsioon kukutas Saddam Husseini. Inimõiguste rikkumised ja nende lõpetamiseks vajalik humanitaarne interventsioon olid peamised asjaolud, millega põhjendati koalitsioonivägede sekkumist.⁴⁷ Riigivõim läks invasiooni järel üle Iraagi tsiviilvalitsusele ja ühes sellega ka inimõigusprobleemid. Michael Gordon ja Bernard Trainor on märkinud, et „kolm aastat pärast Saddam Husseini kukutamist oli Iraak sõltumatu riik /.../ Aga kuigi välisriigid tunnustasid Iraagi valitsust, seisis see silmitsi nii julgeolekupoliitiliste, autonoomiat kui õigusriiklust puudutavate kitsaskohtadega.”⁴⁸

Ebastabiilsuse ja vähese valitsemisutlikkuse tingimustes ei vähenenud Iraagis inimõiguste rikkumiste hulk, küll aga muutus oluliselt nende iseloom. Kui perioodil 1979–2003 oli peamiseks inimõiguste rikkujaks olnud riigivõim, siis alates 2003. aastast vähenes tunduvalt viimase osa, kuid see asendus nõrgast riiklusest ja õiguskorra puudumisest tulenevate probleemidega. Lisaks keskvalitsusele võimutsesid ka USA ja liitlasväed ning kurdid oma asualadel. Keskvõimu vastandumine kurdidele ja elanikkonna vaenulikkus liitlasvägede suhtes tõid kaasa terrorismiilmingute sagenemise, julgeoleku-defitsiidi ning tsiviilelanike õiguste mitteaustamise.

Pärast Saddam Husseini kukutamist tekkinud võimuvaakumis lakkas efektiivne keskvõim toimimast ja vastutus jäi suures osas USA vägedele. Näiteks Mark N. Katz toob välja, et „USA tegi palju, et ennetada ja ohjata etnilise puhastuse kampaaniaid”⁴⁹, ent kui USA väed Iraagist lahkusid, ei võtnud nende rolli keegi üle. Arvestades seega, et Iraagi-operatsiooni üheks eesmärgiks oli inimõiguste olukorra parandamine, jäi koalitsioonivägedel paljugi tegemata.

2010. aasta parlamendivalimiste ja 2011. aasta koalitsioonivägede lahkumise järel astus Iraak järgmisse ühiskondlikku arenguetappi. Uues olukorras oli peamisteks takistusteks inimõiguste tagamisel keskvõimu ressursipuudusest tulenev nõrkus, vähene haldussutlikkus, probleemid demokraatia juurutamisel, korrupsioon, vägivald ja huvigruppide omavaheline rivaalitsemine. Teataval määral oli põhjus ka koalitsioonivägede kohaloleku ajal

⁴⁷ *Ibid.*, lk 415.

⁴⁸ **Gordon, Michael; Trainor, Bernard** 2008. Cobra II. Iraagi sõda ja okupatsioon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjandus, lk 596.

⁴⁹ **Katz, Mark N.** 2012. *Leaving Without Losing. The War on Terror After Iraq and Afghanistan.* Baltimore: The Johns Hopkins University Press, p. 26.

tekkinud mugavusel: kohalik võim oli harjunud, et ta ei pea inimõiguste kaitsmisesse oluliselt panustama.

USA Riigidepartemang on välja toonud peamised inimõiguste rakendamist takistavad asjaolud. Need on a) halvustav suhtumine seksuaalvähemustesse; b) vähemusrahvuste õiguste mittetunnustamine ja negatiivne suhtumine teist usku inimestesse; c) vägivald erinevate religioossete ja etniliste gruppide vahel ning kokkupõrked valitsuse relvajõududega, mis avaldub eeskätt šiia-sunni ja araabia-kurdi paramilitaarsete üksuste tegevuses; d) Saddam Husseini pooldajate ja vastaste vaheline vaenutegevus; e) julgeoleku-defitsiidist tingitud vägivald, sh röövimised, tapmised, marodöörlus ning f) korrupsioon⁵⁰.

Human Rights Watch (HRW) toob oma raportis välja, et inimõiguste olukord on halb, eriti ümberasujate, ajakirjanike, aktivistide, naiste ja tüdrukute oma. Julgeolekujõud jätkavad kohtuvälist kinnipidamist ja kinnipeetute piinamist.⁵¹ Neid rikkumisi ei pane toime ainult valitsus, vaid kõik osalised. Briti välisministeerium märgib oma raportis, et Iraagis on inimõiguste vallas märgata mõningast edasiminekut, kuid olukord on jätkuvalt keeruline⁵².

HRW raporti järgi on pärast koalitsioonivägede lahkumist Iraagis täheldatavad kõik raskeimad inimõiguste rikkumise vormid: a) seadusevastane eluvõtmine, pommiaktid, atentaadid ja piinamine; b) seadusevastane vabaduse võtmine, sunnitöö, julm ja ebainimlik kohtlemine; c) kohtuta arestid ja väljasaatmine, inimröövid ja lunaraha väljapressimine; d) vara ebaseaduslik võõrandamine ja korrupsioon; e) usu-, liikumis-, sõna-, organiseerumisvabaduse jm piiramine, vähemusrahvuste, usu- ja seksuaalvähemuste tagakiusamine, kodanikuühenduste ja ajakirjanike tegevuse takistamine; f) varjupaigataotlejate jt ümberasujate ebainimlik olukord; g) inimkaubandus, naiste ja laste diskrimineerimine, laste sundimine alaealiselt abielluma, laste sunnitöö ja kasutamine vägivaldsemises⁵³.

Inimõiguste pidevale rikkumisele Iraagis on osutanud ka Euroopa Liidu Nõukogu⁵⁴, kes on toonud välja järgmised lisaasjaolud. Esmalt on taunitav, et valitsus on hakanud üha ulatuslikumalt kasutama surmanuhtlust, mis näiteks aastatel 2007–2009 tähendas 100 hukkamist ja 900 surmanuhtlusotsust. Teiseks juhitakse tähelepanu julgeoleku puudumisele ja karistamatustundele,

⁵⁰ US Department of State 2012.

⁵¹ Human Rights Watch. World Report 2013: Iraq.

⁵² The 2012 Foreign & Commonwealth Office Report.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Euroopa Liidu Nõukogu 2009.

mille tõttu kasutavad võitlevad grupid ulatuslikult omakohut. Kolmanda aspektina tuuakse välja rünnakute sagenemise inimõigusaktivistide, ajakirjanike ja ametiühingu liikmete suhtes. Eriti ohustatuna nähakse nais-ajakirjanikke ja -poliitikut.

Euroopa Parlament on oma 2013. aastal vastu võetud resolutsioonis (nr 2013/2562)⁵⁵ juhtinud tähelepanu suurenevatele etnilistele vastuoludele ja vägivallale ning Iraagi valitsuse tahtmatusele või suutmatusele selles suhtes midagi ette võtta. Lisaks tuuakse esile rohkem vägivallatsemist ja valitsuse eestvedamisel toimuvaid hukkamisi. Parlamendi resolutsioon loetleb ka konkreetseid vähemusrahvuste vastu toimepandud vägivallategusid, kusjuures neist igas küündis hukkunute arv 30–40 inimeseni. Inimõiguste rikkumise ja vägivalla ulatusest annab tunnistust fakt, et 2013. aastal hukkus igas kuus ligikaudu 1000 ja sai vigastada 2000 tsiviilistikut.

Kõige rohkem on olnud rikkumisi põgenikelaagrites Camp Ashrafis ja Camp Libertys. 2011. aastal peatus neis kokku *ca* 3000 iraanlasest pagulast, kes olid lahkunud tagakiusamise eest Iraanist. 2011. aasta aprillis sisenes Ashrafi laagrisse Iraagi armee, et otsida sealt Saddam Hussein toetajaid. Ettekääne põhines eeldusel, et kuna Saddam Hussein oli vaenujalal Iraani võimudega, siis kindlasti leidub Iraani pagulaste hulgas Saddam Hussein toetajaid. Aktsioon põhjustas vägivaldseid kokkupõrkeid ja Iraagi võimud asustasid Ashrafi laagris peatunud pagulased ümber Liberty laagrisse, mis on ligi 80 korda väiksem. Edasisi humanitaarkatastroofe on neis laagrites ära hoidnud ÜRO Pagulaste Ülemvoliniku (UNHCR) sekkumine.⁵⁶

Oma panuse vägivalla levikule on andnud Iraani ja Türgi relvajõudude sekkumine, kelle põhieesmärk on olnud kurdide iseseisvuspüüete mahasurumine. See on omakorda kutsunud esile kurdide vägivalla.⁵⁷ Näiteks 2013. aasta veebruaris rünnati rakettidega eelmainitud Liberty põgenikelaagrit. Rünnakus hukkus kuus Iraani opositsiooni esindajat ja haavata sai enam kui sada põgenikku. Iraani opositsioon süüdistas rünnakus Iraani valitsust ja nõudis rahvusvahelist sekkumist.⁵⁸ Ilmne on Iraani ja Iraagi ühishuvi, et pagulased Iraagis asuvatest laagritest lahkuksid. 15. juunil 2013 leidis Liberty laagris aset teine terroriakt, milles hukkus kolm ja sai vigastada 70

⁵⁵ Euroopa Parlament 2013.

⁵⁶ US Department of State 2012.

⁵⁷ **Wars on Terrorism and Iraq** 2004. Human Rights, Unilateralism, and U.S. Foreign Policy. Ed. by Thomas G. Weiss, Margaret E. Graham, and John Goering. New York and London: Routledge.

⁵⁸ **Secretariat of National Council of Resistance of Iran**. 2013. February, 9; March, 5.

pagulast. Selle peale esitasid protesti 300 Euroopa Parlamendi Iraani pooldavat saadikut, kes nõudsid, et põgenikel peab olema võimalus pöörduda tagasi Ashrafi laagrisse.⁵⁹

Kui Iraani-poolseid rikkumisi ei ole rahvusvaheliselt kinnitatud ega taunitud, siis Türgi omad on leidnud tõestamist ja käsitlemist näiteks Euroopa Inimõiguste Kohtus (Türgi vastutusest sõjategevuse eest Põhja-Iraagis: Khzir Asian Babakir jt vs. Türgi)⁶⁰.

Kokkuvõttes on Iraagi uued julgeolekuohud eelkõige asümmeetrilised ja nendega võitlemine valdavalt riigisisene või regionaalne (eeskätt kurdide küsimus). Agressiooniohu allikaks on lisaks piiri taga paiknevatele relvajõududele ka riigis tegutsevad terroristirühmitused ja paramilitaarsed üksused. Inimõiguste rikkumiste loetelu näitab veenvalt nii Iraagi võimude suutmatust kui soovimatust inimõiguste rikkumise vastu aktiivselt võidelda. Nii mõnelgi juhul on inimõiguste rikkujad olnud võimuesindajad ise. Selget piiri pole ka riigi ja üksikisiku julgeoleku vahel, kuna rünnak riigi vastu ohustab kogu tsiviilelanikkonda.⁶¹ Paraku esinevad sarnased probleemid ka Iraagi naaberriikides, eelkõige Süürias, Liibüas, Sudaanis ja Afganistanis⁶².

6. Inimõiguste rikkumise põhjustest ja olukorra paranemisvõimalusest

Iraagis (ent ka naaberriikides Liibüas, Süürias, Egiptuses ja Afganistanis) on inimõiguste rikkumise juured ja raskused olukorra parandamisel tingitud esmalt traditsioonilistest autoritaarsetest ühiskondlikest arusaamadest ning inimeste ebavõrdsest ühiskondlikust staatusest, kus võimutäius on keskendunud piirkondlikule juhile ja pereisale. Õeldut aitab näitlikustada kas või meeste ja naiste erinev staatus: võrdõiguslikkust ei ole võimalik tagada valitsevate stereotüüpide tõttu. Selle tulemusel on naised suletud koduseinte vahele ning ära lõigatud haridusest ja osalemisest ühiskondlikus elus.

⁵⁹ **Euroopa Parlament** 2013. Parliamentary questions.. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=WQ&reference=E-2013-008201&format=XML&language=EN>>, (12.10.2013).

⁶⁰ **Euroopa Inimõiguste Kohus** 2013. Türgi vastutusest sõjategevuse eest Põhja-Iraagis: Khzir Asian Babakir jt vs. Türgi, lahend nr 16838/08, <https://www.riigiteataja.ee/kohtuteave/kohtulahendi_analyys/8397>, (14.12.2013).

⁶¹ **Nutt, Mart** 2013. Kärkjäs julgeolek. – Postimees, 05.03.

⁶² **Nutt, Mart** 2012. Inimõigused julgeoleku ja infovabaduse kolmnurgas. – Postimees, 03.12.

Ajalooliselt on raskused inimõiguste juurutamisel tingitud ka asjaolust, et Iraak on olnud ideokraatlik rantjeeriik. Sõltumata formaalselt toimunud ja toimuvatest valimistest on kodanike sisuline poliitiline kaasatus ja nende õiguskaitse olnud minimaalsed. Kaasatust on veelgi vähendanud suured naftatulud, mille tõttu riik ei vaja toimimiseks kodanikelt regulaarselt kogutavat maksutulu. Inimõiguste seisukohalt oleks veelgi kardetavamaks alternatiiviks aga islamiriigi teke, näiteks Iraani islamivabariigi eeskujul⁶³.

Teiseks rikkumiste allikaks on tugevad usulised ja etnilised eelarvamused ühiskonnas. Need domineerivad enam just nõrga riigivõimuga perioodidel, kus valitsus ei suuda pöörata piisavat tähelepanu usuliste ja etniliste konfliktide ärahoidmisele⁶⁴. Kestvad, valitsuse poolt aktsepteeritavad rikkumised ning vägivald on aga muutunud õigustuseks ja sarnaste rikkumiste ettekäändeks. Kõik see on muutumas Iraagi poliitilise kultuuri osaks.

Üheks inimõiguste, sealhulgas põhiõiguste rikkumise põhjuseks on ka Iraagi ühiskonna vähene teadlikkus rahvusvahelisest inimõigusi puudutavast seadusandlusest, näiteks naiste diskrimineerimisvastasest konventsioonist (1979), piinamisvastasest konventsioonist (1986) ja laste õiguste konventsioonist (1989). Õeldu tulenes sellest, et nende vastuvõtmine ja rakendamine langes Saddam Husseini valitsemisaega, kus Iraagi ühiskond oli vastavast teabest ära lõigatud. Tänapäevaks on Iraak küll kõigi peamiste konventsioonidega liitunud, aga see ei tähenda siiski, et praktikas suudetaks tagada nende täitmist. Enam kui 50-aastane inimõigusi puudutavate teadmiste nappus ja väljakujunenud harjumused vajavad tasategemist ning just selles aspektis võiks olla partnerlusest lääneriikidega olulist kasu.

Kolmandaks on lääneriikide metoodika inimõiguste juurutamisel Iraagis ja paraku ka mitmes teises araabia regiooni riigis selgelt ebaõnnestunud. Nõudmised on olnud suured, finantsiline toetus ebapiisav ning positsioon pigem domineeriv ja patroneeriv, mitte aga koostööle suunav. Liiga vähe on pakutud kohalikes oludes toimivaid lahendusi, mis paneksid aluse olukorra paranemisele. Tihti jäävad doonorriikide ja -organisatsioonide poolt märkamata ja tagasisidestamata reformid, mis paistavad arenenud ühiskondade jaoks tavalised, kuid on traditsioonilises araabia kultuuriruumis märkimisväärsed.

Kuidas siis muuta Iraagis inimõiguste olukorda? Inimõiguste kehv seisukord ei ole õigupoolest eraldiseisev probleem, vaid peegeldab üldisi ja sügavaid valitsemispuudujääke. Senised kogemused on tõestanud, et

⁶³ Tutunji 2004, pp. 212–213.

⁶⁴ Kalmel 2005, lk 70.

ühiskondlikuks kinnistumiseks vajavad vastavad hoiakud ja harjumused olulist muutust ning seda nii õigusriiklust, elementaarset riigisisest julgeolekut ja hariduse kättesaadavust puudutavas. Kuid isegi siis, kui on saavutatud õiguskindlus, erinevate gruppide kaasatus ning hariduse kättesaadavus, nõuab inimõiguste kui väärtussüsteemi juurdumine traditsioonilises araabia kultuuriruumis aastakümneid ja saab toimuda vaid järk-järgult. Näiteks esineb probleeme inimõigustega – heast majanduslikust järjest ja julgeolekulukorrast hoolimata – Saudi Araabias ja Araabia Ühendemiraatideski. Rohkem on vaja toetust ka Iraagi rahvusvahelistelt partneritelt. Nõudmistele esitamise ja olemasoleva olukorra kritiseerimise kõrval oleks vaja enam tegelikku panustamist nii inim- kui aineliste vahenditega ning seista hea selle eest, et edasimineku saaks aset leida. Miks ei võiks just Iraak olla esimene näide õnnestunud inimõiguskooostööst noore demokraatia ja rahvusvaheliste partnerriikide (sealhulgas Eesti) vahel?

7. Kokkuvõte

See, et inimõiguste praegust olukorda silmas pidades on Iraak jätkuvalt halvimal järjel olevaid riike maailmas, on omamoodi paradoksaalne, kuna just Pärsia impeeriumi alasid peetakse üheks inimõiguste hälliks⁶⁵. Siiski tõestab öeldu, et ühelt poolt ei ole inimõigused araabia kultuuriruumile midagi eripärast, teisalt aga ei tekki ega püsi need iseenesest, kui kohalik riik ja ühiskond nende arengusse ei panusta.

Lootus, et inimõiguste olukord paraneb, kui Saddam Hussein võimult kõrvaldada ja demokraatia taastada, ei ole paraku täitunud. Koalitsioonivägede lahkumine on pigem halvendanud inimõiguste olukorda, kuivõrd inimõigusi tagavaid institutsioone on jäänud vähemaks ja haldussuutmatuse suurenenud. Samuti pole Iraagi valitsus suutnud riigi territooriumil tagada inimeste elementaarset julgeolekut ning selle kõrval on inimõiguste tagamine kohaliku valitsuse jaoks pigem sekundaarne.

Iraagis inimõiguste tagamisel ilmnevad probleemid on iseloomulikud konfliktjärgsele riigile, kus lisaks mitmetahulisele ajaloolisele taustale valitsevad ka keerukad ühiskondlikud olud. Olukorda komplitseerib vajadus üheaegselt tagada poliitilist stabiilsust, turvalisust, demokraatlikke reforme ja inimõigusi. Lisateguritena on takistav mõju ka poliitiliste ja usurühmade omavahelisel rivaalitsemisel ning lääneriikidest erinevatel arusaamadel

⁶⁵ Cyruse silindrit (539–538 eKr), mis on leitud Iraagi aladelt, peetakse maailma vanimaks kirja pandud inimõiguste dokumendiks.

vajalike inimõigusstandardite suhtes. Kõige selle tulemusena rikuvad Iraagis inimõigusi pea kõik võimu jagavad grupid ning väljavaated, et inimõiguste olukorras toimuks lähiaastatel positiivne edasimineku, on väga väiksed. Siiski on rõhumine kultuurilisele ja religioossele aspektile inimõiguste tagamisel pigem halva olukorra õigustamine.

Kuidas saavutada inimõiguste olukorra paranemine ning mida on õppida lääneriikide ja Iraagi valitsuse kümneaastasest partnerluskogemusest? Ainuüksi demokraatliku valitsuse olemasolust ei piisa inimõiguste tagamiseks: pigem on edasimineku esmaeelduseks julgeoleku tagamine ja õigusriigi toimimine. Seejärel on vajalik teha nii haridust kui inimõigusi puudutav teave kättesaadavaks kõigile ühiskonnagruppidele ning tekitada ühiskonnas harjumus arvestada inimõigustega ja nende eest seista. Inimõiguste tagamisel vajab enim tähelepanu just põhiõiguste grupp. Kaua ei saa keskvalitsus mööda vaadata ka kurdide autonoomiapüüetest, kui need destabiliseerivad kogu ülejäänud Iraagi julgeolekut.

Rohkem on vaja toetust ka Iraagi rahvusvahelistelt partneritelt. Nõudmiste esitamise ja olemasoleva olukorra kritiseerimise kõrval oleks vaja enam tege-likku panustamist nii inim- kui aineliste vahenditega ning seista hea selle eest, et edasimineku saaks aset leida. Miks ei võiks just Iraak olla esimene näide õnnestunud inimõiguskooostööst noore demokraatia ja rahvusvaheliste partnerriikide (sealhulgas Eesti) vahel?

Kirjandus

Amnesty International. Country Report. Iraq: Victims of Systematic Repression. AI-index: MDE14/010/99.

<<http://www.amnesty.org/en/library/info/MDE14/010/1999/en>>, (16.10.2013).

Anderson, Liam; Stansfield, Gareth 2004. The Future of Iraq. Dictatorship, democracy of division. Stansford: Palmgrave Macmillan.

Bailey, Sydney 1994. The UN Security Council and Human Rights. St. Martins Press.

Basic Documents on Human Rights 2006. Ed. by Ian Brownlie and Guy S. Goodwin-Gill. 5., revised ed. 2006. Oxford, University Press.

The 2012 Foreign & Commonwealth Office Report. Human Rights and Democracy 2012. Iraq.

<<http://www.hrdreport.fco.gov.uk/human-rights-in-countries-of-concern/iraq/>>, (10.06.2013).

Checkel, Jeffrey 2000. Compliance and Conditionality. – Arena Working Papers WP 00/18.

- Civil Society, Conflicts and the Politization of Human Rights** 2011. Ed. by Raffaele Marchetti and Nathalie Tocci. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press.
- Euroopa Inimõiguste Kohus** 2013. Türgi vastutusest sõjategevuse eest Põhja-Iraagis: Khzir Asian Babakir jt vs. Türgi, lahend nr 16838/08. <https://www.riigiteataja.ee/kohtuteave/kohtulahendi_analyys/8397>, (14.12.2013).
- Euroopa Liidu Nõukogu** 2009. Eesistuja riigi poolt ELi nimel tehtud avaldus inimõiguste olukorra kohta Iraagis. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/ET/cfsp/111588.pdf>, (07.12.2013).
- Euroopa Parlament** 2013. Euroopa Parlamendi 14. märtsi 2013. aasta resolutsioon Iraagi ning vähemusrühmade, sh Iraagi türkmeenide tõsise olukorra kohta (2013/2562(RSP)). <[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/p7_ta-prov\(2013\)0101_/p7_ta-prov\(2013\)0101_et.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/droi/dv/p7_ta-prov(2013)0101_/p7_ta-prov(2013)0101_et.pdf)>, (07.08.2013).
- European Parliament** 2013. Parliamentary questions. <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=WQ&reference=E-2013-008201&format=XML&language=EN>>, (12.10.2013).
- Gordon, Michael; Trainor, Bernard** 2008. Cobra II. Iraagi sõda ja okupatsioon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjandus.
- Erne, Jaanika; Hanski, Raija et. al.** 2001. Rahvusvahelised inimõigused ja nende kaitse. Åbo Akademi Ülikooli inimõiguste instituut.
- Herkel, Andres** 2008. Inimõiguste probleem ja rahvaste tulevik. – Diplomaatia, 58/59.
- Human Rights Watch. World Report 2013: Iraq.** <<http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/iraq>>, (12.10.2013).
- Human Rights Watch. World Report 2013: Challenges for Rights After Arab Spring.** <<http://www.hrw.org/news/2013/01/31/world-report-2013-challenges-rights-after-arab-spring>>, (17.11.2013).
- ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon** 1948. <<http://www.vm.ee/?q=node/12958>>, (28.06.2013).
- Kalmet, Tanel** 2005. Universaalsed inimõigused versus religioosne õigus: reduktsiooni katse. – Acta Societatis Martensis, 1.
- Karsh, Efraim** 2010. Iraani-Iraagi sõda 1980–1988. Tallinn: Koolibri.
- Katz, Mark N.** 2012. Leaving Without Losing. The War on Terror After Iraq and Afghanistan. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Killick, Tony** 1998. Aid and the Political Economy of Policy Change. London: ODI.
- Mazrui, Ali A.** 1990. Cultural Forces in World Politics. London: James Currey.
- Milne, John M.** 1979. The Idea of Human Rights: A Critical Inquiry. – Human Rights: Problems, Perspectives and Texts. Ed. by F. E. Dowrick. Westmead et. al.: Saxon House.

- Mölder, Holger; Sazonov, Vladimir; Värk, René** 2013. Kümme aastat operatsioonist „Iraagi vabadus“, ajalooline, poliitiline ja õiguslik ülevaade ning Iraagi tulevikuperspektiivid. – *Ajalooline Ajakiri*, 3 (145).
- Nolan, Cathal J.** 1999. Longmani maailma poliitikaleksikon. Tallinn: Olion.
- Nutt, Mart** 2012. Inimõigused julgeoleku ja infovabaduse kolmnurgas. – *Postimees*, 03.12.
- Nutt, Mart** 2013. Kärkjäs julgeolek. – *Postimees*, 05.03.
- Putnam, Robert D.** 1993. *Making Democracy Work*. Princeton University Press.
- Santiso, Carlos** 2002. Governance Conditionality and the Reform of Multilateral Development Finance: The Role of the Group of Eight. – *G8 Governance*, No. 7, March. Toronto: G8 Information Center.
- Secretariat of National Council of Resistance of Iran.** 2013. February, 9; March, 5.
- Tripp, Charles** 2001. *A History of Iraq*. Cambridge University Press.
- Tutunji, Jenab** 2004. Sources and consequences of human rights violations in Iraq. – *Human Rights and Societies in Transition*. Ed. by Shale Horowitz and Albrecht Schnabel. Tokyo-New York-Paris: United Nations University Press.
- United States Department of State** 2012. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. *IRAQ 2012 Human Rights Report*.
<www.state.gov/documents/organization/204572.pdf>, (19.06.2013).
- United Nation** 2000. General Assembly Resolution A/RES/54/178, (24.02.2000).
<<http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/TestFrame/d1f77dd14dccac20802568a8005b3b0e?Opendocument>>, (04.10.2013).
- Veebel, Viljar** 2004. Conditionality and Dependence as Key Elements in Simultaneous Democratization and Crises Prevention. – *The Estonian Foreign Policy Yearbook 2004*. Ed. by A. Kasekamp. Estonian Foreign Policy Institute, pp. 63–85.
- Vooglaid, Varro** 2005. Hukutab või päästab? Inimõiguste retoorika ebaterve toime headuse idee väljendamisele. – *Acta Societatis Martensis*, 1.
- Wars on Terrorism and Iraq** 2004. Human Rights, Unilateralism, and U.S. Foreign Policy. Ed. by Thomas G. Weiss, Margaret E. Graham, and John Goering. New York and London: Routledge.
- World Report 2013: Iraq. Human Rights Watch.**
<<http://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/iraq>>, (19.06.2013).

MART NUTT, PhD (rahvusvahelised suhted ja Euroopa uuringud),
reservleitnant, Riigikogu liige aastatel 1992–2014

VILJAR VEEBEL, PhD (politoloogia ja rahvusvahelised suhted),
Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste ühiskonnateaduste dotsent

ETNILIS-USULISTE VÄHEMUSTE OLUKORRAST IRAAGIS ENNE JA PÄRAST OPERATSIOONI „IRAAGI VABADUS“

Andres Saumets, Kuldar-Valdo Karula

Argipäevane vägivald

Üle viiekümne inimese tapeti ja ligi seitsekümmend sai haavata 2010. aasta novembrikuu esimesel päeval, kui Iraagi politsei ründas pantvangide vabastamise käigus üht Bagdadi kristlikku kirikut. Lõhkeainevöödega ja tulirelvadega terroristid tungisid pühapäevase missa ajal kirikusse ja tapsid esmalt preestri. Seejärel lukustati sadakond jumalateenistusel osalejat ühte kiriku siseruumi, kus neid mitmeid tunde kinni hoiti ja ähvardati maha lasta. Pealtnägijate sõnul kuulus kirikust granaadiplahvatusi ja tulistamist. Rünnaku eest võttis vastutuse al-Qaedale lähedalseisev kohalik äärmusrühmitus. Terroristid avaldasid toetust „oma nõrkadele ja vangistatud islami usuõdedele” Egiptuses ja nõudsid al-Qaeda liikmete, nende seas ka oma rühmituse varasema juhi Abu Omar Al-Baghdadi lese vanglast vabastamist. Egiptuse kopti kirikule esitati ultimaatum, et nad peavad 48 tunni jooksul vabastama need islamiusulised naised, keda nad „oma uskmatuse kloostrites ja ebajumalateenimise kirikutes vangis hoiavad”.¹

Bagdadis elav kaldea kristlasest pereisa rööviti ühel hommikul. Öhtul leidis tema naine koduukse eest koti, milles oli mehe piinamisjälgedega surnukeha. Ukse külge olid isehakanud „islami rahvakohtunikud”² jätnud teate, et perekond peab 48 tunni jooksul riigist lahkuma. Kristlased olla rüvetanud Iraagi pinda ja oma riigi ameeriklastele maha müünud. Nad peavad kaduma, muidu langevad neile kaela nende kodumüürid (vihje kavandatavatele pommirünnakutele). Hirmunud naine põgenes oma lastega Süüriasse. Iraagist

¹ **Tödliches Ende eines Gottesdienstes.** – Zeit Online. 01.11.2010. <<http://www.zeit.de/politik/2010-11/bagdad-geiselnahme-kirche>>, (10.07.2013)

² Asjatundjate sõnusti on „islami rahvakohtunike” näol sageli tegemist pärast Saddami režiimi kokkuvarisemist vanglast vabastatud kriminaalidega, kes soovivad oma autoriteeti tugevdada kogukonna terroriseerimisega. Vt **Barwig, Klaus** 2008. Flüchtlinge in der Sackgasse. Zur Situation von Christen, Yeziden und Mandäern aus dem Irak. – Herder Korrespondenz 62, 3/2008, S. 143. [Edaspidi *Barwig 2008*]

Jordaaniasse põgenenud kaldea kristlasest perepoeg langes radikaalsete moslemite rünnaku ohvriks. Mõrtsukad helistasid pojalts röövitud mobiiltelefoniga isale ja nõudsid, et ülejäänud pereliikmed peavad 24 tunni jooksul maalt lahkuma, muidu tabab ka neid noormehe saatus. Perekond pakkis kiiruga hädapärased asjad ja lahkus kodust. Teel lennujaama rööviti neilt ka kogu raha. Istanbuli põgenenud kaldea kiriku preester jutustas, kuidas radikaalsed moslemid ta kõigepealt Basrast, seejärel mitmest Bagdadi kirikust minema ajasid. Teda ja ta pereliikmeid peksti ning ähvardati, kirikuruume rüüstati ja põletati, koguduseliikmeid rööviti ja tapeti ning nende moonutatud surnukehad visati prügihunnikutesse. Kaldea kiriku patriarh manitses teda küll vastu pidama, aga selle mehe jõud rauges. „Mitte kunagi enam ei ole kristlusel maailma selles nurgas võimalust”, võttis preester oma läbielamised kibestunult kokku.³

2006. aasta oktoobris rööviti Mosulis Süüria õigeusu kiriku preester isa Boulos Iskander. Algselt nõudsid islamistidest kurjategijad 350 000 USA dollari suurust lunaraha, seejärel langetasid lunarahanõude 40 000 USDni, kuid esitasid uue tingimuse, et isa Boulose kogudus peab vabandama paavst Benedictus XVI poolt Regensburgis öeldud islamit solvanud sõnade pärast. Lunaraha maksti ja kogudus mõistis hukka paavsti väljaütlemise, kuid sellest polnud enam abi. Kui isa Boulos leiti, polnud ta mitte ainult tapetud, vaid ka tükeldatud. Matustele kogunes vaid pooltuhat leinajat, sest ülejäänud kartsid oma elu pärast.⁴

Need on vaid üksikud näited tuhandetest Iraagi kristlaste vastu suunatud vägivaldtegedest pärast operatsiooni „Iraagi vabadus” lõppu. Kaldea kiriku Mosuli peapiiskop Amel Nona teatas 20. märtsil 2013. aastal Viinis antud intervjuus, et kristlaste massiline väljaränne Iraagist on ümberlükkamatu fakt. Tema hinnangul on maalt lahkunud umbes 60%, võibolla ka rohkem Iraagi kristlastest. Põhjusi on mitmeid: riigi üldine poliitiline olukord, julgeoleku puudumine, halb majanduslik situatsioon. Sellele lisanduvad veel olulised muutused ühiskonnas, nagu näiteks islami fundamentalismi esilekerkimine. Peapiiskopi sõnul ei olnud Iraagi islam kunagi varem fundamentalistlik. „Aga pärast 2003. aastat on radikaalne ja fundamentalistlik islam jõudnud kõikjale Iraaki. Ja kui see juba kord kohal on, siis on raske, kui mitte võimatu, seda uuesti välja juurida. Aga probleemiks pole fundamentalism, vaid ühiskonna

³ **Dörig, Harald** 2008. Die Flucht religiöser Minderheiten aus dem Irak und die Haltung Europas. Zentrale Veranstaltung des Landes Thüringen zur Interkulturellen Woche. Erfurt: Druckerei Wittnebert, S. 7. [Edaspidi *Dörig 2008*] Vrd ka **Barwig** 2008, S. 146.

⁴ **Spencer, Robert** 2008. Muslim Persecution of Christians. David Horowitz Freedom Center. <<http://www.aina.org/reports/mpoc.pdf>>, (23.06.2013). [Edaspidi *Spencer 2008*]

islamiseerumine. Iraagi ühiskond on väga muutunud. See on muutunud islamistlikuks ja radikaalseks. See on kõigi nende fundamentalistlike gruppide ja niisuguse poliitika tulemus, mis kasutab religiooni oma eesmärkide elluviimiseks. Hirm on oluline element ühiskonna islamiseerimisel. Mida suurem on hirm, seda tugevam on fundamentalism.”⁵

Rünnakute alla ei ole sattunud üksnes erinevad kristlikud kogukonnad Iraagis. Ebakindlus ja hirm usuliselt motiveeritud tagakiusu ning diskrimineerimise ees iseloomustab kõigi etniliste ja usuliste vähemuste olukorda sõjajärgses riigis. Siinkohal vaid mõned näited: 2010. aasta esimesel poolel mõrvati Bagdadis ja selle ümbruses brutaalselt mandalaste (Iraagi põlisasukate) kogukonna liikmeid. Samuti esines arvukalt lunarahanõudmistega seotud inimrööve. „Ilmselt ei suuda Iraagi keskvalitsus mandalasi kaitsta. Selle religioosse vähemuse veel napilt viie tuhande liikme päästmiseks peab kiiremas korras midagi ette võtma. Nad on väga suures ohus,” tõdes GfbV (Ohustatud rahvaste ühingu) Lähis-Ida referent Kala Sido.⁶ Ühe Damaskusesse põgenenud mandalaste šeihi sõnul on ameeriklaste sissetung Iraaki 2003. aastal „avanud mandalaste jaoks põrgu värava” ning nad ei näe enam Iraagis ellujäämisvõimalusi⁷.

2006. aasta novembriks olid ligi kolmsada jeziidi perekonda sunnitud vastu võtma islami usu. Võtted, mida uue usutunnistuse pealesurumiseks kasutati, olid vägivaldsed: meeste pealesunnitud ümberlõikamine, naistele pealesunnitud abielu pärast perekonna juurest röövimist, röövitute peredele usuvahetuse pealesurumine, mõjutusvahendiks ähvardus pantvangid tappa. 14. augustil 2007. aastal hukkus Loode-Iraagis Sinjaris ühe päeva jooksul erinevates rünnakutes üle viiesaja (teistel andmetel 336) jeziidi, ligi tuhat perekonda jäi peavarjuta. Neli enesetaputerroristi õhkisid oma lõhkeainekoormaga veoautod, nende hulgas ka joogiveeautoks maskeeritud kütuseautod, ja hävitasid sel moel kaks jeziidide asulat. See oli ohvriterohkeim terrorirünnak alates 2003. aastast. Kaks kuud varem lasti maha 25 jeziidi

⁵ **Maksan, Oliver** 2013. Christen im Irak zehn Jahre nach dem Sturz Saddam Husseins. Interview mit Amel Nola, chaldäischer Erzbischof von Mosul. – Zenit. Die Welt von Rom aus gesehen. <http://www.zenit.org/de/articles/christen-im-irak-zehn-jahre-nach-dem-sturz_saddam-husseins>, (23.06.2013).

⁶ **Mordserie auf Mandäer – religiöse Minderheit ohne Schutz.** Pressemitteilung (27.05.2010). – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV). <<http://www.gfbv.de/pressemit.php?id=2279&stayInsideTree=1&backlink=land.php?id=43>>, (12.07.2013).

⁷ **Dörig** 2008, S. 9.

töolist. Terroristid pidasid kinni nende bussi, eraldasid nad moslemitest kaastöolistest ning mõrvasid seejärel.⁸

Eespool toodud näidete rivi Iraagis levivast etnilis-usuliselt motiveeritud vägivallast ja järjest süvenevast ebastabiilsusest võiks pikalt jätkata. Kuid ka nende üksikute episoodide põhjal tuleb tõdeda, et ühiskonnas väga väikest kandepinda omavate etnilis-usuliste vähemuste (ennekõike kristlaste⁹, jeziidide ja mandalaste) olukord Iraagis on kümme aastat pärast koalitsiooni-vägede sissetungi Iraaki väga keeruline ning olukorra paranemise märke pole näha. Iraagi etnilis-usuliste vähemuste *exodusel* naaberriikidesse (Süüria, Jordaania, Egiptus, Iraan, Liibanon ja Türgi) ja võimalusel ka läänemaailma ei näi niipea lõppu tulevat. ÜRO põgenikeorganisatsiooni UNHCRi hinnangul leidub just nende usupõgenike seas arvukalt neid, keda tähistatakse kui „most vulnerable persons”¹⁰.

Iraagi ajalooline multietnilisus ja konfessionaalne mitmekesisus on sattunud pärast operatsiooni „Iraagi vabadus” tõsisesse ohtu. See, kas mõned etnilis-usulised vähemused jäävad kujunenud tingimustes alles, näitab ühtlasi Husseinijärgse Iraagi ühiskonna poliitilist, etnilist ja usulist kestlikkust. Erinevate allikate põhjal tuleb tunnistada, et pärast sõjalise operatsiooni lõppu on etnilis-usuliste vähemuste (kristlased, jeziidid, mandalased jt) vastu suunatud rünnakud selgelt kasvanud.

Nagu sunniitide ja šiitide vahel tekkinud pingetes, nii mängib ka siin arvestatavat rolli al-Qaeda terroriorganisatsioon. Selle püüdlused sepiatada üleriigilist konfessionaalset ja etnilist kodusõda on senini ebaõnnestunud, mistõttu huvifääri on tõusnud üha rohkem sõjaliselt üsna kaitsetud islamisse mittekuuluvad etnilis-usulised vähemused või heterodokssed islami grupid. Al-Qaeda eesmärk on tekitada riigis rahutusi ja kaost ning tekkinud olukorda säilitada, demonstreerida Iraagi julgeolekujõudude suutmatust tagada riigis elementaarne julgeolek ning tõrjuda Iraagist välja islamisse mittekuuluvad või islami traditsioonist kõrvalekalduvad vähemused. Samas ei tohi jätta mainimata, et enamik vägivalda ohvritest Iraagis on siiski moslemid.¹¹

⁸ **Hanish, Shak** 2009. Christians, Yazidis, and Mandaeans in Iraq: A Survival Issue. – Domes. Digest of Middle East Studies, Volume 18, Issue 1, pp. 1–16. [Edaspidi *Hanish 2009*]

⁹ Iraagi kristlaskonna hulka kuuluvad etniliste gruppidega assüürlased, kaldealased, süürlased ja armeenlased, lisaks neile veel teiste kristlike konfessioonide esindajad.

¹⁰ **Barwig** 2008, S. 142.

¹¹ **Ibrahim, Ferhad** 2011. Droht eine Zerstörung der ethnischen und religiösen Vielfalt im Irak? – Irak. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 9/2011. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament], S. 25. [Edaspidi *Ibrahim 2011*]

Paradoksaalselt mõjub tõsiasi, et usulis-etniliste vähemuste vastu suunatud vägivalda eskaleerumine toimub just ajal, mil etnilisus ja konfessionalism muutuvad Iraagi poliitikas üha suhtelisemaks ja ühtlasi ka keerukamaks küsimuseks. Senised etnilis-usulised piiritõmbamised¹² Iraagi ühiskonnas on kaotamas pidepunktidena oma vana tähendust ning poliitiline eristamine üksikute etniliste ja usuliste gruppide vahel (ja sellega seoses ka *oma* identiteedi esiletõstmine ning omavaheliste vastuolude tekkimine) tuleb järjest selgemalt esile. Iraagi elanikkonna kolm suurimat rühma – usulises mõttes šiiidid ja sunniidid ning etnilises plaanis kurdid – on lõhenenud erinevateks poliitilisteks blokkideks ja avanud sel moel tee poliitilisele pluralismile. Teisalt tuleb nentida, et mida selgemalt mõjutavad etnilised ja/või usulised tegurid poliitilist ja ühiskondlikku elu, seda harvemini toetuvad inimesed poliitilistele programmidele ja maailmavaatelistele ideedele, et oma huve väljendada või teistele diskuteerimiseks esitada, ning seda rohkem nähakse vaeva oma usu ja päritolu rõhutamisega. See omakorda on viinud vältimatult poliitilise olukorra teravnemiseni, sest igasuguseid vastuväiteid ja rünnakuid oma poliitiliste seisukohtade vastu tõlgendatakse peaaegu alati põhimõttelise rünnakuna *usu* vastu. Nii võtab maad hukatuslik komme rünnata oma vastase usulisi sümboleid (nt pühakodasid ja pühasid paiku) ja tseremooniaid (nt jumalateenistusi ja muid usuüritusi). Tulemuseks on kodusõja- või koguni ususõjalaadne olukord, mis nõuab tulevikus veel tuhandeid süütuid ohvreid.

Iraagis viimase kümnendi jooksul hoogustunud etnilis-poliitilise eristamise protsessiga ei ole suudetud või koguni soovitud piiri panna usuliste ja

¹² Enne Saddami režiimi kokkuvarisemist kehtis Iraagis Briti koloniaalvõimude poolt paika pandud sunniitliku vähemuse ülemvõim šiitliku enamuse ja teiste etnilis-usuliste vähemuste üle. 13.07.2003 USA tsiviilhaldur P. Bremeri kokkukutsutud Iraagi halduskogu (*Interim Governing Council*) – esimene Iraagi omavalitsus pärast Saddami režiimi langemist –, oli kokku pandud rangelt etnilis-konfessionaalseid piire järgides. 25-liikmelisse halduskogusse kuulusid 13 araabia šiiti, viis araabia sunniiti, viis kurdi sunniiti, üks türkmeeni sunniit ja üks kristlane (23 meest ja 2 naist). Sellisel paika pandud suhe oli kuni 2005. aasta valimiseni siduv kõigi muude administratiivsete kogude jaoks ning on avaldanud mõju ka pärast valimisi. Proportsionaalsuse otsene siht – kasutada võimu kindlustamiseks ära etniliste ja konfessionaalsete gruppide üksteise vastu mängimist – ei toiminud erinevalt 1920. aastate kogemusest ka mitte teoreetiliselt, sest senini brittide soositud araabia sunniidid olid olnud kukutatud Ba'athi ja Saddami režiimi kandvaks jõuks, araabia šiiidid ei saanud lootma jääda USA toetusele ja pealegi kahtlustati neid Iraani huvide teenimises. Kurdid olid küll USA haldusrežiimi suhtes lojaalsed, kuid nendega üksi ei olnud võimalik Iraagi rahvusriiki üles ehitada. Poliitilise maastiku etniseerimine ja konfessionaliseerimine ei toonud haldusrežiimile mingeid oodatud eeliseid, pigem on ühiskonnasisesed vastuolud teravnunud ja mõjutanud siseriikliku vägivallopotentsiaali kiiret kasvu. Vt **Fürtig, Henner** 2011. Der Irak als demokratischer „Musterstaat“ in Nahost? – Irak. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 9/2011. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament], S. 4–5. [Edaspidi **Fürtig 2011**]

etniliste vähemuste tagakiusule, nii et Iraagi poliitilise pluralismi hinnaks näib olevat senise etnilis-usulise mitmekesisuse järkjärguline hääbumine nii välise surve kui ka vähemuste grupiidentiteetide nõrgenemise tõttu.

Modernse Iraagi rohkem kui üheksakümneaastase ajaloo jooksul ei ole *religioossete vähemuste* vahel (jättes siinkohal kõrvale šiitide ja sunniitide põlise vastasseisu) kunagi arvestatavaid konflikte toimunud – mis muidugi on seotud ka sellega, et just väiksemad vähemused ei taha end siduda üksnes *oma* usulise ja/või etnilise identiteediga ning on seetõttu avatumad kui suured usukogukonnad või etnilised grupid¹³. Teisalt on nad muutuvates poliitilistes oludes ühtlasi avatud erinevatele mõjudele, mis nende grupiidentiteedile oma jälje jätab ja neid kogukondadena kergemini haavatavaks muudab.

Iraagi etniline ja religioosne heterogeensus

Iraak (arab al-`Irāk – madalik, alang), mida on nimetatud ka tsivilisatsiooni hälliks, on üks kõrgkultuuride ja riikluse varasemaid koldeid. Euroopas tunti Iraaki ennekõike Mesopotaamia (Eufrati ja Tigrise jõgede vahele jääva maa) nime all. Selles piirkonnas on tekkinud, õitsenud ja hääbunud riigid, mis on suurte tähtedega kirjutanud oma nime maailma ajalukku – Akad, Assüüria, Babüloonia, Pärsia, Süüria jt. 637. aastal pKr hõivasid piirkonna araablased, kes andsid sellele ka tänapäevase nime.¹⁴ Islamimaailma jaoks on Iraak olnud läbi ajaloo üheks kõige kõrgemalt arenenud kultuuriga riigiks, mis on tihti püüdnud võita juhtrolli teiste arabia riikide ees. Türgi Osmanite impeerium, mille koosseisu praeguse Iraagi territoorium ligi neli sajandit kuulus, oli paljurahvuseline riik, kus islami ülemvõimu all eksisteerisid suhteliselt rahulikes tingimustes (riiklikke piiranguid järgides) ka paljud erinevad usukogukonnad.

Suurte tsivilisatsioonide kokkupuutepunktis¹⁵ asuv Iraak on olnud ajalooliselt koduks erinevatele oriendi kristlikele kogukondadele, kes on piirkonnas

¹³ Näitena võib tuua jeziide, kelle hulgas konkureerivad omavahel suurema mõjuvõimu pärast *kurdi* identiteedi propageerijad ja järjepideva jeziitlik-rahvusliku identiteedi toetajad. Iraagi kristlaste hulgas võistlevad omavahel *assüüria* rahvusluse pooldajad ja *vaimulikud*, kes kardab kaotada oma senist võimu kogukonnas, kui kristlaste seas peaks võidule pääsema *rahvusluse* idee. Vt **Ibrahim** 2011, S. 26.

¹⁴ **Hallik, Martin; Klaassen, Olaf-Mihkel** 2004. Taaveti tähest Talibani langemiseni. Konfliktid ja arengud Lähis- ja Kesk-Idas pärast Teist maailmasõda. Tallinn: Argo, lk 118. [Edaspidi **Hallik, Klaassen** 2004]

¹⁵ Orient on kodumaaks olnud nii kristlusele kui ka juutlusele ja islamile – kõiki neid religioone võib nimetada „Aabrahami lasteks”. Ei tohi ära unustada ka tõsiasi, et teatud vaatenurgast ei ole kristlus olemuselt midagi muud kui üks Ees-Aasia lunastusreligioonidest: Jeesus oli juudina ikkagi „idamaalane”.

elanud juba sajandeid enne islami sissetungi. Hetkeolukord Iraagis viitab siiski järjest rohkem sellele, nagu peaksid kristlike põlisrahvaste järeltulijad, kes asustasid ja kujundasid Iraagi ning Ees-Aasia ulatuslikke alasid islami-eelsel ajal, vabastama laienevale islamile lõplikult koha, seda vähemasti Mesopotaamias.¹⁶ Kahe suure maailmareligiooni omavahelised suhted oriendis on olnud ajalooliselt nii komplekssed, et neile ei ole võimalik selle kirjutise raames mingeid üldistavaid hinnanguid anda. Samuti ei süveneta kahe islamikogukonna – sunniitide ja šiiitide – pingeliste suhete probleemistikku. Siinse retrospektiivse käsitluse fookuses on Iraagi etniline ja religioosne paljusus ning ennekõike islamisse mittekuuluvate ja (islami vaatenurgast) heterodokssete etnilis-usuliste vähemuste olukord nii enne kui pärast operatsiooni „Iraagi vabadus“.

Iraagi muudab huvitavaks sealne (veel säilinud) ajalooline multietnilisus ja -religioosus. Iraagi aladelt leiame mitmeid (sageli isikupäraste usuliste tõekspidamistega ja kultuuritavadega) rahvaid, kellest lääne kultuuriruumi inimesele on tuttavad vaid vähesed. Ollakse kuulnud araablastest ja kurdi-dest, lähiminevikus toimunud erinevate vägivallaaktide tõttu šiiitidest ja sunniitidest, kuid reeglina ei tea keskmine lääne kultuuriruumi kuuluv inimene midagi selle piirkonna põlisasukatest, nagu näiteks soaraablased, kristlastest assüürlased ja kaldealased või omaette uskkondi moodustavad jeziidid ja mandalased. Selguse huvides püütakse esmalt kaardistada Iraagi üsna keerukat multietnilist ja -religioosset olukorda, tutvustades põgusalt erinevaid etnilisi vähemusi, peamisi usuvoole ja grupeeringuid¹⁷. Seejärel käsitletakse ülevaatlilikult operatsioonile „Iraagi vabadus“ eelnenud ja järgnenud sisepoliitilist olukorda ning analüüsitakse operatsioonijärgset seisust etnilis-usuliste vähemuste vaatenurgast, et mõista, kes on Iraagi muutunud poliitilistes oludes tänased võitjad ja kaotajad.

¹⁶ **Lerch, Wolfgang Günter** 2008. Zeugen uralter Kulturen: Christen im Irak und in Syrien. – Religiöse Minderheiten im Islam. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 26/2008. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament], S. 15–16.

¹⁷ Siinsest lühiülevaatest jäävad paraku artikli piiratud mahu tõttu detailsema vaatluse alt välja Iraagi suuremad usukogukonnad (nt šiiidid ja sunniidid) ning suuremad etnilised grupid (araablased ja kurdid). Tähelepanu keskendub Iraagi kristlaskonnale ning heterodokssetele usukogukondadele.

Ääremärkusi Iraagi usulis-poliitilise maastiku kohta

Enne Iraagi aladel elavate etnilis-usuliste vähemuste, nende kujunemisloo ja tunnuslike omaduste kirjeldamist tuleks piiritleda Iraagi *religioosne* maastik. Hinnanguliselt 95–97% Iraagi elanikkonnast on islamiusulised (ca 60–65% neist šiiidid, 32–37% sunniidid)¹⁸. Enamik Iraagi *šiiitidest*¹⁹ on rahvuselt araablastel, kuid nende hulka kuulub ka kurde, turkmeene ja teiste rahvuste esindajaid. Peamised šiitide asualad paiknevad riigi lõuna- ja idaosas, kuid nad moodustavad enamiku ka Bagdadis.

Iraagi poliitilisel maastikul ja riigi valitsemises jäid šiiidid kuni 2003. aastani tahaplaanile. 1920. aastal üritas Iraagi araablastest sunniitlik vähemus säilitada Osmanite impeeriumi ajal saavutatud eelisseisundit, sellal kui šiitlik enamus püüdis lõpetada sajanditepikkust diskrimineerimist. Kogenud Briti koloniaalvõim jäi Iraagis juba äraproovitud valitsemismeetodi juurde, mis tähendas vähemuste toetamist enamuse vastu. Iraagis tähendas see araabia sunniitide jätkuvat privilegeerimist.²⁰ 1969. aastal Iraagis võimule tulnud Ba'athi partei juhtkond pidas tõelisteks moslemiteks sunniite, mitte aga šiidi araablasti ja kurde. Iraagi armee ohvitserkonnas on traditsiooniliselt olnud ülekaalus just riigis vähemuses olevad sunniidid.²¹ Umbusaldusest hoolimata üritas Iraagi toonane poliitiline juhtkond suhetes Iraaniga šiitide kogukonda oma huvides ära kasutada. Vahetult pärast sõjalise operatsiooni „Kõrbetorm” lõppu 1991. aasta märtsis puhkes Lõuna-Iraagis šiitide ülestõus. Mässajate arvates oli Iraak pärast kahes järjestikus sõjas lüüasaamist kokkuvarisemise äärel. Vastuhakk valitsevale režiimile laienes spontaanselt ja muuhulgas loodeti ka USA sõjalisele abile, mis paraku jäi tulemata. Iraagi kaardiväe reservid, mida oli hoitud just selliste ülesannete täitmiseks, surusid lokaalse ja killustunud ülestõusu kiiresti maha. Kümned tuhanded šiidi mässajad põgenesid Saudi Araabiasse ja Iraani, kümned tuhanded hukkusid lahingutes või langesid vangi.²²

¹⁸ Vt CIA. *The World Factbook. Iraq*. <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>>, (15.10.2013) [Edaspidi *CIA World Factbook*]. Vrd ka Dörig 2008, S. 8.

¹⁹ Sarnaselt Iraani šiitidega, kelle usutunnistus on riigis ametlikuks religiooniks, kuuluvad ka Iraagi šiiidid kaheteistkümnenda imaami tunnustajate hulka. Islamimaailmas moodustavad šiiidid siiski selge vähemuse (ca 15% islamiusulistest).

²⁰ Fürtig 2011, S. 4.

²¹ Hallik, Klaassen 2004, lk 151.

²² Hallik, Klaassen 2004, lk 179–180.

Pärast operatsiooni „Iraagi vabadus” sõjalise osa lõppu tehti algust Iraagi rahvusliku valitsuse loomisega. Iraagi opositsiooniliidrite omavaheline ühendamine osutus keerukaks, sest Lõuna-Iraagi šiiidid ei varjanud oma vastuseisu ameeriklaste ülemvõimule ja soovisid võimu kohest üleandmist iraaklastele. Kuna arvulises enamuses olnud šiiidid olid minevikus kannatanud sunniitidest vähemuse rõhumise all, tahtsid nad nüüd luua šiiitide ülemvõimul rajanevat riiki. Kuigi šiiitide usujuhid deklareerisid, et nende kavatsuseks ei ole Iraani eeskujul luua teokraatlikku islamiriiki, vaid kujundada islami demokraatlikku ühiskonda, kus šiiidid ja sunniidid rahumeelselt koos eksisteerivad ja kus on lubatud ka teised usundid, ei soovinud koalitsioonijõud Iraani naabrusesse uue šiiitliku riigi teket.²³ See tingis ka 2003. aastal etnilis-konfessionaalse proportsionaalsuse printsiipi järgiva halduskogu moodustamise.

Iraagi **sunniitlik** kogukond koosneb valdavalt araablakest, kuid sellesse uskkonda kuulub ka enamus kurdi ja türkmeeni moslemitest. Sunniitide asualad paiknevad traditsiooniliselt Iraagi kesk- ja idaosas. Usulise vähemusena on nad valitsenud Iraaki poliitiliselt läbi 20. sajandi. Operatsiooni „Iraagi vabadus” järel suhtusid ameeriklased sunniitidesse umbusaldavalt kui vana korra toetajatesse ning seetõttu jäid nad esialgu poliitikast kõrvale. USA näis vähemalt alguses olevat šiiitide kaitsja sunniitide eest, kelle senine võimupositsioon oli ootamatult lõppenud. Ameeriklastega koostööd tegevaid šiiitlikke parteisid toetas ka naabruses asuv Iraan. Siinkohal ei tohi unustada tõsiasi, et paljud Iraagi šiiitlike parteide juhid on Iraanis aastaid eksiilis viibinud, ja sellisel avaldatud mõju šiiitlikele parteidele teeb Iraanist juba täna osalise sõjajärgse Iraagi poliitilises eliidis. Uus poliitiline olukord Iraagis tekitas senitundmatu konfessionaalse lõhe, mis puudutas teravalt moslemitest iraaklasi. Vastupanu välismaistele sõjalistele jõududele kannustasid just sunniitlikud grupid. Ühiskonna üha süvenevat uskkondlikku polariseerumist kasutas ära ka al-Qaeda, mis esindas tegelikult sunniitlikku sõnumit. See suunati ka Iraagi šiiitide kui „kollaborantide” ja Iraani „käepikenduse” vastu. Tulemuseks oli konfessionaalselt motiveeritud vägivalda süvenemine. Poliitiliselt soodustas konfessionaalne killustumine selliste parteide ja valitsuste moodustamist, mis tuginesid üha rohkem usuliselt sektantlikele ja äärmuslikele ideedele. Mitmed analüütikud on arvamusel, et sunniitlikke araablasi häälestab šiiitide vastu ka kartus, et Iraan üritab „Iraaki araabiamailmast eraldada ja riigilt selle arabia identiteeti röövida”. Nii on ka naabermaade arabia valitsused toetanud Iraagis peamiselt sunniitide parteisid ja koalit-

²³ Hallik, Klaassen 2004, lk 196.

sioone, et vastu seista Iraani mõjudele regioonis. Iraagi šiitlikud poliitikud on kritiseerinud araabiamaid sellise erapooliku suhtumise eest ja süüdistanud muuhulgas ka selles, et nad on toetanud või vähemalt teadlikult ignoreerinud al-Qaeda võitlejate siirdumist Iraaki.²⁴

Senise ühiskonnastruktuuri lagunemine viis eriti araabia sunniidid nende peamistes asupaikades Bagdadis ja aladel pealinnast põhjasuunas tagasi traditsioonilise ja usaldusväärse tunduva hõimusüsteemi juurde. Hõimud pakkusid varjupaika ja kaitset, samuti ka võimalust osutada vastupanu koalitsioonivägedele ja šiitidele. See vastupanu, mida toetas al-Qaeda, oli aastatel 2003–2006 nii intensiivne, et sunniitide peamised asualad ja ka osa Bagdadist näisid Iraagi keskvalitsusele ja USA ülemjuhatusel kadunud olevat. Siiski on sunniitide hõimujuhid, kes tundsid, kuidas al-Qaeda rahvusülesed eesmärgid nende autoriteeti õhnestasid ja Iraagi-meelsust ohustasid, otsustanud alates 2006. aasta suvest järk-järgult al-Qaedaga suhteid katkestada ning teha kogukondliku julgeoleku tagamisel koguni koostööd senise vastase USA vägedega.²⁵ Samas tuleb tõdeda, et Saddami-järgses Iraagis on sunniidid oma poliitilise positsiooniga sügavalt rahulolematud ning seetõttu ka eriti vastuvõtlikud islamistlikele mõjutustele. Oma mõjuvõimu laiendamiseks ja šiitidest konkurentide vastu võitlemiseks on sunniidi islamiäärmuslased valmis jätkuvalt kasutama terroristlikke vahendeid ja sõjalist vägivalda. Kümme aastat pärast operatsiooni „Iraagi vabades“ elab Iraak jätkuvalt konfessionaalse kodusõja puhkemise hirmus.

Šiitid ja sunniidid kokku moodustavad 95–97% Iraagi elanikkonnast. Ülejäänud 3–5% hulgas (etnilis-usulised vähemused) on suurimaks usukogukonnaks (peamiselt Kaldea ja orientaalsetesse rahvuskirikutesse kuuluvad) kristlased, kelle arv ulatus 1990. aastatel enne suure väljarändelaine algust hinnanguliselt 1–1,4 miljonini. Tänapäevaks on kristlaste hulk Iraagis kahanenud hinnanguliselt isegi kuni poole miljonini (1,5–2%)²⁶. Heterodokssete usukogukondade seas on suurimaks grupiks jeziidid, keda 1990. aastate alguses

²⁴ **Andoni, Lamis** 2011. Hat die arabische Welt den Irak vergessen? – Irak. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 9/2011. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament], S. 39. [Edaspidi *Andoni 2011*] Vrd ka **Mudhoon, Loay** 2011. Wandel der regionalen Ordnung und Aufstieg neuer Mächte in der Golfregion. – Irak. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 9/2011. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament], S. 45.

²⁵ **Fürtig** 2011, S. 6.

²⁶ **Ibrahim** 2011, S. 25–26.42–143; vrd ka **Barwig** 2008, S. 142–134. – 20. sajandi alguses oli Iraagi alade elanikkonna hulgas kristlasi kuni 25%. Invasiooni-eelses Iraagis (1980–1990. aastad) oli kristlasi umbes 8–9% elanikkonnast, kuid Iraagi rahvaarvu kiire kasv (1990. aastal ca 17,5 miljonit, 2010. aastal juba ca 31 miljonit) ning kristlaste massiline väljaränne on nende osakaalu ühiskonnas drastiliselt vähendanud.

oli Iraagis ca 700 000, kuid ka nende arv on langenud viimastel aastatel samuti kuni poole miljoni piirini²⁷.

Muud heterodokssed usukogukonnad (eelkõige mandalased ja *Shabak*) moodustavad Iraagi ühiskonnas üsna tühise vähemuse (ca 0,5% elanikkonnast)²⁸. Kõigist etnilis-usulistest vähemustest tuleb edaspidi veel lähemalt juttu.

Iraagi territooriumil elavad etnilised vähemused²⁹

Enamuse Iraagi elanikkonnast moodustavad 2013. aasta seisuga araablased (75–80%), neile järgnevad kurdid (15–20%) ja türkmeenid (3–10%), moodustades ca 95% Iraagi elanikkonnast. Etnilis-usuliste vähemuste hulgas on suuremateks gruppideks jeziidid (ca 1–2%), kristlastest assüürlased ja kaldealased (1–2%) ja pärslased (1–2%). Ülejäänud vähemused (mandalased, *Shabak*, *Kakaiya*, armeenlased, tšerkessid jt) moodustavad ca 1% Iraagi elanikkonnast.³⁰ Üldises kõnekasutuses peetakse mõistega „Iraagi (etnilis-usulised) vähemused” silmas erinevatesse konfessioonidesse kuuluvaid kristlasi, jeziide ja väiksemaid heterodoksseid grappe (mandalased, *Shabak*, *Kakaiya*, bahailased jt)³¹.

Iraagi heterogeenne etniline ja usuline koosseis on põhjustanud erinevatel aegadel palju sisepeingeid ja isegi kodusõdasid. Geopoliitiliste piiride

²⁷ **The Truth about the Yezidis.** <<http://www.yeziditruth.org/>>, (16.10.2013); vrd ka **Dörig** 2008, S. 9. Ka Iraagi jeziidide osas kõiguvad antud hetkel arvandmed oluliselt (ca 350 000–700 000), nii et täpsetest arvudest olulisem on näha siingi üldist kahanemise tendentsi. Vähemalt 200 000 jeziidi elab käesoleval ajal diasporaas.

²⁸ **Ibrahim** 2011, S. 25, 29–30; vt ka **Dörig** 2008, S. 9; **Iraq Overview.** World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. <<http://www.minorityrights.org/5726/iraq/iraq-overview.html>>, (17.10.2013).

²⁹ Etnilistest ja usulistest gruppidest ülevaate andmisel on peamiseks probleemiks *arvandmete ligikaudsus*: viimase kolme aastakümne jooksul ei ole Iraagis rahvaloendusi läbi viidud, pealegi ei ole rahvaloendustel arvestatud etnilise ja religioosse identiteediga, sest Ba'athi režiim üritas 1970. aastatel vägivaldselt läbi suruda keelelist ja kultuurilist arabiseerimist. Pärast Iraagi sõjalise operatsiooni lõppu on hoogustunud teatud gruppide massiline väljaränne, mis toob kaasa niigi hinnanguliselt esitatud arvandmete kiire ja kontrollimatu muutumise ning teatud vastuolud erinevate käsitluste vahel. Seetõttu annavad artiklis kasutamist leidnud arvandmed edasi pigem üldisi hinnanguid ja suundumusi.

³⁰ Vt **CIA World Factbook**, (15.10.2013); vrd ka **Dörig** 2008, S. 8–9.

Arvandmed on esitatud hinnanguliselt ja võivad erinevates allikates oluliselt erineda (iseäranis türkmeenide puhul võib täheldada kõikumist viiesajast tuhandest kuni rohkem kui kolme miljoni). Kurdide puhul on üldarvu hulka mõnikord arvestatud ka etniliste kurdide üks hõim, jeziidid, kes moodustavad eraldi uskonna.

³¹ **Ibrahim** 2011, S. 25.

tõmbamine nüüdses Lähis- ja Kesk-Idas ulatub tagasi Suurbritannia ja Prantsusmaa vahel 1916. aastal sõlmitud Sykes-Picot' salakokkuleppeni, millega reguleeriti Osmanite impeeriumi jagamine pärast Esimest maailmasõda. Kokkulepe peegeldas ennekõike koloniaalriikide strateegilisi huve, piirkonnas elavate rahvaste etnilised huvid ja tärkavad rahvustunded jäid selgelt tahaplaanile. Hea näide on modernse Iraagi rajamine Osmanite impeeriumi kunagiste provintside Bagdadi, Mossuli ja Basra aladele, mis jäid Briti huvisfääri. Nii ühendati meelevaldselt provintsid, mida asustasid erinevad etnilised ja religioossed grupid. Sellest tulenev sotsiokultuuriline heterogeensus osutus nüüdisaegse Iraagi üheks olulisemaks nõrgaks kohaks: lõunas, peamiselt Eufrati ja Tigrise sooladel juba aastatuhandeid elavad beduiinidest sooraablased (*ma'dan*), kellest enamik olid šiiidid, liideti ühte riiki sunniitidega (valitsev usuline vähemus) ja šiitidega (elanikkonna enamus), pealekauba veel toona arvestatava suurusega kristlik kogukond ja mitmed heterodokssed etnilis-usulised grupid.³² Neil erinevatel gruppidel ei olnud märgatavat ühise rahvusliku (iraagi) identiteedi tunnetust. Etniline rahvuslus, mida nüüdne maailm enesestmõistetavalt tunneb, oli toona suhteliselt uus kontseptsioon, eriti sellises paljurahvuselises impeeriumis nagu Osmanite riik. Siiski jõudsid sel ajal rahvusluse ja rahvusriigi ideed ka Lähis- ja Kesk-Ida aladele, mis tekitas pingeid ja võimuvõitlust erinevate etniliste ja ka usuliste gruppide vahel.

Kurdid

Mitte ainult Iraak ise polnud kunstlik moodustis, vaid meelevaldselt toimus ka kurdide asustatud alade jagamine ning lõunapoolsete kurdide liitmine Iraagiga. Kurdid, kes araablaste järel moodustavad Iraagis suuruselt järgmise rahvusgrupi (erinevatel andmetel umbes 4-6 miljonit³³), on ilma

³² **Dingley, James** 2011. Kurdistan zwischen Autonomie und Selbstverantwortung. – Irak. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 9/2011. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament], S. 31. [Edaspidi **Dingley** 2011]

³³ Kurdide ülemaailmse kogukonna suurus on erinevatel andmetel 30–38 miljonit, nende ajalooline asuala Kurdistan (ca 520 000 km²) hõlmab mitmeid Lähis-Ida riike – Türgit, Iraani, Iraaki ja Süüriat. Nimetatud riikides asuvad ka kõige suuremad kurdide kogukonnad. Vt **Iraqi Kurdistan**. Unpresented Nations and Peoples Organization. <<http://www.unpo.org/members/7892>>, (13.11.2013). Kurdide täpset arvu on raske määrata ka seetõttu, et kurdi keele rääkijaid on oluliselt vähem kui etnilisi kurde, kes võivad rääkida türgi, pärsia ja araabia keelt. Nii võib ka Iraagis olla etniliste kurdide arv suurem kui (hinnanguliselt) 15–20%. Vt **Hallik, Klaassen** 2004, lk 139.

iseseisva riigita indoeuroopa rahvas³⁴, kelle keel kuulub uus-iraani keelte hulka. Kurdide hulgas on nüüdisajani säilinud silmatorkavalt feodaalsed suhted ja hõimujaotus, ülemkihi moodustavad mägedes elavad sõjakad rändkarjakasvatajad ja orgudes elavad paiksed maaharijad. Kurdide ajaloos on olnud perioode, mil nad on olnud poliitiliselt väga edukad, nt 12.–13. sajandil, mil kurdi feodaal ja ohvitser Saladin Ayyubi (kes elas toona Türgi võimule alistatud Mosuli vürstiriigis) kukutas Türgis Zangide võimu ja kehtestas Aijubiidide dünastia. Saladini väed suutsid Süüria vabastada frankidest ja türklased Kurdistanist välja ajada. Saladini võimekas sõjavägi ja head valitsemisomadused aitasid tal pälvida sultani tiitli ja võimu toonase islamimaailma üle. Pärast Aijubiidide dünastia lõppu (1249) kasvas vaenulikkus türklaste ja kurdide vahel. Türgi Osmanid suutsid pärast Bütsantsi impeeriumi langemist oma dünastia võimu laiendada ja pärslased rajasid 16. sajandi alguses oma Safaviidide impeeriumi. Alates 16. sajandist on sunniitlike Osmanite ja šiitlike Safaviidide rivaalitsemine mõjunud kurdidele laastavalt, valdavalt sunniitlikud kurdid olid sunnitud oma usu säilitamiseks abi otsima Osmanitelt. Sõjaline konflikt kahe suurvõimu vahel (Chaldirani lahing 1514. aastal) viis Kurdistanis lagunemiseni – Osmanite valitsuse all olevaks Lääne- ja Safaviidide kontrollitavaks Ida-Kurdistaniks. Selline olukord kestis üle kolme sajandi. Kurde tunnustati küll iseseisva etnilise grupina ja kohalikud kurdi dünastiad olid selgelt määratletavad, aga nõrgad ja ebaühtlased.³⁵ Kurdid määratlesid ennast mitte üldisemalt rahvusena, vaid kitsamalt suguvõsa, hõimu ja usurühma liikmena. Nad asusid eelrahvuslikus staadiumis³⁶ ja vaatamata teatud etnilistele ühisomadustele puudus neil ühine kuvand. Osmanite impeeriumi lagunemise ajal õnnestus enamikul sellesse kuulunud rahvastest rajada oma riik, ent mitte kurdidel. Sevres' rahuleping oleks 1920. aastal taganud oma riigi ka kurdidele, ent nende hõimujuhid ei suutnud ajaloolise võimaluse kasutamiseks ühineda. 1923. aastal sõlmitud Lausanne'i rahulepingus enam kurde ei mainitud – seega ei tunnustatud neid

³⁴ Kurdide etnogenees on ebaselge, kuid kindlasti ei kuulu nad ei araablaste ega ka turgi hõimude hulka. Kurdid olid rahvana tuntud juba antiikaja õpetlastele. Mõningad teadlased (nt Vladimir Minorsky) peavad kurde meedlaste otsesteks järeltulijateks. Meedlased olid muistne Iraani päritolu rahvas, kes elas Iraani lääne- ja keskaladel, mida tunti Meedia nime all.

³⁵ **Kakeyi, Saeed** 2010. The Kurdish Identity: A Cause for Conflict? Historical background for Kurdish identity. – Kurdish Aspect. Kurdish News & Points-of-View. <<http://www.kurdishaspect.com/doc121510SK.html>>, (13.11.2013).

³⁶ Eric Hobsbawm'i poolt 1990. aastal kasutatud mõiste, et kirjeldada etniliste gruppide arenguteed rahvusluse suunas. Vt **Koivunen, Kristiina** 2011. Kurdistanis tee riikluse suunas. – Diplomaatia nr 92. Aprill 2011, <<http://www.diplomaatia.ee/artikkel/kurdistanis-tee-riikluse-suunas/>>, (14.11.2013). [Edaspidi **Koivunen 2011**]

vähemusrahvaks, mis omakorda kinnistas nad Türgis ja Iraagis staatusest tunnustamata vähemuseks.³⁷

Liikudes nüüd ajas ja ruumis 20. sajandisse modernse Iraagi riigi rajamise juurde, tuleb põgusalt peatuda Iraagi kurdide küsimusel. Kurdid olid oma rahvusidentiteedist küll teadlikud, aga enne modernse Iraagi rajamist ei olnud neil ulatuslikumat etniliselt defineeritud kogukonnatunnet ega ka hõimudeülest rahvuslikku uhkust. See oli ka üks põhjusi, miks lõunapoolsed kurdid integreeriti Iraagiga ja rahvusriik loomata jäi. Iraagi etniline ja usuline heterogeensus muutis Iraagi algusest peale ebastabiilseks: see pigem piiras ja keerustas „iraagi identiteedi” ja ühiste „rahvuslike huvide” arenguvõimalusi. Ja kui see identiteet hakkas aegamööda piirjooni võtma, siis üha selgemalt loosungi järgi „Meie oleme araablased!”, mis oli ilmses vastuolus kurdide rahvuslike huvidega. Sellest annavad tunnistust ka üsna sagedased kurdide ülestõusud keskvoimu vastu modernse Iraagi ajaloos.³⁸ 1958. aastal kukutati Iraagis monarhia ja võimule tuli brigaadikindral ’Abd al-Karim Kāsim (osaliselt kurdi päritolu), kes püüdis araabia natsionalistide tasakaalustamiseks oma rahvuskaaslasti ära kasutada, kuid ei kavatsenudki aidata neid autonoomiapüüdlustes. Kāsimi eestvedamisel koostatud ajutine konstitutsioon käsitles *pro forma* araablasti ja kurde partneritena. Kurdid lootsid, et uue režiimiga algab ka uus etapp nende ajaloos, kuid neil tuli peagi pettuda.³⁹ Tugevalt pahempoolse Kurdistani Demokraatliku Partei tegevuses nähti ohtu Iraagi terviklikkusele ning Iraagis hakkas pead tõstma vaenu õhutamine kurdide vastu. Kurdide liikumine suruti ajutiselt väevõimuga maha. Kāsim oma mõttekaaslastega otsustas „kurdi vähemuse lahustada araabia rahvuses”, sest niikuinii „kurdid on oma päritolult araablased”, mis oli väitena selgelt demagoogiline ning näitlikustas assimileerimise projekti põhimõtteid⁴⁰. Riigi surve tegelikult lähendas erimeelseid kurdi grupeeringuid ja aitas neil ühendada relvajõud ning astuda vastu Iraagi vägedele. Esimene Iraagi-Kurdi sõda (1961–1963) lõppes kurdide võiduga⁴¹. 1966. aastal Iraagis võimule tulnud ‘Abd ar-Rahman ’Ārifi valitsus püüdis normaliseerida elu riigi põhjaosas, sh kurdide asualal. Valitsuse programm deklareeris muuhulgas seda, et tunnustatakse ilma igasuguste lisatingimusteta kurdi rahvust ja kurdide rahvuslikke õigusi: kurdidel ja araablastel peavad olema ühesugused õigused

³⁷ Koivunen 2011.

³⁸ Dingley 2011, S. 32.

³⁹ Hallik, Klaassen 2004, lk 136.

⁴⁰ *Ibid.*, lk 139.

⁴¹ *Ibid.*, lk 140; vt ka Dingley 2011, S. 33.

ja kohustused, kurdi keelt tunnustatakse võrdselt araabia keelega kurdi enamuslega asustatud aladel ja kurdidele tagatakse parlamendis proportsionaalne esindus⁴². Kurdid olid nõus relvarahu sõlmima, kuid valitsus ei suutnud programmi ellu viia.

1968. aastal võimule tulnud sunniitlik Ba'athi⁴³ partei ei pidanud šiite ega kurde tõelisteks moslemiteks. Ometi lubati kurdidele ajutise põhiseadusega rahvuslikku autonoomiat. 1970. aasta kevadel kirjutati alla rahuplaan, millega kurdidele lubati märkimisväärseid õigusi ja autonoomiat. Rahuleppe vaimus täiendati 1970. aastal põhiseadust, milles kinnitati, et iraagi rahvas koosneb kahest põhirahvusest – araablastest ja kurdidest. Kuid Iraagi osadeks jaotamist ja iseseisva Kurdistanit teket peeti lubamatuks. Keskvalitsuse poliitikaga nõustunud kurdide relvajõud pidid loovutama oma relvastuse. Seda aga ei juhtunud, sest tekkisid uued erimeelsused keskvalitsusega. Ba'athi liidrid pingestasid suhteid kurdidega, mis viis sõjategevuse taaspuhkemise lävele. Kuid Iraagi siseriiklik võimuheitletus viis juhtiva partei olukorrani, kus nad olid võimul püsimiseks sunnitud andma järele vähemuse nõudmistele ja keskendumata konkureerivatele parteidele. 1974. aastal anti välja seadus Iraagi Kurdistanit autonoomiast, milles muu hulgas rõhutati, et see autonoomne ala on Iraagi Vabariigi lahutamatu osa.⁴⁴

1975. aastal tekkisid uued erimeelsused ja algas pikaajaline kurdide partisanisõda Ba'athi režiimi vastu. 1979. aastal võttis Saddam Hussein enda kontrolli alla kõik juhtivad võimuorganid ja ehitas oma Ba'athi partei toel Iraagis üles režiimi, mille eeskujuks oli Nõukogude Liidu võimukants ja tagatiseks totaalne riiklik järelvalvesüsteem, selle tavapäraseks ülekuulamis- ja survevastamisviisiks aga piinamine. Kurdide represseerimine võttis uued mõõtmed.

Iraagi etniline ja usuline heterogeensus avaldas mõju ka riigi keskvalitsuse sõlmitud välis- ja regionaalpoliitilistele kontaktidele. Sidemete loomisel tuli arvestada etniliste ja usuliste gruppide ajalooliste ja kultuuriliste kokkupuudetega naabritest rahvus- ja usukaaslastega. Bagdadi poliitiline võimuladvik suhtus süveneva umbusaldusega naabruses toimuvatesse usulispoliitilistesse arengutesse, sest kartis, et need kanduvad üle ka Iraagi elanikkonnale.⁴⁵ Ilmekas näide on Iraani islamirevolutsioon 1979. aastal, iseäranis sellepärast, et nii Iraan kui ka suurem osa Iraagi elanikkonnast oli šiitlik ning

⁴² Hallik, Klaassen 2004, lk 148.

⁴³ Ba'ath ehk Araabia Sotsialistliku Taassünni Partei, valitsemisaeg Iraagis 1968–2003.

⁴⁴ Hallik, Klaassen 2004, lk 153–154; vt ka Dingley 2011, S. 33.

⁴⁵ Vt Dingley 2011, S. 32.

kogukondade ajaloolised suhted olid lähedased. Ba'athi partei ja Saddam seevastu olid peaaegu sama sekulaarsed kui Iraani kukutatud šahh. Saddami repressioonide eest põgenesid välismaale paljud Iraagi šiiitide usujuhid.⁴⁶ Iraagis langetatud poliitilistes otsustes mängis see otsustavat rolli, eriti aastatel 1980–1988 toimunud Iraani ja Iraagi sõjas. Sõja vallandamisel ei pidanud sunniit Saddam ei Iraani ega ka oma riigi šiiite „tõelisteks muslimiteks” ning väitis, et Iraagil on aeg võtta endale juhtpositsioon Araabia maailmas ja asuda kaitsma araabia rahva au ning väärikust.⁴⁷

Nüüd ilmsesid selgelt Iraagi ühiskonna nõrkused: paljud Iraagi šiiidid ei toetanud sugugi vaimustunult sõda oma usukaaslaste vastu. See puudutas ka Iraagi kurde, kes „mittearaablastena” identifitseerisid ennast pigem Iraani kurdide kui Iraagi kaaskodanikena. Ja Iraan toetas Iraagi kurdide jätkuvat võitlust autonoomia eest, varustades neid raha, relvade, arstimate ning ka instruktoritega. Ba'athi partei ja Iraagi julgeolekujõud omalt poolt teostasid pidevat järelevalvet kurdide üle ning vähimagi mässumeele kahtluse korral koheldi kurdi elanikkonda eriti julmalt. Kui sõjategevus kahe riigi vahel hakkas vaibuma, alustas Iraak riigi põhjaosas kurdide ja teiste väiksemate etniliste gruppide (peamiselt assüürlaste) karistamiseks operatsiooni *al-Anfal*⁴⁸. Tegemist oli kavandatud sundusliku „arabiseerimisega”, mis kasvatas genotsiidiks, mille käigus hukkus hinnanguliselt vähemalt sada tuhat tsiviilelanikku ning hävitati üle nelja tuhande asula. Saddam, kes oli kasutanud keemiarelva sõjas naaberriigiga, ei kõhelnud tarvitades seda ka oma riigi rahvaste vastu. Esimesena lasi ta närvigaasiga rünnata 16.–17. märtsil 1988 Halabja linna, kus oli ca 5000 hukkunut, enamuses naised ja lapsed. Sellele järgnes veel teisi väiksemaid gaasirünnakuid.⁴⁹ Enamike Iraagi kurdide mällu on sügavalt talletunud mälestused sellest, kuidas nad ise, nende sõbrad või pereliikmed kannatasid Saddami löögirühmade terrori all, pidid kodumaalt põgenema või olid sunnitud elama pidevas hirmus. See loomulikult ei tõstnud patriotismi määra, vaid aina suurendas kurdi kogukonna soovi autonoomia ja iseseisvuse järele.⁵⁰

⁴⁶ **Klaassen, Hallik** 2004, lk 159–160.

⁴⁷ *Ibid.*, lk 163.

⁴⁸ Operatsioon kannab sümboolset nime (tõlkes „saak”), mis on pealkirjaks koraani 8. suurale. Selle suure ajalooliseks taustaks on moslemite võidukas Badri lahing, mis andis neile rikkaliku sõjasaagi. Võitu paganlike mekalaste üle peetakse islamis oluliseks märgiks Jumala abist usklikele ja tõestuseks islami õigsuse kohta.

⁴⁹ **Hylan, Heval** 2000. Genocide in Kurdistan. <<http://www.gendercide.org/genocideinkurdistan.html>>, (07.10.2013).

⁵⁰ **Dingley** 2011, S. 33.

Kuigi Iraak sai 1991. aasta Lahesõjas liitlasvägedelt lüüa ja pidi Kuveidi okupeerimise lõpetama, ei pidurdanud see Saddami vägivallarežiimi käiku. Lõuna-Iraagis puhkenud šiiitide ülestõus suruti kiirelt ja veriselt maha. Sellele järgnes kurdide ülestõus Põhja-Iraagis, millele Saddami režiim vasturünnaku korraldas. Kurdide poolel hukkus kümneid tuhandeid ning enam kui miljon kurdi põgenes Iraani ja Türgi aladele⁵¹. Erinevalt šiiitidest saatis kurdide vabadusvõitlust aga suurem edu ja neil õnnestus esialgu oma kontrolli alla saada peaaegu kogu Kurdistan. 3. aprillil 1991. aastal võttis ÜRO julgeolekunõukogu vastu resolutsiooni nr 687, mis lõpetas ametlikult Lahesõja ja nõudis muude tingimuste seas ka seda, et Iraak lõpetaks oma kodanike repressioonide. USA ja Suurbritannia avaldasid Iraagi vägedele survet lennukeelutsoonide loomiseks Lõuna- ja Põhja-Iraagis, et kindlustada sealsete šiiitide ja kurdide julgeolekut. Kuigi julgeolekutsoonide loomise efekt oli loodetust väiksem, andis see siiski lääneriikide järelvalve toel tõuke keskvalitsusest sõltumatute haldusstruktuuride ülesehitamiseks⁵². Osa kurdide piirkonnast (kolm provintsi kuuest) muutus küll *de facto* autonoomseks ja 1992. aastal korraldati Kurdistanis ka vabad valimised, kuid tähtsaimate poliitiliste grupeeringute – Kurdistanis Demokraatliku Partei (KDP) ja Kurdistanis Patriootliku Liidu (PUK) – omavaheline võimuvõitlus ägenes 1994. aastal ning eskaleerus 1996. aastal kodusõjaks. Opositsiooni mahasurumiseks kutsus KDP 1996. aastal Põhja-Iraaki appi ka 30 000 Iraagi regulaarmee sõdurit, mis süvendas veelgi kogukonna lõhestatust. Kodusõda, milles jäi kaotajaks PUK, kestis 1990. aastate lõpuni. Rivaalitsevate parteide juhtimine oli ja on praegugi mõjuvõimsate kurdi perekondade käes: Kurdistanis läänesosas Barzanid, kes juhivad KDP-d, ja idaosas Talabanid, kes on PUK-i eesotsas. Iraagi kurdide kogukonna lõhestatus kestab siiani, kuid selle taga ei ole niivõrd erinev ideoloogia, vaid pigem feodaalsed hõimusuhted, salakaubandus ja korruptsioon.⁵³

Kogukonna rivaalitsemisele vaatamata aitasid kurdid ühiselt kaasa vihatud Saddami režiimi kukutamisele. 2003. aastal liitlasvägede korraldatud operatsiooni „Iraagi vabadus“ ajal olid neile võitluses Saddami vägede vastu Põhja-Iraagis abiks 45 000 KDP-i ja 20 000 PUK-i võitlejat⁵⁴. Seda, kas kurdide juhid suudavad ka kaugemas perspektiivis sõjajärgselt muutlikus ja

⁵¹ Klaassen, Hallik 2004, lk 184.

⁵² *Ibid.*, lk 181–182.

⁵³ Dingley 2011, S. 33.

⁵⁴ Laaneots, Ants 2004. Operatsioon „Iraagi vabadus“. – KVÜÕA toimetised, nr 3 (2004). Tartu: TÜ Kirjastus, lk 20. [Edaspidi *Laaneots 2004*]

poliitiliselt pingestatud Iraagis oma kogukonna huvide eest seista, näitab aeg. Kurde on läbi nende ajaloo kammitsenud suutmatus koostööd teha. Nende poliitika on olnud lokaalne, nad mässavad aastakümneid (sageli märgatava eduga) oma asualadel rõhujate vastu, kuid siiani on kõik ülestõusud paikkondlikkusse sumbunudki, samuti pole tegelikult endiselt eelrahvuse ajastust rahvusluse ajajärku astunud⁵⁵. Kultuurilise identiteedi mõttes on Iraagi kurdid teinud siiski tähelepanetava sammu edasi: kurdide omavalitsuse aladel on kurdi keel muudetud koolide õppekeeleks ja sarnaselt inglise keelega on võõrkeele staatusesse sattunud arabia keel, mis küll on Iraagis jätkuvalt ametlikuks keeleks. Tõsiasi, et kurdi lapsi enam ametlikus riigikeeles ei õpetata, võib pidada üheks selgemaks vihjeks kurdide edasiste kavatsuste kohta.⁵⁶

Türkmeenid

Turgi rahvaste hulka kuuluvad türkmeenid, kelle põhilised asualad paiknevad Türkmenistanis, Afganistanis, Iraagis ja Iraani kirdeosas, on Iraagis kurdide järel suuruselt teine etniline kogukond. Iraagi türkmeenid, keda peetakse ka iseseisvaks rahvaks, kõnelevad lõuna-aserbaidžaani keelt. Kuni praeguse ajani on türkmeenide seas säilinud tugev hõimukultuur. Tava kohaselt on iga hõim jagunenud kas rändkarjakasvatajateks või paikseteks põlluharijateks. Iraagis elavad valdavalt sunniitlikud türkmeenid peamiselt põhjapoolsetes provintsidest, ennekõike Mosulis ja Kirkukis (hinnanguliselt 85% kogukonnast), moodustades kultuurilise puhvertsooni arablaste ja kurdide vahel.⁵⁷ Andmed türkmeenide arvukuse kohta Iraagis on väga kõikumavad (vahemikus 3–13%, 2000. aasta seisuga oli neid *ca* 3,2 miljonit)⁵⁸.

Iraagi türkmeenid ei olnud pärast Esimest maailmasõda nõus Mosuli provintsi liitmisega Iraagi külge, kuid neid ei võetud kuulda. 1925. aasta põhi-seaduse järgi said kurdid ja türkmeenid õiguse anda oma lastele emakeelset haridust, õiguse omakeelsele ajakirjandusele ning omavalitsustele. 1932. aastal, kui Iraak võeti vastu Rahvasteliitu, deklareeris Iraagi valitsus, et austab tulevikus kõigi vähemuste õigusi, kuid juba 1933. aastast alustati türkmeeni koolide sulgemist ja rahvusliikumise aktivistid pagendati riigist. Juba 1940.

⁵⁵ Koivunen 2011.

⁵⁶ Dingley 2011, S. 34.

⁵⁷ **Iraqi Turkmen.** Unpresented Nations and Peoples Organization. <<http://www.unpo.org/members/7878>>, (15.11.2013). [Edaspidi ***Iraqi Turkmen***]

⁵⁸ **Kocak, Ali** 2007. The Reality of the Turkmen Population in Iraq. – The Journal of Turkish Weekly. 8 May 2007. <<http://www.turkishweekly.net/news/44911/the-reality-of-the-turkmen-population-in-iraq.html-publisher=Turkish>>, (15.11.2013).

aastal suunati araablasi keskvõimu eestvedamisel elama Kirkuki, mida türkmeenid pidasid oma pealinnaks. 14. juulil 1959. aastal viisid kommunistide ja separatistide relvarühmitused Kirkukis läbi etnilise puhastuse, mille ohvriks langesid mitmed türkmeenide juhid ja sajad rahvuskaaslased. 1970. aastal lubas valitsev Ba'athi partei tagada türkmeenidele kultuuriautonoomia, kuid juba 1972. aastal keelustati õpetamine türkmeeni koolides ja jõuliselt kärbiti rahvuslike meediakanalite ulatust. 1980. aastal keelati türkmeenlastel oma keele avalik kasutamine. Türkmeenide assimileerimist taotlevad repressioonid jätkusid läbi 1980. aastate, muuhulgas konfiskeeriti neilt maad („land grabbing”) ning asustati sadade tuhandete Kesk- ja Lõuna-Iraagist pärit araablastega⁵⁹. 1990. aasta põhiseadus tunnistas Iraagis elavate rahvustena vaid araablasi ja kurde. 1991. aastal liitusid Iraagi türkmeenid vastloodud Esindamata Rahvaste Organisatsiooniga. Sellele järgnesid poliitilise organiseerumise aastad ning 7. oktoobril 1997. aastal moodustasid türkmeenid organisatsiooni Türkmeeni Assamblee, mille juhtkirjas sõnastati kogukonna kultuuri-, haridus- ja sotsiaalpoliitika põhimõtted. Oma püüdluste eest kostes on Iraagi türkmeenid asutanud arvukalt heategevusfonde üle kogu maailma.⁶⁰ Türkmeeni parteid taotlevad etnilise enesemääramisõiguse tunnustamist ja omavalitsust. Mõlemad on tihedalt seotud küsimusega, mis saab vaidlusalustest Kirkuki ja Mosuli aladest⁶¹, sest just seal türkmeenide suurimad asualad. Kirkukile pretendeerivad ennekõike kurdid, Mosuli multietnilises piirkonnas on küll suurimaks rahvusgrupiks araablased, kuid seal elab ka arvestatav hulk kurde, kristlasi ja *Shabak*'i liikmeid. Türkmeeni rahvuslaste nõudmine, et Kirkuk peab ajaloolistel põhjustel olema türkmeenide valitseda, näib olevat ebareaalne, ja seda mitte üksnes kurdide vastuseisu tõttu, vaid ka sellepärast, et Iraagi araablaste enamus on valmis pigem kurdidele teatud autonoomiat pakkuma.⁶² Võimupoliitiliselt keeruline olukord on lõhestanud türkmeenide poliitilised ringkonnad lahkkelides: üks osa on otsustanud

⁵⁹ Riik maksis sularahas 10 000 Iraagi dinaari igale arabia perekonnale, et ta rajaks kodu türkmeenide maale, mille türkmeenid pidid loovutama igasuguse kompensatsioonita.

⁶⁰ **Iraqi Turkmen**, (15.11.2013).

⁶¹ Kurdistani regionaalvalitsuse ja Iraagi keskvalitsuse vahel on käimas tõsine territoriaalne konflikt Kirkuki ja Mosuli territoriaalse kuuluvuse üle. Nii araablased kui kurdid väidavad, et nemad on nende piirkondade õiguspärased elanikud ja seetõttu peaksid need alad kuuluma kas Iraagi või Kurdistani ülemvõimu alla. Ajalooliselt on nendel aladel elanud ka suurem osa türkmeenide kogukonnast. Konflikti tagamaad peituvad 20. sajandi küüditamistes, poliitilistes manipulatsioonides ja etnilistes puhastamistes. Kirkuki piirkonnas avastatud suured naftavarud on muutnud Kirkuki Iraagi naftatööstuse keskuseks ja erinevate ärihuvide kokkupõrked valavad niigi keerulises olukorras veelgi õli tulle. Vt **Dingley** 2011, S. 34.

⁶² **Ibrahim** 2011, S. 26–27.

teha regionaalse autonoomia huvides kurdidega koostööd, teine osa üritab vähendada kurdide mõju Saddami-järgses Iraagis. Operatsiooni „Iraagi vabadus” järel on türkmeenid süüdistanud Kurdistani piirkondlikku valitsust katses tõrjuda neilt aladelt välja türkmeene ja ka araablasi, et kindlustada Põhja-Iraagis kurdide ülemvõimu. Eriti Kirkuki piirkonnas kannatab türkmeeni kogukond jätkuvalt terrorirünnakute ja erinevate repressioonide all. 14. märtsil 2013. aastal võttis Euroopa Parlament vastu resolutsiooni, mis juhtis tähelepanu erinevate vähemusgruppide etnilisele ja usulisele diskrimineerimisele just Iraagi Türkmenistanis⁶³. Siiski pole kurdide ja türkmeenide plahvatusohtlik opositsioon siiani verise konflikti kuju võtnud.

Etnilis-usulised vähemused Iraagis

Jeziidid

Kurmandži ehk põhjakurdi keelt kõnelevad jeziidid on eraldiseisva uskkonnana käsitatav kurdi hõim, kes elas kuni 19. sajandini peaaegu kõikidel kurdidega asustatud aladel (Iraak, Türgi, Iraan, Süüria). Osmanite ja islamiusuliste kurdide tagakiusu all kahanes nende arv drastiliselt⁶⁴. Täna elab suurim jeziidide kogukond Iraagi põhjaosas, peamiselt Mosulis ja Duhoki provintsis. Suurem osa neist elab Mosulist läänes, Jabal Sinjar'is, väiksem kogukond Mosulist idas, Kurdistani mäestiku jalamil Shaykhanis, kus asub ka nende tähtsaim pühamu, Shaykh Adi.⁶⁵ Tegemist on piirkonna põliselanikega, kes oma kultuuri, keele ja religiooni poolest eristuvad selgelt naabruses elavatest islamiusulistest kurdidest ja araablastest⁶⁶. Ametlikke andmeid jeziidide arvu kohta pole, hinnanguliselt võib kogukonna suurus koos diasporaas elavate jeziididega olla kuni 800 000 inimest⁶⁷, neist Iraagis elab erinevatel andmetel kuni 650 000 (1–2% Iraagi elanikkonnast)⁶⁸.

⁶³ **European Parliament resolution on Iraq: the plight of minority groups, in particular the Iraqi Turkmen.** – Europe Turkmen Friendship. <<https://merryabla64.wordpress.com/tag/turkmens/>>, (16.11.2013).

⁶⁴ Jeziidide põgenemine Osmanite ülemvõimu alt Kaukaasiasse (Gruusia ja Armeenia aladele) toimus kolme suurema lainena: 18. sajandil, Vene-Türgi sõja ajal 1877–1878 ja Esimese maailmasõja ajal, mis oli ühtlasi suurim väljaränne. Türklaste tagakiusatud armeenlastega jagati ühist saatust, mis muutis võimalikuks kahe erineva usukogukonna rahuliku kooselu.

⁶⁵ **Yezidis 2009.** World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. <<http://www.minorityrights.org/5742/iraq/yezidis.html>>, (18.11.2013). [Edaspidi *Yezidis 2009*]

⁶⁶ **Iraq's Yezidis. A Religious and Ethnic Minority Group Faces Repression and Assimilation 2005.** <<http://www.aina.org/reports/yezidisrpt.pdf>>, (18.11.2013).

⁶⁷ **The Yezidis.** YezidiTruth.org. <http://www.yeziditruth.org/the_yezidis>, (19.11.2013).

⁶⁸ **Yezidis 2009.**

Kuigi jeziidide usundi algupära kohta on erinevaid arvamusi⁶⁹, on see kindlasti pärit islamieelsest ajast. Jezidism on sünkretistlik usund, mis ühendab endas teatud elemente arhailisest iraani rahvausundist, zoroastrismist, manilusest, mandaismist, gnostitsismist, judaismist, nestoriaanlikust kristlusest ja islamist (šiiitlik islam ja islami sufism). Jeziidid ise seostavad oma usundit ka varasema populaarse Mithra kultusega.⁷⁰ Pikaajaline elamine peamiselt islamiusulises keskkonnas on jätnud jezidismi nähtava jälje, kuid selgete rituaalsete, eetiliste ja sotsiaalsete erisuste tõttu ei saa jeziitide kogukonda vaadelda heterodoksse islami grupina. Jeziidide uskumuse järgi on kõigeväeline Jumal loonud maailma ühest pärlist ja seitse püha inglit⁷¹ on seda edasi vorminud. Looja ise hoidub maailma kulgu sekkumast ning tema jumaliku tahte täideviija maa peal on Malak Tā'us (Paabulind-Ingel), tähtsaim seitsmest inglilt, kes aga alustas mässu Jumala vastu, kuid pärast pika karistuse kandmist pörgus koges Jumala andestust ning on saanud selle maailma valvuriks ja usklike vahendajaks.⁷² Oma esivanemaks peavad jeziidid üksnes Aadamit, millega eristatakse ennast ülejäänud inimkonnast. Seetõttu tunnustavad nad jeziidiks saamist vaid sünnijärgselt ning abielud usukogukonnast väljapoole on keelatud. Eluviisilt on jeziidid erinevates hõimudes elavad maaharijad või karjakasvatajad, kellel on range usulis-poliitiline hierarhia (nn kastisüsteem) ning välismaailmale suletud ühiskond⁷³. Kuna

⁶⁹ Näiteks on selle usundi algmeid seostatud nelja aastatuhande taguse Mesopotaamiaga. See lubab näha jezidismis üht vanimat siiani praktiseeritavat kultust. Vt *The Yezidis*, (19.11.2013).

⁷⁰ Vt *Yezidis* 2009; vrd ka *Ibrahim* 2011, S. 29.

⁷¹ Seetõttu on jezidismi nimetatud ka „inglite kultuseks”, vt *Gunter, Michael M.* 2004. *Yezidis*. – *Historical Dictionary of the Kurds*. <kurds_history.enacademic.com/542/Yezidis>, (20.11.2013). Ka nimetus *jeziidid* on ühe teooria järgi (mida jeziidid ise toetavad) tuletatud vanairaani sõnast *yazata* (uuspärsia *yazdan*), mis tähendab „austusväärne” või „jumalik olend”. Jeziidid austavad neid *yazata*’sid (ehk seitset ingliti).

⁷² Vt *Allison, Christine* 2004. *Yazidis i. General*. – *Encyclopaedia Iranica*. <<http://www.iranicaonline.org/articles/yazidis-i-general-1>>, (20.11.2013). [*Edaspidi Allison 2004*] Vt ka *Yezidis* 2009.

⁷³ Jeziididel on 11.–12. sajandi reformide käigus kujunenud kastisüsteem: *šeidid*, *pirid* (vanemad) ja *morid* (tavalised jeziidi usklikud). Kasti kuulumine on sünnijärgne ja kastidevahelised abielud on keelatud. Kuid sõltumata kastist on igal jeziidil ühesugused isiklikud ja majanduslikud õigused ning kohustused. Ükski jeziid pole kasti tõttu teisest parem või halvem ning saab vabalt valida endale elukutse. Šeidid ja pirid juhivad kogukonna usulist elu, lahendavad tülisid ja annavad nõu, aitavad puudusekannatajaid ning peavad läbi viima erinevaid usutseremooniaid (nt vastsündinute ristimine, matused). Šeidide kanda on ka administratiivsed ülesanded. Igal hõimul on omad šeidid ja pirid, kes võivad lahendada ka teiste hõimude liikmete probleeme. Jeziidide kogukonna ajalik ja vaimne juht on *mir* (vürst), kelle isikut peetakse pühaks. *Morid* ehk tavalised jeziidid kuuluvad erinevatesse hõimudesse ning hõimudevahelised abiellumised on lubatud. Kõikidesse kastidesse kuuluvatel jeziididel on kohustus aidata kaasa

jeziidid ei vii oma religioosseid rituaale läbi „uskmatute” silme all, on neid islamiusulises keskkonnas sageli nimetatud ka „saatanakumardajateks”⁷⁴. Võib öelda, et jeziidid on üks kõige allasurutum usukogukond Iraagis, sest nende usk ja tavad on nii kristlaste kui moslemite (ka sama etnilist päritolu kurdide) jaoks mõistetamatud. Erinevalt kristlastest ja mandalastest, keda saab koraani järgi „raamatu rahvasteks” nimetada, pole islam jeziide samal moel tunnustanud⁷⁵. Neid on peetud uskmatuteks ning seetõttu ei ole nende tapmine islami äärmuslaste arvates keelatud.⁷⁶

Ba’athi partei vähemuspoliitika sundis jeziite end araablaseks nimetama. Neid küüditati oma põlistest asulatest nn „modernsetesse küladesse”, pillutades nii laiali ligi 150 kogukonda. Koolides, mida jeziidide aladel on niigi väga vähe, olid keelatud õppeained, mis tutvustasid jeziidide religiooni ja kultuuri, samuti takistati nende kultusliku teenistuse läbiviimist.⁷⁷ Tagakiusude tõttu ühines osa jeziididest kurdide vastupanuliikumisega. Sõjas Iraaniga võitlesid jeziidid sunniiviisiliselt Iraani vastu, ja kogukond pääses seetõttu al-Anfal’ist, kurdide vastu suunatud genotsiidist. Saddami režiim käsitas jeziide pigem araablase kui kurdidena ning kasutas neid riigi põhjaosas asuvatel kurdi aladel tasakaalustava jõuna oma kontrolli kindlustamiseks. Jeziidide etnilisuse politiseerimisega kaasnesid kogukonnale julgeolekuprobleemid⁷⁸. Saddami režiimi kukutamise järel ja eriti seoses fundamentalistliku islami tõusutendentsiga on „saatanakumardajateks” peetud (vähemalt al-Qaeda silmis) jeziidid märklauaks erinevatele terrorirühmitustele ja islami äärmuslastele. Korduvates atentaatides jeziidide juhtide vastu ja autopommirünnakutes on hukkunud sadu jeziite, nt 2007. aasta

oma religiooni säilimisele ning kasvatada oma lapsi kogukonna usuliste ja kultuuriliste tavade järgi. Vt **Allison** 2004; vrd ka **Yezidis** 2009.

⁷⁴ Islamiusulised naabrid on jeziidide Malak Ta’usi samastanud saatanaga ning nimetanud neid „saatanakumardajateks”. Tegelikult puudub jeziidide teoloogias isikustatud kurjus, nad ei kasuta nime ‘kuri’ (arab *shaitan*, mis on jeziidide seas tabu), sest see tähendaks kahtlemist Jumala kõikvõimsuses. See viitab ühtlasi ka asjaolule, et inimene on ennekõike ise oma tegude eest vastutav. Jumal on andnud inimesele võime näha, kuulda ja mõelda; on andnud mõistuse ja sellega ka võimaluse enda jaoks õige tee leida. Vt **Allison** 2004.

⁷⁵ Jezidism ei tugine pühadele kirjadele, usuline traditsioon levib suuliselt, peamiselt pühade laulude (*qawl*) ja usukommete praktiseerimise kaudu. Siiski võib nimetada kahte (araabia keeles kirjutatud) raamatut, mis sisaldavad autentset materjali jeziidide usuliste tõekspidamiste kohta: *Mashaf-rash* ehk must raamat ja *Kitab al-Djilwa* ehk ilmutuse raamat. Vt **Gunter** 2004, (20.11.2013).

⁷⁶ **Hanish** 2009.

⁷⁷ *Ibid.*; vt ka **Yezidis** 2009.

⁷⁸ **Yezidis** 2009.

augustis hukkus nelja autopommi plahvatuses Ninive tasandikul Süüria piiri ääres kahes jeziidi külas vähemalt 215⁷⁹, mõningatel andmetel koguni pool tuhat inimest⁸⁰. Terrorirünnaku korraldas al-Qaedale lähedalseisev rühmitus, tuues ettekäändeks kättemaksu ühe 17-aastase jeziidi tüdruku surma eest, kelle tema enda hõim oli kividega surnuks visanud, sest tüdruk oli soovinud abielluda islamiusulise mehega.⁸¹ Poliitiliselt ja usuliselt motiveeritud rünnakud kogukonna vastu ei ole siiani lõppenud.

Kurdi natsionalistid, viimasel ajal ka osa Iraagi jeziididest, peavad jeziidide kogukonda olemuslikult Kurdistani etnilisse ruumi kuuluvaks. Kurdid nõuavad seepärast, et Jabal Sinjari ja Saykhani alad, mis paiknevad Mosuli provintsis, kuuluksid autonoomse Kurdistani koosseisu⁸². Ka jeziidide kogukonnas leidub neid, kes toetavad asualade liitmist Kurdistaniga. Nad loodavad seeläbi leida kaitset islamistide rünnakute eest. Sellisele meelsusele lisasid päevakajalisust al-Qaeda terrorirünnakud Jabal Sinjari ümbruse küldes 2007. aasta oktoobris.⁸³ Väike rühm jeziidi poliitikuid, kes esindavad jeziidi rahvuslust⁸⁴ (mida hoitakse au sees peamiselt Euroopa diasporaas ning Armeenias ja Gruusias elavate jeziitide seas), propageerivad iseseisvat jeziidi identiteeti ning soovivad autonoomse jeziidi piirkonna, *Ezidikhan*'i⁸⁵, rajamist.

⁷⁹ Hanish 2009; vt ka Yezidis 2009.

⁸⁰ Ladurner, Ulrich 2007. Tod der kleinen Völker. – Die Zeit Online. Politik. Nr. 35/2007, 27. August. <http://www.zeit.de/2007/35/Tod_der_kleinen_Voelker>, (23.11.2013). [Edaspidi Ladurner 2007]

⁸¹ Jeziidide tõekspidamised ei luba abielluda väljaspoole oma kasti, rääkimata teise religiooni esindajaga, ning kogukond toimus reeglite rikkujaga oma tavade kohaselt. Mosulis tegutsenud al-Qaeda reageeris juhtunule *fatwa*'ga, keelates jeziidide varustamise toiduainetega. Jeziidi külade olukord halvenes järsult. Ameeriklaste ja kurdide regionaalvalitsuse lubadused saata jeziididele kiiret toiduabi võimaldasid terroristidel pääseda maskeeritud veokitega jeziidide aladele ning külasid rünnata.

⁸² Ladurner 2007.

⁸³ Sellele mõtteviisile – asualade liitmisele Kurdistaniga – on otsustavat vastuseisu osutanud end iseseisvateks pidavad jeziidi kogukonnad Armeenias ja Gruusias. Vt Ibrahim 2011, S. 29.

⁸⁴ Jeziidi rahvuslased soovivad eelkõige poliitilist ja ideoloogilist eraldumist kurdi identiteedist. See hoiak tugineb kollektiivsele mälule – sajandeid on islamiusulised kurdid jeziite taga kiusanud. Viimastel aastakümnetel on jeziidi ajaloolased hakanud oma kogukonna ajalugu kriitiliselt läbi töötama ja see on andnud impulsse rahvusluse tekkeks. Diasporaas elavate jeziidide ajalookäsitlusest, identiteediotsingutest, nende kaasaegsetest tõekspidamistest ja suhetest teiste religioossete kogukondadega võib saksa keeles hea ülevaate saada *Ezidische Akademie* kodulehelt: <http://www.ezidische-akademie.de/de/das-ezidentum.html>.

⁸⁵ *Ezidikhan* on jeziidide müstilis-usuline ettekujutus teatud laadi jeziitlikust jumalariigist. Seda mõistet on mainitud teatud *qawl*'ides (jeziidide pühad hümnid ja õpetussõnad). Ibrahim 2011, S. 29.

***Shabak*'id**

Mosulist ida pool Ninive aladel elav *Shabak*'i⁸⁶ heterodoksne kogukond (hinnanguliselt 60 000 liiget⁸⁷) sarnaneb usulistelt vaadetelt peamiselt Türgis elavate aleviitidega⁸⁸ ning määratleb end üldiselt kurdidena. Enamik *Shabak*'e on mitmekeelsed. Usulisi riitusi viiakse läbi türgi keeles, kuid suurem osa kasutab emakeelena guranit, üht kurdi dialektidest. Kuna osa *Shabak*'idest on ka araabiakeelsed, on nende liigitamine etnilis-usuliste gruppide hulka pigem tinglik ning seetõttu on neid mõnikord peetud ka araablasteks või türkmeeni-deks.⁸⁹ Usuliselt on nad lähedalseisvad nendele kurdi kogukondadele, keda võib nimetada äärmuslikeks šiitideks (nn *Ghulat*-sektid)⁹⁰. Sarnaselt teiste kurdi usuliste heterodokssete kogukondadega (nt *Kakaiya*, *Ahl-e Haqq*)⁹¹ on *Shabak*'i kogukonna usulistes tõekspidamistes oluline tähendus nii Iraani vanadel religioonidel kui ka šiitlikul islamil, millele lisanduvad veel mõju-tused islami sufismist ja orientaalset kristlusest⁹². *Shabak*'ide ettekujutuste kohaselt moodustab Ali, neljas kaliif ja prohvet Muhamedi väimees, koos

⁸⁶ Kogukond on 16. sajandil tulnud Pärsia aladel elama Ninive piirkonda. Nime päritolu on jäänud ebaselgeks, ühe tõlgendusena on nimetatud araabia sõna *shabaka*, mille vasteks on 'ühendatud' või 'läbi põimunud'. See viitab kogukonna keelelisele ja usulisele heterogeensusele.

⁸⁷ **Ibrahim** 2011, S. 30. Teatud andmetel võib kogukonna suurus ulatuda kuni 100 000 inimeseni.

⁸⁸ Aleviitide sünkretistlik usuline kogukond elab peamiselt Türgis. Vahel peetakse neid (äärmusliku) šiitliku islami juurde kuuluvaks, kuid mitte kõik moslemid ei pea neid islami-usulisteks. Türgi või kurdi päritolu aleviite ei tohi segi ajada araabia päritolu šiitliku aleviitide kogukonnaga, kelle peamine asuala on Süürias. Vt ka **Gunter, Michael M.** 2004. *Shabak*. – Historical Dictionary of the Kurds. <kurds_history.enacademic.com/480/Shabak>, (20.11.2013).

⁸⁹ **Bruinessen, Martin van.** 1988. Kizilbash Community in Iraqī Kurdistan: The Shabak. Online: <http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/Bruinessen_Shabak.pdf>, (20.11.2013). [Edaspidi **Bruinessen 1988**]

⁹⁰ *Ghulat* (arab 'liialdajad') on tehniline termin, mis tähistab šiitliku traditsiooni juurde kuuluvaid, ent ka sünkretistlike sugemetega erinevaid islami vähemusgruppe (nt aleviidid, alaviidid, druusid jt). Vt lähemalt **Moosa, Matti** 1988. *Extremist Shiites: The Ghulat Sects*. Syracuse: Syracuse University Press.

⁹¹ Vt **Bruinessen 1988**.

⁹² Selline sünkretistlik usuline taust on võimaldanud *Shabak*'idel elada üsna heas läbisaamises naabruses elavate jeziididega, näiteks korraldavad *Shabak*'id palverännakuid ka jeziidide pühadesse paikadesse. Sarnaselt jeziididega nimetatakse ka *Shabak*'i kogukonnas vaimulikke juhte *pir*'ideks, mis on päritav amet, st teatud sotsiaalsele grupile omane. Vt ka **Bruinessen 1988**.

Allahi ja Muhamediga omamoodi kolmainsuse, kusjuures Ali kehastab jumaluse manifestatsiooni.⁹³

Nii nagu kurdid, türkmeenid, jeziidid, on ka *Shabak*'id kannatanud Saddami režiimi ajal (eriti *al-Anfal* kampaania käigus) küüditamiste ja koonduslaagritesse saatmise ning muude repressioonide, sh vägivaldse arabiseerimise ja usulise tagakiusu all. Ka pärast režiimi kokkuvarisemist on kogukond olnud korduvalt terroristlike rünnakute sihtmärgiks. Inimõigustega tegelevate organisatsioonide hinnangul on pärast 2003. aastat hukkunud erinevates rünnakutes (ründajateks eelkõige sunniitlikud äärmuslased, aga ka kurdi rahvuslased) üle kahe tuhande *Shabak*'i⁹⁴. Julgeolekuline ebakindlus on sundinud *Shabak*'i kogukonna liikmeid otsima viimasel ajal kaitset autooomselt Kurdistanilt.

Mandalased

Tegemist on ainsa siiani järjepidevalt säilinud gnostilise rühmitusega, mille iidne asuala on paiknenud tänapäeva Iraagi territooriumil. Mandalaste päritolu on tänaseni vaieldav – tuntumad on kaks konkureerivat teooriat. Esimese teooria järgi on mandalaste rühmitus tekkinud Palestiinas ja asunud millalgi ümber ajaloolisele Mesopotaamia alale (nii väidavad ka nende pärimused, samuti toetab seda seisukohta lõviosa uurijatest), teise teooria järgi on rühmitus aga seal tekkinudki ja väljaränd Palestiina algkodust on pelgalt mandalaste religiooset ajalooteadvust kajastav legend. Tegu on üheaegselt nii gnostilise rühmitusega kui ka ühega nn ristijate rühmitustest, st juudi ja juudikristlikest rühmitustest, mis pidasid oluliseks veeriitusi. Selliseid rühmitusi oli meie ajaarvamise esimestel sajanditel mitmeid (esseenid, elkesaiidid), kuid peale mandalaste pole ükski neist tänaseni säilinud. Seega on tegemist mitmekordse religiooniloolise unikumiga.⁹⁵

Mandalased kõnelevad osaliselt veel semi keelte hulka kuuluvat manda keelt, mis on aramea keele dialekt ning oma klassikalisel kujul lähedane Babüloonia Talmudi aramea keelele. Mandalaste ülemaailmsesse kogukonda

⁹³ **Ibrahim** 2011, S. 30; vt ka **Bruinessen** 1988. *Shabak*'ide etnilis-usulise päritolu, alajoo ja tavade kohta loe lähemalt ka: **Leezenberg, Michiel** 1994. The Shabak and the Kakais: Dynamics of Ethnicity in Iraqi Kurdistan. – ILLC Research Report and Technical Notes Series. University of Amsterdam. <<http://www.illc.uva.nl/Research/Publications/Reports/X-1994-07.text.pdf>>, (23.11.2013).

⁹⁴ **Ibrahim** 2011, S. 30.

⁹⁵ **Lahe, Jaan** 2012. Mandalaste loomismüt ja selle paralleelid gnostilistes süsteemides. – Kirik & Teoloogia. 28.12.2012. <<http://kjt.ee/2012/12/mandalaste-loomismuut-ja-selle-paralleelid-gnostilistes-susteemides/>>, (24.11.2013).

kuulub ca 70 000 inimest, kellest suurem osa elab diasporaas. Iraagis on mandalaste kogukond väljasuremise äärel: 2010. aastal Saksamaad külastanud mandalaste usukogukonna juhi sõnul on Iraagis islamistlikud rünnakud mandalaste kui „ebapuhaste” vastu järjest kasvanud ning massilise väljarände tõttu⁹⁶ on Iraaki nüüd jäänud alla 5000 mandalase⁹⁷. Algselt olid nende asualad Lõuna-Iraagis, kuid praeguseks elavad nad peamiselt suuremates linnades nagu Bagdad, Umara ja Basra⁹⁸. Iraagis on mandalaste ametlikuks nimetuseks saabalased⁹⁹ ehk „ristijad”¹⁰⁰, mis viitab nende usukombestiku keskele tavale – korduvale rituaalsele pesemisele voolavas vees. Selliselt on neid mainitud ka koraanis (5. suura 69. salm): „Tõesti, need, kes usuvad, ei pea kartma ega kurvastama, samuti juudid, saabalased ja kristlased, kes usuvad Jumalat ja viimset päeva ning teevad head.” Mandalasi on koraanis tähistatud iseseisva monoteistliku usukogukonnana ja kuigi nad „usuvad Jumalasse ning teevad head”, ei aktsepteeri enamik Iraagi moslemitest neid monoteistliku „raamatu rahvana”¹⁰¹, mis tähendaks islami seaduse järgi teatud õiguslikku kaitset.¹⁰² Nende religiooni ei respektööri ka Iraagi kristlased.

⁹⁶ Kui 1990. aastate lõpus oli Iraagis veel üle 50 000 mandalase, siis 2006. aastal oli neid hinnanguliselt vaid 13 000 ja 2011. aastal alla 5000. Vt **Mandaean Human Rights Annual Report 2011**. The Mandaean Associations Union. <http://www.mandaeanunion.com/images/MAU/MHRG/MHRG_Docs/MHRG%20%20Report%202011.pdf>, (25.11.2013). [Edaspidi *Mandaean Report 2011*].

⁹⁷ **Oberhaupt der Mandäer in der Welt bittet Hamburger Weihbischof um Hilfe**. Pressemitteilung, 07.10.2010. – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV), <www.gfbv.de/pressemit.php?id=2424>, (23.11.2013).

⁹⁸ **Mandaean Report 2011**.

⁹⁹ Tuletis verbist *sba* ehk ‘voolavas vees alla kastma’.

¹⁰⁰ Mandalasi on ekslikult nimetatud ka Ristija Johannese järgijateks. Ristija Johannes oli küll mandalaste jaoks viimane prohvet, kuid mitte nende religiooni ja kogukonna rajaja. Mandalaste uskumuse järgi ristis ingel Johannese lapsena ja erinevalt kristlaste versioonist suri Johannes loomulikku surma. Vt **Alsohairy, Sahib 2010**. Die Religionsgemeinschaft der Mandäer in der heutigen Welt. – Ezidische Akademie. <<http://www.ezidische-akademie.de/vortraege/42-vortraege/86-die-religionsgemeinschaft-der-mandaer-in-der-heutigen-zeit.html>>, (25.11.2013). [Edaspidi *Alsohairy 2010*]

¹⁰¹ Mandalastel on küll omad „pühad tekstid” – tähtsaim neist sisaldab mandalaste usuõpetusi ja moraalinorme ning kannab pealkirja „Ginza” ehk „Aare”; veel võib siinkohal olulise püha raamatuna mainida „Johannese raamatut”, mis sisaldab Ristija Johannese jutlusi ja õpetusi, ning palve- ja tseremooniaramatut (Qolasta). Vt **Alsohairy 2010**.

¹⁰² **Alsohairy 2010**.

Mandalased ise mõistavad oma usku iseseisva monoteistliku ürgreligioonina, mis pärimuse järgi ulatub tagasi Aadama ja Eeva aegadesse¹⁰³. Mandalaste maailmapilt rajaneb gnostilisele dualismile: eksisteerib hea valguse maailm, mida valitseb Looja-Jumal, ja kuri pimeduse maailm, kus elavad inimesed. Mandalaste keskseks õpetuseks on inimhingede päästmine pimeduse valitsuse alt ja tagasipöördumine valguse maailma, kust nad on algselt pärit¹⁰⁴. Keskseks kultuslikuks toiminguks on vee alla kastmisega ristimine (*Masbūtā*), mis loob sideme inimhinge ja valguse maailma vahel. Korduv ristimine peab tagama kestva sideme valguse maailmaga, andestama patud, tervendama haigustest ja peletama deemoneid. Mandalased mõistavad ristimist „hinge taevareisina” ja sillana, see on eelduseks, et pärast inimese surma tõuseb tema hing valguse maailma. Esimene ristimine leiab aset umbes viis nädalat pärast sündi.¹⁰⁵

Lisaks ristimisele on mandalaste kultuse tähtsateks elementideks pulmad ja surnute kultus. Kõigil mandalastel, sh ka preestritel, on kohustus abielluda (selleks korraldatakse religioosne tseremoonia)¹⁰⁶, sest abielu puhastab inimhinge. Laste saamine ja nende religioosne kasvatamine kuuluvad samuti mandalaste usuliste kohutuste hulka. Ka matustel on kultuses väga tähtis roll. Detailne matusetseremoonia teenib „hinge ülestõusu valguse maailma” (*Masīqtā*). Mandalased usuvad ühte jumalikku saadikusse, kes viib hinged tagasi valguse maailma. Ka usuvad nad viimset kohut ning elu pärast surma.¹⁰⁷ Kultuslikke toiminguid teostavad preestrid – seda ametit võib pidada iga meessoost mandalane. Mandalaste kogukonna juht ja kõrgeim vaimulik kannab tiitlit *resh amma*.¹⁰⁸

Mandaism ei ole missionaarne religioon, samas ei piira ükski seadus mandalaste õigust liituda mõne muu usukogukonnaga ega takista konveritiitidel ehk usuvahetajatel ühineda mandalaste kogukonnaga. Mandalased

¹⁰³ Eeva on mandalaste pärimuses loodud valguse maailma kingitusena ning sõltumatult – nagu ka Aadam –, mis selgitab naiste võrdõiguslikkust mandalaste kogukonnas. Iseloomulik on see, et vastündinu saab ema perekonnanime. *Ibid.* – Iraagi 2005. aasta põhiseaduse preambulas on öeldud „me oleme Aadama pojad”, mis riivab mandalaste usulisi tõekspidamisi.

¹⁰⁴ Valgusel on kultuslikus elus keskne roll: mandalased peavad kõigi tseremooniate ajal jälgima põhjasuunda (palvesuund), sest valguse maailm asub põhjas. Vt **Alsohairy** 2010.

¹⁰⁵ **Alsohairy** 2010; vt ka **Nagel, Peter** 2004. Mandäer. – Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Ungekürzte elektronische Ausgabe der dritten Auflage. (= Digitale Bibliothek, Bd. 12). Berlin: Directmedia. S. 7953–7954.

¹⁰⁶ Monogaamne abielu kestab surmani. Uuesti võib abielluda üksnes lesk, või need, kelle abielu on jäänud lastetuks.

¹⁰⁷ **Alsohairy** 2010.

¹⁰⁸ **Alsohairy** 2010.

hoiavad rangelt kinni oma moraalikoodeksist ja usulistest eeskirjadest (religioossed pühad, paastumine). Mõrv, abielurikkumine, vargus ja enesetapp on rangelt keelatud, samuti laste religioosne ümberlõikamine. Religioossed tõekspidamised keelavad igasuguse vägivalla kasutamise ja relvakandmise. Tõsiusklikud mandalased ei tohi ennast ka vägivalla eest kaitsta, mis muudab nad eriliselt haavatavaks ja kaitsetuks kallaletungide korral. Kuna mandalased kuuluvad Iraagis reeglina jõukama keskklassi hulka (traditsiooniliselt juveliirid, kuld- ja hõbesepad ning oskuskäsitöölised), on see kaasa toonud kadedate vaesemate islamiusulistest naabrite rünnakud varaliselt kindlustatud „ebapuhaste” vastu ja soodustanud moraalselt leebemalt suhtumist sellisesse kriminaalsesse rikastumise viisi.¹⁰⁹

Arabiseerimise ajal, eriti 1950–1960. aastatel, sunniti neid lahti ütlema oma usulistest väärtustest. Näiteks sunniti koolis käivaid lapsi lõikama oma juukseid, mis oli vastuolus nende usuliste tõekspidamistega. Samuti saadeti mehi sõjaväeteenistusse ja suruti neile peale kohustus relva kanda.¹¹⁰ Saddami režiimi ajal lisandus vägivaldsele arabiseerimisele veel süüdistus sidemetes režiimivastaste jõududega: eriti ägedaks muutusid repressioonid aastatel 1991–1993, mil korraldati kättemaksuretk Ba’athi parteiga opositsioonis olevate Iraagi lõunaosa soodes elavate šiitlike sooaraablaste¹¹¹ vastu. Rünnakud tabasid ka nende naabruses elavaid mandalasi.¹¹² Hinnanguliselt elas 1990. aastate alguses Lõuna-Iraagi soosaladel 5000–7000 mandalast, repressioonide tõttu kahanes sealne kogukond paari tuhande inimeseni.

¹⁰⁹ **Alsohairy** 2010; vt ka **Mandaean Report** 2011.

¹¹⁰ **Mandaean Report** 2011.

¹¹¹ Sooaraablased ehk madanid on Lõuna-Iraagis Tigrise ja Eufrati soosaladel elanud juba ligi viis aastatuhandet. 1950. aastail elas Lõuna-Iraagi soodes umbes 400 000 madanit. 1991. aastaks oli neid järele jäänud kõigest 250 000. Pärast Iraagi kaotust Lahesõjas puhkesid riigi lõuna- ja põhjaosas peamiselt šiitide ülestõusud. Mässajate hulgas oli ka sooaraablasi. Armeesururid surusid mässu veriselt maha. Kuna sooalad olid varjupaigaks paljudele mässulistele ja desertööridele, alustas Iraagi poliitiline režiim kättemaksuks ka sooalade lauskuivendamist, mis seadis ohtu madanite traditsioonilise elukeskkonna ja elulaadi. 1992. ja 1993. aastal üritati sõjaväe abiga kõik sooelanikud (sh ka mandalased) kahuritule ja pommirünnakute, aga ka vahistamiste, piinamiste ja tapmistega oma elualadelt minema ajada. 40 000 sooaraablast põgenes repressioonide eest naabერიiki Iraani. Praegu on soistele aladele elama jäänud ainult 20 000 sooaraablast. Vt **Alandi, Arni** 2003. Saddam on hävitanud Iraagi sooaraablased. – Eesti Päevaleht, 11.03.2003. <<http://epl.delfi.ee/news/valismaa/saddam-on-havitanud-iraagi-sooaraablased.d?id=50948859>>, (25.11.2013).

¹¹² **Hanish** 2009

Nende kultuspaigad ja põline elukeskkond hävitati ning ellujäänud põgenesid suurematesse linnadesse.¹¹³

Iraagi põhiseaduses tõlgendatakse küll mandalasi osana ajaloolisest Iraagi rahvast, kuid see ei piira agressioone. Kui mandalased oma religioonist ja identiteedist ei loobu, siis neid tapetakse, röövitakse, boikoteeritakse ja diskrimineeritakse. Ka praegu ei karistata Iraagis naissoost mandalaste vägistamise eest, sest teatud islami arusaamade järgi on see õigustatud võitlusvahend „uskmatute” vastu¹¹⁴. Teated rünnakutest mandalaste vastu ei ületa sageli ka kohalikku uudisekännist, rääkimata regionaalse või rahvusvahelise avalikkuse tähelepanust. See, et mandalaste asualad paiknevad erinevates Iraagi provintsidest, muudab nende kaitsmise terrori eest veelgi keerulisemaks.¹¹⁵

Kristlikud etnilised vähemused Iraagis

Kuna al-Qaedal ja sellest lähtunud äärmusrühmitustel¹¹⁶ pole esialgu õnnestunud sunniite ja šiite otsesesse kodusõtta tõmmata (kuigi jälgides arenguid Iraagis on selle puhkemise oht jätkuvalt reaalne), on Iraagi kristlikud etnilised vähemused islamistlike terroristide ja rahvuslaste olulisemaks märklaauaks¹¹⁷. „Islamiriigis”, milleks peaks uus Iraak islamistide nägemuse kohaselt saama, ei ole mitte-islami vähemustel kohta, kuigi tegemist on piirkonna põlisasukatega. Assüürlased, kaldealased, süürlased ja armeenlased on antiikajast saati pidevalt Mesopotaamia aladele elama asunud ja seal paikseks muutunud ammu enne seda, kui islami vallutajad 7. sajandil kohale jõudsid. Väljaspool Rooma-Bütsantsi impeeriumi piire pärsia Sassaniidide võimu all

¹¹³ **Reinke, Sabine** 2006. Die Mandäer. Eine religiöse Minderheit im Nahen Osten. – Gesellschaft für bedrohte Völker. www.gfbv.it/3dossier/me/mandaeer.html, (26.11.2013). [Edaspidi **Reinke** 2006]

¹¹⁴ **Alsohairy** 2010. Vt ka: **Verbrechen, die durch Islam legitimiert sind** 2012. – Schwert der Aufklärung. <<http://schda.wordpress.com/2012/07/15/verbrechen-die-durch-den-islam-legitimiert-sind/>>, (27.11.2013).

¹¹⁵ **Ibrahim** 2011, S. 29.

¹¹⁶ Nt sunniidi islamiäärmuslastest koosnev ISIL ehk Iraagi ja Levanti Islamiriik, mis tegutseb Süürias ja Iraagis ning on välja kasvanud Iraagis tegutsevast al-Qaedast, omades lähedasi sidemeid ka endiste Saddami-meelsete jõududega. Tuhandete „pühasõdalastega” ISIL üritab vägivaldsete vahenditega taastada Süüria ja Iraagi piirialal rangete šariaadiseadustega emiraati (või kalifaati) ja on seotud paljude terroriaktidega ning relvastatud rünnakutega Iraagi põhja- ja kirdeosas, mis on tekitanud vastasseisu sealsete kurdidega. Kuigi sunniidi pühasõdalaste rünnakute sihtmärgiks on ennekõike šiitidest rahvuskasulased, puudutavad terrorirünnakud sageli ka etnilis-usulisi vähemusi, ennekõike kristlikke kogukondi.

¹¹⁷ **Ibrahim** 2011, S. 27.

Mesopotaamias elanud kristlased kuuluvad oriendis kõige vanemate kristlike kogukondade hulka. See ajalooline järjepidevus ja vanades kristlikes konfessioonides juurdunud mõtte- ning eluviis on nende rahvaste identiteedi peamised elemendid.¹¹⁸

Iraagis elavad kristlased on peamiselt kaldealased, assüürlased ja süürlased, kes kõnelevad araabia keele kõrval erinevaid aramea keele dialekte ning kasutavad kultuses vana süüria-aramaia liturgilist keelt (nn syriac). Nn riigiaramaia keel oli antiikajal just Iraagis oluliseks suhtlusvahendiks – seda mitte ainult Mesopotaamia valitsejatekoja, vaid ka regioonideülese keelena.¹¹⁹ Kaldealased kuuluvad roomakatoliiklusesse, assüürlased (nestoriaanid) ja süürlased (jakobiidid) idakirikute, täpsemalt öeldes orientaalsete rahvuskirikute¹²⁰ traditsiooni. Neile lisandub väikesearvuline armeenlaste kogukond, kes kasutab Jumala austamise kombestikust armeenia keelt ning kuulub nii idakirikute kui roomakatoliku traditsiooni pooldajate hulka.

Üle poole Iraagi kristlastest (kogu arv hinnanguliselt üle poole miljoni) on kaldealased, ca 15–20% assüürlased ning ülejäänud peamiselt süürlased ja armeenlased. Neist kahte suuremat kogukonda tutvustatakse ka alljärgnevalt lühidalt. Umbes pooled Iraagi kristlastest elavad Bagdadis ning 30–40%

¹¹⁸ Vt **Lerch** 2008, S. 15–16.

¹¹⁹ **Lerch** 2008, S. 16.

¹²⁰ Mõiste 'idakirikud' tähistab kõiki Ida-Rooma ehk Bütsantsi riigis või väljaspool seda (nt Mesopotaamia, India, Armeenia) tekkinud kristlikke kirikuid, mis erinevad apostliku pärimuse poolest Rooma kirikust ehk „õhtumaisest patriarhaadist” ja praktiseerivad oma pärimuse kombetalitusi ja riituseid. Orientaalsete rahvuskirikute algus on seotud Chalcedoni kirikukogul 451. aastal aset leidnud kristoloogiliste vastuoludega, mis ajendasid Bütsantsi riigikirikust esmalt lahku lööma nestoriaanide (assüürlaste) kirikut Pärsias. Sama teed läksid monofüsiitluse pooldajad, kes on organiseerunud nn mitte-chalcedoni kirikutena või orientaalsete ortodokssete rahvuskirikutena (kopti, etioopia, süüria, armeenia kirikud). Mõistet 'ortodokssed idakirikud' kasutatakse ennekõike nende iseseisvate vanade kirikute kohta, mis on omaks võtnud Chalcedoni kirikukogu õpetuslikud otsused, järgivad bütsantslikku või mõnd oma riitust (nt aлександрия või läänesüüria riitus) ning on jäänud pärast 1054. aastal toimunud kirikulõhet lääne- ja idakristluse vahel Roomast eraldatuks. Konstantinoopoli patriarhi ülemvõimu tunnistav Bütsantsi kirik on 9. ja 10. sajandil kanda kinnitanud ka erinevate slaavi rahvaste seas (bulgaarlased, serblased, venelased). Pärast rahvusriikide teket on nende iseseisvaid kirikuid hakatud nimetama ka 'ortodoksseteks rahvuskirikuteks'. Neid idakirikuid, mis pärast suurt kirikulõhet säilitasid oma sidemed Roomaga või ühinesid sellega hiljem säilitades oma riituse, nimetatakse 'katoliiklikeks idakirikuteks' (nt maroniitide ja kaldealaste kirikud). Vt selle kohta artikleid: **Denzler, Georg; Andresen Carl** 2003. Chaldäische Kirche. – Wörterbuch Kirchengeschichte. Die elektronische Ausgabe von 5. Auflage 1997. [Digitale Bibliothek, Bd. 81]. Berlin: Directmedia. [Edaspidi **Denzler, Andresen** 2003]

Põhja-Iraagis, kus suuremad kogukonnad on moodustunud Mosuli, Arbili, Dohuki ja Kirkuki ümbruses.¹²¹

Iraagi suurim kristlik kogukond, kes ajalooliselt on end sidunud Rooma kirikuga, nimetab end *kaldealasteks* (hinnanguliselt ca 280 000 usklikku)¹²². Tegemist on idasüüria ehk kaldea riitust järgivate kristlastega, kes juba hilis-keskajal oriendimaades viljeletud paavstliku diplomaatia mõjul Rooma kirikuga koostööd tegid ning umbes 16. sajandi keskpaiku eraldusid sisetülide tõttu oma algsest kirikust, mida tuntakse ka nestoriaanliku või Assüüria (ida) kirikuna. Kaldealased on niisiis katoliiklikud Iraagi kristlased, kelle Bagdadis resideeruv juht kannab alates 1696. aastast tiitlit Babüloni patriarh, Mar Eliya. Kaldealaste ja Rooma vahelduv koostöö sõltus paljuski kaldealaste patriarhide hoiakutest. Ametlikult sai kaldealaste kirik katoliiklikuks idakirikuks alles 1830. aastal, kui paavst tunnustas kaldealaste kirikujuhti „Kaldea kiriku Babüloni patriarhina”¹²³. Liibanonis elavate maroniitide ning süüria ja armeenia katoliiklaste kõrval kuulub kaldealastest kristlaskond ühte suurematest idakirikutest, mis on teadlikult Roomaga liitunud. Ida-Türgis ja Iraanis on kaldealaste kogudused tänaseks juba kadunud, kuid Iraagis on neil tänu unioonile Rooma kirikuga õnnestunud end sageli rünnakute eest kaitsta.¹²⁴

Kaldealased on end alati tunnetanud „ürgiraaklastena”, sest nimetus ‘Kaldea’ viitab vanaajal Lõuna-Babüloonias asunud piirkonnale („kaldealaste maa”), kust piibelliku pärimuse järgi asus põhja poole teele Aabraham, juutide, moslemite ja kristlaste ühine usuisa¹²⁵.

¹²¹ **Christians in Iraq**. – GlobalSecurity homepage, <<http://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/religion-christian.htm>>, (27.11.2013). Suhtarvudes esineb suuri erinevusi, sest piirid kiriklike kogukondade ja etniliste gruppide vahel on kohati väga ebamäärased. Nt etnilised assüürlased jagunevad nelja konfessiooni – Kaldea kiriku, Assüüria kiriku ning Süüria ortodoksse ja Süüria katoliku kiriku – vahel.

¹²² Paavstliku aastaraamatu andmetel oli 2009. aastal Iraagis ca 294 000 katoliiklikku kristlast, neist ca 280000 allus Kaldea kiriku patriarhile. Vt **Oehring, Otmar** 2010. Zur gegenwärtigen Situation der Christen im Nahen Osten. – Konrad-Adenauer-Stiftung Auslandsinformationen 4/2010. <<http://www.kas.de/wf/de/33.19183/>>, (29.11.2013). [Edaspidi **Oehring** 2010]. Vrd ka **Denzler, Andresen** 2003, S. 159.

¹²³ **Denzler, Andresen** 2003, S. 159.

¹²⁴ Vt **Döpmann, Hans-Dieter** 1991. Die orthodoxen Kirchen. Berlin: Verlags-Anstalt Union, S. 318. [Edaspidi **Döpmann** 1991]; vt ka **Lerch** 2008, S. 16; **Ibrahim** 2011, S. 27–28.

¹²⁵ **Lerch** 2008, S. 16.

Ka *assüürlased*, kes võivad end teoloogiliselt nestoriaanide¹²⁶ järeltulijateks pidada, loevad oma algkoduks islamielse Mesopotaamia, antiikse Assuri dünastiad ja alad, mis katavad nüüdse Iraagi kesk- ja põhjaosa, ning tajuvad end samamoodi „ürgiraaklastena”. Pärsia Sassaniidide ülevõimu all elanud ida-süüria (assüüria) kristlased jäid Pärsia ja Bütsantsi võimuvõitluses olukorda, kus neil ei olnud enam võimalik alluda Bütsantsi riigikirikusse kuuluvale Antiookia patriarhaadile. 424. aastal kuulutas Pärsia kirik end „läänepoolsest” patriarhist sõltumatuks ja jäi seega kõrvale ka kirikukogudel toimunud kristoloogilistest tülidest, mis lõhestasid kiriklikku ühtsust. Kuna nad siiski jagasid antiookia koolkonda kuuluva Nestoriuse põhilisi teoloogilisi vaateid, olid ida-süürlased „nestoriaanidena” riigikiriku silmis pikkade sajandite vältel hereetikud. Assüüria kirik omalt poolt teatas 484. aastal Pärsia suurvõimudele, et Bütsantsi kirikuga ei ole neil enam midagi ühist ka teoloogiliselt. Hilisematel aegadel tuli neil end korduvalt kaitsta nii Bütsantsi riigikiriku tagakiusu kui ka monofüsiitlike lääne-süürlaste kirikupoliitika eest.¹²⁷

Laskumata siinkohal assüürlaste nestoriaanliku teoloogia iseärasustesse¹²⁸, tuleb märkida, et islami rajaja Muhamed on oma teadmised kristlusest saanud just selle kiriku poolehoidjatelt. 7. sajandist islami ülevõimu alla sattunult arenes assüürlaste kirik kalifaadi poolt etteantud piirides ja elas läbi õitsva vaimuliku elu perioodi, millest oskasid ka moslemid kasu lõigata. Assüürlaste kirikujuhtide kõrge intellektuaalne tase ja teadmised antiikfilosoofiast,

¹²⁶ Nestoriaanlasteks nimetatakse Konstantinoopoli patriarhi Nestoriuse (+ ca 451 pKr) ida-süüria poolehoidjaid, kes moodustasid omaette kirikliku kogukonna pärast seda, kui bütsantsi riigikirik Nestoriuse õpetuse Maarjast kui Kristuse-, mitte Jumalasünnitajast ja sellest tuleneva õpetuse Kristuse kahest loomusest 431. aastal Efesose kirikukogul „hereetilisena” hukka mõistis. Vt **Hauck, Friedrich; Schwinge, Gerhard** 1997. Theologisches Fach- und Fremdwörterbuch. 8. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 139. Siiski ei ole korrektne nimetada assüürlaste kirikut „nestoriaanide kirikuks”, sest Nestorius kuulub küll nende poolt austatud teoloogide hulka, kuid ta pole siiski selle kiriku rajaja. Ida-süüria (assüüria) kristlased nimetavad oma kirikut hoopis Apostlikuks kirikuks Idas ja usuvad oma kiriku apostlikusse algupärase (apostel Toomas ja Addai, kes kuulus pärimuse järgi Issanda läkitatud 72 jüngri hulka). Vt **Döpmann** 1991, S. 307.

¹²⁷ **Döpmann** 1991, S. 308.

¹²⁸ Nestoriaanide kirikus ei ole välja kujunenud terviklikku ja üldkehtivat õpetussüsteemi. Nad järgivad vaid kahe esimese oikumeenilise kirikukogu (Nikaia, Konstantinoopol) trinitaarset õpetust ning peavad Kristust antiookia-düofüsiitliku pärimuse järgi tõeliselt jumalikuks ja tõeliselt inimlikuks isikuks, eristudes monofüsiitlikust traditsioonist. Nestoriaanide kirik ei tunne pärispatuõpetust, kultusliku elu iseloomulikeks joonteks on oma idasüüria riiutuse järgi peetav liturgia ja pikendatud paastuaeg (algelt 27 nädalat) ning üheks väliseks tunnuseks on uue ajal tavaks saanud pühapiltide puudumine jumalateenistuse ruumis. Vt **Denzler, Andresen** 2003, S. 68, 420–421.

loodusteadustest ja meditsiinist aitasid oluliselt kaasa islami intellektuaalse elu ja teaduse kujunemisele Bagdadi kalifaadis. Assüürlaste kiriku aktiivne misjonitegevus 7.–8. sajandil Indias (Malabari rannikul) ja Hiinas, mis ei kuulunud toona kalifaadi kontrolli alla, oli islami õigusega lubatud. Haritud kirikupeade tunnustamine kaliifide poolt viis selleni, et Ida katolikossidele anti kogu kristlaskonna esindamise õigus kaliifide valitsuspiirkonnas. Hea läbisaamise märgiks islami ülikonnaga viidi katolikoss-patriarhi residents 8. sajandil üle Bagdadi, Abbassiidide dünastia pealinna, ning see linn sai nestoriaanliku kirikutegevuse oluliseks keskuseks.¹²⁹

Assüürlaste kiriku õitseng leidis mongolite valitseja Timur-lenki järjekindla islamiseerimispoliitika ajal 15. sajandi algul kiire lõpu. Kiriku liikmete arv kuivas väga lühikese ajaga kokku ja tähtsusetuks muutunud osaduskondki ununes aegamööda. Suurem osa assüürlastest liitus eri aegadel kaldealaste kirikuga ning allutas end Rooma kiriklikule ülemvõimule. Uusaja saabudes oli Assüüria kristlaste peamiseks asualaks Türgi-Pärsia piirialadel Urmia järvest läänes asuv Hakkari mägipiirkond. Sealse kogukonna „taas-avastasid” lääne misjonärid 1820–1830. aastatel. Lääne misjonäride töö pingestas assüürlaste suhteid kurdidest naabritega, mis päädis assüürlaste verise tagakiusamisega. 19. sajandi lõpus jõudsid Assüüria kristlasteni õigeusklikud mõjutused Venemaalt, kelles nähti kaitset islami eest. Osmanite impeeriumi kokkuvarisemise ja Esimese maailmasõjaga kaasnenud segadustes ning tagakiusudes kahanes assüürlaste kiriku liikmeskond veelgi, olles nüüd laiali pillutatud teistesse Ees-Aasia piirkondadesse (Iraan, Süüria, aga ka India ja Venemaa).¹³⁰

Siinkohal tuleks veel mõisteid täpsustada: teatud kontekstis tuleb vahet teha assüürlaste kui *etnilise vähemuse* ja assüürlaste (ida-süürlaste) *kiriku* (ametliku nimega Apostlik Kirik Idas) vahel. Enamik etnilistest assüürlastest kuulub praegu mitte Assüüria kirikusse, vaid hoopis Kaldea kirikusse. Seega on etnilisi assüürlasi Iraagis märksa rohkem (hinnanguliselt vähemalt 225 000) kui Assüüria kirikusse kuuluvaid usklike¹³¹. Arvestatav osa süüria kristlastest nimetab ennast tänapäeval assüürlasteks oma konfessionaalse kuuluvusele vaatamata – neid ühendab pikk ühine kristlik traditsioon, usukombed, eluhoiakud, kultuurilised tavad ja keel ning ühine ajalooline

¹²⁹ Döpmann 1991, S. 308–309; vt ka Lerch 2008, S. 16.

¹³⁰ Döpmann 1991, S. 309.

¹³¹ Hinnanguliselt on Assüüria kiriku liikmeid Lähis-Idas (Iraak, Iraan, Süüria) kokku umbes 80 000. Vt Denzler, Andresen 2003, S. 420; vt ka Assyrians 2008. World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. <<http://www.minorityrights.org/5731/iraq/assyrians.html>>, (27.11.2013). [Edaspidi *Assyrians 2008*]

asuala.¹³² Ent teisalt ei võimalda erinevatesse konfessioonidesse jagunemine viia ellu ulatuslikumat *assüürlaste* rahvuslikku liikumist¹³³ ning sellele töötab teadlikult vastu ka pärast Saddami kukutamist kaldealaste seas leviv rahvuslus¹³⁴.

Esimeses maailmasõjas tegid assüürlased koostööd liitlastega ja sõdisid türklastega. Armeenlaste vastu suunatud genotsiid 1915. aastal puudutas ka assüürlasi ja lääne-süürlasi. 1915. aastal astusid Hakkari mägiipiirkonna assüürlased Osmanite impeeriumi vastu välja. Selle ajendiks oli genotsiid armeenlaste, aga ka assüürlaste vastu, kuid ka tsaari-Venemaa kihutustöö. Tsaar oli lubanud toetada assüürlaste autonoomiataotlusi, kuid revolutsiooni ja võimuvahetuse tõttu 1917. aastal see ei teostunud. Türklased surusid mässu maha ja umbes 25 000 ellujäänud ülestõusnut põgenesid Briti mandaadi alla kuuluvasse Mosulisse. Pärast Esimese maailmasõja lõppu ei olnud assüürlastel enam võimalik loodetud tingimustel kodumaale naasta.¹³⁵ Noorte rahvusriikide esile kerkides ei arvestatud assüürlaste enesemääramise ja autonoomia soovidega. Lausanne'i lepingu (1923), piiride tõmbamise ja nn Mosuli küsimuse lahendamisega 1925. aastal oli assüürlaste saatus otsustatud: neile ei jäänud muud võimalust kui hajuda erinevate Lähis-Ida riikide vahel ning põgeneda islamiusulise enamuse repressioonide eest edasi lääne-riikidesse.¹³⁶ Iraaki jäänud assüürlased elasid 1932–1933. aastal läbi verise tagakiusu, nende patriarh kaotas Iraagi kodakondsuse ja põgenes USAsse, kus rajas uue kirikuorganisatsiooni¹³⁷.

Pärast Saddam Hussein'i võimuletulekut algas Iraagi assüürlaste jaoks uus kannatuste aeg: sagesid „riigivastasuses” süüdistatavate arreteerimised ja hukkamised, assüüria intellektuaalid, keda seostati rahvuslusega, „kadusid” jäljetult, lapsed allutati sunniviisilisele „arabiseerimisele”. Saddami ajal hävitas armee süstemaatiliselt ligi 200 assüürlaste küla ning üle 150 kiriku ja kloostri. Kirikute ja kloostrite vara riigistati, vaimulikke käsitati riigiteenistajatena ja sunniti teenima Iraagi relvajõududes. Assüürlasi deporteeriti ja

¹³² Yonan, Shlemon; Hermes, Annelore 2007. Assyrer. Christliche Minderheit im Nahen Osten. – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV), <<http://www.gfbv.de/inhaltsDok.php?id=91>>, (27.11.2013). [Edaspidi Yonan, Hermes 2007]

¹³³ Ibrahim 2011, S. 27.

¹³⁴ 2005. aasta Iraagi põhiseaduses on juttu *kaldea-assüüria* kogukonnast. Kuid just kaldealased eitavad kahe kogukonna esitamist ühise etnilise grupina ning rõhutavad üha enam „kaldea rahvuse” olemasolu. Vt Ibrahim 2011, S. 28.

¹³⁵ Assyrians 2008.

¹³⁶ Yonan, Hermes 2007.

¹³⁷ Assyrians 2008.

paigutati elama nn „mudelküladesse”, mis tähendas sisuliselt interneeritute laagritesse saatmist.¹³⁸

Mõningast hingetõmbeaega said Iraagi kristlased, sh ka assüürlased Iraagi-Iraani sõja ajal, kui Ba'athi režiim tunnustas 1983. aastal ametlikult kõiki Iraagi 14 kristlikku konfessiooni, sh ka päris väikeseid usugruppe, et pälvida kristlaste lojaalsust riigile¹³⁹. Pärast Iraagi-Iraagi sõja lõppu aga olukord muutus. Ennekõike Põhja-Iraagis alanud rahvuslikud mässud Saddami režiimi vastu ning sellele järgnenud *al-Anfal*'i karistusoperatsioonid (sh keemiarelvarünnakud) tabasid ka piirkonnas elavaid Iraagi kristlasi, ennekõike assüürlaste külasid. Kristlastest põgenike seas, kes Iraagist 1991. aasta varakevadel pärast teist Lahesõda naaberriikidesse suundusid¹⁴⁰, oli ka kümneid tuhandeid assüürlasi. Osa neist naasis oma kodupaika, kui liitlasväed rajasid Põhja-Iraaki julgeolekutsooni. Kuid konflikt islamiusuliste kurdide ja araablasega säilis ning kristlaste julgeolek Iraagis oli jätkuvalt eba-kindel.¹⁴¹ Võib täheldada, et Saddami seni ennekõike sekulaarse iseloomuga režiim¹⁴² pöördus pärast Lahesõjas lüüasaamist oma võimu edasiseks legitimeerimiseks üha enam islami pärimuse ja religioosse sümbolika ning üha islamistlikumalt mõistetava poliitika ja retoorika poole¹⁴³. Iraagi kristlased on traditsiooniliselt silma paistnud sellega, et nende elustiil on olnud modernsem kui kohalikel moslemitel. Nende haridustase (kristlikud koolid) ja võõrkeelte oskus on olnud parem ja neil on puudunud selline hirm kokkupuute ees läänelike mõjudega, nagu seda võis täheldada moslemite hulgas. Bagdadis ja teistes suuremates linnades kuulusid kristlased tavaliselt keskklassi hulka (ärimehed, poe- ja majaomanikud, arstid, õpetajad), mis kutsus sageli esile kadedust vaesemate islamiusuliste naabrite seas.¹⁴⁴

¹³⁸ Yonan, Hermes 2008; vt ka Hanish 2009.

¹³⁹ Lerch 2008, S. 17.

¹⁴⁰ Hinnaguliselt võis Iraagist Lahesõja-järgsel ajal lahkuda kuni 100 000 kristlast. Vt Lerch 2008, S. 18.

¹⁴¹ Yonan, Hermes 2008.

¹⁴² Just Saddami režiimi varasem ilmalik (st mitte esmajärjekorras islamile, vaid araabia natsionalismile ja sotsialistlikele ideede orienteeritud) iseloom oli ajendanud paljusid orientaalsete, peamiselt araabia päritolu kristlasi režiimiga koostööd tegema ning oma kodaniku-lojaalsust näitama. Igatahes usaldati neid Saddami lähikonnas rohkem kui šiiite. Näiteks jõudis kaldea kristlane Tariq Aziz Saddami võimustruktuuris koguni välisministri ametikohale. Modernismist ja sekularismist lootsid Iraagi kristlased seda võrdõiguslikkust, mida neil klassikaliste islami mõõdupuude järgi „raamatu rahvana” kunagi loota polnud. Vt Lerch 2008, lk 17–18.

¹⁴³ Ibrahim 2011, S. 27.

¹⁴⁴ Lerch 2008, S. 18; vrd ka Barwig 2008, S. 143.

Saddami režiimi langemisega 2003. aastal tõstsid Iraagis pead erinevad islamistlikud rühmitused, kelle eesmärgiks oli kaotada habras usuvabadus ja luua islamistlikel alustel tegutsev riik. Paljud kristlased, nende hulgas kaldea ja assüüria kristlased, teenisid elatist tööga liitlasvägede sõjaväebaasides ning lääneriikide firmades¹⁴⁵, sest neid usaldati rohkem kui kohalikke moslemeid. See ajendas Iraagi islamiste neid süüdistama kollaborantluses „uute ristisõdijatega”. Nende lojaalsus Iraagi kodanikena seati kahtluse alla ning kristlased muudeti terrorirünnakute üheks peamiseks märklauaks.¹⁴⁶ Eriti halvaks muutus riigi põhjaosas assüüria kristlaste olukord, keda tõmmati seal sageli tahtmatult islamiusuliste kurdide ja araablase vahel toimuvatesse poliitilistesse konfliktidesse, ning kes on täna jõudmas „väljasuremise” kriitilise piirini¹⁴⁷.

Sellel, et Iraagi kristlikes kogukondades esineb palju rahvuslik-usulisi erimeelsusi ja strateegilistes küsimustes puudub konsensus, on oluline poliitiline mõju kristlaste suutmatusele jõuda ühele meelele küsimuses, kuidas ühiselt kaitsta oma julgeolekut ja jääda usukogukonnana püsima.¹⁴⁸

Iraak pärast operatsiooni „Iraagi vabadus” lõppu etnilis-usuliste vähemuste vaatenurgast

Järgnevalt ei anta hinnanguid Lääne sõjalisele sekkumisele Iraagi siseasjadesse, mida põhjendati režiimivahetuse ja „demokratiseerimise” vajadusega. Samuti ei käsitleta sõjalise operatsiooni „Iraagi vabadus” ettevalmistamist ja läbiviimist. Küll aga tuleb põgusalt peatuda Iraagi sisepoliitilisel olukorral pärast operatsiooni sõjalise osa lõppu.

2. mail 2003. aastal deklareeris USA president G. W. Bush, et „Iraagi vabaduse” sõjaline osa on läbi ning edasi jätkuvad riigi stabiliseerimis- ja ülesehitustööd. Operatsiooni eesmärgid olid järgmised: Saddami režiimi kukutamine, Iraagi väljutamine terrorismivõrgustikust, massihävitusrelvade tuvastamine ja hävitamine, terroristide tegevuse lõpetamine ja eelduste loomine Iraagi kiireks üleminekuks demokraatlikule juhtimisviisile. Endine NATO Euroopa vägede ülemjuhataja, kindral Wesley K. Clark nimetas

¹⁴⁵ Siinkohal mõned tegevusvaldkonnad, kus Iraagi kristlasi tänu nende keskmisest kõrgemale kvalifikatsioonile ja inglise keele oskusele kasutati: tõlgid, tehnikud, sidemehed, autojuhid, kokad, büroo- ja puhastuspersonal. Vt **Barwig** 2008, S. 143.

¹⁴⁶ **Hanish** 2009.

¹⁴⁷ **Lerch** 2008, S. 18.

¹⁴⁸ **Ibrahim** 2011, S. 28.

USA sõjaplaani suurimaks veaks operatsiooni lõpufaasi, täpsemalt möödalaskmisi sõjajärgse olukorra stabiliseerimiseks vajalikes arvestustes.¹⁴⁹ Juba enne operatsiooni algust esitasid erinevad poliitikakommentaatorid ja analüütikud küsimuse, mis saab Iraagist pärast Saddami kukutamist. Otsust laiali saata Iraagi formeeritud sõjaväeüksused on hiljem peetud saatuslikuks veaks, sest nii kasvas riigis plahvatuslikult töötute ja muutustest kibestunud meeste hulk. Iraagi armee relvastus sattus otsekui mängeldes tavainimeste kätte ning soodustas elanikkonna massilist relvastumist ja vägivalda.¹⁵⁰ Alustati deba'athifitseerimisega, mille käigus vabastati ametist ca 30 000 endise režiimi ajal juhtivatel kohtadel töötanud iraaklast¹⁵¹. Iraagi majandus- ja sotsiaalsüsteem olid kokku varisenud, erineva tasandi võimuorganid ja -asutused ning õigussüsteem ei töötanud, elutähtsad infrastruktuurid olid purustatud või kahjustatud, kultuuriväärtused hävitatud või röövitud, marodööritsemine ja vägivalda silmanähtav lokkamine tõukas Iraagi kiiresti sügavasse kaosesse. USA relvajõud ei olnud võimelised sõjalise operatsiooni lõppedes tagama julgeolekut, peatama marodööritsemist ja sabotaaže.¹⁵²

USA määras oma tsiviilhalduriks Iraagis L. Paul Bremeri¹⁵³, kes 13. juulil 2003. aastal kutsus Bagdadis kokku Iraagi usulis-etnilist koosseisu peegeldava halduskogu¹⁵⁴, mille 25 liiget pidid looma Iraagi ajutise valitsuse, töötama välja uue põhiseaduse, korraldama valimised ning alustama sõjas purustatud riigi ülesehitamist¹⁵⁵. ÜRO julgeolekunõukogu resolutsiooniga nr 1546 deklareeriti 8. juunil 2004. aastal, et okupatsioon Iraagis on läbi ning riik on taas suveräänne. Samas resolutsioonis kiideti heaks koalitsiooni-

¹⁴⁹ Kindral Wesley K. Clarki selgituses operatsiooni eesmärkide kohta on selge viide USA kaitseministri Donald Rumsfeldi seisukohtadele. Vt **Laaneots** 2004, lk 64.

¹⁵⁰ **Laaneots** 2004, lk 56.

¹⁵¹ **Herrig, Eric; Rangwala, Glen** 2006. *Iraq in Fragments. The Occupation and Its Legacy*. New York: Cornell University Press, p. 76. [Edaspidi **Herrig, Rangwala 2006**]

¹⁵² Vt **Laaneots** 2004, lk 56–57.

¹⁵³ **Schweid, Barry** 2003. *Bush Chooses Iraq Civilian Administrator – L. Paul Bremer*. – Associated Press, April 30, 2003. <<http://www.freerepublic.com/focus/f-news/903588/posts>>, (29.11.2013).

¹⁵⁴ 25-liikmelises halduskogus jagati kohad ranget usulis-etnilist proportsionaalsust aluseks võttes: 13 kohta said šiiidid, 5 kohta sunniidid, 5 kohta kurdid, ühe koha kristlased ja ühe koha türkmeehid. Vt **Iraqi Governing Council**. <<http://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/igc.htm>>, (29.11.2013). Etnilis-usulistel alustel kvootide rakendamine aitas näiteks kaasa kodusõja lõpetamisele ja stabiilise poliitilise süsteemi loomisele Liibanonis. Sellist demokraatia toimimise mudelit, kus valitsusvõimu jagatakse erinevate etniliste või usulis-ühiskondlike gruppide või regioonide vahel, võib kohata ka Euroopas, nt Belgias või Hollandis.

¹⁵⁵ **Hallik, Klaassen** 2004, lk 197.

vägede kohalejäämine riigi stabiliseerimiseks ja julgeoleku tagamiseks. 28. juunil 2004. aastal anti võim üle Iraagi vahevalitsusele.¹⁵⁶

2005. aasta jaanuaris toimusid Iraagis üleminekuvalitsuse valimised. 275-kohalise esindusorgani ülesanneteks pidid saama uue põhiseaduse välja-töötamine ning riigi juhtimine uute valimisteni. Valimised võitis šiitlike parteide ühisnimekiri (United Iraqi Alliance, 140 mandaati), kurdide ühisnimekiri (Kurdistan Alliance List) sai 75 mandaati ja nn ilmalik nimekiri 40 mandaati. Enamus sunniite boikoteeris valimisi.¹⁵⁷

2005. aasta detsembris toimunud Rahvusliku Assamblee valimistel otsustasid osaleda ka sunniidid. Ka sel korral kogusid kõige rohkem mandaate šiiidid ja kurdid (vastavalt 128 ja 53 mandaati). Iraagi ilmalik nimekiri sai 25 mandaati. Sunniitidel õnnestus saada assambleesse kümme kohta ning koos teiste etnilis-usulisi vähemusi (välja arvatud kurdid) esindavate väikeparteidega ka fraktsioon moodustada. Nelja-aastase valitsusajaga põhiseaduslik valitsus asus ametisse 2006. aasta märtsis.¹⁵⁸ 7. märtsil 2010 toimusid juba järjekorras teised vabad parlamendivalimised ning 2014. aasta aprillis on oodata esimesi üldvalimisi pärast seda, kui võõrväed 2011. aastal viimaks Iraagist lahkusid. Ka sel korral prognoositakse võitu šiidist peaministri Nouri al-Maliki parteile.

Niisiis näitavad Iraagi valimised üsna selgelt riigis valitsevaid usulisi ja etnilisi jõuvahekordi. Suurima usukogukonnana domineerivad parlamendis šiiidid ja suurima etnilise vähemusena kurdid. 2006. aastal oma tööd alustanud Iraagi parlamendis oli 275-st kohast reserveeritud kristlastele vaid 6 kohta. 2010. aastal, kui parlamendisaadikute arvu suurendati 325 kohani, oli Iraagi peamistele etnilis-usulised vähemustele (kristlased, jeziidid, mandalased, *Shabak*) reserveeritud parlamendis 8 kohta, neist 5 kohta kristlastele.¹⁵⁹

Kvoodisüsteemi kasutamine poliitilises korralduses näib Iraagi tingimustes olevat etnilistele ja usulistele vähemustele rohkem toeks kui nn demokraatlik valimiskord. Siiski ei toimu selle aktsepteerimine vastuseisuta.

¹⁵⁶ Herrig, Rangwala 2006, pp. 13, 32.

¹⁵⁷ Herrig, Rangwala 2006, p. 36. Sunniidid tõid oma esimestest valimistest kõrvalejäämise põhjusena välja rahulolematuse USA (koalitsiooni) relvajõudude kohaloluga Iraagis. Tõenäoliselt lugesid samavõrd ka Iraagi ühiskonnas oma võimupositsiooni kaotamise kibedus ning ameeriklaste umbusaldav suhtumine sunniitidesse kui Saddami toetajatesse. Järgmisteks valimisteks olid sunniidid aga mõistnud, et kui nad soovivad oma õigusi kaitsta ning enda eest seista, peavad nad kehtiva poliitikaga arvestama ja koostööd tegema.

¹⁵⁸ Herrig, Rangwala 2006, p. 45.

¹⁵⁹ Ernst, Oliver 2011. Eine Stimme für die irakischen Christen. – Konrad-Adenauer-Stiftung. Publikationen. <<http://www.kas.de/wf/de/33.22565/>>, (30.11.2013).

2008. aastal hääletasid araablased parlamendisadikud Bagdadis provintside uues valimisseaduses ÜRO tehtud ettepaneku vastu. Selle esildise järgi oleks Mosuli provintsinõukogus olnud nii kristlikud assüürlased-kaldealased kui ka jeziidid esindatud kumbki kolme saadikukohaga. Sellise kvoodisüsteemi poolt olid Kurdi Allianssi liikmed ja kommunistid, isegi mõned šiitliku Al-Sadr-fraktsiooni liikmed, kuid nad jäid selgesse vähemusse. Kurdistaniga piirnev Mosul ja seda ümbritsev Ninive provints on asustatud peamiselt just erinevate vähemuste esindajatega, kes avaldasid arvamust, et poliitilise diskrimineerimise jätkumisel hakkavad nad taotlema oma provintsi ühine- mist Kurdistaniga.¹⁶⁰

Vaatamata etnilise vähemuse staatusele on kurdidel õnnestunud Saddami- järgse Iraagi poliitikas olulist rolli mängida. Kurdi peamised poliitilised parteid (KDP ja PUK) suutsid varasematest teravatest erimeelsusest hooli- mata (kodusõda 1990. aastate keskel) siiski võidelda ühiselt Ba'athi režiimi vastu ja koonduda Saddami-järgses Iraagis ka ühtsesse valimisnimekirja. Siin leiab kinnitust asjaolu, et kui asi puudutab kurdide kui *etnilise* grupi küsimusi, siis seisavad nad esmajärjekorras oma rahvuse ja alles seejärel muude huvide eest. Kurdid said 2010. aasta parlamendivalimistel lõpuks kõige rohkem kaasa rääkida, sest nende liitumine andis koalitsioonile tugeva enamuse. Kurdide seast (PUK-i juht) on pärit ka Iraagi president, Jalal Talabani, kes valiti esimest korda ametisse juba 2005. aasta kevadel.

Iraagi uus põhiseadus¹⁶¹ võeti vastu referendumil 15. oktoobril 2005. aastal, kuigi sunniitide kogukond (eriti Ninives) oli ähvardanud referendumi blokeerida.¹⁶² Põhiseadus määras ametlikuks riigireligiooniks islami (art 2) ning sätestas, et ükski seadus ei tohi olla vastuolus islami usu ja õiguse reeg- litega (art 2. 1A). Seda on mõnevõrra pehmentatud põhimõttega, et ükski seadus ei tohi vastuollu minna demokraatia põhimõtetega (art 2. 1B).¹⁶³ Põhi- seadusele religioosse aluse andmine tekitab küsimusi, kas Iraani kõrvale on tekkimas uus islamiriik. 2003. aasta aprillis deklareeris USA kaitseminister Donald Rumsfeld, et Saddami-järgsest Iraagist ei saa kunagi Iraani sarnast

¹⁶⁰ **Christliche Assyro-Chaldäer und Yeziden drohen mit Wahlboykott und Anschluss an Bundesstaat Kurdistan.** Pressemitteilung (07.11.2010). – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV), <<http://www.gfbv.de/pressemit.php?id=1634&stayInsideTree=1&backlink=land.php?id=43>>, (22.05.2011)

¹⁶¹ Vt põhiseaduse ingliskeelset täisteksti: **Full Text of Iraqi Constitution 2005.** – The Washington Post, October 12, 2005. <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/10/12/AR2005101201450.html>>, (02.12.2013). [Edaspidi *Iraqi Constitution 2005*]

¹⁶² **Herrig, Rangwala** 2006, pp. 39–42.

¹⁶³ **Iraqi Constitution 2005.**

islamiriiki. Hiljem oli USA riigisekretär Colin Powell oma sõnavõttudes tunduvalt leebem, öeldes, et Ameerika aktsepteerib igati Iraagi valijate otsust, kuid austada tuleb ka vähemuste õiguseid.¹⁶⁴

Alates põhiseaduse vastuvõtmisest on vaieldud selles sisalduvate õiguste üle, mis puudutavad etnilisi ja usulisi vähemusi. Mõned põhiseaduse artiklid toonitavad islami kesksel ühiskondlikku rolli (islam kui riigireligioon ja seadusandluse allikas; Iraak kui araabia islamimaailma lahutamatu osa), mida etnilised ja usulised vähemused diskrimineerimisena mõistavad. Demokraatia põhimõtete põhiseaduslik järgimine peaks vähemalt teoreetiliselt tagama Iraagi usulisele enamusele islami identiteedi ja usulistele vähemustele (kristlased, jeziidid, mandalased) nende demokraatlikud põhiõigused, sh usuvabaduse (art 2.1C; 2.2).

Iraagi multietniline tegelikkus leiab kajastamist 4. artiklis, kus on sätestatud, et riigikeelteks on araabia ja kurdi keel. Teisi emakeeli (türkmeeni, süüria-aramea ehk syriac'i, armeenia) kõnelevatel iraaklastele peab olema tagatud õigus oma lastele emakeelset haridust anda. (art 4.1). Türkmeeni keelt ja syriaci nimetatakse nendeks keelteks, mida võib ametlikult kasutada piirkondades, kus kõnelejad moodustavad enamuse (art 4.4). Artikkel 7 keelab muuhulgas teiseusuliste nimetamise „uskmatuteks” ning etnilise puhastamise.

Usuosaduskondadele antakse põhiseaduses (art 41) kolm garantiid: religiooni vaba praktiseerimise õigus, religioossete institutsioonide tegevusvabadus ja kultuslike talituste kaitse nende läbiviimise paikades. Veel on põhiseadusega (art 10) kaitstud erinevad pühamud ja pühad paigad¹⁶⁵. Ilmselt kõige kaugemaleulatava mõjuga õigus autonoomiale on garanteeritud 121. artiklis, kus on tagatud teiste rahvuste, nt türkmeenide, kaldealaste, assüürlaste ja teiste administratiivsed, poliitilised, kultuurilised ja hariduslikud õigused¹⁶⁶, kui need on korraldatud seaduslikul teel.

¹⁶⁴ **Bonney, Richard** 2004. Jihad: from Qur'an to Bin Laden. Hampshire: Antony Rowe Ltd, p. 263.

¹⁶⁵ Mõisted, mida kasutatakse pühamute (*ataba*) ja pühapaikade (*maqamat*) kohta, viitavad siiski islamile, eelkõige šiiitlikule usutraditsioonile. Mitte-islami vähemuste seas on see tekitanud protesti, sest nende pühamuid ei ole põhiseaduses *expressis verbis* (sõna-sõnalt, rõhutatult) mainitud, seega muutuvad need sageli terroristlike rünnakute sihtmärgiks. Vt **Ibrahim** 2011, S. 26.

¹⁶⁶ Seda tuleks käsitleda põhiseaduslikult regionaalse autonoomia kontekstis: üks provints või nende ühendus võib taotleda referendumiga autonoomiat, kui seda soovib 1/3 provintsi omavalitsuse liikmetest või 1/10 provintsi elanikkonnast. Ulatusliku autonoomia näide Iraagis on Kurdistani autonoomne region, ka Lõuna-Iraagi šiiidid kavandavad oma autonoomse regiooni loomist.

Etnilised ja usulised huvigrupid ning vägivald

2013. aasta seisuga võib tõdeda, et üldine turvatunne Iraagis pärast operatsiooni „Iraagi vabadus” lõppu on võrreldes algse kaosega siiski tõusnud. Vägivallaaktide (sh ka usuliselt ja etniliselt motiveeritud rünnakute) tippaeg jääb aastatesse 2006 ja 2007¹⁶⁷. Vähenenud on ka hukkunud tsiviilelanike ja pommirünnakute arv. Rünnakute dünaamiline kasv on selgelt seotud islami usuliste pühade (ramadaan) ning poliitiliste sündmustega (nt valimised). Rünnakute motiiviks on allutada inimesed hirmule, takistada nende osalust valimistel ja püüda nii läbi kukutada keskvalitsuse korraldatud sündmused. Samuti on terrorirünnakute eesmärk tekitada riigis üldist ebakindlust ning õõnestada valitsuse usaldusväärust.

Vastavalt varasematele kokkulepetele tõi USA oma viimased relvaüksused Iraagist välja 2011. aasta lõpus¹⁶⁸. Peamised lahinguüksused viidi ära juba 31. augustiks 2010¹⁶⁹. Arvestatav osa rünnakutest leidis aset Iraagi ja veel Iraagis viibivate USA politseinike ja sõjaväelaste vastu. Paljud endised vastupanuvõitlejad on otsustanud relva ja lõhkeained asendada poliitikaga. Lõviosa rünnakutest toimub jätkuvalt linnades. Bagdadi, Ninive ja Salah ad-Dini linnade elanikkond moodustab umbes poole kogu Iraagi kodanikest, kuid 71% kõigist intsidentidest on juhtunud nendes linnades. Iraan jätkab šiitlike vastupanuliikumiste toetamist, paljud šiitidest äärmuslased varjavad end seal. Iraagis asuvate al-Qaeda võitlejate sihtmärkideks on USA kodanikud ning šiiidid. Viimased just sellepärast, et soovitakse provotseerida vägivalda erinevate religioossete gruppide vahel.¹⁷⁰

Kõige rahulikumaks ja stabiilsemaks alaks terves Iraagis on muutunud Kurdistan. Sealse ühiskonna suhteliselt suur etniline ja ka poliitiline ühtsus ning kurdi julgeolekujõudude jõuline tegevus vähendab terrorirünnakute ohtu. Kurdidel on aga jätkuvalt pingeid naabrusesse jäävate heterogeensete Ninive, Kirkuti ja Diyala aladega. Nii Kurdistanis regionaal- kui ka Iraagi

¹⁶⁷ Vaadeldud on ajavahemikku 03.01.2004-28.05.2010. Vt **Measuring Stability and Security in Iraq** 2010. June 2010. Report to Congress. <http://www.defense.gov/pubs/pdfs/June_9204_Sec_Def_signed_20_Aug_2010.pdf>, (04.12.2013), p. 27. [Edaspidi *Measuring Stability 2010*]

¹⁶⁸ **Logan, Joseph** 2011. Last U.S. troops leave Iraq, ending war. – Reuters. December 18, 2011. <<http://www.reuters.com/article/2011/12/18/us-iraq-withdrawal-idUSTRE7BH03320111218>>, (03.12.2013).

¹⁶⁹ **Christie, Michael** 2010. U.S. mission in Iraq switches from combat to assist. – Reuters. <http://www.reuters.com/article/2010/08/19/us-iraq-usa-troops-idUSTRE67H61Y20100819>, (03.12.2013)

¹⁷⁰ **Measuring Stability** 2010, pp. 27–28, 30, 32–34.

keskvalitsus proovivad selle maavaraderikka piirkonna üle oma mõjuvõimu saavutada. 2010. aasta aprillikuu avaliku arvamuse uuringud näitasid siiski, et 70% iraklastest pidas oma kohalikku ümbruskonda rahunenuks.¹⁷¹

See, et pärast rünnakute kõrgaega 2006.–2007. aastal vägivald Iraagis mõnevõrra vähenes, on osaliselt seletatav koalitsiooni relvajõudude järkjärgulise lahkumisega Iraagist, sest just nende vastu oli suunatud suur hulk terrorirünnakuid. Samuti võivad põhjuseks olla tõhusamalt tööle hakanud Iraagi oma julgeolekujõud, millel on õnnestunud ohjata terroristlike rühmituste tegevust. Kindlasti mängib rolli ka riigi sotsiaalmajandusliku järje mõningane paranemine ning vabade valimistega saavutatud teatud poliitiline stabiilsus.

Kuigi suuremas plaanis on vägivald Iraagis vähenenud, sest üks oluline sihtmärk on Iraagist lahkunud, on see säilinud siiski erinevate huvigruppide vahel. Jätkuvad äärmuslaste agressioonid erinevate etniliste ja religioossete gruppide vastu üldise olukorra destabiliseerimiseks. Näitena võib tuua Saddami-aegse võimupositsiooni kaotanud ja nüüd uue poliitilise olukorraga raskelt kohanevate sunniidi mässuliste pidevad rünnakud šiitide vastu. Massimeedia kajastab neid terroriakte tavaliselt lakooniliste lühiuudistena. Läbivaks temaks on enamasti šiitide vastu suunatud ohvriterohked enesetapurünnakud ja autopommiplahvatused, mille korraldajateks on sunni islamistid¹⁷². Sel ajal, kui USA sõdurid veel Iraagis viibisid, aitas vägivalda erinevate islamikogukondade vahel piirata asjaolu, et sunniidid leidsid ühise keele USA relvajõududega al-Qaeda riigist väljatõrjumiseks, kuid nüüd on vägivald põhjustatud peamiselt vastuoludest šiitide juhitud keskvalitsusega. Sunniidid protesteerivad vägivallaga selle vastu, et nende kogukond marginaliseerub ning on nende arvates ebaõiglaselt Iraagi julgeolekujõudude sihtmärgiks. Al-Qaeda seotud sunni mässuliste ja Iraagi relvajõudude kokkupõrked Anbari provintsis ning lahingud Falluja ja Ramadi linnade pärast on sundinud 2014. aasta alguses piirkonnast põgenema ligi 140 000 kohalikku elanikku. Tegemist on suurima põgenike hulga pärast

¹⁷¹ **Measuring Stability** 2010, pp. 37–38.

¹⁷² Mõned näited Delfi uudisteportaali päevauudiste rubriigist (www.delfi.ee/news/paevauudised/valismaa): „Iraagi autopommiplahvatuses hukkus vähemalt 30 inimest (30.09.2013); „Iraagis hukkus enesetapuplahvatuses 30 šiiti” (14.11.2013), „Iraagis hukkus plahvatuses vähemalt 39 inimest” (15.01.2014). Ohvriterohkete terrorirünnakute ühiseks jooneks on see, et need on toime pandud peamiselt šiitidega asustatud paikades, sageli šiitide usupühade või perekondlike sündmuste (matused, pulmad) ajal.

usuvägivalla kõrgaega 2006.–2008. aastail.¹⁷³ Usuliikumiste omavahelistes agressioonides hukkunute arv on 2013. aastal taas tajutavalt suurenenud: ÜRO andmetel hukkus septembris 2013 Iraagis usuliikumiste vägivallapuhangutes 887 tsiviilelanikku ja 92 julgeolekujõudude liiget¹⁷⁴, novembris 2013 hukkus usuvägivalla tõttu kokku 948 inimest, neist 852 olid tsiviil-isikud. Selleks hetkeks oli Iraagis aasta jooksul terrori tõttu hukkunud juba üle 6100 inimese.¹⁷⁵ Praeguses Iraagis puudub ühtsus ka suuremates usu-listes ja etnilistes kogukondades, nii et „ühe kodusõja asemel on seal käimas palju erinevaid kodusõdasid”, nagu seda on väljendanud politoloog Gareth Stansfield Chatham House’ist¹⁷⁶. Riik on lagunenuk kümneteks usuliselt ja etniliselt määratletud võimukeskusteks, mis peavad omavahel raevukat võimujagamisvõitlust. Selle käigus jäävad igasuguse kaitseta ja kannatavad kõige enam just vähemused. Äärmuslike sunniidi pühasõdalaste (nt ISIL) üha sagenevad terrorirünnakud ja sõjaline edu ei sisenda lootust, et olukord Iraagis võiks niipea normaliseeruda.

Pögenikud rahvuse ja usu pärast

Pärast „Iraagi vabaduse” operatsiooni lõppu on Iraagi erinevate etnilis-usuliste kogukondade vahel pinged ja üldine võõraviha vaid kasvanud. Oma identiteedi määramiseks kasutatakse esmajärjekorras just usulist kuuluvust, seejärel rahvuslikku identiteeti. Paljud vägivallarünnakud on suunatud otse-selt etnilis-usuliste vähemuste (kristlased, jeziidid, mandalased) vastu, seda nii üleriigilises kui lokaalses plaanis. Sellegi kirjutise alguses toodi erinevaid iseloomulikke näiteid vähemuskogukondade vastu suunatud etnilis-usuliselt põhjendatud vägivallast Iraagis pärast operatsiooni „Iraagi vabadus” lõppu. Eriti keeruliseks on muutunud mandalaste ja jeziitide olukord, keda enamus moslemitest ei pea „raamatu rahvasteks” ja kes „jumalatutena” on tagakiusu eest hakanud massiliselt oma põlistelt asualadelt pagema.

Mandalaste kogukonna olukord Iraagis on pärast Saddami režiimi lange-mist märgatavalt halvenenud. Mõrvad, naiste ja tüdrukute vägistamised, avalikud alandamised, inimröövid ja pealesunnitud usuvahetus on alates

¹⁷³ **Iraagis on lahingute eest põgenenud 140000 inimest.** – uudised.err.ee. <<http://uudised.err.ee/v/valismaa/8df0904c-f7d1-496b-a313-0ff6a0be1c75>>, (25.01.2014).

¹⁷⁴ **Iraagis hukkus septembris ligi 900 inimest.** – uudised.err.ee. <<http://uudised.err.ee/v/valismaa/aea50c79-0389-4ae3-9264-3ad7b06d530e>>, (03.12.2013).

¹⁷⁵ **Iraagis hukkus novembris ligi 950 inimest.** – uudised.err.ee. <<http://uudised.err.ee/v/valismaa/e544d2c8-36c7-4d00-a240-a34d9249e277>>, (03.12.2013).

¹⁷⁶ Viidatud Ladurner 2007, järgi.

2003. aastast sagenenud. Mandalasi diskrimineeritakse erinevalt: neid vallandatakse põhjuseeta, neid ei taheta võtta tööle avalikesse ametitesse, neid vahistatakse mõjuva põhjuseeta ja nende vara võidakse konfiskeerida. Paljud mandalased tunnevad ennast Iraagis sedavõrd ohustatuna, et nad on valmis salgama koguni oma identiteeti ja religiooni, mis nende usukogukonnas on üks suurimaid patte. Nad konverteeruvad „vabatahtlikult” islamisse ja võtavad endale islamipäraseid nimesid, et pääseda tagakiusust ja alandustest. Iraagi šiitide üks juhte, ajatolla Al-Hakeem, levitas juba 2003. aastal oma kodulehel arvamust, et „ebapuhtad” mandalased tuleb kas tappa või sundida islami usku astuma.¹⁷⁷

2010. aasta oktoobris külastas Saksamaal erinevaid organisatsioone ja kirikuringkondi mandalaste kogukonna juht Ganzevra Sattar Jabbar Hilo Al-Zahrony, kes andis ülevaate usukogukonna ülikeerulisest olukorrast. Usujuhi sõnul on mandalaste kahe aastatuhande pikkune ajalugu Iraagis lõpule jõudmas. Islamikogukonnas pead tõstev äärmuslus on viinud järjest rohkemate vägivallaktideni mandalaste kui „ebapuhaste” vastu. Usujuhi hinnangul on Iraaki jäänud veel üksnes 4000–5000 mandalast. Ka teiste usuvähemuste (kristlased, jeziidid) edasine kestmine on tõsisel ohus, nende igapäevast elu iseloomustab ebakindlus ja hirm usuliselt motiveeritud tagakiusu ja diskrimineerimise ees. Ka need mandalased, kel on olnud võimalus põgeneda tagakiusu eest naaberriikidesse, näiteks Süüriasse, elavad seal põgenikelaagrites, kus valitseb äärmine viletsus. Mandalaste usujuht kutsus lääneriike üles võtma mandalasi usupõgenikena oma riikides kaitse alla, sest kodumaale naasmine on võimatu.¹⁷⁸

Jeziidid on osutunud operatsioonile „Iraagi vabadus” järgnenud ajal vägivalla ohvriks kolmel peamisel põhjusel: 1) nad on al-Qaeda ja islami äärmuslaste silmis „saatanakummardajad”, 2) paljud surmajuhtumid (nt 2007. aasta terrorirünnakutes hukkunud jeziidid) on tõestuseks, et USA ja tema liitlased ei ole suutnud loodetult Iraaki kontrolli all hoida ja olukorda stabiliseerida, 3) jeziidid on etniliselt kurdid ja nii on nad tahtmatult kistud sellesse Iraagi põhjaaladelt lähtunud kodusõtta. Selle piirkonna pärast (ennekõike Kirkuk ja Mosuli idaosa) on araablased ja kurdid kaua võidelnud. Saddami režiim teostas seal sunniviisilist arabiseerimist. Pärast režiimi langemist on kurdid püüdnud piirkonda enda kontrolli alla saada, sealseid vähemusi (türkmeenid,

¹⁷⁷ Reinke 2006.

¹⁷⁸ **Oberhaupt der Mandäer in der Welt bitte Hamburger Weihbischof um Hilfe** 2010. Pressemitteilung, 07.10.2010. – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV), <www.gfbv.de/pressemit.php?id=2424>. (22.12.2013).

jeziidid, *Shabak*⁷id) assimileerida ning neist vägivaldselt kurde teha. Oma ajaloolistes asupaikades elavad jeziidid kahekordses isolatsioonis: seal, kus nad moodustavad regionaalse enamuse, peetakse neid islamiusuliste vähemuste rõhujateks (!), samas on nad ise etnilis-usuline vähemus, keda islami äärmuslased põlgavad ja taga kiusavad.¹⁷⁹ Kuna piirkond, kus jeziidid traditsiooniliselt elavad, on jätkuvalt erinevate tülitsevate jõudude (kurdid vs araablased vs sunni äärmuslased, vähemal määral ka kurdid vs türkmeenid) võitlusväli, puudutab vägivald vahetult ka jeziidide järjest kahanevat kogukonda.

Parem pole lugu ka Iraagis elavate kristlastega. Nende koguarvukuse kahanemine (võrreldes sõjaeelse ajaga vähemalt poole võrra) räägib selget keelt: ohutunde kasvades rännatakse massiliselt riigist välja¹⁸⁰. Ekspertide hinnangul puuduvad kristlastel tegelikult siseriiklikud põgenemis-alternatiivid (nt Kesk- ja Lõuna-Iraagist Põhja-Iraaki)¹⁸¹. Vägivalla, õigusetuse, diskrimineerimise ja ebaselge tuleviku eest põgenetakse elama nendes paikadesse, kus neid juba oma usukogukond ees ootab¹⁸². Teisalt tekitab see

¹⁷⁹ **Ladurner** 2007.

¹⁸⁰ **Spencer** 2009.

¹⁸¹ Ka Põhja-Iraagis on islami äärmuslaste tegevuse tõttu vähemuste olukord järjest ebakindlaks muutunud. Paljude Kesk- ja Lõuna-Iraagis elavate (või elanud) kristlaste juured on küll Põhja-Iraagi kristlikes asulates, kuid neil pole võimalust sinna tagasi pöörduda, sest maa ei kuulu enam nendele ja varasemat homogeenset külaühiskonda seal enam ei eksisteeri. Samuti on üürihinnad Põhja-Iraagis kahe- või kolmekordsed võrreldes sellega, mida nõutakse põgenikelt Süürias. Kristlastel on põhjas raske tööd leida, sest seal eelistatakse islamiusulisi kurde. Vt lähemalt **Tiedemann, Paul** 2007. Nichtmuslimische Minderheiten im Irak. Ein Reisebericht. <http://www.akademie-rs.de/fileadmin/user_upload/pdf_archive/barwig/2007_Nahostreise/Reisebericht_Dr._P._Tiedemann.pdf>, (20.12.2013). Üks selliseid alternatiivide otsimisi oli nn Ninive plaan, mille Iraagi valitsus lubas pärast mitmeid usujuhtide ja pühakodade vastu korraldatud terrorirünnakuid käivitada, et luua kristlastele ja jeziididele ajutine autonoomne uusasunduste piirkond (Mosulist idas), kus nad saaksid takistamatult oma usku ja kultuuri praktiseerida. See idee tekitas asjaomastes ringkondades, eriti kristlaste seas, sügavat skepsist, sest see ala asub keset islamiusulist piirkonda, mis tähendaks kogukonna „getostamist, takistaks rahutuste korral põgenemist välismaale ning oleks ka praktikas raskesti teostatav, sest kristlased paiknevad erinevates Iraagi provintsidest ning nende toomine loodavasse autonoomsesse piirkonda tähendaks järjekordset sunniviisilist ümberasustamist”. Vt **Ibrahim** 2011, S. 28.

¹⁸² Näitena võib tuua kristlike kaldealaste kogukonna Damaskuses (Süüria). Enne Saddami režiimi langemist elas Damaskuses umbes 120 Iraagist pärit perekonda. Pärast režiimi kokkuvarisemist oli 2007. aastaks kogukonnaga ja kirikukogudusega liitunud juba ligi 7000 Iraagist põgenenud perekonda. Liikmeskonna sedavõrd drastiline kasv on kristlikele kogudustele suureks organisatsiooniliseks ja majanduslikuks, aga ka vaimulikuks väljakutseks, eriti kui põgenikud ise teavad, et neil ei ole seal kaugemat tulevikuperspektiivi. Vt **Georgen, Ferdinand** 2007. Reisebericht Nahostreise. Oktober 2007. <http://www.akademie-rs.de/fileadmin/user_upload/pdf_archive/barwig/2007_Nahostreise/F_Georgen_zur_Nahostreise.pdf>, (20.12.2013).

põgeniketulv naaberriikides (Süüria, Jordaania) tõsiseid poliitilisi, majanduslikke ja sotsiaalseid probleeme ning uusi pingeid¹⁸³. Massiline väljaränne ohustab ka Iraagi kristlike usukogukondade sajandite vältel välja kujunenud identiteeti ja traditsioone. Kuni kristlike koguduste liikmed ei saa välja rännata *in corpore*, tähendab see tavaliselt nende koguduste lõppu. Seepärast on Iraagi kristlike kirikute juhid püsivast ohust hoolimata kutsunud oma koguduseliikmeid üles Iraaki jääma ja sealset kristlust iga hinna eest säilitama. See on tekitanud vastuolulise olukorra – mõned kirikujuhid kipuvad kristlaste tegelikke kannatusi avalikkuse eest varjama, sest nad tunnevad hirmu, et kristlaste massiline väljaränne nende põlistest elupaikadest mõjuks laastavalt peale sotsiaalse kogukonna ka kohalikule kristlikule kultuurile (koos kaldea kristlastega kaoks Iraagist ka arameakeelne põliskultuur). See, et nende üleskutsed laiemat vastukaja ei leia ja kristlased eelistavad kultuuri püsimisele isiklikku ellujäämist, on Iraagi hetkeolukorda arvestades mõistetav. Nii jääb kirikujuhtidele võimalus kaptenina hukkuvalt laevalt viimasena lahkuda – või arvestada võimalusega jätta elu oma usu ja traditsioonide eest.

Bashar Matte Warda, Kaldea kiriku peapiiskop Erbili lähistel asuvast Ainkawast, vastab intervjuus küsimusele, kas kristlastel on Iraagis tulevikku, järgmiselt: „Kui *exodus* peatuks, siis oleks siin ka viiekümne aasta pärast veel kristlaste kogudusi, aga neil ei oleks Aabrahami sünnimaal enam mingit tähendust. Et seda takistada, peavad kirikud leidma esmalt viisi ületada

¹⁸³ Iraagist pärit põgenikest (erinevatel andmetel üle 5 miljoni) on hinnanguliselt 10% mitteislami päritolu etnilis-usuliste vähemuste esindajaid, kellest omakorda 90% pärineb kristlikest kogukondadest. Suurim hulk kristlastest põgenikke (hinnanguliselt 10% põgenike üldarvust) on siirdunud naabruses asuvasse Süüriasse, kuhu 2008. aasta seisuga oli hinnanguliselt vastu võetud 1,2–1,3 miljonit Iraagi põgenikku, mis moodustas ca 7% Süüria elanikkonnast. Süüriasse siirdumine muutus keerulisemaks alates oktoobrist 2007, kui sisserändajatelt hakati nõudma viisat. Seda põhjustas muutunud olukord – Süüria hakkas nii suure põgeniketulva tõttu „majanduslikult kollabeeruma”, sest põgenike tohtu arv tõstis Süürias märgatavalt eluasemete ja toiduainete hinda. Süüria viisat sai taotleda vaid Bagdadist, kuhu paljudel potentsiaalsetel põgenikel oli lihtsalt eluotlik minna. Peale selle ei tohi unustada, et nii Süüria kui Jordaania kohtlevad Iraagi põgenikke „külalistena” (*wafidin*), külalistelt aga oodatakse, et nad ühel hetkel jälle lahkuvad. Vt **Dörig** 2008. Jordaaniasse on Iraagist siirdunud üle 750 000 põgeniku. Algselt väljastas Jordaania iraklastele kuuekuuliseid viisasid, 150 000 jõukamat iraklast said koguni alalise viisa. Kuid 2007. aasta juulist väljastab Jordaania põgenikele vaid kolmekuulise viisa, mida ei saa enam pikendada. Meesoost põgenike (vanuses 15–35 aastat) sissepääsu Jordaaniasse püütakse üldse takistada (erandeid tehakse vaid kristlastele). Vt **Barwig** 2008. – Süüria ühiskonda on juba mitu aastat lõhestanud verine kodusõda, mis on tekitanud ka seal ühe lähiajaloo tõsisema humanitaarkatastroofi ning sundinud miljoneid inimesi riigist põgenema. On mõistetav, et põgenikena lahkuvad riigist ka need, kes on sinna kord ise põgenikena saanud. Naasmine kodumaale ei ole mõeldav ja nii nähakse ainsa tõelise alternatiivina siirdumist lääneriikidesse, eelkõige USAsse, Austraaliasse ja ka Lääne-Euroopa riikidesse.

omavahelised lahkkelid. Üksnes nii suudame me ennast kuuldavaks muuta.” Peapiiskopi sõnul on kirikute erimeelsustel Iraagis pikk traditsioon ja iga osaduskond püüab kiivalt hoida oma liikmeskonda, selle asemel et probleemidele ühiselt lahendusi otsida. Peale selle ei suuda kristlased enam moslemitega demograafiliselt sammu pidada.¹⁸⁴

Kristlaste kaotatud võidukas sõda

Kõlab paradoksaalselt, ent Saddam Husseini ajal käis kristlaste käsi Iraagis paremini kui pärast „kristlike õhtumaiste” koalitsioonijõudude sissetungi. Katoliiklik inimõiguslane Otmar Oehring on analüüsinud kristlaste olukorda 21. sajandi esimesel kümnendil Lähis-Idas, sealhulgas ka Iraagis¹⁸⁵. Tema sõnul tuli Iraagi kristlastel nagu ka ülejäänud elanikkonnal järgida Saddami režiimi brutaalseid mänguregleid, mille järgi olid põhivabadused, sealhulgas usu- ja sõnavabadus tegelikkuses olematud. Aga kuna toonane režiim tugines sunniitliku vähemuse poliitilisele võimule šiitliku enamuse üle, siis üritati võimubaasi stabiliseerida näiteks kristlike vähemuste (kohati sunniivõimude) ühendamise ja ühiskonda lõimimisega. Nii said Iraagi kristlastest, kes olid moslemitest tihtipeale haritumad ja ettevõtlikumad ning suutsid seetõttu riigi ülesehitusse rohkem panustada, tahtmatult Saddami režiimi toetajad¹⁸⁶. Samas oli Saddami-aegsel sekularismil siiski kristlaste jaoks ka teatud külgetõmme. On tõsi, et Saddami režiim andis paljudele kristlastele tööd ja leiba ning toetas teatud olukordades kristlikke kirikuid. Seetõttu võis arvata, et režiimi kokkuvarisemise korral võivad sellel mängul olla väga tõsised tagajärjed. Teisalt oleks avalik vastuseis režiimile tähendanud kirikutele juba toona surmaotsust. Saddami-aegse Iraagi kontekstis ei saa rääkida mingist individuaalse ja kollektiivse usuvabaduse garanteerimisest, sest riigis kehtis misjonikeeld, mida täiendas konversiooni- ehk usuvahetuskeeld. Siiski oli kristlikel kirikutel suhteliselt avar mänguruum: nad võisid režiimi määratud reegleid järgides oma organisatsiooni arendada, oma vaimulikke nii Iraagis

¹⁸⁴ **Roog, Inga** 2010. Christen im Irak: Die Tage sind gezählt. – taz.de, 01.09.2010. <<http://taz.de/157793/>, (10.12.2013). [Edaspidi **Roog 2010**]

¹⁸⁵ „Zur gegenwärtigen Situation der Christen im Nahen Osten”, vt **Oehring** 2010, S. 59–72.

¹⁸⁶ Sarnast ohtlikku paralleeli kristlaste jaoks võib täheldada ka Süürias, kus al-Assadite dünastia poliitiline režiim on tähendanud ühe vähemusgrupi (aleviidid) võimu teiste usutunnistuste üle. Nagu Saddam Hussein, nii kasutas ka al-Assadite dünastia oma võimubaasi tugevdamiseks kristlikku vähemust, kel oli parem haridustase ja majanduslik kindlustatus. Süürias kestab juba mitu aastat verine kodusõda ning Assadi režiimi langemisega võivad kaasnedä samasugused tagajärjed Süüria kristlaskonnale nagu see juhtus „vana” Iraagi langemisel. Vrd **Oehring** 2010, S. 66.

kui vajadusel ka välismaal koolitada, põhjendatud juhtudel välismaiseid vaimulikke ametisse seada, ilma suuremate probleemideta kirikuhooneid ja teisi kiriklikke rajatise ehitada ning laste- ja noortetööd korraldada. Seevastu oli keelatud avalik heategevuslik ja diakooniline tegevus, sest see oleks juhtinud tähelepanu riiklikele puudujääkidele.¹⁸⁷

Pärast USA ja liitlaste invasiooni Iraaki juhtuski see, mida oli karta. Kristlased sattusid üleöö mitme tule vahele: neisse kui Saddami väidetavatesse soosikutesse suhtusid umbusaldusega nii poliitilise surve alt vabanenud šiiidid kui ka varasemad Saddami režiimi vastased ja selle ohvrid või vähemasti nüüd sel moel käituda üritajad (kurdid, türkmeenid, heterodokssed islami grupid). Kuna paljud kristlased olid pärast invasiooni olude sunnil teinud koostööd koalitsioonijõududega ning lääne tsiviilfirmadega, süüdistati neid kollaboratsioonis „lääne ristisõdijatega” ja neis nähti nn viiendat kolonni, mis ohustab Iraagi riiklikku julgeolekut. Teisalt on nad valuliselt kogunud, et liitlasväed, eriti USA väeüksused ei ole näidanud piisavalt initsiatiivi, et Iraagi etnilis-usulisi vähemusi päriselt kaitsta¹⁸⁸. Sõjajärgses kaoses kiiresti pead tõstnud radikaalne islamism, mida esindasid Iraagis peamiselt al-Qaedast mõjutust saanud sunniidi äärmuslased, käsitles kristlasi kui olulist takistust riigi süveneva islamiseerimise teel. Tulemused on meile teada – sajad tuhanded Iraagi kristlased on oma kodupaikadest põgenenud ning kogukonnas valitseb hirm ja kindlusetusetunne. Sõjajärgsed läbielamised ning poliitilised arengud ei sisenda suuri tulevikulootusi – mitte üksnes seetõttu, et kristlastest on saanud vägivallaohvrid ning nad on kaotanud põgenedes oma vara, vaid ka seetõttu, et keegi ei oska prognoosida, missugune on tuleviku Iraak: kas see riik säilitab oma senise (vähemalt formaalse) terviklikkuse või muutub föderaalseks riigiks, kus lõunas domineerivad šiiidid, põhjas aga kurdid ja sunniidid. Või toimuvad islami äärmuslaste eestvedamisel uued vägivaldsed arengud, mis tõukavad riigi uude kaosesse?

On välja käidud poliitilisi ennustusi, kuidas Iraagi kristlaskonna käsi võiks edaspidi käia. Eelpool oli põgusalt juttu Ninive plaanist, mis kristlaste toetust

¹⁸⁷ Oehring 2010, S. 64–65.

¹⁸⁸ Kristlaste, aga ka teiste etnilis-usuliste vähemuste (jeziidid, mandalased, *Shabak*) raskele olukorrale ning eelkõige USA väeüksuste passiivsusele nende kogukondade kaitsmisel Mosulis ja Ninives on juhtinud tähelepanu näiteks ka Saksamaal asuv Ohustatud rahvaste ühing (GfbV) oma avalikus pöördumises USA presidendi poole (01.03.2010), et too kasutaks oma mõjuvõimu Mosulis asuvate USA üksuste viivitamatuks rakendamiseks etnilis-usuliste vähemuste kaitsel. Vt **US-Truppen müssen bedrohte Minderheiten aktiv vor Terror schützen! 2010**. Pressemitteilung, 01.03.2010. – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV), <<http://www.gfbv.de/pressemit.php?id=2192&stayInsideTree=1&backlink=land.php?id=43>>, (22.12.2013).

ei leidnud. Assüüria-Kaldea-Süüria nõukogu¹⁸⁹ on esitanud plaani, mille kohaselt tuleks Mosuli lähistel asuvad kristlikud alad liita kurdide regiooniga. Sellest võiks välja kasvada kristlaste senisest suurem omavalitsusala, mis kuuluks Erbilis asuva kurdide regionaalvalitsuse alla. Sellal kui Mosuli araablased sellele ideele ägedat vastupanu osutavad, võib kurdide seas täheldada ootuspärast toetust, sest nendele oleks see territoriaalne võit ning kristlastest saaks Kurdistani haritud ja majanduslikult aktiivne vähemus. Teistsugune plaan kristlaste omavalitsusest pärineb diasporaas elavatelt kristlastelt. See näeb ette kristlike alade eraldamise kurdide regioonist ja nende liitmise Mosuli kristlike aladega. Sellele ideele on oma vastuseisu väljendanud nii araablased, türkmeehid kui ka kurdid.¹⁹⁰ Tuhanded kristlased on viimastel aastatel põgenenud islami äärmuslaste eest kurdide aladele, kus neil on õnnestunud elada suhteliselt turvalist elu. Kuid usaldus kurdide vastu on kadumas, sest kurdid pretendeerivad koos araablastega nendele aladele, mida kristlased peavad oma esiisade jaoks. Kristlased süüdistavad kurde territoriaalse konflikti õhutamises ning kaudselt ka Mosulis ja Ninives toimivas vägivaldas.¹⁹¹

Kuna ükski neist plaanidest pole teostunud ning kristlaste olukord Iraagis pole paranenud, näevad paljud neist endiselt ainsa lahendusena kodumaalt põgenemist. Seda, kas need kristlased, aga ka teiste usulis-etniliste vähemuste esindajad, kes veel täna Iraagis elavad, sinna ka edaspidi jäävad, on praegu väga raske ennustada. Sama raske on öelda, kas need usupõgenikud, kes on kodumaalt lahkunud, sinna üldse enam naaseksid, kui Iraagi poliitiline olukord peaks stabiliseeruma. Hetkeolukorda hinnates tuleb tõdeda, et massilist väljarännet ning Iraagi kristlaskonna ja põlise kristliku kultuuri lagunemist ja järkjärgulist hääbumist on raske peatada.

Lõpetuseks

Kümme aastat pärast operatsiooni „Iraagi vabadus” on nõrga keskvõimuga ja territoriaalselt ebastabiilne Iraak jätkuvalt verise tsiviilsõja tallermaa. Vägivald (enesetapurünnakud, pommiplahvatused, mõrvad, inimröövid, peksmised, ähvardamised jms) ning etniliste ja usuliste vähemuste

¹⁸⁹ Nimetatud Iraagi kristlikke kogukondi esindav nõukogu asutati 2005. aastal Erbilis. Oma tegevuses lähtutakse sellest, et Iraagi kristlased moodustavad oma konfessionaalses paljususes siiski ühe *etnilise* grupi.

¹⁹⁰ **Ibrahim** 2011, S. 28.

¹⁹¹ **Roog** 2010.

diskrimineerimine on endiselt Iraagi igapäevase elu lahutamatu osa. Kokkupuutes mitte-islami usukogukondade ja heterodokssete islami gruppidega lööb ühiskonnas välja võõraviha. Neid peetakse erinevatel põhjustel kollaborantideks ja neisse (eriti kristlaste puhul) suhtutakse kui „viendasse kolonni”. Pead kergitav islami äärmuslus suhtub etnilis-usulistesse vähemustesse kui „ebapuhastesse” ja „jumalatusesse”, kel pole nende nägemuse kohaselt Iraagis enam eluõigust. Enamike etnilis-usuliste vähemuste (kristlased, jeziidid, mandalased, *Shabak*’id) olukord Iraagis on hetkel väga keeruline ning paranemise märke pole näha. Vägivallast, õigussetusest ja olematust tulevikulootusest ajendatud massiline väljaränne on seadnud arvestatavasse ohtu mitmete Iraagi ajalooliste etnilis-usuliste kogukondade (eelkõige mandalaste, aga ka jeziidide ja kristlaste) püsimise ja kauaaegse kultuurilise järjepidevuse.

Üheks probleemide põhjuseks on mitte-islami vähemuste liiga väike kandepind ühiskonnas, sest moslemite kõrval jääb nende ühine osakaal selgelt alla 5%, mis ei anna neile võimalust demokraatlikult oma õigusi kaitsta. Vähemuste poliitiline esindatus parlamendis on pelgalt sümboolne ning peegeldab ühtlasi Iraagi vähemuste tegelikku olukorda: 2010. aastal parlamendivalimistel eraldati Iraagi peamistele etnilis-usulistele vähemustele (kristlased, jeziidid, mandalased, *Shabak*) 325-liikmelises parlamendis vaid kaheksa kohta (neist viis kohta kristlastele)¹⁹². Vähemuste (nt kristlaste) niigi vaikset häält ühiskonnas nõrgestavad veelgi kogukondlikud ja konfessionaalsed erimeelsused.

Samas on oluline tõdeda, et religiooni küsimusi ei saa ka demokraatlikus ühiskonnas lahendada pelgalt enamusele võimu vähemuse üle andes, sest ka usulisele vähemusele peab olema tagatud tema usuvabadus. Saddami-järgne Iraak defineerib end juba olemuslikult islamiriigina, mis ei tee seal elavate religioossete vähemuste argipäeva kuidagi kergemaks. Islami puhul on tegemist tugeva misjoneeriva usundiga, mis proovib teatud poliitiliste tingimuste ja fundamentalistlike ideede esinedes aina jõulisemalt ja ulatuslikumalt oma usutunnistust, õiguslikku mõtlemist ning tavasid kogu ühiskonna tasandil

¹⁹² On arvatud, et Iraagi-suguses multikultuurilises riigis võiks poliitiliseks lahenduseks olla kindla arvu mandaatide jagamine vähemustele, nagu seda praktiseeritakse näiteks Liibanonis. Kvoodisüsteemi kasutatav demokraatlik poliitiline korraldus oleks Iraagi tingimustes etnilistele ja usulistele vähemustele kindlasti rohkem toeks kui teistlaadi demokraatlik valimiskord, ja seda teatud mõttes ka rakendatakse. Ülaltoodud näitest aga selgub, et vähemustele eraldatud mandaatide arv on liiga väike (alla 2,5%), et omada mingit tõelist poliitilist tähendust. Mandaatide arv vastab küll ligikaudu vähemuste tegelikule suhtarvule Iraagi ühiskonnas, kuid poliitilise mõjukuse suurendamiseks tuleks mandaatide arvu tuntavalt suurendada, millest ei ole huvitatud teised suured poliitilised huvigrupid (šiiidid, sunniidid ja kurdid).

läbi suruda. Kuna šiitide ja sunniitide vastasseisu tõttu ei ole Iraagi islami-kogukond ühtne, on see siiani mõnevõrra pidurdanud riigi kiiret muutumist islamistlikuks. On selge, et olemasolevaid probleeme ja erinevate usukogukondade ja etniliste gruppide vahel toimuvaid konflikte ei saa lahendada üksnes kehtiva seadusraamistiku muutmisega, kuigi ka sellest oleks abi. Probleem on pigem kehtivate seaduste puudulikus rakendamises ning Iraagi keskvalitsuse ja julgeolekujõudude suutmatuses oma elanikkonda piisavalt kaitsta, mis tekitab tõsisemaid küsimusi riigi poliitilise jätkusuutlikkuse kohta.

Pärast Saddami režiimi kukutamist on šiiidid võitnud kõik üleriigilised valimised. Neil tuleb nüüd koos koalitsioonipartneritega kanda riigi valitsemise koormat, kuid šiitlike parteide omavaheline rivaalitsemine on tekitanud pingeid valitsuskoalitsiooni sees ning lõhestab ka usukogukonda. Saddami režiimi ajal valitsesid Iraaki vähemuses olevad sunniidid, kes praeguseks on riigis tugevas opositsioonis. Nad ei ole rahul positsiooniga sõjajärgses Iraagis ja püüavad seda iga hinna eest parandada. Operatsiooni „Iraagi vabadus” ajal ning sellele järgnenud riigi stabiliseerimis- ja ülesehitamise ajajärgul olid just nemad liitlasvägede ja Iraagi keskvalitsuse ühed ägedamad vastased, kes ei põlanud ära ka vägivaldseid vahendeid. Sunniitide kogukond on ka peamine islami äärmusluse kandepind tänapäeva Iraagis.

Ilmselt üheks kõige „vähem märgatud” etniliseks vähemuseks Iraagis on türkmeenid, kelle demograafiline olukord võimaldaks neile kristlastest, ježiitidest ja mandalastest suuremat rolli poliitikas, kuid nad on jäänud araablaste ja kurdide vastasseisus kahe tule vahele ning nende mõju Iraagi poliitikale on jäänud marginaalseks.

Suurimad sisepoliitilised võitjad Iraagi etniliste vähemuste hulgas on kahtlemata kurdid, kes araablastest šiitide kõrval omavad ainsana tugevat potentsiaali koalitsioonipartnerina riiki valitseda. Kurdid on suutnud leida ja säilitada üksmeele neis küsimustes, mis on otseselt seotud nende rahvusega ja suurema enesemääramisõigusega. Kurdistani föderatiivne piirkond on jäänud siiani poliitiliselt kõige rahulikumaks ja stabiilsemaks regiooniks terves Iraagis. Sealse ühiskonna suhteliselt suur etnilis-kultuuriline ühtsus ja kurdi julgeolekujõudude jõuline kohalolek vähendab al-Qaeda ja muude islamistlike terrorirühmituste rünnakute ohtu. Küll aga tekitavad pingeid Kurdistani vahetusse naabrusesse jäävad etniliselt heterogeensed ja naftarikkad Ninive, Kirkuk ja Diyala, mille kontrollimine tähendaks kurdidele nii poliitilise kui majandusliku mõju märgatavat kasvu. Päris kindlasti ei ole kurdid lahti öelnud oma iseseisvuspüüdlustest, millele siiani on vastu seisnud nii araablastest sunniidid ja šiiidid kui ka Iraaki ümbritsevad naaberriigid,

ning on valmis realiseerima kõiki võimalusi, mida Iraagi niigi ebastabiilse poliitilise olukorra halvenemine võib neile ootamatult kätte mängida.

Seda, kas Iraagi riiklik terviklikkus jääb ka tulevikus püsima või laguneb riik etnilis-usuliste tunnuste põhjal, on täna raske ennustada. Kindel on aga see, et Iraagi ajalooline multietnilisus ja konfessionaalne mitmekesisus on sattunud pärast operatsiooni „Iraagi vabadus” tõsisesse ohtu. See, kas mõned etnilis-usulised vähemused jäävad kujunenud tingimustes alles, näitab ühtlasi Husseinijärgse Iraagi ühiskonna poliitilist, etnilist ja usulist kestlikkust.

Kirjandus

- Allison, Christine** 2004. Yazidis i. General. – Encyclopaedia Iranica. <<http://www.iranicaonline.org/articles/yazidis-i-general-1>>, (20.11.2013).
- Alsohairy, Sahib** 2010. Die Religionsgemeinschaft der Mandäer in der heutigen Welt. – Ezidische Akademie. <<http://www.ezidische-akademie.de/vortraege/42-vortraege/86-die-religionsgemeinschaft-der-mandaer-in-der-heutigen-zeit.html>>, (25.11.2013).
- Andoni, Lamis** 2011. Hat die arabische Welt den Irak vergessen? – Irak. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 9/2011. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament].
- Assyrians** 2008. World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. <<http://www.minorityrights.org/5731/iraq/assyrians.html>>, (27.11.2013).
- Barwig, Klaus** 2008. Flüchtlinge in der Sackgasse. Zur Situation von Christen, Yeziden und Mandäern aus dem Irak. – Herder Korrespondenz 62, 3/2008.
- Bonney, Richard** 2004. Jihad: from Qur'an to Bin Laden. Hampshire: Antony Rowe Ltd.
- Bruinessen, Martin van.** 1988. Kizilbash Community in Iraqi Kurdistan: The Shabak. Online: <http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/Bruinessen_Shabak.pdf>, (20.11.2013).
- Christians in Iraq.** – GlobalSecurity homepage. <<http://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/religion-christian.htm>>, (27.11.2013).
- Christie, Michael** 2010. U.S. mission in Iraq switches from combat to assist. – Reuters. <http://www.reuters.com/article/2010/08/19/us-iraq-usa-troops-idUSTRE67H61Y20100819>, (03.12.2013).
- Christliche Assyro-Chaldäer und Yeziden drohen mit Wahlboykott und Anschluss an Bundesstaat Kurdistan.** Pressemitteilung (07.11.2010). – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV), <<http://www.gfbv.de/pressemit.php?id=1634&stayInsideTree=1&backlink=land.php?id=43>>, (22.05.2011).
- CIA. The World Factbook. Iraq.** <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>>, (15.10.2013).
- Denzler, Georg; Andresen Carl** 2003. Chaldäische Kirche. – Wörterbuch Kirchengeschichte. Die elektronische Ausgabe von 5. Auflage 1997. [Digitale Bibliothek, Bd. 81]. Berlin: Directmedia.

- Dingley, James** 2011. Kurdistan zwischen Autonomie und Selbstverantwortung. – Irak. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 9/2011. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament].
- Döpmann, Hans-Dieter** 1991. Die orthodoxen Kirchen. Berlin: Verlags-Anstalt Union.
- Dörig, Harald** 2008. Die Flucht religiöser Minderheiten aus dem Irak und die Haltung Europas. Zentrale Veranstaltung des Landes Thüringen zur Interkulturellen Woche. Erfurt: Druckerei Wittnebert.
- Ernst, Oliver** 2011. Eine Stimme für die irakischen Christen. – Konrad-Adenauer-Stiftung. Publikationen. <<http://www.kas.de/wf/de/33.22565/>>, (30.11.2013).
- European Parliament resolution on Iraq: the plight of minority groups, in particular the Iraqi Turkmen.** – Europe Turkmen Friendship. <<https://merryabla64.wordpress.com/tag/turkmens/>>, (16.11.2013).
- Full Text of Iraqi Constitution** 2005. – The Washington Post, October 12, 2005. <<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/10/12/AR2005101201450.html>>, (02.12.2013).
- Fürtig, Henner** 2011. Der Irak als demokratischer „Musterstaat“ in Nahost? – Irak. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 9/2011. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament].
- Georgen, Ferdinand** 2007. Reisebericht Nahostreise. Oktober 2007. <http://www.akademie-rs.de/fileadmin/user_upload/pdf_archive/barwig/2007_Nahostreise/F_Georgen_zur_Nahostreise.pdf>, (20.12.2013).
- Gunter, Michael M.** 2004. Shabak. – Historical Dictionary of the Kurds. <kurds_history.enacademic.com/480/Shabak>, (20.11.2013).
- Gunter, Michael M.** 2004. Yezidis. – Historical Dictionary of the Kurds. <kurds_history.enacademic.com/542/Yezidis>, (20.11.2013).
- Hallik, Martin; Klaassen, Olaf-Mihkel** 2004. Taaveti tähest Talibani langemiseni. Konfliktid ja arengud Lähis- ja Kesk-Idas pärast Teist maailmasõda. Tallinn: Argo.
- Hanish, Shak** 2009. Christians, Yazidis, and Mandaeans in Iraq: A Survival Issue. – Domes. Digest of Middle East Studies, Volume 18, Issue 1.
- Hauck, Friedrich; Schwinge, Gerhard** 1997. Theologisches Fach- und Fremdwörterbuch. 8. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Herrig, Eric; Rangwala, Glen** 2006. Iraq in Fragments. The Occupation and Its Legacy. New York: Cornell University Press.
- Hylan, Heval** 2000. Genocide in Kurdistan. <<http://www.gendercide.org/genocidein-kurdistan.html>>, (07.10.2013).
- Ibrahim, Ferhad** 2011. Droht eine Zerstörung der ethnischen und religiösen Vielfalt im Irak? – Irak. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 9/2011. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament].
- Iraagis hukkus novembris ligi 950 inimest.** – uudised.err.ee. <<http://uudised.err.ee/v/valismaa/e544d2c8-36c7-4d00-a240-a34d9249e277>>, (03.12.2013)
- Iraagis hukkus septembris ligi 900 inimest.** – uudised.err.ee. <<http://uudised.err.ee/v/valismaa/aea50c79-0389-4ae3-9264-3ad7b06d530e>>, (03.12.2013).
- Iraagis on lahingute eest põgenenud 140000 inimest.** – uudised.err.ee. <<http://uudised.err.ee/v/valismaa/8df0904c-f7d1-496b-a313-0ff6a0be1c75>>, (25.01.2014).

- Iraq Overview.** World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. <<http://www.minorityrights.org/5726/iraq/iraq-overview.html>>, (17.10.2013).
- Iraq's Yazidis.** A Religious and Ethnic Minority Group Faces Repression and Assimilation 2005. <<http://www.aina.org/reports/yezidisrpt.pdf>>, (18.11.2013).
- Iraqi Governing Council.** <<http://www.globalsecurity.org/military/world/iraq/igc.htm>>, (29.11.2013).
- Iraqi Kurdistan.** Unrepresented Nations and Peoples Organization. <<http://www.unpo.org/members/7892>>, (13.11.2013).
- Iraqi Turkmen.** Unrepresented Nations and Peoples Organization. <<http://www.unpo.org/members/7878>>, (15.11.2013).
- Kakeyi, Saeed** 2010. The Kurdish Identity: A Cause for Conflict? Historical background for Kurdish identity. – Kurdish Aspect. Kurdish News & Points-of-View. <<http://www.kurdishaspect.com/doc121510SK.html>>, (13.11.2013).
- Karula, Kuldar-Valdo** 2011. Iraak teelahkmel: vägivalla eskaleerumise etnilised, religioossed ja poliitilised tegurid. Lõputöö (käsikirjaline). Tartu: Kaitsevää Ühendatud Õppeasutused.
- Kocak, Ali** 2007. The Reality of the Turkmen Population in Iraq. – The Journal of Turkish Weekly. 8 May 2007. <<http://www.turkishweekly.net/news/44911/the-reality-of-the-turkmen-population-in-iraq.html-publisher=Turkish>>, (15.11.2013).
- Koivunen, Kristiina** 2011. Kurdistani tee riikluse suunas. – Diplomaatia nr 92. Aprill 2011, <<http://www.diplomaatia.ee/artikkel/kurdistani-tee-riikluse-suunas/>>, (14.11.2013).
- Laaneots, Ants** 2004. Operatsioon „Iraagi vabadus”. – KVÜÕA toimetised, nr 3 (2004). Tartu: TÜ Kirjastus.
- Ladurner, Ulrich** 2007. Tod der kleinen Völker. – Die Zeit Online. Politik. Nr. 35/2007, 27. August. <http://www.zeit.de/2007/35/Tod_der_kleinen_Voelker>, (23.11.2013).
- Lahe, Jaan** 2012. Mandalaste loomismüüt ja selle paralleelid gnostilistes süsteemides. – Kirik & Teoloogia. 28.12.2012. <<http://kjt.ee/2012/12/mandalaste-loomismuut-ja-selle-paralleelid-gnostilistes-susteemides/>>, (24.11.2013).
- Leezenberg, Michiel** 1994. The Shabak and the Kakais: Dynamics of Ethnicity in Iraqi Kurdistan. – ILLC Research Report and Technical Notes Series. University of Amsterdam. <<http://www.illc.uva.nl/Research/Publications/Reports/X-1994-07.text.pdf>>, (23.11.2013).
- Lerch, Wolfgang Günter** 2008. Zeugen uralter Kulturen: Christen im Irak und in Syrien. – Religiöse Minderheiten im Islam. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 26/2008. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament].
- Logan, Joseph** 2011. Last U.S. troops leave Iraq, ending war. – Reuters. December 18, 2011. <<http://www.reuters.com/article/2011/12/18/us-iraq-withdrawal-idUSTRE7BH03320111218>>, (03.12.2013).
- Maksan, Oliver** 2013. Christen im Irak zehn Jahre nach dem Sturz Saddam Husseins. Interview mit Amel Nola, chaldäischer Erzbischof von Mosul. – Zenit. Die Welt von Rom aus gesehen. <http://www.zenit.org/de/articles/christen-im-irak-zehn-jahre-nach-dem-sturz_saddam-husseins>, (23.06.2013).

- Mandaean Human Rights Annual Report 2011.** The Mandaean Associations Union. <http://www.mandaeanunion.com/images/MAU/MHRG/MHRG_Docs/MHRG%20%20Report%202011.pdf>, (25.11.2013).
- Measuring Stability and Security in Iraq 2010.** June 2010. Report to Congress. <http://www.defense.gov/pubs/pdfs/June_9204_Sec_Def_signed_20_Aug_2010.pdf>, (04.12.2013).
- Moosa, Matti 1988.** Extremist Shiites: The Ghulat Sects. Syracuse: Syracuse University Press.
- Mordserie auf Mandäer – religiöse Minderheit ohne Schutz.** Pressemitteilung (27.05.2010). – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV). <<http://www.gfbv.de/pressemit.php?id=2279&stayInsideTree=1&backlink=land.php?id=43>>, (12.07.2013).
- Mudhoon, Loay 2011.** Wandel der regionalen Ordnung und Aufstieg neuer Mächte in der Golfregion. – Irak. Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ). 9/2011. [Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament].
- Nagel, Peter 2004.** Mandäer. – Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Ungekürzte elektronische Ausgabe der dritten Auflage. (= Digitale Bibliothek, Bd. 12). Berlin: Directmedia.
- Oberhaupt der Mandäer in der Welt bitte Hamburger Weihbischof um Hilfe 2010.** Pressemitteilung, 07.10.2010. – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV), <www.gfbv.de/pressemit.php?id=2424>. (22.12.2013).
- Oberhaupt der Mandäer in der Welt bittet Hamburger Weihbischof um Hilfe.** Pressemitteilung, 07.10.2010. – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV), <www.gfbv.de/pressemit.php?id=2424>, (23.11.2013).
- Oehring, Otmar 2010.** Zur gegenwärtigen Situation der Christen im Nahen Osten. – Konrad-Adenauer-Stiftung Auslandsinformationen 4/2010. <<http://www.kas.de/wf/de/33.19183/>>, (29.11.2013).
- Reinke, Sabine 2006.** Die Mandäer. Eine religiöse Minderheit im Nahen Osten. – Gesellschaft für bedrohte Völker. www.gfbv.it/3dossier/me/mandaeer.html, (26.11.2013).
- Roog, Inga 2010.** Christen im Irak: Die Tage sind gezählt. – taz.de, 01.09.2010. <<http://taz.de/157793/>>, (10.12.2013).
- Schweid, Barry 2003.** Bush Chooses Iraq Civilian Administrator – L. Paul Bremer. – Associated Press, April 30, 2003. <<http://www.freerepublic.com/focus/f-news/903588/posts>>, (29.11.2013).
- Spencer, Robert 2008.** Muslim Persecution of Christians. David Horowitz Freedom Center. <<http://www.aina.org/reports/mpoc.pdf>>, (23.06.2013).
- The Truth about the Yezidis.** <<http://www.yeziditruth.org/>>, (16.10.2013).
- The Yezidis.** YezidiTruth.org. <http://www.yeziditruth.org/the_yezidis>, (19.11.2013).
- Tiedemann, Paul 2007.** Nichtmuslimische Minderheiten im Irak. Ein Reisebericht. <http://www.akademie-rs.de/fileadmin/user_upload/pdf_archive/barwig/2007_Nahostreise/Reisebericht_Dr_P_Tiedemann.pdf>, (20.12.2013).
- Tödliches Ende eines Gottesdienstes.** – Zeit Online. 01.11.2010. <<http://www.zeit.de/politik/2010-11/bagdad-geiselnahme-kirche>>, (10.07.2013).
- US-Truppen müssen bedrohte Minderheiten aktiv vor Terror schützen! 2010.** Pressemitteilung, 01.03.2010. – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV),

<<http://www.gfbv.de/pressemit.php?id=2192&stayInsideTree=1&backlink=land.php?id=43>>, (22.12.2013).

Verbrechen, die durch Islam legitimiert sind 2012. – Schwert der Aufklärung. <<http://schda.wordpress.com/2012/07/15/verbrechen-die-durch-den-islam-legitimiert-sind/>>, (27.11.2013).

Yezidis 2009. World Directory of Minorities and Indigenous Peoples.

<<http://www.minorityrights.org/5742/iraq/yezidis.html>>, (18.11.2013).

Yonan, Shlemon; Hermes, Annelore 2007. Assyrer. Christliche Minderheit im Nahen Osten. – Gesellschaft für bedrohte Völker (GfbV), <<http://www.gfbv.de/inhaltsDok.php?id=91>>, (27.11.2013).

ANDRES SAUMETS, MTh

KVÜÖA rakendusuringute keskuse toimetaja-teadur ja

Kõrgema Usuteadusliku Seminari kirikuloo dotsent

Nooremleitnant **KULDAR-VALDO KARULA**, BA

1. jalaväebrigaadi tagalapataljoni S3 nooremstaabiohvitser

KÜMMET AASTAT SÕDA TERRORISMI VASTU: IRAAGI- JA AFGANISTANI- DISKURSUSEST 2011. AASTASSE

Karen Kuldnokk

1. Sissejuhatus

Siinse artikli autor on doktoriväitekirjas¹ uurinud Iraagi-missiooni kajastamist Eesti meedias. Artiklis võrreldakse militaarse retoorika kasutust Iraagi-diskursuses (aastatel 2003–2008), Afganistani-diskursuses (aastatel 2006–2010) ja 2011. aastal, mil möödub kümme aastat Ameerika Ühendriike tabanud terrorirünnakust ning Ameerika Ühendriikide tungimisest Afganistani. Artikli eesmärk on võrrelda seda, milliseid argumente oma seisukohtade väljendamiseks kasutatakse ning selgitada välja, kas retoorika Iraagi- ja Afganistani-diskursuses erineb ning kas ja kuidas on militaarse retoorika kasutus kümne aasta jooksul muutunud. Seejuures pööratakse tähelepanu teksti tähistusfunktsioonile ehk sellele, kuidas tekstivahenditega maailmapilti kujundatakse, samuti teksti suhtlusfunktsioonile ehk sellele, kuidas teksti kaudu mõjutatakse ja suhtumist väljendatakse².

Iraagi-diskursuse kohta on tehtud kokkuvõtte artikli autori doktoritöö põhjal, kust on toodud ka illustreerivaid näiteid. Afganistani-diskursuses on uurimisobjektiks 26 teksti: 18 ajalehe Postimees ja 8 ajalehe Eesti Päevaleht võrguväljaandes ilmunud artiklit. Üks tekstinäide pärineb ka ajalehest Maaleht. Kuna ajalehes Postimees kajastati Afganistani-teemat

¹ **Kuldnokk, K.** 2011. Militaarne retoorika. Argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses. Dissertationses Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. [*Kuldnokk 2011*]

² Tekstianalüüsis lähtutakse Halliday metafunktsioonide teooriast, mille järgi on keelel kolm põhilist metafunktsiooni: ideatsiooniline ehk tähistusfunktsioon (keel representeerib maailma), interpersonaalne ehk suhtlusfunktsioon (keel loob ja kinnistab identiteete ja suhteid) ja tekstifunktsioon (keel kujundab sõnumeid). Tekstianalüüsi eesmärk on selgitada, kuidas nende kolme metatasandi keeleliste valikutega kujundatakse teksti tähendust.

Vt **Halliday, M. A. K.** 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Hodder Arnold, pp. 29–30.

põhjalikumalt³, siis on valimis ka rohkem Postimehes ilmunud artikleid. Afganistani-diskursuse artiklivalimis olnud 26 teksti seas on 14 uudist, 6 arvamusteksti, 3 juhtkirja ja 3 olemuslugu.

Artikli peatükkide ülesehitus on erinev. Teises peatükis on tehtud kokkuvõtte Iraagi-diskursuses enim esinenud argumentidest argumentiliikide kaupa. Afganistani-diskursust vaadeldakse aga uuritud ajalehtede võrguväljaannetes tõstatunud diskussiooni taustal, kus oluliseks saavad ka argumentide esitajad. Seetõttu on kolmanda ja neljanda peatüki analüüs põhjalikum ja keskendub erinevatele teemadele sedaviisi, nagu need jõudsid meedia huviorbiiti.

Artiklis kasutatavaks uurimismeetodiks on kriitiline tekstianalüüs, mille üks tuntumaid arendajaid on olnud Norman Fairclough⁴ ja mille kohaselt on tekstidesse kodeeritud ideoloogia, mistõttu on tekstide kaudu võimalik uurida võimuvahetekordi. Kriitilise tekstianalüüsi lähtekohaks on idee, et sotsiaalne kontekst mõjutab keelekasutust ning keelekasutus omakorda kujundab ja loob sotsiaalset tegelikust⁵. Fairclough' järgi⁶ koosneb kriitiline diskursuseanalüüs⁷ kolmest etapist: kirjeldamine, tõlgendamine ja seletamine. Kirjeldamise etapis pööratakse tähelepanu teksti lingvistilistele tunnustele: näidatakse, millised valikud tekstis on tehtud. Teises etapis tõlgendatakse, milliseid tähendusi tehtud valikud tekstis loovad ja kuidas need kujundavad kaasteksti. Kolmanda etapi eesmärk on seletada, miks just selliseid valikuid on tehtud ja selliseid tähendusi konstrueeritud. Sedasama analüüsiskeemi on kasutatud ka siinses artiklis.

Keelekasutus on alati valik paljudest võimalustest. Iga keeleline valik on seotud teksti looja vaatepunktiga ning tekst annab edasi ka tekstilooja

³ 2009. aasta alguses loodi ajalehe Postimees erirubriik „Sõda Afganistanis”.

⁴ Diskursuseanalüüsi põhiseisukohad on Fairclough esitanud raamatus “Language and Power” (1989) ja põhjalikuma diskursuseanalüüsi teooria raamatus “Discourse and Social Change” (1992).

⁵ **Kasik, R.** 2008. Meediatekstide analüüs: eesmärgid ja meetodika. – Toim R. Kasik. Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 12. [*Kasik 2008*]

⁶ **Fairclough, N.** 1989. Language and Power. London: Longman, p. 109.

Vt ka **Blommaert, J.** 2005. Discourse. A Critical Introduction. Cambridge: Cambridge University Press, p. 30.

⁷ Fairclough kasutab terminit *kriitiline diskursuseanalüüs (critical discourse analysis)*, mille puhul on keskpunktis, mis tähendusi ja miks keelekasutusega luuakse. Seevastu lingvistiline analüüs keskendub rohkem tekstile endale: kuidas mingis tekstis keelevahenditega tähendusi konstrueeritakse. Vt selle kohta nt **Kasik, R.** 2002. Tekstil on mitu palet. – Toim R. Kasik. Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Tartu Ülikooli eesti keele õppe-tooli toimetised 23. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 8–9.

tegelikkust⁸. Seetõttu on ka siinses analüüsis lähtunud eeldusest, et erineva tekstilooja (nt poliitik, kaitseväelane, kultuuritegelane) vaatepunkt võib olla erinev.

2011. aasta 11. septembril möödus kümme aastat Ameerika Ühendriike tabanud terrorirünnakust ning 7. oktoobril kümme aastat Ameerika Ühendriikide eriüksuste tungimisest Afganistani. Ka meedias tuletati neid sündmusi meelde, tehti kokkuvõtteid ja anti möödunud hinnanguid.

Viimase aastakümne jooksul on toimunud militaardiskursuses suured muutused. Pärast 11. septembri 2001 sündmusi, mil rünnati Maailma Kaubanduskeskust ja Pentagoni, on muutunud maailm ja ka poliitiline diskursus. Pärast 11. septembri sündmusi olid Ameerika Ühendriigid veendunud, et neil on nähtamatu vaenlane (*faceless enemy*), keda hakati personifitseeritult kurjaks (*evil*) nimetama⁹. Selle kurja vastu alustasid Ameerika Ühendriigid uut tüüpi sõda, mida hakati nimetama sõjaks terrorismi vastu. Kuna Afganistan oli nn nähtamatu vaenlase varjupaigaks, oligi esimeseks sammuks selles sõjas Afganistani ründamine 7. oktoobril 2001. Seejuures muutus ka meediapilt. Meedia hakkas looma maailmast teistsugust tegelikkust kui varem ning aitas kaasa uue poliitilise retoorika kujundamisele ja levitamisele. Riike, kes toetasid terrorismi, nimetas George W. Bush *kurjuse teljeks* (*axis of evil*) ja see metafoor leidis ka meedias laialdast kasutust. Seega esindasid USA ja tema liitlased selles terrorismivastases sõjas jõudu maailma hüvanguks või headuse jõude ja nende vastased kurjuse jõude¹⁰.

Fairclough väidab kogumikus “Soft Power of War”¹¹, et pärast 11. septembrit on toimunud võimudiskursuses oluline muutus: terrorismi ja massihävitusrelvi nähakse Lääne demokraatiat ohustavana. Sedasi õigustatakse terrorismivastast sõda ja rünnakuid nn paariariikidele, mida Bush on nimeetanud kurjuse teljeks. Nii Iraagi- kui Afganistani-diskursuses kerkib esile hästi tuntud *meie-nemad*-vastandus, kus *meid* näidatakse positiivsena ja *neid* negatiivsena. Sellele on juhtunud tähelepanu mitmed uurijad, näiteks Teun

⁸ Kasik 2008, lk 17–18.

⁹ Silberstein, S. 2002. War of Words. Language, Politics and 9/11. London and New York: Routledge, p. xii. [*Silberstein 2002*]

¹⁰ Charteris-Black, J. 2005. Politicians and Rhetoric. The Persuasive Power of Metaphor. Palgrave Macmillan, p. 176.

¹¹ Fairclough, N. 2007. Blair’s contribution to elaborating a new ‘doctrine of international community’. – Ed. by L. Chouliaraki. Soft Power of War. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 45. E-raamatute andmebaas Ebrary.

van Dijk¹² ja Pjotr Cap¹³. Seejuures *meie* esindab Lääne demokraatiat, kes võitleb terrorismi või paariiriikide vastu, ning *nemad* on terroristid või riigid, kes *meid* ohustavad.

Juhtiv USA poliitikaanalüütik Joseph S. Nye¹⁴ on võtnud pärast Iraagi sõda kasutusele uue mõiste *pehme võim* (*soft power*). Ta defineerib seda pehmet võimu kui võimu, mille abil mõjutatakse teisi käituma enda soovi kohaselt ilma neid selleks sundimata. Tema järgi on pehme võimu eesmärk luua sõjale näiliselt seaduslik alus ja muuta sedasi uus maailmakord seaduslikuks¹⁵. Niisiis on pehme võim kaudne viis saada seda, mida soovitakse¹⁶. Taolist pehmele võimule viitavat keelekasutust leiab ka Eesti meedia Iraagi- ja Afganistani-diskursusest.

2. Retoorika Iraagi-diskursuses

Esmalt käsitletakse artiklis argumente, mida kasutati Iraagi-missiooni ajal oma seisukohtade põhjendamiseks. Seejuures on aluseks artikli autori doktoritöö, kus on analüüsitud ajalehe Postimees võrguväljaandes ajavahe-
mikul 2003. aasta juunist kuni 2009. aasta jaanuarini ilmunud Iraagi-teemalisi artikleid. Tabel 1 on koostatud autori väitekirja põhjal ning sellesse on koondatud peamised missiooni pooldavad ja missioonivastased argumendid. Kuna artikli eesmärgiks ei ole olnud kvantitatiivne analüüs, vaid põhirõhk on tõlgendamisel, siis ei ole tabelis olevad argumendid esitatud esinemis-sageduse järgi.

¹² Dijk, T. van 2007. War Rhetoric of a Little Ally. Political Implications and Aznar's Legitimation of the War in Iraq. – Ed. by L. Chouliarakis. *Soft Power of War*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p. 63. E-raamatute andmebaas Ebrary.

¹³ Cap, P. 2007. Proximity: A Methodological Account of Legitimation Strategies in the Post-9/11 US Political Discourse. – *Topics in Linguistics 1 (Politeness and Interaction)*. Nitra: UKF Nitra Press. <http://www.oocities.org/strus_pl/WaronTerror.pdf>, (22.12.2013).

¹⁴ Nye, J. S. Jr. 2002. *The Paradox of American Power. Why the World's only Superpower Can't Go It Alone*. Oxford: Oxford University Press, pp. ix–xvi. E-raamatute andmebaas Ebrary.

¹⁵ Vt ka Chouliarakis, L. 2007. Introduction: The soft power of war. Legitimacy and community in Iraq war discourse. – Ed. by L. Chouliarakis. *Soft Power of War*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 1–2. E-raamatute andmebaas Ebrary.

¹⁶ Vt lähemalt Nye, J. S. Jr. 2004. *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs, p. 5.

Tabel 1. Argumendid Iraagi-missiooni ajal

Missiooni poolt	Missiooni vastu
vastastikuse toetuse retoorika	missiooni nimetamine okupatsiooniks
Eesti riigi ja rahvustunde rõhutamine, Eesti julgeoleku esiletoomine	Iraagi rahva kannatuste esiletoomine
rahvusvahelise koostöö ja julgeoleku rõhutamine	Iraagi rahva toetuse puudumine
Iraagi abistamine ja Iraagi rahva vabastamine	USA tugevama õigusega riigiks nimetamine
maailmarahu tagamine	maailm ei ole turvalisem
kaitseväelaste kogemuse saamise vajadus	oht Eesti kaitseväelastele

Missiooni pooldavad peamiselt riigitegelased ja poliitikud, kuid ka kaitsevälased. Nagu tabelist näha, toovad missiooni pooldajad argumendina esile vastastikust toetust.

(1) *Selleks et meid kaitstaks, peame olema valmis oma kohustusi täitma ka väljaspool Eestit.*¹⁷ (Andrus Ansip, PM 26.10.2004)

Samuti apelleeritakse Eesti riigi- ja rahvustundele ning Eesti julgeolekule, rahvusvahelisele koostööle, Iraagi abistamisele ja Iraagi rahva vabastamisele, maailmarahu tagamisele.

(2) *Stabiliseerides Iraaki ning luues selles riigis julgeolekut, muudame me stabiilsemaks ja turvalisemaks hoopis suuremat territooriumi, kui seda on ainult Iraak või isegi Kesk- ja Lähis-Ida. Mida rahulikum ja suurema julgeolekuga on kaetud iga üksik riik, seda rahulikum on kogu maailm.* (Andrus Ansip, PM 19.05.2005)

Eriti avaldub taoline ülistav retoorika pärast Eesti kaitseväelaste hukkumist Iraagis. Sellisel juhul rõhutatakse Eesti panuse olulisust.

(3) *Meiegi tegemistel või tegematajätmistel võib olla oma osa selles, mis kuskil meist kaugel toimub või toimumata jääb. Sellest seosest me enam lahti ei saa – vähemalt seni, kuni soovime iseseisvana püsida ... Eesti on end võidelnud vabade rahvaste hulka, kellel pole Euroopa Liidu ja NATO liikmesriigina mitte enam ainult õigus, vaid kohustus maailma tuleviku kujundamises kaasa rääkida.* (Mart Laar, PM 05.03.2004)

¹⁷ Siinses peatükis olevate näidet puhul on lisatud sulgudesse tsitaadi autor, kes ei ole enamasti artikli autor. Täpsemad andmed kasutatud allikate kohta leiab artikli lõpus paiknevast allikate nimekirjast, kus artiklid on esitatud kronoloogilises järjekorras.

Viidatakse sellele, et Iraagis hukkunud sõdur andis oma elu Eesti iseseisvuse kaitsel.

(4) *Esmakordselt meie taasiseseisvuse ajal on Eesti sõdur andnud kõige kallima – oma elu – Eesti iseseisvuse kaitsel.*

(Margus Hanson, PM 01.03.2004)

Kaitseväelased toovad Iraagi-missioonist rääkides muuhulgas esile ka kogemuse saamise vajadust.

(5) *Hind, mida maksame oma sõdurite kaotustega, peab tulema tagasi sel moel, et me parandame oma kaitsejõudude varustust, organisatsiooni, väljaõpet ning ohvitserid, allohvitserid mõistavad, mis on tänapäevane sõda.* (Leo Kunnas, PM 10.12.2005)

Missioonivastaseid seisukohti avaldavad peamiselt ühiskonnategelased ja opositsioonipoliitikud. Nad nimetavad missiooni okupatsiooniks ja toovad ajaloolisi paralleele. Nad leiavad, et Eesti okupatsiooni alt vabanenud riigina ei saa soosida okupatsiooni, ning toovad esile Iraagi rahva kannatusi ja Iraagi rahva toetuse puudumist.

(6) *Eesti jaoks on aeg astuda välja USA alustatud sõjast ja tulla koju tagasi. Eesti ühiskonna avalik arvamus ei ole Iraagi-missiooni toetanud. Poliitikut saatsid Eesti sõdurid Iraaki okupantidena. Meil peaks veel värskelt meeles olema, mida tähendab ühele rahvale okupatsioon.*

(Vilja Savisaar, PM 17.12.2008)

(7) *Eelkõige kannatavad kohalikud rahulikud elanikud. Tänavu üheksa kuuga on Iraagi sissid tapnud üle 4300 iraa klase. Neist ligi 70 protsenti olid tsiviilised. Kokku ulatub ohvrite arv 30 000ni ... Eesti võiks erinevalt USAst mõista, et relvade abil pole võimalik rahu eksportida. Eriti keeruline on seda teha ilma Iraagi rahva toetuseta.* (Vilja Savisaar, PM 08.11.2005)

Samuti nimetatakse Ameerika Ühendriike tugevama õigusega riigiks.

(8) *Oleme tunnistanud oma osaluse ja nüüd ka ohvritega, et suurriikidel on õigus dikteerida oma tahet teistele riikidele ja isegi ÜRO Julgeolekunõukogule.* (Rein Veidemann, PM 04.11.2004)

Kummutada üritatakse ka maailmarahu tagamise argumenti.

(9) *Sõda ei ole Iraagis suurendanud turvalisust ning samuti pole maailm muutunud sellest rahulikumaks.* (Vilja Savisaar, PM 08.11.2005)

Iraagi-diskursuses tõstatub argumendina ka oht Eesti kaitseväelastele. Sellele ohule viidatakse näiteks ajalehe Postimees juhtkirjas.

(10) *Otsuse edasilükkamine* [Eesti sõdurid Iraagist ära tuua] *jätabki sõdurid Bagdadi tänavatele patrullima veoautodes, millest killud ja kuulid läbi löikavad. See ei ole aus nende sõdurite suhtes.* (Juhtkiri, PM 26.10.2004)

Eelnevate näidete kaudu on antud põgus ülevaade Iraagi-diskursuses valitsenud retoorikast ja seal domineerinud argumentidest. Järgnevas analüüsis otsitakse vastuseid küsimusele, kas militaarne retoorika ja kasutatavad argumentid Afganistani-diskursuses on olnud sarnased ja kuivõrd kasutatav retoorika on pea kümne aasta jooksul muutunud.

3. Retoorika Afganistani-diskursuses

Afganistani-diskursusest on siinses artiklis valitud uurimisobjektiks vaid aastatel 2006–2011 ilmunud tekstid. Eesti üksused on tegutsenud Afganistanis NATO üksuste koosseisus küll alates 13. märtsist 2003, kuid rohkem hakati Afganistani välisoperatsiooni panustama 2006. aastal, mil Helmandi provintsis asus teenistusse miinipildujarühmaga tugevdatud jala-väekompanii. (Välisministeerium, 09.07.2013). Seetõttu on artiklis vaatluse all Afganistani-teemalised artiklid alates 2006. aastast. Viktor Bubnov on uurinud oma Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes 2013. aastal kaitstud lõputöös Afganistani missiooni kajastamist alates välisoperatsiooni algusest. Seega saab tema töö põhjal teha kokkuvõtte ka 2003.–2006. aasta kohta.

Bubnov on toonud oma töö tulemuste põhjal¹⁸ välja, et missiooni pooldavate argumentidena mainiti sel perioodil kaitseväelaste kogemuse saamise vajadust, Eesti iseseisvuse kaitsmist, vastastikust abistamist, Afganistani ülesehitamist, maailma üldise heaolu ja turvalisuse tagamist ning missiooni-vastaste argumentidena oma riigi kodanike ohtu seadmist, missiooni tegeliku eesmärgi varjamist, Eesti sisejulgeoleku puudulikkust ja liigset panustamist väljapoole. Seega võib välisoperatsiooni pooldavate argumentide puhul märgata sarnasust Iraagi-diskursuses kasutatud argumentidega (vt tabel 1).

Järgnevalt keskendutakse põhjalikumalt Afganistani välisoperatsiooni kajastamisele aastatel 2006–2011. Afganistani välisoperatsiooni kajastamist iseloomustab see, et välisoperatsiooni peetakse **Eesti tähtsaimaks sõjaliseks**

¹⁸ **Bubnov, V.** 2013. Afganistani missiooni kajastamine ajalehe Postimees võrguväljaande näitel. KVÜÖA lõputöö, lk 32–33.

missiooniks (vt nt Jaanus Piirisalu, EPL 25.08.2006¹⁹). „See on alliansi olulisim välismissioon, mille eesmärk on tagada regiooni ja seeläbi kogu maailma turvalisus,” on väitnud president Toomas Hendrik Ilves (Martti Kass, PM 18.06.2009).

Üldlevinud seisukoht on järgmine: „kui meie ei lähe Afganistani, tuleb Afganistan meile” (Toomas Sildam, PM 11.09.2006). Taolist hoiakut võib märgata teisteski ajakirjanike ja poliitikute tekstides.

Näites 11 tuuakse argumendina esile seda, et **terrorism ja narkoturg kujutab ohtu ka Eesti kodanikele**.

(11) Teine suur mure on terrorism ning inimeste suurt liikuvust arvestades on terroriakt ükskõik millises maailma paigas potentsiaalne oht ka Eesti kodanikule. (Ardo Kaljuvee, EPL 04.10.2006)

Näites 12 üldistatakse rohkem: Afganistani-missiooni kasuna tuuakse esile Põhjamaade noorukite elukvaliteet ja kogu maailma julgeolek laiemalt. Afganistani nimetatakse seejuures konfliktirohkeks piirkonnaks ja ebastabiilsuskoldeks.

(12) Afganistan on aastakümneid olnud väga keeruline ja konfliktirohke piirkond, kuid nüüd on suur osa maailma riikidest võtnud eesmärgiks Afganistan lõpuks ometi normaalse riigina toimima saada, suurendades seeläbi nii Põhjamaade (sealhulgas meie) noorukite elukvaliteeti narkoturu piiramise kaudu kui ka kogu maailma julgeolekut ühe ebastabiilsuskolde kustutamise näol. (Ardo Kaljuvee, EPL 04.10.2006)

Afganistanis on aastatel 2007–2011 hukkunud üheksa Eesti sõdurit. Afganistani-teema tõuseb erilisel huviorbiiti pärast Eesti sõdurite hukkumist Afganistanis. Seetõttu on artiklivalimis ka hulgaliselt Eesti sõdurite hukkumist käsitlevaid tekste, millest suure osa moodustavad presidendi ja ministrite kõnesid refereerivad-tsiteerivad uudised.

Afganistani-missioonist kirjutades kasutavad poliitikud samasugust retoorikat, nagu Iraagi missiooni puhulgi võis täheldada: Eesti kaitseväelaste hukkumise järel on valdav **õilistav retoorika**²⁰, mis väljendub eeskätt riigipea

¹⁹ Siin ja järgnevas alapunktis on lisatud tekstinäidete järele artikli autor, ajaleht, kust näide pärineb, ning artikli ilmumisaeg.

²⁰ Taoline õilistav sõjaretoorika emotsionaalselt rasketel hetkedel ei ole midagi Eestile eriomast. Sellist retoorikat on kasutanud ka George W. Bush pärast Maailma Kaubanduskeskuse kokkuvarisemist 11. septembril 2002. Vt nt **Silberstein**, p. 12.

ja ministrite kõnedes. Argumendiks tuuakse meie **kõigi ühine julgeolek, maailmarahu tagamine ja Afganistani elanike heaolu.**

Hukkunud on „mehed, kes tahtsid maailma paremaks muuta”, väidab president Toomas Hendrik Ilves Kalle Torni ja Jako Karuksi ärasaatmiskõnes (Martti Kass, PM 23.06.2007). Tuuakse esile see, et „Eesti kaitsevälelased kaotasid oma elu kaitstes Eesti Vabariigi julgeolekut – võideldes terroriohu vastu maailmas” (kaitseminister Jaak Aaviksoo, PM 23.06.2007).

Peaminister Andrus Ansip toob paralleeli Vabadussõjaga, kuna kaitsevälelased Kalle Torn ja Jako Karuks hukkusid võidupühal, 23. juunil 2007.

(13) *«Need noorte kaitsevälelaste elud on ohverdatud sama eesmärgi nimel, mille eest võideldi võidupüha Võnnu lahingus ning langeti Vabadussõjas Eesti iseseisvuse kindlustamise eest. Avaldan kaastunnet vaprate sõjameeste omastele,» ütles peaminister Andrus Ansip. („Ansip, Aaviksoo ja Paet avaldasid kaastunnet Afganistanis hukkunute lähedastele”, PM Online 23.06.2007).*

Seega apelleeritakse Afganistani-diskursuses samamoodi nagu Iraagi-diskursuseski Eesti iseseisvuse kaitsmisele.

President Ilves toob pärast Eerik Salmuse ja Raivis Kangi leinatalitust 29. augustil 2009 argumendina taas esile **maailma turvalisuse.**

(14) *„Me ei pea Afganistanis võõrast sõda. ÜRO ja NATO, seega ka Eesti, võitlevad seal selle nimel, et üks nurjunud riik saaks uuesti jalule tõusta, et viha ei leviks ega purustaks, et maailm oleks turvalisem ja rahulikum.” sõnas Ilves Afganistanis langenud veebel Eerik Salmuse ja seersant Raivis Kangi leinatalitusel Tallinna Kaarli kirikus. (Erik Rand, EPL 29.08.2009)*

Afganistani nimetab president seejuures nurjunud riigiks. Ta võtab taas kasutusele kujundi *võõras sõda*. Täpselt samasugust vastandust (*võõras sõda* versus *meie sõda*) kasutati ka pärast esimese Eesti sõduri hukkumist Iraagis 28. veebruaril 2004. aastal, mil Postimees väitis oma juhtkirjas, et peaaegu võõrast sõjast on saanud kibedalt meie enda oma²¹.

President Toomas Hendrik Ilves, peaminister Andrus Ansip, kaitseminister Jaak Aaviksoo ja välisminister Urmas Paet toovad oma kaastundeavalduses pärast Allain Tikko hukkumist argumendina esile **Afganistani julgeolekut** ja sealsete elanike heaolu.

²¹ Vrd Kuldnook 2011, lk 96.

(15) *Oleme võtnud endale keerulise ülesande anda märkimisväärne panus ühe maailma ohtlikuma piirkonna inimeste elu muutmisel turvalisemaks. Me loome Afganistanis julgeoleku ja stabiilsuse, mis võimaldab Afganistani elanikel endil üles ehitada oma riik ning taastada majandus.* (Martti Kass (toim), PM 15.06.2009)

Eesti kaitseväelaste (sh hukkunud kaitseväelaste) kohta leiab ajalehetekstidest vaid positiivset suhtumist. Sedasi kirjeldavad neid nii ministrid, president kui ka kaasvõitlejad. Hukunud kaitseväelasi nimetavad ministrid ja president oma kõnedes (samuti Eesti kontingendi ülem major Janno Märk) järgmiselt: *oma kangelased; vaprad pojad; vaprad ja usaldusväärsed võitlejad; professionaalne ja vapper sõdur; alati kindel relvavend oma kaaslastele* (Allain Tikko); *julge võitleja, alati usaldusväärne oma kaaslastele* (Allain Tikko); *kogenud ja kaua kaitseväes teeninud erakordne allohvitser* (Allain Tikko); *rahu ja stabiilsuse eest võidelnud kaitseväelased* (Kalle Torn, Jako Karuks).

Samas leidub ka **selle ülistava retoorika suhtes kriitikat**. Postimehes 1. septembril 2010 avaldatud olemusloos „Langenud kaitseväelane: eks saja aasta pärast näe” leiab hukkunud sõduri rühmaülema leitnant Marko Pungari järelehüüde Herdis Sikkale, kus rühmaülem väljendab nõrdimust sellise retoorika suhtes.

(16) *Ma ei ütle, et ta oli maailma parim mees, see ajab mind alati närvi igal ärasaatmisel. Keegi ei ole parim selle pärast, et ta surnud on. Ma mäletan teda tugeva isiksusena ja neetult hea soomukijuhina. Sellisena ta minu mälestustesse jääb.* (Nils Niitra, Evelyn Kaldoja, Madis Filippov, PM 01.09.2010)

Üldjuhul võib märgata aga taas pragmaatilist **vastastikuse toetuse ja rahvusvahelise koostöö retoorikat**. See avaldub näiteks president Ilvese kõnes Kristjan Jalakase matusetalitusel.

(17) *„Usun, et keegi Afganistanis võitlevatest sõduritest ei ole teinud oma valikut kergekäeliselt,” ütles Ilves. „Vastupidi, see on iga kaitseväelase läbimõeldud ja vabatahtlik otsus – teenida oma riiki kõige ohtlikumas kohas. Ka ühendab sõdurite kõiki selliseid otsuseid teadmine, et kui Eesti aitab meie liitlasi, siis aitavad meie liitlased Eestit. Kui siin seda vaja peaks olema.”* (Ott Heinapuu, EPL 19.12.2009)

Ühe kritiseeriva seisukoha leiab ka Maalehes 9. septembril 2010 ilmunud Peeter Ernitsa intervjuust Urmas Roosimaaga („Kindral Urmas Roosimägi:

rahvale räägitakse valget valet”), kus erukindral Roosimägi üritab seda ülis-tavat retoorikat kõigutada.

(18) Kas te usute, et poisid käivad seal demokraatiat kaitsmas? Ärge ajage naerma. Minnakse kolmel põhjusel. Üks osa kaitseväelasi tahab, et kogu aeg oleks veres adrenaliini. Teine osa läheb missioonile raha teenima. Kolmas osa on kaadrikaitseväelased. Nendel on kaks varianti: kas lähed või paned avalduse lauale. (Peeter Ernits, ML 09.09.2010)

Kuna suurema osa Afganistani-teemalisi artikleid moodustavad uudised (14 teksti), kus tsiteeritakse just erinevate ministrite või presidendi väiteid, saabki uuritavate tekstide põhjal parima ülevaate just poliitikute ja riigipea suhtumisest Kaitseväe välisoperatsiooni ja Eesti sõduritesse Afganistanis. Kuna arvamustekste kirjutatakse vähem, jääb ka n-ö avaliku elu tegelaste hääl või rahva arvamus vähem kajama.

Mõnetist ajakirjanike **kriitikat** kutsub esile ministrite ja Eesti valit-suse suhtumine välisoperatsioonil jalad kaotanud Aare Viirmaa enesetappu 29. augustil 2010. Eesti Päevaleht võtab oma 11. septembril 2010 ilmunud juhtkirjas „Üheksa aastat” seisukoha toimunu suhtes. Eesti Päevalehe aja-kirjanik Ardo Kaljuvee on kriitiline Eesti poliitikute suhtes. Kriitikat pälvib suhtumine, et meil Eestis hinnatakse vaid neid, kes on vaimselt tugevad.

(19) Aupauke ei kõlanud aga kapral Aare Viirmaa matustel, kes murdus vaimselt pärast seda, kui oli missioonil kaotanud mõlemad jalad. Kohe aval-das tema perele kaastunnet ainsana USA suursaadik. Teised mitte. Miks? Ilmselt viitab see tõsiasi: need, kes saatsid poisid kaugemale missioonile, ei tunnista endale, et see, kes sureb, sest ta hing on murtud, on samuti sõja ohver. Täheandaks ju selle tunnistamine ka vastutuse võtmist. (Ardo Kaljuvee, EPL 11.09.2010)

Postimehe Afganistani erirubriigis kritiseerib TV3 ajakirjanik Küllike Roo-väli olukorda järgmiselt.

(20) Enesetapp on siinses ühiskonnas häbiasi, nõrkuse märk. Nii ei saa- nudki Viirmaa omaksed avalikke kaastundeavaldusi. Ei kaitsevält, minis- teeriumilt, presidendilt ega valitsuselt (Tänases Postimehes ilmus siiski presidendi kaastundeavaldus – toim).

Ainsana avaldas kaastunnet USA suursaadik. Selgus, et liitlastele on iga sõdur ühe hinnaga, iga ohver ühe kaaluga. (Küllike Rooväli, PM 03.09.2010)

Rooväli vastandab siin meid liitlastega, vihjates muuhulgas sellele, et Eestis (meie ühiskonnas) ei ole sõdurid ühe hinnaga, et kangelased on ainult need, kes saavad hästi hakkama.

Uuritud artiklite hulgas on siiski ka mõned arvamustekstid (6 teksti), mille autoriteks on avaliku elu tegelased ehk rahva esindajad (nt kolumnistid). Afganistani-missiooni ja Ameerika Ühendriikide poliitika suhtes on kriitiline kolumnist Roy Strider, kes kasutab kritiseerimisel samu argumente (nt **tugevama õiguse argument, võõramaiste sõdurite nimetamine okupantideks**), mis domineerisid juba Iraagi-diskursuses. Ameerika Ühendriike nimetab ta *superriiigiks*, luues seejuures vastanduse „rahuvalveväed ja kohalik elanikkond”. Siinkohal samastab ta ennast kohalike inimestega ja räägib nende vaatepunktist

(21) *Kui rahuvalveväed kindlustavad ühe superriiigi osalist valitsemist Afganistanis, siis kohalikud näevad võõramaistes sõdurites ning ametnikes okupante ja islami ohustajaid.* (Roy Strider, PM 06.02.2008).

Aktuaalseks muutub Afganistani-teemaline arutelu 2009. aasta suvel, mil diskuteeritakse selle üle, et Eesti on lubanud saata Afganistani lisakompanii „ülla eesmärgiga turvata augustis toimuvaid presidendivalimisi”, nagu kirjutab Eesti Päevalehe ajakirjanik Holger Roonemaa 8. juunil 2009 ilmunud artiklis „Eesti sõjavägi – suurim Afganistanis”.

Roonemaa toob taas esile **vastastikuse toetuse retoorika**.

(22) *Kaks kuud tagasi Strasbourgis antud lubadus ning meie kindel soov kolida Afganistanis ameeriklaste vihmavarju alla tähendab, et kasutatakse ära võimaluse võita jänkide veelgi tugevam sõprus. Pole kahtlustki, et Ida-Euroopa riikide hulgas on Eesti tänu sellele käigule USA valitsuse silmis sõber number 1.*

Roonemaa väljaütlemistes võib täheldada kriitikat, mis väljendub tema rõhutatud sõnakasutuse kaudu: *meie kindel soov, jänkide veelgi tugevam sõprus, sõber number 1*.

Afganistani-diskursuses esinenud argumendid on paigutatud kokkuvõtvalt tabelisse 2.

Tabel 2. Argumendid Afganistani-missiooni ajal

Missiooni poolt	Missiooni vastu
terrorism ja narkoturg kui oht Eestile	USA nimetamine superriiigiks
maailma julgeoleku ja maailmarahu tagamine	võõrriikidest pärit sõdurite nimetamine okupantideks
Afganistani elanike heaolu rõhutamine	
vastastikuse toetuse retoorika	
rahvusvahelise koostöö rõhutamine	

Võib märgata, et missioonivastaseid argumente toodi 2006.–2011. aasta Afganistani-diskursuses esile vähem kui Iraagi-diskursuses. Ka Bubnovi 2003.–2006. aasta tulemuste põhjal oli selle ajavahemiku Afganistani-teemalistes artiklites nimetatud rohkem erinevaid missioonivastaseid argumente. Siinse uurimismaterjali põhjal ei eristunud diskussioonis missioonivastase argumendina oht Eesti kaitseväelastele. Poliitikud tajuvad küll Afganistani-missiooni riskantsust ja näevad selles ohtu ka Eesti kaitseväelastele, kuid nad ei leia, et see oleks põhjus välisoperatsiooni lõpetamiseks.

4. Kümme aastat sõda terrorismi vastu

2011. aasta oktoobris, kümme aastat pärast Ameerika Ühendriikide tungimist Afganistani, tehakse kokkuvõtteid sellest nn terrorismivastasest sõjast. Kui Iraagi-diskursuses õigustati tungimist Iraaki muuhulgas maailmarahu tagamisega ja sedasama argumenti toodi esile ka pärast Eesti sõdurite hukkumist Afganistanis, siis kümme aastat pärast nn Afganistani sõja algust tõstatatakse meedias küsimus, kas maailm on ikkagi turvalisem. 11. septembril 2011 Postimehes ilmunud Hendrik Vosmani artiklis „Kümme aastat sõda terrorismi vastu” osalt küll nõustutakse selle väitega ning tuuakse välja Euroopa Liidu ja NATO arvamus, et Al Qaeda ja teised suured terrorirühmitused on nõrgemad kui 2001. aasta rünnakute järel. Samas mõondakse, et Al Qaeda emaorganisatsioonist innustust saanud võrgustikud Aafrikas ja Araabia poolsaarel kujutavad varasemast suuremat ohtu.

Ka Sotsiaaldemokraatliku Erakonna juht Sven Mikser viitab sellele, et tegelikult on maailm muutunud hoopis ohtlikumaks.

(23) Mikseri sõnul sai terrorirünnakutega lõpu ka külmale sõjale järgnenud ajalooeufooria, kus räägiti, et liberaalne demokraatia on saavutanud lõpliku võidu ja kõik piirid avanevad ning heaolust saavad osa kõik ...

«*Ilmselt* tajub avalikkus täna maailma ohtlikuma paigana, sest need rünnakud ei jäänud viimasteks.» (Martin Smutov (toim), PM 11.09.2011)

Seejuures ei võta Mikser endale näites 23 teadjarolli, vaid kasutab hinnanguadverbi *ilmselt*.

Küll esineb aga enesekindla teadja rollis ajaleht Postimees. 10. septembril 2011 juhtkirjas „Ohtlik maailm” võtab Postimees kokku oma seisukoha.

(24) *Kümme aastat on ilmselgelt* pakkunud palju õppimisvõimalusi ja toonud ka võite. *Kahjuks* on nii, et intellektuaalselt huvitavat ja filosoofiliselt mitmeti mõistetavat sõda hirmu vastu ei võideta kunagi, ent on *kahjulik* ignoreerida sellega kaasnevaid lihalikke ohte. (Juhtkiri, PM 10.09.2011)

Teadjarolli toob näites 24 esile adverb *ilmselgelt* ning kindla kõneviisi kasutus. Postimehe suhtumise annavad edasi adverb *kahjuks* ja adjektiiv *kahjulik*.

Järgnevalt keskendutakse sellele, missuguseid argumente kasutatakse 2011. aastal Afganistani sündmuste kommenteerimisel. Ajalehes Postimees 11. septembril 2011 avaldatud president Ilvese kõnet refereerivas uudises tõuseb argumendina esile **rahvusvahelise koostöö vajadus**.

(25) *Astudes koos liitlastega USA kõrvale, olime me ühtsed ka ennast kaitses, sest teame ja usume NATO üht olulist põhimõtet: rünnak ühe vastu on rünnak kõigi vastu.* ütles Eesti riigipea. („Ilves: 11. september 2001 oli sõjakuulutus meile kõigile”, PM 11.09.2011)

Sedasama rahvusvahelise koostöö argumenti on kasutatud ka Iraagi-diskursuses, samuti varasemas Afganistani-diskursuses.

Argumendina toob Ilves veel esile veel **teiste riikide abistamise ja vabaduse toetamise**.

(26) «*Ent meie jõud on meie otsustavuses ja üksmeeles. Aga samuti mõistmises, et uued terroristkõlled ei teki ja senised saab maha suruda ka toetades vabadust seal, kus see tärkab; aidates üles ehitada riike, kes meie abi vajavad ja tahavad; pakkudes võimalust toime tulla inimestele, kes elavad tingimustes, mis sünnitab tigidust ja kurjust.*» sõnas president Ilves.

President kasutab näites 26 *meie*-vormi, mis ühendab kogu Eesti rahva. Tema tekstist leiab viite ka kurjusemetafoorile. Sellega viidatakse küll tingimustele, kus elavad Afganistani inimesed, kuid siin võib näha siiski paralleeli lääne meedia retoorikaga (hea *versus* kuri).

Ajaleht Postimees avaldab oma seisukoha Afganistani suhtes 7. oktoobril 2011 ilmunud juhtkirjas „Kümme aastat sõjas terroriga”.

(27) *Sõda Afganistanis on kõige otsesemalt 11. septembri terrorirünnakute järelm. Toona ei rünnatud ju «ainult» USA-d, vaid kogu lääneliku demokraatiakorraldusega maailma, kes pidi enese kaitseks tegudele asuma.* (Juhtkiri, PM 07.10.2011)

Näites 27 võtab Postimees endale teadjarolli, mis avaldub ülivõrdes hinnanguadverbi *kõige otsesemalt* ja kindla kõneviisi kasutuses. Vastandus „toona ei rünnatud ju «ainult» USA-d, vaid kogu lääneliku demokraatiakorraldusega maailma ..” ja *pidama*-verb rõhutab veelgi Postimehe positsiooni. Ameerika Ühendriike nähakse siin ohvri rollis.

Sellessamas juhtkirjas **samastatakse Eesti julgeolek maailma julgeolekuga.**

(28) *Eesti nagu kõik teised Afganistani missioonil osalevad riigid on kandnud kaotusi ja kulutanud raha. Kuid terrorism ei tunne riigipiire ja Eesti riigi julgeolek sõltub maailma üldisest julgeolekust.* (Juhtkiri, PM 07.10.2011)

Samuti võrdsustatakse näites 28 Eesti kõigi teiste Afganistani-missioonil osalevate riikidega.

Samal ajal võtab Postimees ka kritiseerija rolli ja astub välja Eesti kaitsevälaste eest. Viidatakse sellele, et Eesti on olnud Afganistani-missioonil hea liitlane, kuid missioonil osalemine toob kaasa ka negatiivset.

(29) *... küll aga on meie missioonil viibijad väsimata hakanud – kutseliste kaitsevälaste hulk pole Eestis koos kaitse-eelarvega kasvanud ning elavjõudu ähvardab läbipõlemine.*

See on rekordpanustamise hind ning oleks arukas tulevikku silmas pidades läbi mõelda, kuidas edaspidi vältida sellistel puhkudel kõige väärtuslikuma – inimeste – kulumist. (Juhtkiri, PM 07.10.2011)

Ajaloolane Erki Bahovski arutleb 9. oktoobri 2011 Postimehes selle üle, kas kümme aastat sõda on täitnud oma eesmärgi. Ta tuletab meelde tollase USA presidendi George W. Bushi argumente, et Afganistan tuleb vabastada ja et USA tegutseb enesekaitse nimel, ning võrdleb Ameerika Ühendriikide tegevust Nõukogude Liidu tegevusega 1939. aastal.

(30) *Niisiis olid Ameerika Ühendriigid otsustanud Afganistani vabastada, et kaitsta ameeriklasi. See kõik meenutab 1939. aastat, mil Nõukogude Liit otsustas ka oma läänepiiri kaitsmiseks vabastada Baltimaad, Poola ja Soome.* (Erki Bahovski, PM 09.10.2011)

Seejuures ta siiski möönab, et situatsioon on veidi erinev, ning pehmendab oma seisukohta tingiva kõneviisiga.

(31) *Ent me peaksime olema ajalooliste paralleelidega ettevaatlikud – ei Baltimaad, Poola ega Soome saatnud nelja reisilennukit enesetaputeroristidega Moskvasse ja Leningradi.* (Erki Bahovski, PM 09.10.2011)

Bahovski teeb järelduse, kus viitab argumentina **Ameerika Ühendriikide kättemaksutahtele** ja toob esile juba Iraagi-diskursuses domineerinud **tugevama õiguse argumendi**.

(32) *Mida me nägime, oli ikkagi kättemaks, ülejäänud maailma veenmine, et USA kui üliriik tuleb toime mis tahes ülesandega ja selle riigi ründamine ei jää vastuseta.* (Erki Bahovski, PM 09.10.2011)

Sellessamas tekstis võrdleb Bahovski USA pöördumist Iraaki Hitleri tegevusega 1941. aastal.

(33) *Ameerika Ühendriigid hakkasid ressursse koondama Iraagi tarbeks, jättes esialgu Afganistani napid 4000 USA sõdurit, keda täiendasid 5000 NATO riikide sõdurit. Ajalooliselt – ehkki igasugune ajalooline paralleel on lihtsustus – võiks seda võrrelda hetkega, mil Adolf Hitler otsustas natside sõjamasina pöörata 1941. aasta suvel lõunasse, mitte jätkata kontsentreeritud pealetungi Moskvale.* (Erki Bahovski, PM 09.10.2011)

Seejuures pehmendab ta näites 33 oma seisukohta taas tingiva kõneviisiga ja mõttekriipsude vahel paikneva kiillausega „ehkki igasugune ajalooline paralleel on lihtsustus”.

Juba Iraagi-diskursuses (eriti Iraagi sõja eel) võrreldi Ameerika Ühendriike maailma valitsenud diktaatoritega, näiteks Osama bin Ladeni, Hitleri, Gaddafi ja Arafatiga²². Nagu näha, jätkub sarnane retoorika ka 2011. aastal.

Heiki Suurkask võrdleb 10. septembri 2011 Eesti Päevalehes ilmunud artiklis „Kümme aastat päevast, mil maailm ei jäänudki seisma” Ameerika Ühendriike Nõukogude Liiduga.

(34) *USA on osutunud sama võimetuks Afganistani sõda võitma kui omal ajal N Liitki.* (Heiki Suurkask, EPL 10.09.2011)

Suurkask on Ameerika Ühendriikide tegevuse suhtes Afganistanis kriitiline.

²² Vt selle kohta **Kuldnook** 2011, lk 65.

(35) *USA väed pidid seal lõpuks siiski jala maha panema, kui Osama bin Laden oli juba plehku pääsenud ja kahekuine kiirsõda terrorismikolde kirurgiliseks eemaldamiseks on veninud kümneaastaseks agooniaks.*

(Heiki Suurkask, EPL 10.09.2011)

Kriitiline suhtumine avaldub sõnavalikus (*kiirsõda terrorismikolde kirurgiliseks eemaldamiseks*) ja vastanduses *kiirsõda vs. kümneaastane agoonia*.

12. oktoobril 2011 kohtub president Ilves Paldiskis jalaväekompaniiga ESTCOY-13, kes alustab novembris tegevust NATO juhitud operatsioonil Afganistanis. Oma kõnes rõhutab ta taas **vastastikust toetust**, mis oli läbi-vaks argumendiks nii Iraagi-diskursuses kui ka varasemas Afganistani-diskursuses.

(36) *Nii nagu me näeme viimase aja arengutes rahandusvallas, nii tuleb ka julgeolekupoliitilistes valikutes teinekord langetada esmapilgul raskem otsus – panustada. Sest tegelikku, kestlikku alternatiivi pole. Küll aga saame ise eeskujulike panustajatena nõuda ja loota garantiisid meid endid potentsiaalselt tabavate kriiside korral. Teadkem, et väikeriigina on meie iseolemise tagamiseks liitlassuhted, mis üle kõige põhinevad usaldusele.*
(Presidendi kantselei pressiteade, EPL 12.10.2011)

Seejuures võrdleb president majandust julgeolekupoliitikaga ja nimetab panustamist *esmapilgul rangeks otsuseks* ning Eestit eeskujulikuks panustajaks. Samuti rõhutab ta **liitlassuhteid**, mis põhinevad usaldusel.

Ilves kiidab oma kõnes ka Eesti kaitseväelasi.

(37) *Sest ükski teine elukutse ei sümboliseeri ehedamalt neid põhimõtteid, mida riigi teenimine endas kätkeb. Kindlameelsus, julgus, lojaalsus, hoolivus.* (Presidendi kantselei pressiteade, EPL 12.10.2011)

Üsna peatselt pärast kümne aasta möödumist Ameerika Ühendriikide tungimisest Afganistani tõuseb Afganistani-teema meedia huviorbiiti taas seetõttu, et 15. oktoobril hukkub Afganistanis Eesti sõdur. Meedia reageering Eesti sõduri hukkamisele Afganistanis 2011. aastal erineb oluliselt sellest, kuidas reageeriti esimeste kaitseväelaste hukkamisele Iraagi-missioonil 2004. aastal. Tollal võtsid Iraagi-missiooni teemal teravalt sõna avaliku elu tegelased, samuti peeti Eesti kaitseväelase hukkamist piisavalt oluliseks, et võtta selle suhtes seisukoht ajalehe juhtkirjades. 2011. aastal pälvib teema märksa vähem tähelepanu. Eesti sõduri hukkamist Afganistanis kajastatakse peamiselt vaid Postimehe ja Eesti Päevalehe uudislugudes. Sellele teemale ei pühendata enam juhtkirju ega arutle ka avaliku tegelased Afganistani-

missiooni üle. Nendesamade uudistekstide refereeringute-tsitaaide kaudu avalduvad aga siiski suhtumised ja hoiakud. Üldjuhul on märgata, et valitsev retoorika ei ole muutunud: poliitikud ja president kasutavad endiselt **õilis-tavat ja vastastikuse toetuse retoorikat**.

Eesti poliitikute suhtumine avaldub näiteks uudisnupus, kus refereeritakse peaminister Andrus Ansipi, kaitseminister Mart Laari ja välisminister Urmas Paeti ühisavaldust.

(38) Eesti Vabariik on osa suuremast maailmast, kus peame oma vabaduse eest seisma. See töö käib koos meie liitlastega päevast päeva. See töö käib nii kodumaal kui välismissioonidel. Ja kahjuks nõuab see ka ohvreid ... Eesti langetab pea. Meid on üks vähem. Aga meie riik, meie iseolemine on Agrise elutöö võrra, Agrise eneseohverduse võrra kindlam. Eesti on tänuvõlas Agris Hutrofi ees ... Kapral Agris Hutrofi on andnud Eesti eest ülima, oma elu. (Martin Smutov (toim), PM 15.10.2011)

Näites 38 ühendatakse Eesti suurema maailmaga, argumentidena tuuakse esile **Eesti iseseisvus ja liitlassuhted**. Samamoodi nagu Iraagi-diskursuses (vrd näitega 4) viidatakse siingi sellele, et Eesti kaitseväelane on andnud oma elu Eesti iseseisvuse kaitsel.

Kaitseväe juhataja Ants Laaneots nimetab argumendina taas **vastastikust toetust**.

(39) «Kaotada üheksas mees Afganistanis on ränk hind, aga ilmselt odavama hinnaga ei saa. Kui me mängime meeskonnas, siis oleme ka selle meeskonna võrdväärised mängijad ja püüda ka omalt poolt kõik teha selle nimel, et meil oleks NATO ja Euroopa Liidu toetus.» (BNS, PM 15.10.2011)

Laaneots rõhutab **ränka hinda**, mida me maksame. Makstavale hinnale on ka Iraagi-diskursuses viidanud kaitseväelastest tekstiosalised, nt Leo Kunnas (Enno Tammer „Iraagist naasnud Leo Kunnas: sõja nimi on sõda”, PM 10.12.2005). Seejuures kasutab Laaneots mängu-metafoori, kus võrdleb Eesti osalust missioonil meeskonnamänguga, milles tuleb olla võrdne liige.

Silma torkab, et Ajalehes Postimees leiab Eesti kaitseväelase hukkumine Afganistanis veidi rohkem käsitlemist. Postimees avaldab selliseid uudislugusid, kus leiab hukkunud Agris Hutrofi kohta ülistavaid tsitaate tema ülematelt ja teenistuskaaslastelt.

(40) «Kapral Hutrof oli sõdur, kes kandis endas parimaid omadusi nii kaitseväelasena kui eestlasena. Ta oli väga kõrgelt hinnatud kõigi oma kaasvõitlejate poolt. Ehkki Eesti jalaväekompanii on olnud minu alluvuses väga lühikest aega, on minu jaoks muljetavaldav eestlaste kindlameelsus

ja järjekindlus eesmärgi saavutamisel. Kapral Hutrof on eeskujuks kõigile, näidates kõrgeimat kvaliteeti,» ütles Kuningliku Šoti rügemendi 3. pataljoni ülem kolonelleitnant Ed Fenton. (Raul Sulbi (toim), PM 19.10.2011)

Postimees avaldab samuti olemusloo „Agris Hutrof oli leidnud oma tee”, kus tõstab esile Agris Hutrofi vaprust (Anneli Ammas, PM 17.10.2011).

Seega on ajaleht Postimees võtnud enese ülesandeks ka Eesti sõdurile positiivse maine kujundamise. Postimehe sümpaatia Eesti sõduri vastu avaldus juba Iraagi-diskursuses²³. 2004. aastal nimetas ajaleht Postimees Eesti sõduri Iraagis aasta inimeseks 2004.

Tabelisse 3 on koondatud kõik argumendid, mida tuletatakse meelde 2011. aastal, kui meenutatakse kümne aasta möödumist 11. septembri 2011 sündmustest ning vaadatakse tagasi Iraagi- ja Afganistani-missioonile.

Tabel 3. Argumendid 2011. aastal

Missioonide poolt	Missioonide vastu
rahvusvahelise koostöö rõhutamine	maailm on muutunud ohtlikumaks
teiste riikide abistamine ja vabaduse toetamine	USA kättemaksutahte esiletoomine
Eesti julgeolek sõltub maailma julgeolekust	USA nimetamine üliirigiks
vastastikuse toetuse retoorika	ajaloolised paralleelid (USA tegevus meenutab NLi tegevust 1939. aastal)
liitlassuhete rõhutamine	kiirsõda on veninud kümneaastaseks agooniaks
oma vabaduse eest seismine	

Nagu tabelist näha, tuuakse 2011. aastal kümne aasta taguseid sündmusi meenutades esile rohkem argumente, mis kõnelevad välisoperatsioonide vastu. Samas pole argumendid iseenesest muutunud. 2011. aastal on tunda vaid kriitilisemat suhtumist toimunu suhtes, samas annab pikem perspektiiv ka parema võimaluse toimunud hinnata. Maailma turvalisemaks muutmisest siiski enam ei räägita. Viidatakse hoopis sellele, et maailm on muutunud ohtlikumaks.

²³ Vt ka **Kuldnokk** 2011, lk 98.

5. Kokkuvõte

Kahe analüüsitava diskursuse retoorikas leidub sarnasusi. Mõlemas tuuakse missioone toetavate argumentidena esile rahvusvahelist koostööd ja julgeolekut (seejuures nii Eesti, liitlaste kui ka Afganistani julgeolekut), teiste riikide abistamist ja vabaduse toetamist. Samuti on mõlemas diskursuses märgata vastastikuse toetuse retoorikat. Ameerika Ühendriikide tegevuse vastu esitatakse Afganistani-diskursuses argumente vähem kui Iraagi-diskursuses. Sellised argumendid tõusevad küll eriti intensiivselt esile artiklites, kus vaadatakse tagasi kümne aasta eest alguse saanud sündmustele. Mainitakse tugevama õigust ja Ameerika Ühendriikide tegevuse ajendina nähakse kättemaksutahet. Tuuakse ka ajaloolisi paralleele, kus Ameerika Ühendriikide tegevust võrreldakse Nõukogude Liidu tegevusega 1939. aastal.

Analüüsitavates diskursustes võib siiski märgata teatavaid erinevusi. Näiteks hakkab 2011. aastal ära kaduma **maailmarahu tagamise** argument, mida toodi esile nii Iraagi- kui ka Afganistani-diskursuses. Pigem on valdav **liitlassuhete rõhutamine**, viidatakse sellele, et hea koostöö tagab ka **Eesti iseolemise**. Veel võib täheldada, et vahetult pärast Eesti kaitsevälase hukkamist Afganistanis ei ilmu ajalehtedes Postimees ja Eesti Päevaleht arvamustekste ega leia artiklites ka missioonivastaseid argumente. Selline uudis ei tundu olevat Eestis enam uudis, mis tekitaks palju vastukaja, vaid argipäev, millega ühiskond on leppinud.

Selle kohta, kuidas suhtutakse Eesti sõduritesse Afganistanis, leiab hinnanguid peamiselt presidendi ja poliitikute arvamusalaldusi refereerivatest-tsiteerivatest uudistest. Afganistani-diskursuseski domineerib pärast Eesti sõdurite hukkamist õilistav retoorika, kus rõhutatakse, et hukkunud Eesti kaitsevälased olid vaprad ja usaldusväärsed ning võitlesid muuhulgas ka vaba Eesti eest. Samasugune retoorika tõusis esile ka Iraagi-diskursuses. Silma torkab, et Ajalehes Postimees leiab Eesti kaitsevälase hukkumine Afganistanis veidi rohkem käsitlemist. Postimees avaldab selliseid uudislugusid, kus leiab hukkunud Agris Hutrofi kohta ülistavaid tsitaate tema üle matelt ja teenistuskaaslastelt. Seega on ajaleht Postimees võtnud enese ülesandeks ka Eesti sõduri positiivse maine kujundamise. Mõlemas ajalehes leiab käsitlemist välisoperatsioonil jalad kaotanud Aare Viirmaa enesetapp. Ajakirjanikud suhtuvad kriitiliselt Eesti poliitikutesse, kes näivad üritavat teemat vältida ja avaldavad hukkunud sõduri omastele kaastunnet viivitusega. Esile tuuakse Eesti ühiskonna valukoht: enesetapp on Eesti ühiskonnas häbiasi. Samas ei tõstatu sellel teemal vähemalt siinse artikli uurimismaterjali põhjal laiemat avalikku debatti.

Järelevaatavalt võib öelda, et kasutatav retoorika ja esiletoodud argumentid ei ole kümne aasta jooksul oluliselt muutunud. Kõikuma on lõõnud vaid usk turvalisema maailma võimalikkusesse.

Allikad

Iraagi-diskursus

Postimees

Margus Hanson „Miks Eesti ei lahki Iraagist”, 01.03.2004

Mart Laar „Kuidas Iraagis toimuv Eestit mõjutab”, 05.03.2004

Juhtkiri „Sõduri saatus”, 26.10.2004

Toomas Sildam „Iraagi põrgumasin võttis äsja isaks saanud sõjamehe elu”, 26.10.2004

Rein Veidemann Eestlased peavad Iraagist lahkuma”, 04.11.2004

Toomas Sildam „Andrus Ansip sõitis Iraaki Eesti sõdureid tänama”, 19.05.2005

Vilja Savisaar „Vägivald sünnitab vägivalda”, 08.11.2005

Enno Tammer „Iraagist naasnud Leo Kunnas: sõja nimi on sõda”, 10.12.2005

Martti Kass „Vilja Savisaar: Iraagi-missiooni pikendamiseks puudus alus”, 17.12.2008

Afganistani-diskursus

Postimees

Martti Kass „Ilves: langetagem lipud, leinamaks hukkunud sõdureid”, 23.06.2007

„Ansip, Aaviksoo ja Paet avaldasid kaastunnet Afganistanis hukkunute lähedastele”, PM Online, 23.06.2007

Roy Strider „Demokraatia ja teokraatia – surmav Afganistan”, 06.02.2008

Toomas Sildam „Afganistan – eestlaste kaugeim rindejoon”, 11.09.2009

Martti Kass (toim) „Riigijuhid avaldasid langenud kaitseväelastele kaastunnet”, 15.06.2009

Martti Kass „Ilves on NATO liitlaste abis kindel”, 18.06.2009

Nils Niitra, Evelyn Kaldoja, Madis Filippov „Langenud kaitsevälane: eks saja aasta pärast näe”, 01.09.2010

Küllike Roováli „Aus mehine valik”, 03.09.2010

Juhtkiri „Ohtlik maailma”, 10.09.2011

Henrik Vosman „Kümme aastat sõda terrorismi vastu”, 11.09.2011

Martin Smutov „Mikser 9/11st: maailma tajutakse ohtlikuma paigana”, 11.09.2011

„Ilves: 11. september 2011 oli sõjakuulutus meile kõigile”, 11.09.2011

Juhtkiri „Kümme aastat sõjas terroriga”, 07.10.2011

Erki Bahovski „Kas kümme aastat sõda on täitnud oma eesmärgid?”, 09.10.2011

Martin Smutov (toim) „Ansip, Laar, Paet: Eesti on tänuvälas Agris Hutrofi ees”, 15.10.2011

BNS „Laaneots: Hutrofi kaotus on raske löök”, 15.10.2011

Anneli Ammas „Agris Hutrof oli leidnud oma tee”, 17.10.2011

Raul Sulbi (toim) „Relvavennad mälestasid langenud sõdurit”, 19.10.2011

Eesti Päevaleht

- Jaanus Piirisalu „Afganistan on Eesti tähtsaim sõjaline missioon”, 25.08.2006
- Ardo Kaljuvee „Afganistan – suurima narkootija tiitel peab kaduma”, 04.10.2006
- Holger Roonemaa „Eesti sõjavägi – suurim Afganistanis”, 08.06.2009
- Erik Rand „Ilves: sõda Afganistanis võib tekitada lootusetuse tunnet”, 29.08.2009
- Ott Heinapuu „Ilves: Eesti sõdurid Afganistanis võitlevad parema maailma nimel”, 19.12.2009
- Ardo Kaljuvee „Üheksa aastat”, 11.09.2010
- Heiki Suurkask „Kümme aastat päevast, mil maailma ei jäänudki seisma”, 10.09.2011
- Vabariigi Presidendi kantselei pressiteade „President Ilves: usun, et rahulik Afganistan on võimalik”, 12.10.2011

Maaleht

- Peeter Ernits „Kindral Urmas Roosimägi: rahvale räägitakse valget valet”, 09.11.2010

Kirjandus

- Blommaert, J.** 2005. *Discourse. A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bubnov, V.** 2013. Afganistani missiooni kajastamine ajalehe Postimees võrguväljaande näitel. KVÜÖA lõputöö.
- Cap, P.** 2007. *Proximization: A Methodological Account of Legitimization Strategies in the Post-9/11 US Political Discourse*. – *Topics in Linguistics 1 (Politeness and Interaction)*, pp. 21–29. Nitra: UKF Nitra Press.
<http://www.oocities.org/strus_pl/WaronTerror.pdf>, (22.12.2013).
- Charteris-Black, J.** 2005. *Politicians and Rhetoric. The Persuasive Power of Metaphor*. Palgrave Macmillan.
- Dijk, T. van** 2007. *War Rhetoric of a Little Ally. Political Implicatures and Aznar's Legitimatization of the War in Iraq*. – Ed. by L. Chouliaraki. *Soft Power of War*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 61–84. E-raamatute andmebaas Ebrary.
- Chouliaraki, L.** 2007. *Introduction: The soft power of war. Legitimacy and community in Iraq war discourse*. – Ed. by L. Chouliaraki. *Soft Power of War*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 1–9. E-raamatute andmebaas Ebrary.
- Fairclough, N.** 1989. *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, N.** 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, N.** 2007. *Blair's contribution to elaborating a new 'doctrine of international community'*. – Ed. by L. Chouliaraki. *Soft Power of War*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 39–60. E-raamatute andmebaas Ebrary.
- Halliday, M. A. K.** 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Hodder Arnold.

- Kasik, R.** 2002. Tekstil on mitu palet. – Toim R. Kasik. Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 7–11.
- Kasik, R.** 2004. Eessõna. – Toim R. Kasik. Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 28. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 7–9.
- Kasik, R.** 2008. Meediatekstide analüüs: eesmärgid ja meetodika. – Toim R. Kasik. Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 10–43.
- Kuldnokk, K.** 2011. Militaarne retoorika. Argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses. Dissertationses Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Nye, J. S. Jr.** 2002. *The Paradox of American Power. Why the World's only Superpower Can't Go It Alone.* Oxford: Oxford University Press. E-raamatute andmebaas Ebrary.
- Nye, J. S. Jr.** 2004. *Soft Power. The Means to Success in World Politics.* New York: PublicAffairs.
- Silbersten, S.** 2002. *War of Words. Language, Politics and 9/11.* London and New York: Routledge.
- Välisministeerium,** Eesti ja Afganistan. <<http://www.vm.ee/?q=node/7996>>, (09.07.2013).

KAREN KULDNOKK, PhD (eesti keel),
KVÜÕA Kaitseväe keelekeskuse eesti keele lektor

IRAANI IDEOLOOGIAST JA GEOPOLIITIKAST LÄBI AJALOO NING SELLE MÕJUST IRAAGILE

Holger Mölder, Vladimir Sazonov, René Värk

Sissejuhatus

Ajaloolisi arenguid Pärsia lahe piirkonnas, kus tänapäeval asuvad naaberriigid Iraak ja Iraan, on kestvalt mõjutanud kahe suure rahva – pärslaste ja araablaste – rivaliteet. Kuigi Tigriise ja Eufrati jõgede vahelist paikkonda (Mesopotamiat) loetakse inimtsivilisatsiooni hälliks, kus üksteise järel tekkisid Sumeri, Akkadi, Babüloonia ja Assüüria tsivilisatsioonid, on nüüdisaegne (alles 1932. aastal iseseisvunud) Iraak riigina veel väga noor. Iraan, iidsete ajalooliste traditsioonidega põline riik, on jõuliselt mõjutanud ka Iraagi alade arengut, mis olid pikalt mitmete Iraani riikide võimu all (Meedia¹, Teispiidid-Ahhemeniidid, Partia impeerium, Sassaniidid), kuni 7. saj keskel pKr jõudsid sinna araablaste (alguses Omaijaadide kalifaat pealinnaga Damaskuses, Süürias) ja hiljem tekkis Bagdadi (ehk Abbassiidide) kalifaat (750–1258). Viimane oli kuni türklaste vallutusteni Kairo ja Damaskuse kõrval üks kõige olulisemaid araabia kultuuri keskusi. Sellest ajast peale on piirkonna julgeolekut varjutanud araablaste ja pärslaste konkurents.

Analüüsides sündmuste kulgu Iraagis, ei saa unustada tema mõjukat naabrit. Ei ole kahtlust, et Iraani juhid (alguses absoluutne võimukandja ja „kuningate kuningas” ehk keisrivõimuga šahh ning pärast šahhi kukutamist 1979. aastal võimule tulnud islamistid) taotlevad „esimese viiuli” staatust Lähis- ja Kesk-Ida regioonis, soovides tõsta Iraani piirkonna valitsevaks suurjõuks. Lisaks Iraani-Iraagi pikaajalisele poliitilisele ja regionaalsele vastuolule, šiitide ja sunniitide usulisele konfliktile, araablaste ja pärslaste vahelistele etnilistele tülidele, piirivaidlustele ja majanduslikele ajenditele (riigi piirialad hõlmavad ka olulisi naftaleiukohti) oli Iraani-Iraagi sõja

¹ Esimene kindel teadaolev iraanlaste rajatud riik oli Meedia kuningriik Lääne-Iraani aladel umbes 9.–8. sajandil eKr. Iraani päritolu meedialased vallutasid Lääne-Iraani ning ka pärslased sattusid nende võimu alla (vt nt **Олмстед, А. К.** 2012. История Персидской империи. Москва: Центрполиграф, с. 48–53).

(1980–1988) üks põhjusi kindlasti ka asjaolu, et nii Iraagi liider Saddam Hussein (president 1979–2003) kui ka Iraani juhtkond soovisid tugevdada oma riikide positsioone Lähis-Idas.

Alad, kus tänapäeval laiuvad Iraan ja Iraak, on paljude traditsioonide kokkupõrke koht ning sadade erinevate kultuuride, hõimude ja usundite sulam. Näiteks on Iraani muistne silmapaistvalt omapärane kunst olnud tooniandev Lähis- ja Kesk-Ida kultuuri edenemises ja on seda tänapäevani.² Iraani mõjutusi võib leida nii islamis, judaismis kui ka kristlikus maailmapildis. Iraani riiklik ideoloogia ja kuningavõim ulatub oma juurtega veel aega, mil Lähis-Idas hakkasid tekkima esimesed ürgsed tsivilisatsioonid Sumeris, Egiptuses, Induse orus ja Loode-Iraani aladel asuvas Elamis³, rajati esimesed linnad ja alles seejärel hakkas arenema riiklus.

Kui aga rääkida Iraani geopoliitikast ajaloolises perspektiivis, siis tasuks pidada silmas, et Iraan on läbi ajaloo olnud Lähis-Ida üks suurimaid, mõjuvõimsamaid ja püsivamaid riike, mille kultuur, poliitika ja ideoloogia on alati avaldanud suurt mõju mitte ainult Idamaadele, aga ka laiemalt. Näiteks Ahhemeniidide impeerium⁴, mis umbes 500. aastal eKr oli maailma suurim ja sõjaliselt võimsaim impeerium või Sassaniidide suurriik (3.–7. sajandil pKr), mis oma vägevuselt oli võrdne Rooma impeeriumiga ja teatud aegadel isegi viimasest sõjaliselt võimsam (näiteks kuningas Šapur I ajal, 3. sajandi keskpaigas pKr).

Ka tänapäeval on Iraan arvestatav regionaalne suurriik, mille rolli piirkondlike suhete kujunemisel oleks rumal alahinnata. Iraani mõju võib tänapäeval märgata Iraagis ja Süürias, šiitlikes kogukondades Liibanonis, Bahreinis, Jeemenis ning mitmes teises Lähis-Ida ja Kesk-Ida riigis. Viimasel ajal on rahvusvahelise kogukonna meeli ärevil hoidnud kasvav oht, et Iraan võib omandada tuumarelva. See meenutab väga Iraagi olukorda 2003. aastal,

² Vt nt **Lukonin, V.** 1986. Kunst des alten Iran. Leipzig, E. A. Seemann.

³ Elami kohta vt **Sazonov, V.** 2013. Elami ja Ahhemeniidide-aegse Iraani aja- ja usundiloost, 1. osa. Kirik ja Teoloogia, 12. aprill 2013. <<http://kjt.ee/2013/04/elami-ja-ahhemeniidide-aegse-iraani-aja-ja-usundiloost-1-osa>>, (19.08.2013); **Sazonov, V.** 2013. Elami ja Ahhemeniidide-aegse Iraani aja- ja usundiloost, 2. osa. Kirik ja Teoloogia, 19. aprill 2013. <<http://kjt.ee/2013/04/elami-ja-ahhemeniidide-aegse-iraani-aja-ja-usundiloost-2-osa>>, (19.08.2013); **Sazonov, V.** 2012. Helde Isanda Maa. Muistne Elam III eelkristlikul aastatuhandel. –Horisont, 6, lk 24–30; **Carter, E., Stolper, M. W.** 1984. Elam: Surveys of Political History and Archaeology. Berkeley: University of California Press.

⁴ **Дандамаев, М.А.** 1985. Политическая история Ахеменидской Державы. Москва: Наука; **Kuhrt, A.** 2010. The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period. London: Routledge; **Wiesehöfer, J.** 2005. Das Antike Persien: Von 550 v. Chr. bis 650 n. Chr. Düsseldorf: Albatros.

kui väidetavat massihävitusrelvade omamist kasutati sõjalise interventsiooni ajendina.

Iraani mõju naaberriigile Iraagile on oluline, kuna Iraagi elanikkonnast moodustavad enamuse nagu Iraaniski šiiidid, kes on põhiliselt koondunud riigi lõunapiirkonda. Iraagis asuvad šiiitliku islami pühad linnad Najaf ja Karbala. Kahe riigi vaimulikkonna vahel on tihedad suhted. Iraagi šiiitliku usujuhtkonna paljud prominentsed liikmed, sh suurajatolla Abu al-Qasim al-Khoei (1899–1992) ja tänane liider suurajatolla Ali al-Husayni al-Sistani (1930), on pärit Iraanist, kus nad said ka oma vaimuliku hariduse. Paljud nüüdisaegse Iraagi šiiitlikud liidrid Iraagi Islamirevolutsiooni Ülemnõukogust (SCIRI) ja Islami Dawa parteist (kuhu kuulub peaminister Nouri al-Maliki, kes elas 1982–1990 eksilis Iraanis) leidsid Saddam Husseini režiimi ajal toetust Teheranist. Eestikeelne lähem Iraagi-Iraani suhete käsitus on alles ilmumata.⁵ Selle artikli autorid loodavad innustada Eesti teadlasi teemat süvitsi analüüsima ja seda lünka täitma.

Iraani riiklikust ideoloogiast ning selle tekkest ja päritolust

Selleks, et paremini mõista Iraani poliitikat, ideoloogiat ja iraanlasi, peab tundma selle riigi ja rahva minevikku⁶, mis on väga kirju, rikas ja keeruline.

Iraanlastel ei ole kadunud „suurriiklik mõtlemine”. Nad tunnetavad ennast siiani suurriigi kodanikena nagu Ahhemeniidide, Sassaniidide või Safaviidide ajastutel. Vaatamata sellele, et enamik neist on usklikud šia moslemid, on iraanlaste üheks olulisemaks rahvusidentiteedi kujundajaks nende rahvuseepos *Šâh-nâme* ehk „Kuningate raamat”.⁷

Ahhemeniidide impeeriumi hiilgeajal (5. sajandi alguses eKr) suutsid pärslased kontrollida peale Iraani, Mesopotaamia, Pakistani ja Afganistani alade ka Traakiat, Makedooniat, Küprost, Egeuse saari, Egiptust, Türgit, Süüriat, Palestiinat ja mõningaid India läänepoolseid alasid. See oli aeg, mil Iraanis tekkis imperiaalne mõtlemisviis ja rajati Ahhemeniidide impeerium. Hakkas arenema riiklik ideoloogia ning kujunes välja riiklik propaganda ja

⁵ Väga mahuka uurimuse on vene keeles kirjutanud Arif Alijev, kes vaatleb Iraagi-Iraani suhteid ning nende konflikte muistsetest aegadest tänapäevani. **Алиев, А.** 2002. *Иран vs Ирак: История и современность*. Москва: Издательство Московского Университета.

⁶ Vt nt **Sazonov, V.** 2011. Tänapäeva iraanlased ja muistne kultuuripärand. *Postimees: Kultuur*, 24.10.2011, lk 7.

⁷ **Sazonov, V.** 2012. Mõningaid täheldusi Iraani kultuuriloost ja ideoloogiast. *Maailma Vaade*, 16. <http://www.maailmavaade.ee/?d=iraan_0312>, (17.11.2013).

selle mehhanismid.⁸ Seega on Iraani ideoloogia ja propaganda tavad rohkem kui 2500 aastat vanad ning ka tänapäeva Iraani ideoloogia toetub paljuski muistsele pärandile, kuigi nüüd on tegemist islamiriigiga.

Ahhemeniidide⁹ dünastia tuntuim esindaja oli Dareios I (522–486 eKr). Ta oli vägev vallutaja, reformaator, aga ka pärsia ametliku propaganda-aparaadi tähtsamaid eestvedajaid. Propagandistlikke võtteid ja suurkuningluse ideoloogia elemente õppisid pärslased Assüüria, Babüloonia ja Urartu impeeriumite, aga ka Elami valitsejatel. Iraanlaste imperialistlikku mõtteviisi kujundasid erinevad tegurid.

Üks neist oli kauaaegne vasallisõltuvus suurriikidest (nagu Assüüria või Meedia¹⁰), iseäranis mõjuvõimsast Uus-Assüüria impeeriumist (9.–7. sajandil eKr)¹¹, mille eesotsas oli piiramatu võimuga despootlik kuningas-väejuht, kes ühtlasi pretendeeris nii universumi valitseja, päikesejumala ja kangelase kui ka jumalate asehalduri staatusele maa peal¹².

Usurpaatorina katsus Dareios I oma võimu tugevdada, kuna ta positsioon pärast võimu haaramist riigis oli vägagi ebakindel. Esiteks surus ta sõjaliselt maha kõik mässulised. Teiseks kõrvaldas ta edukalt kõik võimalikud konkurendid. Kolmandaks abiellus ta Ahhemeniidide impeeriumi rajaja Kyros II tütre Atossaga. Propagandistlikel kaalutlustel lasi Dareios koostada

⁸ Propaganda kohta muistses Lähis-Idas ja Pärsias vt **Sazonov, V.** 2008. Kuninglik propaganda Kesk-Assüüria suurriigis 1365–1208 e. Kr. valitsejate tiitlite näol. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 4, lk. 5–15; **Larsen, M. T.** (ed.). 1979, Power and Propaganda: A Symposium on Ancient Empires. Copenhagen: Akademisk Forlag; **Barjamovic, G.** 2012. Propaganda and practice in Assyrian and Persian imperial culture. – P. F. Bang, D. Kolodziejczyk (eds.). Universal Empire: A Comparative Approach to Imperial Culture and Representation in Eurasian History. Cambridge: Cambridge University Press, 43–59; **Garelli, P.** 1982. La propaganda royale assyrienne. – Akkadika, p. 27.

⁹ Ahhemeniidide kohta vt **Dandamaev, M. A.** 1989. A Political History of the Achaemenid Empire. Leiden: Brill.

¹⁰ Osa autoreid arvavad, et Meediat kui suurriiki ei ole kunagi eksisteerinud. Nad oletavad, et see on kreeka autorite väljamõeldis ning meedlaste asemel tuleks neid rahvad nimetada hoopis lääne- või põhjairaanlasteks. Vt nt **Rollinger R.** 2005. Das Phantom des Medischen ‘Großreiches’ und die Behistun-Inschrift. – E. Dąbrowa (ed.). Ancient Iran and its Neighbours. Krakow: Jagiellonian University Press, pp. 11–29.

¹¹ **Yamada, S.** 2000. The Construction of the Assyrian Empire: A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859–824 BC) relating to His Campaigns to the West. Brill: Leiden; vt **Sazonov, V.** 2006. Arad-Ahhešu kiri Aššurbanipalile. – Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 1, lk 80–87.

¹² Uus-Assüüria ideoloogia ja kuningavõimu kohta vt **Tadmor, H.** 1981. History and Ideology in the Assyrian Royal Inscriptions. – F. M. Fales (ed.). Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons in Literary, Ideological and Historical Analysis. Papers of a Symposium Held in Catona (Siena), June 26–28, 1980. Roma: Istituto per l’Oriente, pp. 13–33.

hiigelsuure bareljeefi¹³ koos kolmekeelse (akkadi, vana-pärsia ja elami) *Behistuni raidkirjaga*¹⁴.

Bisitun ehk Behistun paikneb tänapäeva Lääne-Iraani aladel, täpsemalt Kermanšahist Hamadani viival teel.¹⁵ Tuntud Behistuni mäel on üle 100 meetri kõrgusel kivisse raiutud Dareios I bareljeef koos võimsa raidkirjaga, mida erialakirjanduses nimetatakse *Behistuni raidkirjaks*.¹⁶ See on monumentaalne ja kaugele paistev muistis kõrgusega 7 meetrit ja laiusega 22 meetrit. Bareljeefi keskse isikuna on kujutatud kuningat, keda näidatakse jumala Ahura Mazda¹⁷ kaitse all olevana. Kuningat on kujutatud loomulikus suuruses, krooniga peas, ning tema parem käsi on palves pööratud jumal Ahura Mazda poole, mis näitab kuninga jumalakartlikkust; vasaku käega toetub ta aga vibu peale. Kuninga ees seisavad üheksa kuningat ja klannijuhti, kelle käed on kinni seotud ja kaelas on nõör. Dareios I seisab kümnenda kuninga surnukeha peal.¹⁸ Selles ülimalt propagandistlikus raidkirjas loetleb Dareios I oma esivanemaid alates Ahhemenist, poolmüütilisest Ahhemeniidide dünastia rajajast.¹⁹ Behistuni raidkirja I tulp käsitleb Dareios I valitsemisele eelnenud aastaid ja tema valitsemise algust (aasta 522 eKr).

Raidkirja read 1–11 selgitavad Dareiose titulatuuri ja genealoogiat. Ta toonitab oma pärinemist Ahhemeniidide kuninglikust suguvõsast, mis valitses Pärsias juba ammu. Lähis-Ida vallutanud Kyros II (558–530) ja tema poeg Kambyses (530–522), kes vallutas 525. aastal eKr Egiptuse, olid lausa suurkuningad ja kuulusid Teispiidide suguvõssa²⁰. Kuna Dareios I ei maini aga Kyrost ega Kambysesest oma suguvõsa liikmetena, küll aga Ahhemeni oma esiisana, võib järeldada, et ta ei olnud nende lähedane sugulane, vaid

¹³ Pärsia bareljeefide kohta vt **Ставиский, Б. Я., Яценко, С. А.** 2002. Искусство и культура древних иранцев. Москва: РГГУ, с. 88–90.

¹⁴ **Schmitt, R.** 1991. The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian Text. London: School of Oriental and African Studies, p. 49.

¹⁵ Vt **Sazonov, V.** 2012. Behistuni raidkirja I tulp. – Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat, lk 27–44.

¹⁶ **Sazonov, V.** 2011. Behistuni – muistsete pärslaste suurim tekst. – Horisont, 3, lk 48–53.

¹⁷ Ahura Mazda on vana-pärsia religiooni peajumal ja zoroastrismis jumal, kes on loonud maailma. Ahura Mazdal on zoroastrismis eriti tähtis roll, kus ta kannab nimesid „Hea Mõte”, „Tark Valitseja” jt.

¹⁸ **Дандамаев** 1985, с. 98–103; **Олмстед** 2012, с. 137–139.

¹⁹ Old Persian Texts, Darius I, Behistun.
<<http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>>, (9.03.2014).

²⁰ **Rollinger, R.** 2014. Das teispidisch-achaimenidische Großreich. Ein ‘Imperium’ avant la lettre? – M. Gehler u. R. Rollinger (Hg.), Imperien in der Weltgeschichte. Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche, 2 Bände, Wiesbaden, S. 149–192.

kuulus Ahhemeniidide kõrvalharusse, olles ühe teise Ahhemeniidi suguvõsa esinedaja Hystaspese poeg ja Arsamese lapselaps.²¹

Raidkirja alguses (read 1–2) loetleb Dareios I suuremas osas Mesopotamaia päritolu tiitleid. Raidkirja esimeses kahes reas on Dareios I esitanud oma põlvnemisliini. Dareios kirjutab: „Mina olen Darayavauš, suurkuningas, kuningate kuningas, Pärsia (Parsa) kuningas, maade kuningas, Hystaspese poeg, Arsamese poeg, Ahhemeniid”.²²

Dareios I nimetab ennast suurkuningaks ja (kõikide) kuningate kuningaks, võttes need tiitli nimetused üle Assüüria ja Babüloonia valitsejatele. Iraani (tervikuna) iseloomustavad rohked laenuid Assüüria ja Babüloonia kultuuridest.²³

Niisiis, *Behistuni raidkiri* on kahtlemata üks kõige esimesi ja tähtsamaid tekste Iraani riikliku ideoloogia kujunemise seisukohast. Ahhemeniidide kuninglikkusele on apelleerinud hiljem nii mitmedki Iraani valitsejad. Dareios soovis olla pantokraator ehk kõiksuse valitseja, kuningate kuningas, nagu olid ta eelkäijad Assüürias ja Babüloonias ning ka Kyros II. Pantokraatori motiiv esineb ka Vanas ja Uues Testamendis ning Koraanis. Näiteks Vanas Testamendi *Taanieli raamatus* on kirjas: „Sina, kuningas, oled kuningate kuningas, kellele taeva Jumal on andnud kuningriigi, võimu, vägevuse ja au”.²⁴ Võimalik, et see sarnasus on siin juhuslik, kuid tõenäoliselt võib nii Vana Testamendi kui Koraani puhul eeldada, et tegu on Vana-Lähis-Ida (ja miks mitte just Pärsia) mõjudega.

Koraanist aga leiame sellise huvitava lõigu: „Kiitus Jumalale, maailmade Isandale, armulisele, heldele, viimse kohtupäeva kuningale”.²⁵ Siin torkab silma ilmne analoogia. Pärsia zoroastriidide jumal Ahura Mazda oli samuti kõiksuse valitseja, kõikvõimas looja, mis sarnaneb näidetega kristlikust ja judaistlikust pärimusest, nt ladina keeles nimetati kritslikut Jumalat *Deus* ja heebrea keeles *Adonai*.²⁶

²¹ Schmitt 1991, p. 37; Дандамаяев 1985, с. 81–82.

²² *Ibid.*, read 1–2.

²³ Dalley, S. 1998. Occasions and Opportunities: 2. Persian, Greek, and Parthian Overlords. – S. Dalley (ed). *The Legacy of Mesopotamia*. Oxford: Oxford University Press, p. 28.

²⁴ Tn 2:37.

²⁵ Koraan. 2007. Koraani tähendused on eesti keelde tõlkinud Haljand Udum, toimetanud ja saatesõna kirjutanud Amar Annus, kommentaarid ja järelsõna kirjutanud Jaan Lahe. Tallinn: Avita, lk 14.

²⁶ Adonai kohta vt Jenni E., Westermann C. (Hrsg.). 1976. *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. München/Zürich: Chr. Kaiser/Theologischer Verlag, S. 34–38; Jhvh kui jumalate kuninga kohta vt Schmidt, W. H. 1966. *Königtum Gottes in Ugarit und Israel: Zur Herkunft der Königsprädikation Jahwes*. 2. Aufl., Berlin: Alfred Töpelman, S. 85–91.

Allāh esineb Koraani lõpus lõigus „palves lugemiseks Koraani lõpetamisel” kui „kõikide maade isand”.²⁷ See on universalistlik epiteet. Kui vaatame Dareios I Persepolise raidkirju (nagu näiteks raidkiri Dpe), siis Dareios I kohta öeldakse seal *xšāyaθiya dahyunām tayaišām parunām*, mida iranist Rüdiger Schmitt tõlgib kui „König der Länder, der vielen” (eesti keeles „maade kuningas, paljude (kuningas)”).²⁸

Susa raidkirjas DsD kasutab Dareios I järgmiseid tiitleid: „Ma olen Dareios, suurkuningas, kuningate kuningas, (kõikide) maade kuningas, kuningas sellel maal, Hystaspese poeg, Ahhemeniid.”²⁹ Niisiis, vana-pärsia keeles esineb kuninglik epiteet *xšāyaθiya dahyūnām* ehk „(kõikide) maade kuningas”. See on laenatud Mesopotaamiast ja juba 24. sajandil eKr kasutati Sumeris sarnast epiteeti *lugal-kur-kur-ra* ehk „(kõikide) maade kuningas”.³⁰

Selle sumerikeelse epiteedi teine variant on EN KUR.KUR(hia) ehk „(kõikide) maade isand”. EN.KUR.KUR(hia)³¹ või selle akadikeelne vaste *bēl mātāti* ehk „(kõikide) maade isand”, mida kasutati Babüloonia peajumal Marduki puhul, on oma sisult ja vormilt analoogsed kahe universaalse akadikeelse tiitliga: *šar kiššatim* („universumi kuningas”) ja *šar kibrātīm arba’i* („nelja ilmakaare kuningas”). On veel üks oluline kujundlik tiitel Assüüria ja Babüloonia kuningakodadest – „kuningate kuningas” (*šar šarrani*)³², mis esineb ka Taanieli raamatus.³³ Sellega sarnased või lausa sünonüümsed on tiitlid *bēl bēlē* ehk „kõikide isandate isand” ja *malīk malikī* ehk „kõikide

²⁷ Koraan, lk 360.

²⁸ Schmitt, R. 2009. Die altpersische Inschriften der Achaimeniden. Wiesbaden: Reichert, S. 117, DPe, D.

²⁹ „adam Dārayava.uš, xšāyaθiya vazrka, xšāyaθiya xšāyaθiyānām, xšāyaθiya dahyunām, xšāyaθiya ahyāyā bumiyā, Vištāspahyā puça, Haxāmanišiya”. *Ibid.*, S. 122, DSd.

³⁰ Frayne D. (ed.), 2007. Presargonic Period (2700–2350 BC) (Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods, 1). Toronto: University of Toronto Press, p. 436, E.1.14.20.1.

³¹ Vt Cooper, J. S. 1986. Sumerian and Akkadian Royal Inscriptions: Presargonic Inscriptions. New Haven: American Oriental Society, p. 94, Um 7.1. (Luzag. 1.); vt Steible, H., Behrens, H. (Hrsg.) 1982. Die altsumerische Bau- und Weihinschriften. Stuttgart: Franz Steiner. Teil II, S. 310–325; Seux, M.-J. 1965. Les titres royaux „šar kiššati” et „šar kibrāt arba’i”. – *Revue d’assyriologie et d’archéologie orientale*, 59, p. 1–18; Frayne D. (ed.), 1997. Ur III Period (2112–2004) (The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods, 3, 2). Toronto: University of Toronto Press, lk. 61, E3/2 1.1.25, read 1–10.

³² Vt Assüüria kuningate tiitlite kohta Sazonov, V. 2011. Die mittellassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukultī-Ninurtas I. (1242–1206). – T. R. Kämmerer (ed.). *Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions. Comparative Approaches*. Henning Graf Reventlow Memorial Volume. Münster: Ugarit, S. 235–276.

³³ Schäfer, G. 1974. König der Könige, Lied der Lieder: Studien zu Paronomastischen Intensitätsgenitiv. Heidelberg: Carl Winter; vt ka Tn 2:37; Hs 26:7.

vürstide vürst”. Vana-pärsia keeles on selle vasteks *xšāyaθiya xšāyaθiyānām* ja elami keeles *sunkuk sunkukipinna*.³⁴

Iraani 3.–7. sajandil pKr valitsenud Sassaniidide suguvõsast põlvnevad Pärsia kuningad rõhutasid, et on Ahhemeniidide järeltulijad, ehkki nad seda tegelikult ei olnud. Siiski oli Sassaniidide suguvõsa pärit muistse Persepolise linna ümbrusest, mis oli kunagi Ahhemeniidide pealinn. Sassaniidide kuningad alates Ardašir I-st (224–241 pKr) nimetasid ennast *šāhān šāh Ērān ud-Anēran* ehk „kõikide Iraani ja mitte-Iraani kuningate kuningaks”.³⁵ Siin kohal võib täheldada selgeid Ahhemeniidide ja Assüüria-Babüloonia mõjutusi.³⁶ Sassaniidid võtsid paljuski üle Ahhemeniidide ja Partia kuningate traditsioonid ja muu kuninglikkusega seonduva ning kasutasid seda osavalt oma võimu propageerimisel.³⁷

Nii Ahhemeniidid kui ka Sassaniidid muutusid hilisemate (keskaja, uusaja ja isegi Iraani lähiajaloo) valitsejate eeskujudeks.³⁸ Tuntud saksa iranist Rüdiger Schmitt viitab sellele, et viimase šahhi tiitel pärineb tegelikult Ahhemeniididelt.³⁹ Sõna „kuningas” kõlab vana-pärsia keeles *xšāyaθiya*. Oletatavasti pärineb see iraani päritolu meedlastelt, ehkki see ei ole kindel.⁴⁰ Nagu näha, isegi viimase Iraani šahhi ametlikul titulatuuril on palju ühist

³⁴ **Weissbach, F. H.** 1968. Die Keilinschriften der Achämeniden. Leipzig: Zentral-Antiquariat der Deutschen Demokratischen Republik; vt ka Old Persian Texts, Darius I, Behistun. <<http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>>, (17.11.2013), read 1–2.

³⁵ **Wiesehöfer** 2005, S. 53–54.

³⁶ **Kienast, B.** 1979. Zur Herkunft der Achämenidischen Königstitulatur. – Die Islamische Welt Zwischen Mittelalter und Neuzeit: Festschrift für Hans Robert Roemer zum 65. Geburtstag. Wiesbaden: Franz Steiner, S. 351–364; **Panaino, A.** 2000. The Mesopotamian Heritage of Achaemenian Kingship. – S. Aro, R. M. Whiting (eds.). The Heirs of Assyria. Melammu Symposia 1. Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, pp. 35–49.

³⁷ **Huyse, P.** 2006. Die sasanidische Königstitulatur: Eine Gegenüberstellung der Quellen. – P. Huyse, J. von Wiesehöfer (Hrsg.). Ērān ud-Anēran, Studien zu den Beziehungen zwischen dem Sasanidenreich und der Mittelmeerwelt. Stuttgart: Franz Steiner, S. 181–201.

³⁸ **Kienast** 1979, S. 351.

³⁹ **Schmitt, R.** 1977. Königtum im Alten Iran. – Saeculum, 28, S. 384.

⁴⁰ Vt nt Rüdiger Schmitti hüpoteesi: „die sich bei der Analyse als eine Adjektivableitung von dem primären (erschlossenen) Nomen actionis *xšay-aθa- „Herrschaft” (mit dem suffix ar. *-atha-, iran. *-aθa-) zu der Verbalwurzel ar. *kšay, iran. *xšay „herrschen” erweist. Der König wird also einfach benannt als der, der charakterisiert ist durch die Herrschaft. Obwohl die wiederholten Versuche, durchlautgeschichtliche Argumentationen (die Lautgruppe /θy/ betreffend) medische Ausprägung dieses Titels zu erweisen, nicht zu einem zwingenden Ergebnis geführt haben, liegt hier wahrscheinlich ein medisches Lehnwort im Altpersischen, also ein von den Medern geschaffener Titel vor – ein Faktum, das einerseits historisch verständlich ist, da vor deren Reich ja kein von Iranern beherrschtes Reich existierte, und das andererseits zu Strabons in diesem Zusammenhang wenig beachteter Nachricht (11, 13, 9)

Sassaniidide ja Ahhemeniidega. See tõestab, et Iraan on väga traditsiooniline, aga ka püsiv ja jätkusuutlik riik, mis ei unusta nii lihtsalt oma minevikku ja traditsioone.

Milles seisneb Iraani jätkusuutlikus ja püsivus? Tundub, et iraanlased on väga visa rahvas järjepidevas soovis luua suurriik väljendub ilmekalt iraanlaste traditsioonide armastus. Rohkem kui kaks aastatuhandet riigina püsinud ja võõrvallutajaid trotsinud Iraan on säilitanud oma rahvusluse, riikluse ja riigi identiteedi. Selle pika perioodi jooksul on maailma kaardilt kadunud sadu rahvaid ja riike ning kümneid impeeriume, aga Iraan on vastu pidanud. Ahhemeniidide eeskujul suutsid iraanlased korduvalt rajada impeeriume: Partia suurriik, Sassaniidide impeerium, Safaviidide suurriik, Qajaride (Kadžaaride) riik⁴¹, Pahlavi dünastia aegne Iraan, Iraani Islamivabariik jne. Püüeldi samasuguse taseme ja võimsuse poole, mida olid näidanud Ahhemeniidid (558–330 eKr)⁴² ja Sassaniidid (224–651 pKr)⁴³.

Sassaniidid⁴⁴ unistasid Ahhemeniidide suurriigi taastamisest täismahus, ihaldades maid Egiptusest Indiani, kuid see õnnestus neil vaid osaliselt. Nende peamiseks vaenlaseks oli Lääs ehk Rooma impeerium (hiljem Rooma impeeriumi järglasena Bütsants). Sassaniidid jäid oma suurriigi loomisel Ahhemeniidide võimsusele natuke alla. Samas suutsid nad kontrollida Iraani, Mesopotaamiat, Lõuna-Kaukaasiat, Aserbaidžani, Afganistani, Pakistani ja muid alasid.

paßt, daß, neben anderem, ή περί τούς βασιλέας θεοραπεία „die Verehrung der Könige“ zu den Persern von den Medern gekommen sei“. *Ibid.*, S. 386.

⁴¹ Vt **Goldschmidt A., Jr., Davidson, L.** 2006. *A Concise History of Middle East*. 8th edn, Colorado: Westview Press, pp. 180–182.

⁴² **Briant, P.** 2002. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake: Eisenbrauns; **Stronach, D.** 2003. *Early Achaemenid Iran: New Considerations*. – W. G. Dever, S. Gitin, (eds). *Symbiosis, Symbolism and the Power of the Past: Canaan, Ancient Israel, and Their Neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palestine*. Winona Lake: Eisenbrauns, pp. 133–144; **Waters, M.** 2004. *Cyrus and the Achaemenids*. – *Iran*, 42, pp. 91–102; **Widengren, G.** 1959. *The Sacral Kingship of Iran*. – *La regalità sacra*. Leiden: Brill, pp. 242–257.

⁴³ Ardašir I (224–241 pKr), Sassaniidide impeeriumi rajaja, nagu ka tema järeltulijad, armastas kasutada tiitlit *šāhān šāh Ērān ud-Anērān* ehk „kõikide Iraani ja mitte-Iraani kuningate kuningas“. **Huysse** 2006, S. 182–184; **Wieshöfer** 2005, S. 220–228.

⁴⁴ **Дашков С. Б.** 2008. Цари царей Сасаниды, Иран III–VII вв., в легендах, исторических хрониках и современных исследованиях. Москва: СМИ-Азия.

Zoroastrism kui üks Iraani ideoloogia alussambaid

Sassaniidide ajal (3.–7. sajandil pKr) kujunes Pärsias valitsevaks usundiks zoroastrism.⁴⁵ Tegelikult oli zoroastrism esile kerkinud juba Ahhemeniidide ajal (6.–4. sajandil eKr) ja oli mõnel perioodil lausa riigi peamiseks usuks. Siinkohal tasub mainida, et iraanlaste loodud monoteistlik religioon, mida tunneme zoroastrismi nime all, on tegelikkuses maailma vanim monoteistlik usund, vanem kui judaism ja kristlus. See tekkis tuhandeid aastaid tagasi Iraani aladel ja on religioonina üks huvitavamaid fenomene, sest ilmselt on tegemist usundiga, mis on inimkonda palju mõjutanud. Oletatakse, et mitmed tähtsad fenomenid, nagu näiteks ülestõusmine, inimkonna lunastaja kontseptsioon või apokalüpsis, tulid kristlusesse ilmselt zoroastrismist. Viimane mõjutas teatud määral isegi muistset kreeka filosoofilist mõtlemist ja antiikfilosoofia arengut.⁴⁶

Zoroastrismi rajajaks peetakse prohvet Zarathuštrat ehk Zoroastrit.⁴⁷ On allikaid, mille järgi dateeritakse Zarathuštra eluaastad lausa 2. aastatuhandesse eKr, mis ei tundu aga eriti tõenäoline. On pakutud hilisemat ajajärku, ta võis elada 6.–5. sajandil eKr (6. sajand eKr tundub üpris tõenäoline, kuid see ei ole tõestatud).

Usundi õpetuse järgi on peajumalaks Ahura Mazda. Just tema on maailma ja inimkonna looja. Tõlkes tähendab Ahura Mazda „Tarka Isandat”. Talle vastandub kurjust kehastav jõud Ahriman ehk „Kuri Vaim”. Need kaks oma loomult erinevat jõudu (ehk teisisõnu „headus” ja „kurjus”) võitlevad omavahel. Selline dualistlik idee esineb ka teistes suurtes monoteistlikes religioonides – kristluses, islamis. Nii on Ahura Mazda ja Ahrimani vastasseisuga mingil määral võrreldav Jumala ja Saatana konflikt kristluses. Zoroastristide püharaamatuks on *Avesta* (kirja pandud avesta ehk vana-pärsia keeles).⁴⁸ Sõna *avesta* tähendus ei ole teada Oletatavasti juba

⁴⁵ Zoroastrismi kohta vt **Boyce, M.** 1979. *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*. London: Routledge; **Stausberg, M.** 2002, 2004. *Die Religion Zarathushtras: Geschichte, Gegenwart, Rituale*. Stuttgart: Kohlhammer.

⁴⁶ **Бойс, М.** 1994. *Зороастрийцы. Верования и обычаи*. 3-е издание, полностью переработанное, Санкт-Петербург, Петербургское востоковедение, с. 11.

⁴⁷ Haljand Udam kirjutab: „Esimene periood on iraani muinasusundi zoroastrismi aeg, mis kestis usureformaator Zarathuštra ajast (6.–5. saj. e.Kr.) 7. sajandini. Seega üle tuhande aasta. Vand kreeklased kirjutasid Zarathuštra nime Zoroastres, seetõttu nimetatakse tema õpetust zoroastrismiks.” **Udam, H.** 2001. *Orienditeekond*. Tartu: Ilmamaa, lk 67.

⁴⁸ *Avesta* kohta vt lähemalt **Udam 2001**, lk 67–70; vt ka **Malandra, W. W.** (ed.). 1983. *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

6.–4. sajandil eKr oli olemas esimene Zoroastri õpetuse terviktekst. See pandi kirja pärgamendile (töödeldud härjanahale) ja see asus Iraanis, muist- ses Persepolise linnas Pärsia kuninga lossis. Esimese *Avesta* versiooni hävitas 330. aastal eKr Aleksander Suur. See juhtus Persepolise vallutamise ja põletamise käigus, kui hävis suur Pärsia kuningate raamatukogu. Haljand Udam kirjutab:

„„Avesta”, nagu teda praegu tuntakse, on kirja pandud Sassaniidide ajal ja sisaldab üksnes tekste, mida tol ajal vajati jumalateenistusel lugemiseks. Ta jaguneb 4 osaks. Tähtsusetult on neist kõige olulisem „Jasna”, mis sisaldab 17 hümnit. Neid nimetatakse „Gathadeks” ja nende autor on tõenäoliselt Zarathuštra ise. Hümnide põhjale võib saada kujutluse iraanlaste mütoloogiast”.⁴⁹

Rääkides *Avestast*, ei tohi unustada, et kultuslik *avesta* keel on üks muistse- maid säilinud kirjalikest iraanlaste keeltest, see on lähedalt suguluses sanskriti keelega. Ka tänapäeval kasutavad Iraanis ja Indias elavad zoroastriidid *avesta* keelt kultusliku keelena. *Avesta* keel on tugevasti mõjutanud pärsia jt iraanlaste keeli. Tänapäeva pärsia keeles on palju *avesta* päritolu sõnu, nt kas või sõna *behešt*, mis tähendab „paradiisi”.

Rahvusepos kui rahvusidentiteedi üks kujundaja

Iraanlaste rahvusidentiteedi eripäraks on usulisest kuuluvusest (suurem osa neist on šiitlikud moslemid) sõltumatu pärsia rahvusepos *Šāh-nāme* ehk „Kuningate raamat”, mille üle iga iraanlane on uhke, ehkki see ei käsitle sugugi islamit ega islamiaegset epohhi, vaid hoopis islamieelset aega ja zoroastrismi. Iraani rahvuslus on niisiis paljuski seotud just „Kuningate raamatu” ja iraanlaste muistsete pärimustega.

*Šāh-nāme*⁵⁰ eepose autoriks on Abū’l Kasim Firdausi, kes elas aastatel 940–1020.⁵¹ Huvitav on märkida, et Firdausi, keda peetakse Iraani üheks suuremaks kirjanikuks ja rahvuspoetiks, elas juba islamiseeritud Iraanis, aga kirjutas just islamieelsest ajast, tuues Iraani iidse ajaloo esile hiilgava, legendaarse pärandina. Olles nii poeet kui ka ajaloolane, lõi Firdausi suurepärase teose – *Šāh-nāme*. Ei ole kahtlustki, et *Šāh-nāme* nimekad tegelased, kange-

⁴⁹ Udam 2001, lk 69.

⁵⁰ Vt nt Ferdowsi, A.-Q., Khaleghi-Motlagh, D (ed.). 2008. The Shahnameh (The Book of Kings). New York: Persian Heritage Foundation.

⁵¹ Vt Firdausi kohta nt Udam 2001, lk. 132–138.

lased ja kuningad – näiteks kangelane Rostam⁵² – on „laenatud” zoroaunistlikest raamatutest: *Avestast* ja teistest zoroaunistlikest preestrite raamatutest, erinevatest hilisematest zoroaunistlikest teostest (näiteks *Denkard* ja *Menog-i Khrad*), mis on pärit Sassaniidide ajastust või mõned sajandid hilisemast perioodist (kuni 10. sajand) ja tõlgendavad *Avestat*.

Eesti orientalist Haljand Udam kirjutab, et „„Šahname” („Kuningate raamat”) on kahtlemata üks tuntumaid idamaiseid kirjandusteoseid, kuid vaevalt võib tema loetavus sammu pidada tema kaudse kuulsusega”⁵³. Eepos on avaldanud tohutult suurt mõju iraanlaste – eriti haritlaste – mõtteviisi kujunemisele. 11.–12. sajandil elanud Firdausi oli kindlasti oma aja üks suuremaid haritlasi, kes paistis silma mitte ainult oma kõrgkirjandusliku keele ja stiiliga, aga ka suure huviga Iraani ajaloo vastu, millele ta pühendas terve oma elu.

Šāh-nāme on üks peamisi iraanlaste rahvusidentiteedi kujundajaid, kuid muidugi kaugeltki mitte ainus. Teatud mõttes on selle teose mõju iraanlastele kõrvutatav „Kalevipoja” ning eestlaste rahvusliku ärkamise ja rahvusidentiteedi arenemise otsese seosega, kuid *Šāh-nāme* mõju tundub kohati olevat isegi laiaulatuslikum. Kahtlemata on tegemist teosega, mis ühendab kõiki iraanlasi ja tadžikke. See kannab endas muistse Iraani religioosset, kultuurilist, ajaloolist, folkloorset ja ideoloogilist pärandit. Lisaks kirjeldamatule mõjule iraanlasi rahvale ja ühiskonnale, on see eepos aidanud kaasa ka teiste Kesk-Aasia ja Lähis-Ida rahvaste maailmapildi kujunemisele.

Islam Iraanis ning selle roll ja mõju

Iraani ideoloogia on kujunenud mitme faktori koosmõjul. Keskseks teguriks on tänapäeva Iraanis usk – islam. Islam jõudis Iraani aladele veel 7. sajandi keskpaigas, mil araablased purustasid Sassaniidide impeeriumi ning Iraan sattus nende võimu alla. Hiljem Iraani alad iseseisvusid, aga zoroastrismi enam riikliku usundina ei taastatud ja islam jäigi valitsevaks. Enamik tänapäeva iraanlasi on šiiidid – moslemid, kes pooldavad Muhammadi järglasena neljandat kaliifi Ali ibn Abu Talibi, eirates kolme esimest, keda nad peavad isehakanuteks. Nad leiavad, et Ali ja Muhammadi tütre Fatima järeltulijad on õiged moslemite juhid, mis viiski islami lõhenemiseni pärast Muhammadi surma ning sunniitide ja šiiitide usulahkude tekkimiseni.

⁵² **Ferdausi, A-Q.** 2002. Rostam: Die Legenden aus dem Šāhnāme. Stuttgart: Reclam.

⁵³ **Udam 2001**, lk 133.

Lisaks Koraanile ja Sunnale on šiitidel ka püha raamat Ahbar, mis muuhulgas kirjeldab kaliif Ali tegevust ja sisaldab tema ütlusi. Hetkeseisuga on šii moslemeid maailmas ligi 200 miljonit⁵⁴ ja šii „kaheteistkümmne imaami” islam on Iraani Islamivabariigi ametlik religioon (enamik šii moslemeid elabki Iraanis).

Šiiism ja šiitlik elufilosoofia ning islami religioon laiemalt on puudutanud kõiki Iraani elusfääre – alustades kirjanduse, kunsti ja muusikaga ning lõpetades riikliku ideoloogia ja poliitikaga. Alates 1979. aastast on Iraan sisuliselt teokraatlik riik, kuna kõrgeim võim riigis ei kuulu mitte presidendile, vaid Kõrgeimale Juhile (*vali-e faghih-e iran*) ehk vaimulikule, kelle nimetab ametisse islami õpetlastest (*mudjtahid*) koosnev Asjatundjate Kogu (*Majles-e Khobregan*). Kuid isegi tänapäeva modernse Iraani Islamivabariigi ametlikus islamistlikus šiitlikus ideoloogias võib leida selliseid elemente, mis ei ole seotud ainult islamiga ja islamiseerimisega, vaid kajastavad kaudselt ka muistse Iraani ideoloogilisi, geopoliitilisi suunitlusi ja väga arhailiseid põhimõtteid.⁵⁵

Iraani islamirevolutsioon ei ole kunagi olnud väga ühtne. Fraktsioonide omavahelised võitlused on olnud revolutsiooni 35-aastases ajaloos päris tavalised. Ajatolla Khomeini konservatiivsele suunale (*Wilayat al Faqih* ehk islami juristide juhtimisel toimiv ühiskond) vastandus šiitide juhtkonnas mõõdukam ja reformistlik suund, mida juhtis teine mõjukas suurajatolla Hussein Ali Montazeri (1922–2009), kes oli aastatel 1985–1989 Khomeini asetäitja ja ametlik järglane. Islamirevolutsiooni algusaastatel toetas Montazeri Khomeinit teokraatliku valitsemissüsteemi kehtestamisel, millega pälvis usuliidri toetuse. Hiljem kahe liidri suhted halvenesid ning Montazeri kritiseeris avalikult Iraani poliitilist süsteemi, teisitimõtlejate hukkamist ja Khomeini poolt kirjanik Salman Rushdie vastu antud *fatwa*⁵⁶, toetas poliitiliste parteide lubamist ning soovitas režiimi liberaliseerimist.⁵⁷ Vahetult enne Khomeini surma sunniti Montazeri tagasi astuma ja tema asemel valiti usujuhiks Ali Hosseini Khamenei, kuigi ta ei olnud tol ajal *marja*

⁵⁴ Pew Research Religion & Public Life Project. Mapping the Global Muslim Population. <<http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/>>, (29.10.2013).

⁵⁵ Office of the Supreme Leader Sayyid Ali Khamenei. <http://www.leader.ir/langs/en/index.php?p=leader_law>, (29.10.2013).

⁵⁶ Algselt tähendab *fatwa* islami juristi või vaimuliku põhjendatud arvamust, mis ei ole siduv kõigile usklikele.

⁵⁷ Ayatollah Montazeri Official Website. <<http://www.amontazeri.com/farsi/fl.asp>>, (20.10.2013).

ehk kõrgeimalt akrediteeritud islami õpetlane, mille tõttu tuli Iraani põhi-seadusesse teha muudatus. *Marja*'d, kes kannavad ka suurajatolla tiitlit, on põhivoolu šiiitliku kaheteistkümne imaami islami kõrgeimad juhid, kellel on õigus tõlgendada islami õiguseid ja tavasid. Khamenei tunnistati *marjaks* 1994. aastal, kuid mitmed Iraani toleaeagsed usujuhid eesotsas suurajatollade Shirazi ja Montazeriga oponentisid sellele otsusele, pidades seda poliitiliseks ja ebareeglipäraseks.⁵⁸

Iraani ideoloogiast ja riigikorrast 20.–21. sajandil

Keskajal oli Iraan paljude võõrvallutajate tallermaa. 7. sajandil tulid araablaste, kes hävitasid Sassaniidide impeeriumi ja ühendasid Iraani alad Araabia kalifaadiga. Seejärel on Iraani aladele tunginud mongolid, türklased ja paljud teised. Iraani poliitiliseks taassünniks võib pidada Safaviidide (teisiti Sefaviidide või Sāfaviidide) ajastut (1501–18. sajandi keskpaik). Kuigi Safaviidid olid algselt aseri päritolu, peetakse neid Iraani impeeriumi taastajateks. Iraani ja üldse Lähis-Ida riikide puhul on oluline märkida, et valitsejate etniline päritolu ei oma nendes ühiskondades väga suurt tähendust: praegune riigi kõrgeim juht Khamenei on rahvuselt aser, Pahlavi dünastia on mazandarani päritoluga jne. Suur-Pärsia identiteet võib ühendada erinevaid rahvusgrupe, nagu näiteks pärslasi, tadžikke, asereid ja kurde. Niisiis, hiliskeskajal Safaviidid (16. sajand–18. sajandi esimene kolmandik) hakkasid Iraanis taas impeeriumi ehitama. Ka nemad ihaldasid endale Iraaki ja muid Lähis-Ida alasid (nt Süüriat). Mesopotaamia alad olid iraanlaste jaoks peibutavad juba Meedia riigi ajastul (8.–6. sajand eKr).

Hiljemgi on Iraan üritanud laiendada oma poliitilist, majanduslikku ja ideoloogist mõju naaberriikidele – Iraagile, Süüriale, Afganistanile, Pakistanile jt, eriti läbi sealsete šiiitlike usukogukondade. Kui sunniitlike islami-riikide mitteametlik liider on kaasajal Saudi Araabia, siis šiiitlike islamistide jaoks on selleks olnud Iraan. Šiiitliku islami juhtriigi rollile pretendeerides on Iraan suuresti toetunud oma ajaloolistele imperiaalsetele traditsioonidele. Iraani viimane šahh Mohammad Reza Šahh Pahlavi (valitses aastatel 1941–1979) püüdis taas siduda oma impeeriumit ja dünastiat Teispiidide-Ahhemeniidide ja Sassaniididega. Ta hakkas kasutama tiitlit šahhinšahh ehk „kuningate kuningas”, mida armastasid tarvitada Sassaniidid Ahhemeniidide

⁵⁸ Grand Atyatollah Ali Khamenei. <<http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/khamenei.htm>>, (20.10.2013).

eeskujul, kes omakorda tõenäoliselt võtsid selle tiitli üle Babüloonia ja Assüüria „kolleegidelt”.

Šahhi soov rõhutada iidseid Pärsia impeeriume oma kuningriigi eellastena väljendus eredalt 1971. aastal. Siis sai täis 2500 aastat ajast, mil Kyros II rajas Pärsia impeeriumi ehk Teispiidide-Ahhemeniidide suurriigi. Šahh otsustas kulutada 300 miljonit dollarit, et tähistada Ahhemeniidide dünastia suurt juubelit. Võimsad ja suurejoonelised pidustused toimusid muistses Ahhemeniidide pealinnas Persepolis. Tähtpäeva puhul anti välja raamatuid, korraldati konverentse ja suuri pidustusi terves riigis. Viimane Iraani šahh Mohammad Reza Pahlavī otsis endale prototüüpe muistse Iraani ajaloost – nagu Kyros II Suur ja teised muistse Pärsia valitsejad – ning võttis eeskujuks Kyros II Suure.⁵⁹ See samm aga ei meeldinud Iraani rahvale, nii nagu ei pooldatud ka Pahlavi dünastia läänemeelsust ja sekulaarsust. Nagu eelnevast näha, on Iraani aladel alati teadvustatud ja hinnatud põliste impeeriumite hiilgust ja võimsust, mis on pärslaste ajaloolise mälu kustumatu osa.

Välispoliitikas oli Mohammad Reza Pahlavī paljuski orienteeritud Ameerika Ühendriikidele, sõlmides mitmeid lepinguid majandusliku ja sõjalise koostöö edendamiseks. Tal olid head suhted ka Iisraeliga, mis ei meeldinud paljudele araabia riikidele. Samal ajal oli Iraani viimane šahh välispoliitiline pragmatik, kes hoidis heanaaberlikke suhteid ka Nõukogude Liiduga. Septembris 1972 jõudis ta Nõukogude Liidu visiidi raames ka Tallinna, olles Soome presidendi Urho Kaleva Kekkoneni ja India peaministri Indira Gandhi kõrval üks väheseid välismaiseid riigijuhte, kes Eesti NSV-d külastas. Sisepoliitiliselt soovis šahh riiki moderniseerida ja algatas 1963. aastal „valge revolutsiooni”, mille põhiohk oli maareformil. Valge revolutsiooniga soovis šahh tugevdada ja enda poole võita Iraani keskklassi – väikeomanikke ja talupoegi. Samal ajal süvendas Iraani moderniseerimine šahhi konflikti mõjuka šii vaimulikkonnaga ja üks selle liidreid suurajatolla Ruhollah Mostafavi Moosavi Khomeini sunniti 1964. aastal minema eksiili.

1979. aastal Iraanis võimule tulnud islamistlikud jõud rihtisid riigi läänemeelselt monarhialt läänevastasesse teokraatiasse. Iraani Islamivabariigi ametlik ideoloogia aga hõlmab neidki elemente, mis ei seostu islami ega uue islameerimise lainega.⁶⁰ Iraani ühiskondlike ja poliitiliste protsesside mõistmiseks tuleks vaadata ka Iraani minevikule. Siin tuleks eelkõige

⁵⁹ Каграманов, Ю. Вокруг “иранской идиомы”. <<http://magazines.russ.ru/druzhba/2009/12/ka10.html>>, (29.10.2013).

⁶⁰ Vt nt Агаев, С. Л. 1987. Иран между прошлым и будущим. События, люди, идеи. Москва: Издательство политической литературы.

arvestada Iraani kultuurilist, usulist ja ideoloogilist omapära ning selle riigi ja rahva (sh erinevate etniliste gruppide) keerulist ja pikka ajalugu. Kõige kummalisem selle juures on asjaolu, et minevik paistab mõneti painavat ka tänapäeva Iraani Islamivabariigi juhtkonda või vähemalt osa sellest. Endine Iraani president Mahmoud Ahmadinejad (võimul aastatel 2005–2013) rääkis oma valitsemise ajal muistsetest Iraani kuningatest nagu Kyros II Suur või Dareios I. Ta on suur rahvuslane ja oma vaadetes üpris radikaalne.⁶¹ Ahmadinejadi pooldajate selja taga on konservatiivne Iraani Islamiehitajate Allianss, mis on poliitilistelt vaadetelt neokonservatiivne erakond, pigem rahvuslik kui islamistlik. Nende eesmärk on suurendada Iraani mõjuvõimu piirkondliku liidrina, et teiste riikide poliitikat mõjustada. Antiikse Pärsia suurriikide (nagu Teispiidide-Ahheeniidide või Sassaniidide impeeriumid) minevikupärand on koorem, millest ei soovi kergesti loobuda ka tänapäeva Iraan.

Iraani islamirevolutsioon 1979. aastal liitis erinevaid jõude, mis olid ühinenud šahhirežiimi vastu. Mitte kõik neist ei olnud usufundamentalistid ja paljud neist on fundamentalistlikust šiiismist hiljem eraldunud. Täna Iraanis võib eristada kolme konkureerivat poliitilist suundumust: religioosne fundamentalism (Khamenei ümber koondunud ringkonnad), sellest tasapisi eralduma hakkav radikaalne rahvuslus (Ahmadinejad ja tema liitlased) ning reformistid (Khatami, Moussavi, Karroubi ja teised, kellele on viimasel ajal lähenenud Rafsanjani ning tema toetajad). Reformistide hulka kuuluvad näiteks usuliidri noorem vend Hadi Khamenei ja paljud neist, kes 1979. aastal Ameerika Ühendriigi suursaatkonna hõivamist juhtisid, näiteks Ebrahim Asgharzadeh ja Mohammed Moussavi Khomeiniha. 2009. aasta presidendivalimistel toetasid reformist Moussavit mitmed Khomeini perekonna liikmed, teiste hulgas ajatolla Khomeini tütar Zahra ja pojapoeg Hassan, kes on Khomeini mausoleumi järelvaataja. Reformistidele on lähedane 2013. aastal Iraani presidendiks valitud islamivaimulik *mujtahid* Hassan Rouhani.

⁶¹ Choksy, J. K. 2010. Ahmadinejad's Nationalist Attack on the Islamic Republic. – World Politics Review 27 October. <<http://www.worldpoliticsreview.com/articles/6517/ahmadinejads-nationalist-attack-on-the-islamic-republic>>, (29.10.2013).

Olukord Lähis-Idas ja Iraani geopoliitilised huvid 21. sajandi alguses

Iraani üldine positsioon Lähis-Idas ei ole kindel, sest usuliste vastuolude tõttu puudub arvestatav toetuspind araabia riikides, samas ei tasu alahinnata tema mõju mitmetele araabia riikidele, eelkõige Süüriale, Liibanonile, Bahreinile ja Iraagile, kus on tugevad ja poliitiliselt aktiivsed šiidi vähemused. Suur šiidi kogukond elab Jeemenis, mille põhjaosas 2004. aastal alanud Houthi šiitide rahutusi toetasid nii Iraan kui Hezbollah.⁶² Riigil on tihedad sidemed šiitlike parteidega ja liikumistega mitmel pool maailmas – Afganistanis, Pakistanis, Iraagis, Süürias, Bahreinis, Liibanonis, Kaukaasias, Põhja-Aafrikas ja Kesk-Idas ning võimalusel ka muudes islamiriikides.⁶³

Iraanil on head suhted praeguse Iraagi juhtkonnaga, mille mitmed tähtsad võimukandjad kuuluvad islami šiitide harusse. Iraani lähedane liitlane ja oluline tugi regioonis on Süüria, mida kontrollib šiitide ühte haru, alaviite, esindav Assadi perekond. Araabia kevade järel on Süüria mõju teistele araabia riikidele tunduvalt vähenenud ja Araabia Liiga on sisekonfliktis asunud Süüria opositsiooni poolele. Iraani kätt on tunda veel Liibanonis, kus šiidid on tõusnud kõige arvukamaks etniliseks grupiks, mida esindavad Iraani-meelne äärmuslik fundamentaalne usuliikumine Hezbollah ja veidi mõõdukam Amal.⁶⁴

Iraani mõjuvõim Iraagis pärast Iraani pikaajalise vaenlase Saddam Husseini kukutamist 2003. aastal ja šiitide tõusmist võimupositsioonidele on märgatavalt suurenenud ning see võib lähiaastatel veelgi kasvada. Iraani välisminister aastatel 2010–2013, Ali Akbar Salehi, kelle president Rouhani nimetas äsja Iraani Aatomienergia Organisatsiooni presidendiks, on ühes intervjuus öelnud:

„Vaatamata sellele, et okupantide sekkumine Iraagi kõikidesse eluvaldkondadesse viis selleni, et riigis on palju veel korraldamata, suudetakse ületada kõik raskused. Muidugi tingimusel, et säilitatakse konsolideeritus ja ühtsus. Okupatsioonijõudude väljaviimine Iraagist ei soodusta ainult julgeoleku tugevnemist, aga ka selle riigi arengut ja õitsengut teistes valdkondades. Praegused terroritegevused on okupatsiooni tulemus. Me oleme

⁶² **Mouzathem, H.** 2013. Iran's Angle in Yemen. Al-Monitor, 14 May. <<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/05/iran-angle-yemen-relations.html>>, (29.10.2013).

⁶³ **Ehteshami, A.** 2002. The Foreign Policy of Iran. – R A. Hinnebusch, A. Ehteshami (eds). The Foreign Policies of Middle East States. Boulder: Lynne Rienner Publishers, pp. 283–290.

⁶⁴ *Ibid.*, lk 300.

veendunud, et Iraagil on olemas võimalused ja jõud oma julgeoleku kaitsmiseks ja tagamiseks. Naabrina, kellel on pikim ühispiir selle riigiga, millega meil on religioossed, kultuurilised, ajaloolised ja muud sidemed ning ühisjooned, mõistab Iraani Islamivabariik selle riigi olukorda, riikliku haldamise võimalusi ja rahvusliku ühtsuse määra, ei tunne Iraagi tuleviku ja ümberkorraldusprotsessi suhtes erilist muret ega ütle sõbraliku ja vennaliku riigina Iraagi valitsusele ja rahvale ära mistahes abist, mis on suunatud taastamisele ja majanduslikule õitsengule.”⁶⁵

Salehi arvamus illustreerib hästi Iraani liidrite suurt geopoliitilist huvi Iraagi vastu. Iraak, kus ligi 2/3 rahvast on šiiidid, on šiitliku Iraaniga tugevasti seotud, kuigi väide, et Ameerika Ühendriikide vägede väljaviimise järel on Iraak muutunud stabiilsemaks, on vaieldav. Iraak ei ole etniliselt ja kultuuriliselt monoliitne riik. Erinevad huvid on kurdidel, šiitidel ja sunniitidel, mis võib viia kodusõja ja riigi lagunemiseni. Nii Iraani otsene mõju kui šiitide pikaajaline allasurutus riigis võivad halvima stsenaariumi korral tõugata Iraagi šiitlike usufanaatikute kätte, kelle toel Iraan saaks teostada ühe oma soovi ja unistuse – saavutada sisuline kontroll Iraagi üle.

Teine Iraani jaoks geopoliitiliselt oluline riik on Süüria, sest läbi Süüria saab Iraan paremini sekkuda Liibanoni võimumängudesse, mõjutada Liibanoni šiitlikku usuliikumist Hezbollah’i ja viimase kaudu ka teisi riike.⁶⁶ Kuigi Süüria *baathistlik* juhtkond on sekulaarne, saab Süüria šiiidist (alaviidist) president Bashar Assad käimasolevas kodusõjas Teheranist vajalikku toetust, sest need kaks riiki vajavad teineteist. Juba Rooma impeerium – ja hiljem Rooma järglane Bütsants – ning Sassaniidide Iraan heitlesid mitu sajandit Süüria alade pärast. Need olid strateegiliselt olulised mõlemale impeeriumile ja Teherani jaoks on see nii tänapäevalgi. Liibanonis on Iraani ja Süüria mõju väga tuntav.⁶⁷ Šiiidid on enamuses Pärsia lahe saareriigis Bahreinis, millega Iraanil on olnud territoriaalseid probleeme juba šahhirežiimi ajal. 1957. aastal kuulutas Iraani parlament ühepoolselt Bahreini oma provintsiks. Tänu ÜRO sekkumisele nõustus Iraan rahvusvahelise vahekohtu otsusega ja Bahreini iseseisvumisega. Iraani islamirevolutsiooni järel üritati Bahreinis

⁶⁵ От первого лица: Интервью главы МИД ИРИ господина Али Акбара Салехи. – Современный Иран, №3, февраль-март 2012. <<http://www.clubvi.ru/news/2012/03/22/pankratenko/1.pdf>>, (17.11.2013), с. 78.

⁶⁶ Hezbollah kohta vt **Rabil R. G.** 2010. Lebanon. – B. M. Rubin (ed.). Guide to Islamist Movements. Amonk: M. E. Sharpe, Vol 2, pp. 328–333.

⁶⁷ Süüria rollist Liibanonist vt **Spencer, W. J.** 2007. The Middle East. 11th edn. Dubuque: McGraw-Hill, p. 165.

1981. aastal kohalike šiiia vaimulike eestvõttel Iraani tüüpi teokraatliku režiimi kehtestamiseks riigipööret.

Ka Iraagil on Iraani regionaalsetes ambitsioonides oluline roll. Kuigi läbi pika ajaloo on iraanlaste vastasteks olnud erinevaid suurvõime: Assüüria, Babüloonia, Kreeka-Makedoonia võõrvallutajad, Rooma impeerium, Bütsants, Araabia kalifaat, mongolid, türgi hõimud, Ottomani impeerium ning lõpuks 18.–19. sajandil Venemaa ja Euroopa suurriigid, võib pärslaste peamisteks rivaalideks piirkonna rahvaste seas pidada alates islami levikust 7. sajandil pKr just araablasi. Ei tohi unustada, et Iraani ja Iraagi alad on kultuuriliselt, poliitiliselt ja etniliselt väga tihedalt seotud juba aastatuhandeid ning mõlemad kultuurid on suuresti mõjutanud nii teineteist kui ka tervet Lähis-Ida kultuuriruumi ja tegelikult üsnagi märgatavalt ka kogu lääne tsivilisatsiooni, mis on välja kasvanud Lähis-Idast. Alates 20. sajandist, kui tekkis Iraagi riik, on Iraani ja Iraagi vahelised pinged sageli tekitanud konfliktiohtu Lähis-Ida piirkonnas.

Kahe riigi suhted on olnud kohati vägagi keerulised. Mõnes mõttes on Iraan ja Iraak kaks vana rivaali, kelle territooriumil elavad rahvad on juba muistsetest aegadest saadik teineteisega konkureerinud. Suhted ei ole küll alati olnud vaenulikud ja konfliktsete aegade kõrval on olnud pikemaid ja lühemaid koostööperioode.⁶⁸ Riigid jagavad mitmeid ühiseid probleeme, näiteks 20. sajandi poliitilistes tõmbetuultes omariikluse kaotanud ja mõlema riigi suhtes mässulise kurdi vähemuse küsimus. Pingeid on tekitanud ka asjaolu, et kuigi Iraagi rahvastikus on olnud enamuses šiiidid, siis kuni 2003. aastani olid riigi võimuhierarhia tipus sunniidi vähemuse esindajad, kes juhtisid riiki nii Hašemiidide kuningadünastia valitsemise ajal kui ka hiljem, pärast 1958. aasta revolutsiooni, kui võimule tulid araabia rahvuslased. Iraanile lähedasi šiiite rühmisi kõik valitsejad Hašemiididest kuni Saddam Husseinini. 1980. aastal, Iraagi-Iraani sõja künnisel, laskis Hussein hukata Iraagi šiiitide tunnustatud usuliidri Muhammad Baqir al-Sadri ja tema õe, süüdistades neid Iraani islamirevolutsiooni toetamises.⁶⁹

Muidugi ei piirdu Iraani huvi regioonis vaid šiiidi usukaaslastega, vaid sellel on märksa laiem ja keerulisem geopoliitiline taust. Iraani majanduslikust ja sõjalisest tugevnemisest ei ole huvitatud tema regionaalsed konkurendid Türgi ja Venemaa, olgugi et Venemaa on aidanud Iraani tuuma-

⁶⁸ **Amirsadeghi, H.** (ed.). 1981. *The Security of the Persian Gulf*. New York: St. Martin's Press.

⁶⁹ **Mallat, C.** 1994. *Muhammad Baqir as-Sadr. – A. Rahnema (ed.). Pioneers of Islamic Revival*. London: Zed Books.

programmi arendada ja mõlemad toetavad Assadi režiimi Süürias. Sõdades Venemaaga 19. sajandil on Iraan kaotanud mitmeid territooriume Kesk-Aasias ja Kaukaasias ning nende alade vastu ei ole Iraan huvi kaotanud tänaseni. Lähis-Ida ekspert Jevgeni Satanovski märgib: „Sõjanduslik-poliitiline ja majanduslik Iraani ja Türgi tõus lubab Venemaale tulevikus sama suuri probleeme kui Hiina naabus.“⁷⁰

Iraak Iraani huvifääris

Mõnikord vaadeldakse Iraagi-Iraani sõda (1980–1988) ühe viimase suure pärslaste ja araablaste konfliktina või siis usulise lahkkelina šiitide ja sunniitide vahel, mis on vaid osaliselt õige. Selle konflikti juured on iidsed. Minnes ajas tagasi ning jälgides, kuidas kulgesid suhted Iraani ja Iraagi territooriumil elavate rahvaste vahel, kus hiljem tekkisid tänapäeva Iraagi ja Iraani riigid, võib märgata, et neil aladel elanud rahvaste ja hõimude rivaalitsemine on ajaliselt üks kõige pikemaid vastasseise läbi maailma ajaloo. Iraan ja Iraak on teineteist tugevasti mõjutanud ja alati olnud tihedalt seotud nii kultuuriliselt kui ka majanduslikult, ideoloogiliselt ja ka poliitiliselt. Tollane situatsioon sarnanes mõnevõrra Iraani ja Iraagi suhetega 1970.–1980. aastatel. Efraim Karsh kirjutab:

„Enamikus Iraani-Iraagi sõja käsitlustes on tavaks vaadelda seda konflikti viimase kokkupõrkena araablaste ja pärslaste tuhandeaastases võitluses ülemvõimu pärast Pärsia lahe ja „viljaka poolkuu“ aladel. Mõned ajaloolased leiavad, et see sai alguse islamieelsest rivaliteedist Pärsia Ahhemeeniidide ja Babüloonia impeeriumi vahel, teised, et Sassaniidide impeeriumi hävitamisest araablaste-muslimite poolt 7. sajandil, misjärel suurem osa pärslasi pöörduti islami usku.“⁷¹

Ajaloolisele pärandile viidates võib teatud mõttes isegi väita, et 1980. aastal alanud Iraani-Iraagi sõda jätkas muistset iraanlaste ja araablaste tüli.⁷² Need nimetamisväärsed sündmused Iraani ajaloos olid 636. aasta Kadesia (al-Qādisiyyah) lahing ja 651. aastal Iraani lõplik vallutamine araablaste poolt. Efraim Karshi kirjutatuga on raske mitte nõustuda, kuid tegelikkuses ulatuvad Iraani ja Iraagi alade tsivilisatsioonide konflikti juured veelgi

⁷⁰ **Сатановский, Е.** 2012. Россия и Ближний Восток. Котел с неприятностями. Москва: Эскмо, с. 12.

⁷¹ **Karsh, E.** 2010. Iraani-Iraagi sõda 1980–1988. Tallinn: Koolibri, lk 7.

⁷² *Ibid.*

varasemasse perioodi, kui sellest kirjutab Karsh.⁷³ Juba 3.–1. aastatuhandetel eKr edendasid Iraagi aladel asuv Mesopotaamia ja Loode-Iraani alade Elami tsivilisatsioonid tihedaid omavahelisi kultuurilisi, poliitilisi, majanduslikke ja religioosseid sidemeid, kuigi enamasti jäid nende suhted konkureerivateks ning teatud aegadel olid nad lausa verivaenlased. Muidugi, siis ei olnud selles piirkonnas ei pärslasi ega araablasi. Lähis-Ida poliitiline maastik oli hoopis teistsugune kui tänapäeval – nagu ka etniline pilt erines väga oluliselt nüüdisaegsest. Tasub meenutada kas või muistsete Sumeri ja Akkadi kuningate rööv- ja vallutusretki ajavahemikul 28.–21. sajandil eKr Loode-Iraani aladele Pärsia lahe piirkonnas⁷⁴, kus asuski muistne Elami riik või siis elamlaste jõhkrat kättemaksu Lõuna-Iraagis elavatele sumerlastele aastal 2004. eKr, mil võimas Elami armee tungis nõrgenenud Uus-Sumeri suurriiki, lõpetades sisuliselt sumerlaste ülemvõimu Mesopotaamias. Elamist sai hiljem Pärsia tuumik ja seal asubki tänapäeva Iraani provints Fars.⁷⁵

Iraagi alad on olnud pärslaste huvi objektiks nii Teispiidide-Ahhemeniidide kui ka Sassaniidide (Partia) ajal.⁷⁶ Pärast islamiseerimist pakkusid

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ Vt lähemalt **Sazonov, V.** 2011. Sõjad ressursside pärast Varadünastilises Sumeris ja Akkadis (2800–2154 e.Kr.). – E. Verš, U. Preeden, L. Lang (toim.). Maa ressursid. Tartu: Eesti Loodusuurijate Selts, lk 110–116.

⁷⁵ Siinkohal tuleb rõhutada Elami erilist asukohta Loode-Iraani aladel. See oli strateegiline punkt, kus ristusid tähtsad kaubanduslikud teed. Elam oli rikas puude, metallide ja -vääriskivide poolest, mida Sumeris (ega Mesopotaamias laiemalt) ei olnud, ning see sai üheks oluliseks ajendiks, miks juba Mesopotaamia valitsejad heitsid okadedaid pilke rikka Elami poole. Näiteks 10.–9. sajandil eKr tekkis Lähis-Idas võimas Uus-Assüüria impeerium, mille ekspansionistlikule poliitikale ei suutnud vastu panna ka kunagi nii võimsad Babüloonia, Elam, Egiptus ega Urartu suurriigid. 9.–8. sajandil eKr sattusid assüürlaste võimu alla Meedia ja Pärsia tuumikalad. Assüürlased vallutasid ja peaaegu hävitasid Elami 7. sajandil eKr. Elam tõstis Assüüria ikke vastu küll korduvalt pead, aga vähese eduga.

⁷⁶ Lõpuks aga kadusid poliitiliselt areenilt nii assüürlased, babülonlased kui elamlased, olles 6. sajandil eKr kergeks saagiks pärslastele. Nii sai Teispiidide-Ahhemeniidide valitsev Pärsia esimest korda ajaloos Iraagi territooriumi oma kontrolli alla. Tekkis esimene pärslaste impeerium, mille vallutas 4. sajandil eKr juba Aleksander Suur. Iraanis ja Iraagis asuvate riikide, rahvaste ja hõimude võitlused jätkusid ka hiljem – Rooma impeeriumi (ja Bütsantsi kui Rooma järeltulija) ja Sassaniidide impeeriumi domineerimise ajal kuni Sassaniidide impeeriumi hävinguni 651. aastal pKr. Tuleb mainida, et tegelikkuses algasid Rooma ja Iraani suhted, sh sõjalised kokkupõrked, veel mitmeid sajandeid varem, kui oli loodud Sassaniidide impeerium – veel umbes 300 aastat enne, kui Iraani suurvüringas Ardašir I Sassaniidide dünastiast rajas oma impeeriumi Iraani aladele. Sassaniidide-aegne Pärsia (aastatel 226–651 pKr) ja Rooma impeerium ning hiljem Rooma järglasena Bütsants sõdisid omavahel väga palju, kohati tekib tunne, et lausa lakkamatult. Bütsantsi ja Sassaniidide laastavad sõjad eriti 5.–7. sajandil pKr kurnavad mõlemat impeeriumi sedavõrd tugevasti, et 7. sajandi keskel on araablattel neid üsna lihtne alistada. Bütsants jäi küll riigina püsima,

Iraagi alad huvi ka erinevatele Iraani valitsevatele dünastiatele. Kui Araabia kalifaat nõrgenes, suutsid Iraani alad taas iseseisvuda ja varasema zoroastriksi asemel kujunes valitsevaks usundiks šiiitlik islam. Iraanlased ei ole olnud sugugi rahul araablaste kohaolekuga Iraagi aladel. Nende meelest kuulusid Iraak ja ka teised alad ajalooliselt Sassaniidide impeeriumi koosseisu ning Ktesiphon, Partia ja hiljem Sassaniidide impeeriumi pealinn, asus tänastel Iraagi aladel

Iraani vägevuse taastamist seostatakse Safaviidide dünastiaga, millel õnnestus 16. sajandi alguses luua Iraani aladel võimas impeerium. Nad üritasid siduda oma suguvõsa ajalugu hiilgava Sassaniidide ajastuga. Teispiidide-Ahhemeniidide ja Sassaniidide dünastiate valitsusaeg on ka 20. sajandi Iraanis kuldse ajastu mõõdupuuks. Safaviidide suuriigi rajajaks oli andekas väejuht, riigimees ja poet Ismail I (1501–1524), kellel oli suur huvi Iraagi alade vastu. Kuid Ismailil oli üsna tõsine vastane – Türgi ehk Ottomani impeerium, mille võimsus suurenes ja prestiiž kerkis eriti tänu Konstantinoopoli vallutamisele 1453. aastal ja Bütsantsi impeeriumi hävitamisele. Türgi ja Iraani vahel toimus mitu sõda. Türgi sultan Selim I tuli 1512. aastal võimule ja tugevdas Ottomani impeeriumi oluliselt, vallutades Egiptuse, Palestiina ja mitmed muud alad.⁷⁷ Ta oli jõhker valitseja, kes alustas oma valitsemist sellega, et käskis tappa 40 000 šiiia moslemit, kes elasid Anatoolias. Iraanis olid šiiia moslemite usk tollal juba saanud valitsevaks ja neid süüdistati sunniitide kiusamises.⁷⁸

1514. aastal tegi Selim I sõjaretke Iraani vastu, kuulutades, et tegutseb „õige islami kaitseks hereetikute šiiitide vastu“. Ta oli võidukas ja purustas šahh Ismaili armee, mis oli Iraani jaoks suur lüüasaamine. Türgi armee oli modernsem, üles ehitatud Euroopa armeede eeskujul, omas 300 kahurit, mis lõpuks otsustasidki sõja saatuse, ja palju muud sõjalist jõudu.⁷⁹ Selimi poeg sultan Suleiman I (1520–1566) sõdis aktiivselt Iraani šahhi Tahmasp I (1524–1576) vastu, tuues üheks põhjuseks, et šiiitlikus Iraanis kiusati sunniite. 1534. aastal tungisid türklased Tabrizi linna, kust Suleiman I liikus edasi lõunasse Bagdadi suunas. Bagdad andis alla ilma lahinguteta ja Iraagist sai provintis

kuid kaotas Egiptuse, Süüria, Palestiina ja muud alad. Sassaniididel aga vedas veelgi vähem – nende impeerium hävitati Muhammadi järglaste, kaliifide poolt lõplikult 7. sajandi keskpaigaks ning Iraan langes araablaste kätte. 651. aasta pKr on mõnes mõttes ajalooline võtmehetk ehk pöördepunkt, mil viimane Sassaniidide kuningas kaotas võimu ja algas pärslaste ja araablaste rivaalitsemine.

⁷⁷ Алиев 2002, с. 412.

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*, с. 421–422.

Ottomani impeeriumi koosseisus. Türklased ja iraanlased pidasid hiljem veel mitmeid sõdu nii Iraagi kui ka Aserbaidžaaani ja muude alade pärast. Lõpuks, 29. mail 1555. aastal, leppisid pooled kokku ja sõlmisid rahu, millega Iraagi alad läksid lõplikult üle Türgile.⁸⁰

Iraani šahh Abbas I (1587–1629) otsustas Ottomani impeeriumile kätte maksta ja kaotatud alad, ka Iraagi tagasi vallutada. Ta oli väga andekas riigi- ja väejuht ning Safaviidide riik saavutas tema juhtimisel oma võimsuse tipu. Aastatel 1603–1607 vallutas ta alistatud Iraani alad türklastelt tagasi. Pärast Istanbulis 1612. aastal sõlmitud rahu algas 1616. aastal sõjategevus taas, Abbas I purustas Türgi armee ja 1618. aastal sõlmiti uus leping Iraani kasuks. Järgmine Türgi ja Iraani vaheline sõda puhkes viie aasta pärast. Abbas I nägi, et Bagdadis algas mäss türklaste vastu ja alustas jälle sõjategevust, kuni Iraan vallutas Bagdadi. Nüüd oli terve Iraak taas Safaviidide võimu all. 17. sajandi teine pool ei olnud Iraani jaoks enam nii edukas. 18. sajandi esimene pool kujunes aga väga kehvaks – Safaviidide impeerium käis alla ja hävis 1720–1730. aastatel.⁸¹

18. sajandi teisel poolel läks võim Iraanis üle Qajari dünastiale ja Iraani pealinnaks sai Teheran. Qajari dünastia valitsejate ajal pidas Iraan mitmeid sõdu Vene impeeriumiga, kuid ka teiste riikidega. Sõjad ei olnud edukad ja Iraan kaotas palju alasid. 18.–19. sajand ei olnud Iraanile soodsad. Iraani siseasjadesse sekkusid tuntavalt Euroopa suurriigid, eeskätt Suurbritannia ja Venemaa, ning nende vahel käis võitlus mõjusfääride pärast Idamaades. Britid said oma kontrolli alla India ja Afganistani. Kesk-Aasiat ja Kaukaasiat aga tahtsid kontrollida Vene tsaarid.

Esimene maailmasõda lõppes Ottomani impeeriumi lüüsaamisega ja selle peatse lagunemisega. 1925. aastal pääses Teheranis võimule uus võim – Pahlavi dünastia (1925–1979). Iraani eliitväeosa, Pärsia Kasakabrigaadi ülem Reza Pahlavi (1925–1941) kukutas viimase valitseja Qajari dünastiast ja temast sai uus šahh.

Pärast Esimest maailmasõda, kui Ottomani impeerium sai lüüa ja lagunes, muutus Iraak brittide hallatavaks Rahvasteliidu mandaatterritooriumiks, kus troonile tõusis Hejazist pärit Hašemiidide dünastia. Iraagi esimene kuningas oli suure araablaste ühendaja Mekka šarifi Hussein bin Ali poeg Faisal I (võimul 1921–1933). 1932. aastal kuulutati Iraak iseseisvaks kuningriigiks. Esialgu kujunesid Iraagi ja Iraani suhted rahumeelselt ning 1920.–1930. aastatel püsiti koostöö lainel. Tundus, et kahest riigis võivadki saada

⁸⁰ *Ibid.*, c. 425–428.

⁸¹ *Ibid.*, c. 434–444.

sõbrad. 1937. aastal lahendasid Iraak ja Iraan vaidluse Pärsia lahes asuva strateegiliselt ülitähtsa *Shatt al-Arabi* veetee osas. Heasoovlik läbisaamine jätkus ka pärast Teist maailmasõda.⁸²

Kuid 14. juulil 1958 kukutati Iraagis monarhia ja Iraagist sai vabariik, mis tõi lühiajaliselt kaasa Iraagi ja Iraani suhete halvenemise. Õnneks see periood kaua ei kestnud. Juulis 1960 toimusid Teheranis läbirääkimised Iraani välisministri ja Iraagi suursaadiku vahel, sõbralikud suhted taastusid suhteliselt kiiresti ning arenes Iraani ja Iraagi majanduslik koostöö. 1967. aastal sõlmiti lausa kaubanduslik leping, mis oli soodne mõlemale riigile. 1960. aastate lõpus, kui Iraagis oli võimule tulnud Araabia Sotsialistliku Taassünni Partei (BAATH), muutus Iraani ja Iraagi vahekord pingeliseks ning suhted hakkasid taas halvenema. 19. aprill 1969 kuulutas Iraan, et ütleb üles 1937. aasta lepingu, süüdistades Iraagi valitsust ekspansionismis. 1970. aastal toimus Iraagis riigipöördekatse ja nüüd süüdistas Iraak selles otseselt Iraani. Järgnevatel aastatel tekkisid Iraani ja Iraagi vahel juba tõsisemad hõõrumised piiri kulgemise üle Pärsia lahes. Novembris 1971 hõivasid Iraani väed mõned varem Ühendkuningriigi valduses olnud Pärsia lahe saared (Abu Musa saar ja mõned muud saared).⁸³ Kui Iraanil oli soe läbisaamine Ameerika Ühendriikidega, siis samaaegselt toimus Iraagi ja Nõukogude Liidu lähenemine.⁸⁴ Iraani šahh Mohammad Reza Pahlavi nägi selles ohtu Iraanile ja oma mõjuvõimule Lähis-Ida regionis.

Kahe riigi vahel puhkes infosõda, mille käigus kasutati mitmeid propagandameetmeid ja üritati vastast sise- ja välispoliitiliselt õhnestada. Iraaki valitsenud grupeering teadis, et Iraak oli veel liiga nõrk selleks, et alustada sõjategevust Iraani vastu ja seetõttu soovisid Iraaki valitsenud BAATH-i partei liidrid esialgu tüliküsimuste rahumeelset lahendamist. Probleeme oli mitmeid – piiriküsimused, rahvusvähemuste olukord.⁸⁵ Vahepeal vahetus Iraanis võim – monarhia oli kukutatud, šahh põgenes riigist, ja Iraanis kuulutati islamirevolutsiooni tagajärjel välja Iraani Islamivabariik eesotsas suurajajolla Ruhollah Mostafavi Moosavi Khomeiniga, kes pärast pikaajalist pagendust naasis 1979. aasta alguses Teherani.

⁸² Karsh 2010, lk 7; vt ka Hallik, M., Klaassen, O.-M. 2004. Taaveti tähest Talibani languzeni. Konfliktid ja arengud Lähis- ja Kesk-Idas pärast Teist maailmasõda. Tallinn: Argo, lk 155–156, 248.

⁸³ Pärast Suurbritannia lahkumist Lepingulisest Omaanist ja Araabia Ühendemiraatide välja kuulutamist 1980. a. kasutas Saddam Hussein seda ühe argumentina sõja vallapäästmiseks.

⁸⁴ Karsh 2010, lk 7–9; Iraani-Iraagi sõja kohta vt Hallik, Klaassen 2004, lk 247–254.

⁸⁵ Hallik, Klaassen 2004, lk 155–156.

Konflikt Iraani ja Iraagi vahel hõõgus edasi ja süvenes Khomeini valitsemise alguses, kuni 1980. aastal puhkeski sõda Iraani ja Iraagi vahel, mida võib nimetada üheks kõige laastavamaks sõjaks maailmas pärast Teist maailmasõda. Iraak oli sõjaks üsna hästi valmistunud ja Iraan osutus vahepeal toimunud võimuvahetuse tõttu esmalt nõrgemaks, kuid algset edu ei suudetud ära kasutada ning Iraan hakkas initsiatiivi üle võtma. Paljud linnad Iraagis ja Iraanis olid hävitatud, laastatud ja inimitühjad. Rohkem kui miljon tapetud, miljoneid haavatuid, leski ja orbe.⁸⁶ Kogu sõja jooksul ei saavutanud kumbki pool selget ülekaalu. Sõda, mis kestis kaheksa aastat, oli väga kurnav ja laastav mõlema riigi majandusele.⁸⁷ Sõja venimises on oma osa rahvusvahelisel kogukonnal, mis Külma sõja vaimus reageeris konfliktile pehmelt ja aeglaselt ega suutnud mõjutada osapooli lõpetama mitte kuhugi viivat sõjategevust.⁸⁸ ÜRO Julgeolekunõukogu võttis küll esimese resolutsiooni vastu sõja puhkemise päeval,⁸⁹ kuid nii see kui ka järgnevad resolutsioonid olid „hambutud”, millega teadlikult ei soovitud omistada süüd ühele või teisele osapoolle.⁹⁰ Alles juulis 1987 leidis Julgeolekunõukogu, et Iraagi-Iraani sõda on „rahu rikkumine” ehk üks kolmest olukorrast, mis võib käivitada kollektiivse julgeolekusüsteemi,⁹¹ kuid mingeid sunnimeetmeid ei rakendatud.

Kokkuvõttes kannatas kõige rohkem Iraak, mis on Iraanist tunduvalt väiksem ja jäi ka majanduspotentsiaali poolest alla. Iraani suuremat sõjalist ja majanduslikku potentsiaali tasakaalustas Iraak toekama rahvusvahelise abi ja toetusega, mida saadi muuhulgas Nõukogude Liidult ja lääneriikidelt.⁹² Kuigi sõda Iraani ja Iraagi vahel lõppes 1988. aastal sisuliselt patiseisus, jäid need kaks riiki kuni Saddam Hussein'i kukutamiseni 2003. aastal vaenujalale.⁹³

⁸⁶ Зейналов М. П. 2001. В блокаде Ираке. Москва: Реалии, с. 13.

⁸⁷ Sõja kohta vt Алиев 2002, с. 643–672; Hallik, Klaassen 2004, lk 162–166.

⁸⁸ Vt lähemalt Värk, R. 2013. Operatsioon „Iraagi vabadus”: kas relvastatud jõu kasutamiseks oli õiguslik alus? – Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste Toimetised, 18, lk 71–95.

⁸⁹ SC Res 479, 28 September 1980.

⁹⁰ Vt nt SC Res 514, 12 July 1982; SC Res 522, 4 October 1982; SC Res 582, 24 February 1986.

⁹¹ SC Res 598, 20 July 1987.

⁹² See oli külma sõja bipolaarses maailmas üsna ainulaadne olukord. Iraani toetasid sõjas Süüria ja Liibüa, mis olid sarnase ideoloogilise taustaga Saddam Hussein'i režiimiga vaenujalal, samuti kurdi mässulised. Relvastust hangiti Põhja-Koreast ja Hiinast. Iraagi suurimad abistajad olid Nõukogude Liit, Hiina ja Prantsusmaa, aga ka Saksamaa ja Egiptus. Ameerika Ühendriigid müüsid Iraagile helikoptereid. Finantsiliselt toetasid Pärsia lahe naftamonarhiad.

⁹³ Hallik, Klaassen 2004, lk 165–166.

Iraan pärast 1979. aastat

Pärast 1979. aasta islamirevolutsiooni on Iraanis valitsenud teokraatlikud konservatiivsed usuliidrid – fanaatilised šiiitlikud vaimulikud⁹⁴, islami seaduste asjatundjad ja šariaadi propageerijad. Sisuliselt kehtestasid islamivaimulikud, kes omandasid tohutu võimutäiuse, kontrolli riigi üle ja nende kätte on lisaks ühiskonna religioossele juhtimisele koondunud ka ilmalik võim. Kõrgeim vaimulik on nii riigi usuline, poliitiline kui ka sõjaväeline juht ja just tema määrab Iraani riigi poliitilise suuna. Nii kümme aastat (1979–1989) islamirevolutsiooni liidri ja usujuhina kõrgeimat võimu kandnud Khomeini kui pärast tema surma 1989. aastal Iraani usujuhiks tõusnud Ali Hosseini Khamenei ajal on Iraani valitsemine püsinud islami juristide käes ja pidanud lähtuma šariaadist. Kuigi šiiitlikku islamit võib lugeda islami sunniitlikust harust mõnevõrra mõõdukamaks (samas hõlmab ka šiiism erinevaid koolkondi reformistlikest äärmuslik-fundamentalistlikeni), ei ole ajatollade vaated kunagi olnud lääne mõistes liberaalsed. Tänapäeva Iraani ajatollad meenutavad oma fundamentalismis keskaegseid usuliidreid. Iraan on muutunud konservatiivsemaks, šahhi algatatud sekulariseerimise ja moderniseerimise tee on asendanud islamiseerimisega, mis on paiguti kandunud lausa usufanatismi. Formaalselt on vähemused lubatud, ka Iraani parlamendis (*Majles-e Shorâ-ye Eslami* – Islami Konsultatiivne Assamblee) on lisaks poliitilistele ühendustele esindatud religioossed vähemused (kohad armeenlastele, assüürlastele, juutidele ja zoroasterlastele), kuid nende tegevus peab olema kooskõlas islami seadustega. Mõned usulahud (näiteks Iraanist pärit bahai usulahk) on hoopis keelatud ja taga kiusatud. Peale siseriiklike korralduste on teisenenud ka välispoliitilised prioriteedid. Iraan on tunduvalt kriitilisem lääneriikide, eriti Iisraeli suhtes. Ideoloogilise fundamentalismi vastu kaaluks on Iraan avatud tehnoloogilisele moderniseerimisele ja uuendustele.

Näiliselt mindi Iraanis šahhivõimult üle vabariigile, kuid sisuliselt ei olnud see sugugi demokraatlikum kui eelnev monarhia, pigem kohati isegi vastupidi. Teokraatlikes riikides on kõrgem võim alati olnud kõrgeima vaimlikkonna käes, olgu selleks peapiiskop, paavst, patriarh, imaam, kaliif, ajatolla või mõni muu vaimulikku ja ilmalikku võimu ühendav tituleeritud isik. Siseriiklikult repressiivne šahhirežiim, mis tugines inimõiguste rikkumisele, isikuvabaduse piiramisele ja šahhi salapolitsei SAVAK-i ühiskonda kontrollivale tegevusele, asendus veelgi repressiivsema ja suletuma riigikorraldusega.

⁹⁴ Šiia vaimulike rolli kohta 1979. aasta revolutsioonis vt **Дорошенко, Е.А.** 1998. Шии́тское духовенство в двух революциях 1905–1911 и 1978–1979 гг. Москва: Российская Академия Наук, Институт Востоковедения, с. 187–221.

Riik, mis oli varem avatud Lääne mõjudele ja ideedele, oli pärast islami-revolutsiooni suletud ning võttis kursi islamiseerumisele ja šiiitliku islami levitamisele teistesse riikidesse. Mitmed islamirevolutsiooni algperioodil Khomeinit toetanud ja riigi etteotsa tõusnud liberaalsemad poliitikud tõrjuti võimult ja represseeriti. Riigi esimene president Abolhassan Banisadr tagandati ja ta põgenes välismaale. Halvemini käis välisminister Sadegh Ghotbzadehi käsi, kes hukati septembris 1982 süüdistatuna riigipöördeks.⁹⁵

Islamirevolutsiooni äärmuslike võtete näitena kangastub paljudele Ameerika Ühendriikide suursaatkonna personali pantvangi võtmine Teheranis. Islamistlikud üliõpilased planeerisid suursaatkonna vallutamist juba septembris 1979, kuid 22. oktoobril aset leidnud šahhi pagemine Ameerika Ühendriikidesse andis plaanile hoogu juurde. Khomeini üleskutsel toimusid Teherani tänavatel Ameerika Ühendriikide vastased meeleavaldused. Üks selline meeleavaldus toimus 4. novembril Ameerika Ühendriikide suursaatkonna ees. Umbes kolme tuhande meeleavaldaja hulgas oli mitusada relevantatud islamistlikku üliõpilast, kes hõivasid esinduse valdused ja võtsid personali pantvangi. Hoolimata korduvatest palvetest saata lisajõudusid ei püüdnud Iraani võimud suursaatkonda kaitsta, nagu seda nõuab diplomaatiline õigus⁹⁶. Vastupidi, tunnistajate sõnul kadusid Iraani turvatöötajad vahetult enne rünnakut. Kokku võeti pantvangi 66 inimest, kellest 14 vabastati novembri keskel ja juulis 1980. Üliõpilaste eesmärk oli vahetada pantvangid šahhi vastu. Ameerika Ühendriigid püüdsid vabastada pantvange, kuid need katsed ebaõnnestusid. Pantvangid päästeti priiks tänu Alžeeria vahendustööle 20. jaanuaril 1981, pärast seda, kui Ronald Reagan oli lõpetanud oma ametisse astumise kõne. Kogu pantvangidraama kestis 444 päeva. Läänemaailm luges Iraani täielikult toimunu eest vastutavaks, kuid õiguslikult polnud see nii elementaarne. Ameerika Ühendriigid algatasid Iraani vastu menetluse Rahvusvahelises Kohtus, mis leidis, et Iraan ei olnud vastutav esmase faasi, suursaatkonna ründamise ja personali pantvangi võtmise eest, sest üliõpilased ei olnud Iraani esindajad. Seejuures oli Iraan aga vastutav oma kohustuse mittetäitmise eest, kuna suursaatkonnale ja selle personalile ei osutatud asjakohast kaitset. Samas pidas kohus Iraani vastutavaks järgnenud faasi, pantvangis hoidmise eest, sest Iraan võttis selle omaks käitumise ja välja-

⁹⁵ Sazonov, V., Mölder, H. 2013. Iraan muutuste ootel. Postimees, 15. august.

⁹⁶ Diplomaatiliste suhete Viini konventsioon, 18.4.1961, jõustunud 24.4.1964, 500 UNTS 95, artikkel 22(2).

ütlemistega, nt kiitis heaks üliõpilaste käitumise ega püüdnud teha midagi olukorra lahendamiseks.⁹⁷

2009. aasta presidendivalimistele järgnenud opositsioonirahutuste järel on Iraanis pikisilmi oodatud murrangut suurema demokraatia suunas. Rahulolematust kehtiva režiimiga avaldasid üliõpilased, usu- ja rahvusvähemused, liberaalne intelligents, samuti teatud osa vaimulikkonnast. 1997. aastal valiti presidendiks mõõdukas islamivaimulik Mohammad Khatami, kuid see ei põhjutanud suuremaid muutusi ühiskonnas, mis jäi endiselt konservatiivsete islamivaimulike kontrolli alla eesotsas pärast ajatolla Khomeini surma 1989. aastal usujuhiks saanud ajatolla Ali Khameneiga. 2005. aastal võitis presidendivalimised äärmuslike vaadetega Teherani linnapea Mahmoud Ahmadi-nejad, kes oli rahva seas väga populaarne. Poliitiliste ambitsioonide poolest meenutas Ahmadi-nejad mõneti kadunud Venezuela presidenti Hugo Chavezit, kuna toetas Iraani pürgimist regionaalseks liidriks Lähis-Idas ja oli teravalt Ameerika Ühendriikide vastu. Iraani suhted läänemaailmaga, mis on olnud madalseisus islamirevolutsioonist saadik, halvenesid veelgi. Võimud on Iraani opositsiooni jõuliselt survestanud. Eelmised valimised, kus Ahmadi-nejad võitis lõppvoorus Iraani viimast peaministrit⁹⁸ Mir Hossein Moussavit, kutsus esile laialdased protestid ning opositsiooni märgatava elavnemise.

Iraan võiks potentsiaalilt kuuluda maailma kahekümne suurema majandusvõimu (G-20) hulka, kuid distantseerumine rahvusvahelisest süsteemist ja pingelised suhted lääneriikidega on jätnud ta juhtivate majandusriikide hulgast välja. Iraan konkureerib mõjukate araabia riikide Saudi-Araabia ja Egiptusega Lähis-Ida regionaalse liidri rollile, kuid etniline ja usuline eristumine on tema võimalusi nõrgestanud.⁹⁹ Iraan on küll islami šii kogukonna tunnustatud liider, kuid Lähis-Idas domineerivate araablaste enamus on sunniidid, mis kitsendab Iraani mõju tugevate šii kogukondadega Iraagile, Süüriale ja Liibanonile.¹⁰⁰ Mõnikord on usuline identiteet osutunud tugevamaks etnilisest või ideoloogilisest identiteedist. Iraani-Iraagi sõjas toetas

⁹⁷ Värk, R. 2011. Riikide enesekaitse ja kollektiivse julgeolekusüsteemi võimalikkusest terroristlike mitteriiklike rühmituste kontekstis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 90.

⁹⁸ 1989.a. ametikoht kaotati ja süsteem muudeti presidentaalseks.

⁹⁹ Pollack, K. M. et al. 2009. Which Path to Persia? Options for a New American Strategy for Iran. Analysis Paper, Number 20, June 2009. Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution. <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2009/6/iran%20strategy/06_iran_strategy.pdf>, (20.10.2013).

¹⁰⁰ Iran Supreme Leader Ayatollah Ali Khamenei Blames Outsiders for Region's Foes, <<http://gulffnews.com/in-focus/iran-elections/iran-supreme-leader-ayatollah-ali-khamenei-blames-outsiders-for-region-s-woes-1.1224246>>, (20.10.2013).

šiia kogukonnast pärinev sekulaarne Assadi diktatuur Süürias Iraani rahvus- ja parteikaaslaste vastu Iraagist.¹⁰¹ Pärast islamirevolutsiooni on Iraan teravalt vastandunud Iisraelile, millist vastasseisu võib kerkiv tuumadilemma veelgi süvendada.¹⁰²

Iraani imidžit on negatiivselt mõjutanud ka aastatepikkune seotus terrorismiga. Ameerika Ühendriikide väitel on Iraan jätkuvalt üks riikidest, mis soosib riiklikul tasemel terrorismi oma peamiste välis- ja julgeolekupoliitika eesmärkide täitmiseks.¹⁰³ Iraan pakub šiitlikele terroristlikele rühmitustele Lähis-Idas omalt poolt raha, relvastust ja väljaõpet. Lisaks on Iraan püüdnud leida täiendavaid kontakte terroristlike rühmitustega Aafrikas, Lõuna-Ameerikas ja lääneriikides.¹⁰⁴

Usuliste lahknevuste tõttu on Iraanil head suhted vaid väheste araabia riikidega, näiteks Omaaniga, kus valitseb põhivooludest eraldiseisev ibadi islami koolkond.¹⁰⁵ Suhted Iraagiga on paranenud pärast seda, kui lääneriikide koalitsioon kukutas Saddam Husseini. Esmakordselt Iraagi ajaloos kuulus poliitiline võim riigis šiia kogukonnale, mis ühendab kahte kolmandikku iraaklastest. Alates 2006. aastast on Iraagi valitsuskoalitsiooni eesotsas olnud šiia islamistlik Islami Dawa Partei ja šiitidel on enamus Iraagi parlamendis. Iraan on täna Iraagi suurim kaubanduspartner ning kaks riiki on omavahel sõlminud üle 100 majandus- ja koostöökokkuleppe.¹⁰⁶ Vastukaaluks lääneriikide majandussanktsioonidele on Iraan arendanud kaubandussuhteid Hiina ja Indiaga.¹⁰⁷

¹⁰¹ **Buzan, B., Waever, O.** 2003. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press, p. 190.

¹⁰² *Ibid.*, 191.

¹⁰³ United States Department of State, State Sponsors of Terrorism. <<http://www.state.gov/j/ct/list/c14151.htm>>, (31.10.2013). Lisaks mainitakse Kuubat, Sudaani ja Süüriat.

¹⁰⁴ United States Department of State, Country Reports on Terrorism 2012. <<http://www.state.gov/documents/organization/210204.pdf>>, (31.10.2013), pp. 6–7, 196–197.

¹⁰⁵ **Torbati, Y.** 2013. *Oman's Qaboos in Tehran's Visit, US-Iran Mediation in Focus*, Reuters, 25 August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/25/iran-oman-idUSL6N0GQ08D20130825?feedType=RSS&feedName=rbsEnergyNews&rpc=43>>, (20.10.2013).

¹⁰⁶ Iran, Iraq Signed 100 Economic Agreements. <<http://edition.presstv.ir/detail/117500.html>>, (20.10.2013).

¹⁰⁷ **Das, K. N., Antonioli, S.** 2013. *Iran Boosts Iron Export to China, India as Oil Sales Slump*. Reuters, 23. August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/23/iran-iron-asia-idUSL4N0GO0T320130823>>, (20.10.2013).

Hassan Rouhani tõus võimule ja režiimi võimalik liberaliseerumine

Ahmadinejadi režiimi poliitilised ambitsioonid ja Iraani tuumadilemma oli muutnud Iraani küsimuse rahvusvahelise üldsuse silmis teravaks – kas Iraani tuumaprogramm on ikka rahumeelne nagu väidavad riigi juhid või valmistakse hoopis tuumarelvastuse kasutuselevõtuks? Juunis 2013 toimunud presidendivalimiste järel, kui juba esimeses voorus võitis ainus allesjäänud mõõdukas kandidaat Hassan Rouhani, on tekkinud lootused, et islamistlik Iraan hakkab sammuma liberaliseerimise suunas. Rouhanit toetasid nii reformistid kui nendega liitunud ekspresident Rafsanjani ja mõjukas Võitlevate Vaimulike Ühing. Viimast ei tasu segamini ajada 1988. aastal asutatud reformistlike islamistide liikumisega, mida juhtis ekspresident Khatami. Tegemist on hoopis ühe mõjukaima konservatiivse poliitilise ühendusega Iraanis, mis asutati 1977. aastal. Asutajate hulgas olid Khomeini lähimad kaastöölised Ali Khamenei (1939), Ali Akbar Rafsanjani (1934), Morteza Motahhari (1919–1979), Mohammad Javad Bahonar (1933–1981) ja Mohammad Beheshti (1928–1981).¹⁰⁸ Võitlevate Vaimulike Ühingu liige on ka värske president Rouhani. Kuna Rafsanjanil on ühingule suur mõju, siis on selle tegevus viimasel ajal kandunud pragmatismi.

Iraani poliitilise süsteemi üks sõlmpunkt on kuuest vaimulikust ja kuuest juristist koosnev Konstitutsiooni Kaitsenõukogu (*hora-ye Negahban-e Qanun-e Assassi*), mis viib täide põhiseaduslikku järelevalvet ja korraldab valimisi. Muuhulgas otsustab Kaitsenõukogu, millised kandidaadid kantakse valimisinimekirja. Eelmistel valimistel lubati valimistele neli kandidaati presidendiks pürginud 476-st, aga seekord oli kogu armulisem ja 680-st valimistele esitatud kandidatuurist tunnistati sobivaks koguni kaheksa. Eelmiste valimiste ajal toetas usujuht Khamenei Ahmadinejadi, kelle poliitilised ambitsioonid pingestasid aga riigi usujuhtkonna ja poliitiliste liidrite suhteid, mis võis lõpuks kaasa aidata mõõduka pragmaatiku Rouhani valimisvõidule.¹⁰⁹ Üks valimiste võimalikke favoriite, kelle Konstitutsiooni Kaitsenõukogu tagasi lükkas, oli lahkuva presidendi soosik ja kabinetiülem Esfandiar Rahim Mashaei. Ahmadinejadile lähedane Mashaei on pigem Iraani rahvuslane, kelle läbisaamine usuliidritega on olnud pingeline. Usufundamentalistid on

¹⁰⁸ Society of Militant Clergy of Tehran. <<http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/jrm>>, (20.10.2013).

¹⁰⁹ Erdbrink, T. 2013. Power Struggle Is Gripping Iran Ahead of June Election. New York Times, 3 April. <http://www.nytimes.com/2013/04/04/world/middleeast/ahmadinejad-of-iran-reshapes-image-ahead-of-june-vote.html?pagewanted=all&_r=3&g>, (20.10.2013).

teda nimetanud teisitimõtlejaks, ketseriks, vabamüürlaseks ja spiooniks ning muude pattude hulgas heideti talle ette habemeajamist.¹¹⁰

Teiste hulgas lükati tagasi mõõdukate jõudude esikandidaadi, Iraani presidendi (1989–1997) Akbar Hashemi Rafsanjani kandidatuur. Kui veel 1980. aastatel oli tollane parlamendi esimees Rafsanjani üks käremeelsemaid islamirevolutsiooni eestvedajaid, siis hiljem on tema positsioonid muutunud mõõdukamateks, milleks on kindlasti andnud põhjust ka tema rivaliteet usujuht Khameneiga. Ajatolla Khomeini lähedane kaastöeline Rafsanjani oli 1979. aasta islamirevolutsiooni üks tähtsamaid juhte ja 1980–1988. aastatel Iraani-Iraagi sõjas Iraani sõjaline juht. Presidendina hoidis Rafsanjani mõõdukat joont ja panustas Iraani majanduse arengusse. Kuigi ta on toetanud Iraani tuumaprogrammi, on ta ühtlasi väitnud, et tuumarelva väljaarendamine on vastuolus islami traditsioonidega. Viimastel aastatel on Rafsanjani olnud valitseva režiimi suhtes mõõdukalt kriitiline. Kuna tal on pooldajaid vaimulikkonna hulgas, võib ta ühendada nii reformiste kui ka konservatiive.¹¹¹

Hassan Feridon sündis 12. novembril 1948. aastal Põhja-Iraanis Semnani provintsis. Hiljem vahetas ta sünnipärase nime (Feridon) Rouhani (pärsia keeles „vaimne”, „vaimulik”) vastu.¹¹² Lisaks vaimulikule haridusele Qumis juhtivate islami šiiitliku haru õpetlaste käe all, kaitses ta 1999. aastal õigusteaduse doktori kraadi Šotimaal Glasgow Kaledoonia Ülikooli juures teemal “The Flexibility of Shariah (Islamic Law) with Reference to the Iranian Experience” (Šariaadi paindlikkus Iraani kogemuse näitel).¹¹³ Rouhani oli aastatel 1989–2005 Rahvusliku Julgeoleku Ülemnõukogu sekretär ja Iraani pealäbirääkija tuumakõnelustel. Vähetähtis ei ole fakt, et Rahvusliku Julgeoleku Ülemnõukogu koosseisu määras ta usujuht Khamenei. Ei maksa unustada, et president Rouhani oli allesjäänud kandidaatide seas ainus vaimulik, kes on tihedalt seotud valitseva vaimuliku eliidiga. Vastne president Rouhani võib olla küll märksa leebem ja pragmaatilisem poliitik kui tema eelkäija Mahmoud Ahmadinejad, kuid tema toetus opositsioonile on olnud siiski üpris

¹¹⁰ **Karami, A.** 2013. Mashaei Makes Controversial Remarks About Islam, Iran. <<http://iranpulse.al-monitor.com/index.php/2013/05/1930/mashaei-makes-controversial-remarks-about-islam-iran>>, (20.10.2013).

¹¹¹ **Dheghghan, S. K.** 2013. Akbar Hashemi Rafsanjani to stand Iran presidential election. The Guardian, 11 May. <<http://www.theguardian.com/world/2013/may/11/rafsanjani-stand-iran-presidential-election>>, (20.10.2013).

¹¹² Encyclopaedia Britannica. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1933869/Hassan-Rouhani>>, (20.10.2013).

¹¹³ **Feridon, H.** 1998, The Flexibility of Shariah (Islamic Law) with Reference to the Iranian Experience. <<http://caledonianblogs.net/library/files/2013/06/RouhaniPhD-2aawku2.pdf>>, (20.10.2013).

piiratud ja vaoshoitud. Rouhani presidentuuri esimeste kuude põhjal tundub, et tal on usujuht Khamenei usaldus.¹¹⁴

Kindlasti tuleb arvestada Iraani poliitilise süsteemiga, mille järgi uus president Rouhani on vaid teine isik riigis. Temast palju olulisem on riigi tegelik juht ja liider suurajatolla Khamenei, kellele kuulubki tegelik võim riigis. Khamenei võib iga hetk peatada režiimi liberaliseerimisega seotud sammud, mida kavandab Rouhani, kui ta tunnetab ohtu oma võimupositsioonidele. Nagu näitas juba president Khatami kaheksa-aastane võimuperiood (1997–2005), olid presidendi käed reformide algatamisel vägagi seotud, mistõttu suuremaid poliitilisi reforme ei toimunud. Iraani sündmuste puhul võib paralleele tõmmata Araabia kevadega, mille alguses lootsid paljud, et mitmed piirkonna riigid liiguvad liberaliseerumise suunas, kuid see ei osutunud tõeks. Vaevalt, et aktiivset liberaliseerumist tasub oodata ka Iraanilt. Vähetõenäoline on oodata, et teokraatlik riik loobuks valutult ja kiiresti 35 aastat tagasi alustatud kursist ning võtaks kindla suuna sekulaarsema valitsemise suunas. Rouhani näol on tegemist tasakaaluka poliitikuga, kes sarnaselt Rafsanjanile on oma vaadetelt pigem liberaalne konservatiiv kui reformaator ning kuigi ta ei ole nii radikaalne kui tema eelkäija Ahmadinejad, siis teenivad ja toetavad Rouhani vaated igati ametlikku riiklikku ideoloogiat, mistõttu ei ole usutav, et ta kavatses teha riigikorralduses revolutsioonilisi muudatusi ja ette võtta laiaulatuslikke reforme.¹¹⁵

Rouhani valimiskampaania põhitähelepanu oli pööratud Iraani majandusele, mis on rahvusvaheliste majandussanktsioonide tulemusena sattunud raskesse seisusse. Paljud aga loodavad, et ta stabiliseerib ja mingilgi määral liberaliseerib Iraani majandust, peatab inflatsiooni ja parandab töötute olukorda, kuna Iraani majandus vaevleb tõsistes raskustes, – hinnad tõusid eelmisel aastal drastiliselt ja töötuid on ligi 13% töövõimelisest elanikkonnast või isegi rohkem.¹¹⁶

Rouhani sõnul on tema siht ka riigi poliitiline liberaliseerimine. Ta kavatses vabastada poliitvange, suurendada isikuvabadusi ja kodanike õigusi ning tuua Iraani välja välispoliitilisest isolatsioonist, kuid kõik see peab toimuma piirides, mis ei välju Iraani ametlikust ideoloogilisest suunitlusest. Suuremat

¹¹⁴ Sazonov, Mölder 2013.

¹¹⁵ Ahmari, S. 2013. Mojtaba Vahedi: Iran's Revolution from the Inside Out. *The Wall Street Journal*, 3 June. <<http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424127887324216004578481270274888486>>, (20.10.2013).

¹¹⁶ George, M., Hosseinian, Z. 2012. Unemployment mounts as Iran's economy falters. *Reuters*, 19 September. <<http://www.reuters.com/article/2012/09/19/us-iran-unemployment-idUSBRE88I0TA20120919>> (15.12.2013).

algatusvõimet võib Rouhani üles näidata riigi välispoliitikas – ta soovib leevendada pingeid lääneriikidega, sealhulgas Ameerika Ühendriikidega.¹¹⁷

Administratsiooni valides on Rouhani panustanud reformistlikele tehnokraatidele, kes ei ole poliitilises võitluses otseselt kaasa löönud. Valikutes administratsiooni kohtadele on Rouhani toetunud põhiliselt reformistlikele tehnokraatidele, kes ei ole otseselt olnud tegevad poliitilises võitluses. Esimeseks asepresidendiks kutsus ta 56-aastase varem president Khatami alluvuses tööstus- ja kaevandusministrina töötanud Eshaq Jahangiri, kes seisab lähedal ekspresident Rafsanjanile ja juhtis ka tema valimiskampaaniat. Rouhani välispoliitilised valikud viitavad tema soovile parandada suhteid Ameerika Ühendriikidega. Välisministrina astus ametisse Mohammad Javad Zarifi, kes on varem olnud Iraani asevälisminister ja suursaadik ÜRO-s ning on toetanud dialoogi Iraani-Ameerika Ühendriikide suhetes. Teine tähelepanuväärne isik on Rouhani majandusteadlasest kabinetiülem Mohammad Nahavandian, tuntud usuliidri poeg, kellel on Ameerika Ühendriikide alaline elamisluba.¹¹⁸ Tuntumatest ministritest võiks nimetada veel naftaministrit Bijan Namdar Zangenehi, reformistist haridusministrit Mohammad Ali Najafit ja kultuuriministrit Ali Jannatit, sõjaka fundamentalistliku ajatolla Ahmad Jannati poega, keda peetakse poliitiliselt lähedaseks siiski hoopis Rafsanjanile.¹¹⁹

Iraani tuumadilemma

Iraani maailma avalikkuse tähelepanu all hoidvaks tõsiseks probleemiks on jätkuvalt tuumaküsimus. Juba viimane Iraani šahh Mohammad Reza Pahlavī unistas Iraanist kui suurriigist, mis läheks üle n-ö keskajast tuumaajastusse ja saaks tuumasuurriigiks. Seda dilemmat lahendada on väga raske ja võib-olla ei ole see üldse võimalik. Kui jätame kõrvale viis nn „ametlikku tuumariiki” (Ameerika Ühendriigid, Hiina, Prantsusmaa, Venemaa ja Ühendkuningriik), siis „mitteametlike tuumariikide” eesmärk on olnud võimalikke vastaseid massihävitusrelvade abil tasakaalustada. India otsus

¹¹⁷ **Torbati, Y., Hemming, J.** 2013. Analysis: Iran’s Supreme Leader Does Not Rule Supreme. Reuters, 23 August. <<http://uk.reuters.com/article/2013/08/23/uk-iran-khamenei-rouhani-analysis-idUKBRE97M0AT20130823>>, (20.10.2013).

¹¹⁸ **Sazonov, Mölder** 2013.

¹¹⁹ **Torbati, Y., Hemming, J.** 2013. Iran’s Rouhani Pulls Out Cabinet Balancing Act. Reuters, 5 August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/05/us-iran-politics-idUSBRE9740T920130805>>, (20.10.2013).

tuumarelvade väljaarendamiseks tõi kaasa tema igipõlise rivaali Pakistani tuumaprogrammi. Rahvusvahelise kogukonnaga vastuollu sattunud Põhja-Korea režiim neutraliseerib tuumarelvade abil võimalike vastaste (eeskätt Lõuna-Korea, Ameerika Ühendriikide ja Jaapani) võimalused režiimimuutust välispidiselt mõjutada. Iisrael, mida ümbritsevad vaenulikud araabia riigid, püüab võimaliku vastase elavjõu ülekaalu tasakaalustada oma tehnoloogilise paremusega. Apartheidirežiimi ajal üritas tuumarelvade väljaarendada Lõuna-Aafrika Vabariik, kuid loobus sellest pärast režiimi kokkuvarisemist. Valdavalt on tuumarelvade väljaarendamine toimunud enesekaitseks ja võimalike vastaste heidutamiseks.

Iraan on tuumarelvade leviku tõkestamise lepingu osapool,¹²⁰ mistõttu Iraan ei tohi kelleltki vastu võtta ega toota või mis tahes viisil soetada tuumarelvade.¹²¹ Samas kinnitab nimetatud leping, et kõigil riikidel on võõrandamatu õigus arendada tuumaenergia uurimist, tootmist ja kasutamist rahumeelsetel eesmärkidel.¹²² Sellele õigusele toetub ka Iraan (võõrandamatu õigus esineb tavapäraselt Iraani ametlikus retoorikas). Rahumeelne tegelemine tuumaenergiaga on allutatud IAEA järelevalvele. See rahvusvaheline organisatsioon on korduvalt kritiseerinud Iraani kokkulepete rikkumise, inspektoritele ligipääsu keelamise, vale- või ebapiisava informatsiooni esitamise jms eest.¹²³

Iraani islamistlikust ideoloogiast ja teokraatlikust riigikorrast tingitud rahvusvaheline isolatsioon ja Iraagi interventsioon 2003. aastal süvendasid kindlasti Iraani teokraatliku režiimi juhtkonnas hirmu nende saatuse pärast. Iraagi interventsiooni künnisel kõlas ähvardusi ka Iraani suunas ja mitmed eksperdid soovitasid samalaadset relvastatud sekkumist Iraani pinnal.¹²⁴ Teine arvestatav ajend tuumarelvade väljaarendamiseks on Iraani kirglik soov regionaalse ülemvõimuna kanda kinnitada ja samas Iisraeli tehnoloogilist üleolekut kammitseda. Peab ju lõviosa islamimaailmast viimast igipõliseks vaenlaseks – tuumarelvade omamine tõstaks Iraani Iisraeli vastase koalitsiooni juhiks ning sunniks araabia riike Iraani huvidega rohkem arvestama.

¹²⁰ Tuumarelvade leviku tõkestamise leping, 1.7.1968, jõustunud 5.3.1970, 729 UNTS 161.

¹²¹ *Ibid.*, artikkel II.

¹²² *Ibid.*, artikkel IV.

¹²³ Vt nt Implementation of the NPT Safeguards Agreements and relevant provisions of Security Council resolutions on the Islamic Republic of Iran, 14 November 2013; ISIS Analysis of IAEA Iran Safeguards Report, 14 November 2013, 14 November 2013. <http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ISIS_Analysis_IAEA_Safeguards_Report_14November2013-final.pdf>, (17.11.2013).

¹²⁴ **Boot, M.** 2007. Neocon Power Examined. Christian Science Monitor, 4 October. <http://www.argumentations.com/Argumentations/StoryDetail_2030.aspx>, (20.10.2013).

Venemaa ekspeaminister, Lähis-Ida ekspert, akadeemik Jevgeni Primakov kirjutab:

„Üha suuremal määral võib ilmnedada side Iraani mõjuga Iraagis ja Iraani tuumaprobleemi vahel, mis kahtlemata omab iseseisvat iseloomu. Võib jõuda järelduseni, et mitte ükski riik maailmas ei ole huvitatud sellest, et Iraan omaks tuumarelva. Eriti plahvatusohtlik on kombinatsioon Iraani tuumarelvastusest ja Iraani ühe kõrgema juhi poolt korduvalt välja öeldud püüdlusest pühkida Iisrael maailmakaardilt. Kui see üleskutse väljub propaganda raamidest, siis tekib raskesti prognoositavate tagajärgedega olukord.”¹²⁵

Venemaa Lähis-Ida Instituudi president Jevgeni Satanovski on märkinud, et pinev olukord Iraani ümber ei tekita optimismi.¹²⁶ Iraani jaoks on tuumarelv nagu „pilet” suurriikide klubisse, kus on Ameerika Ühendriigid, Hiina, Prantsusmaa, Venemaa jt, ning see peaks Iraani võimuladviku seisukohast kinnitama Iraani kui suurriigi erilist staatust ja domineerivat positsiooni Lähis- ja Kesk-Idas. Samas on tuumapomm nende meelest ka teatud määral garantii, et keegi ei ründa Iraani väljastpoolt.¹²⁷

Mitmed riigid oletavad, et Iraani tuumaprogramm ei ole tegelikult rahumeelne ning Iraan lihtsalt kasutab tuumaenergia rahumeelse uurimise, tootmise ja kasutamise õigust kattevarjuna tuumarelva väljaarendamisele. Paljud on nende tuumaprogrammi juures jäänud veel ebaselgeks, kaasa arvatud, kui tõsised on nende kavatsused massihävitusrelvade arendamisel ja kui kaugel on nad tänasel hetkel tuumapommist. Rahvusvahelise Aatomienergia Agentuuri (IAEA) eksperdid avastasid Iraani tuumarajatisi inspekteerides, et Iraan on märgatavalt edasi arenenud uraani rikastamisel, mis teeb tuumapommi valmistamise võimalikuks.¹²⁸ Mõned eksperdid arvavad, et Iraan võib tuumarelva lõpuni arendada umbes aasta pärast. Samas on Iraan kinnitanud, et nende tuumaprogramm on rahumeelse iseloomuga. Maailmakuulus Iisraeli sõjaajaloolane Martin van Creveld on öelnud, et kui Iraan ei üritaks luua

¹²⁵ **Примаков, Е.** 2006. Ближний Восток на сцене и за кулисами. Москва: Российская газета, с. 360.

¹²⁶ **Сатановский** 2012, с. 310.

¹²⁷ *Ibid.*, с. 306.

¹²⁸ Implementation of the NPT Safeguards Agreements and relevant provisions of Security Council resolutions on the Islamic Republic of Iran, 14 November 2013, GOV/2013/56. <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2013/gov2013-56.pdf>>, (19.11.2013).

tuumarelv, siis oleksid nad hullud.¹²⁹ Ta hoiatas, et maailm peab õppima elama koos tuumariigi Iraaniga ning selline tuumaobjektide ründamine, mis leidis aset 1981. aastal, kui Iisrael ründas Süüria ja Iraagi tuumarajatisi, ei pruugi enam soovitud tulemusi tuua, sest üllatusrünnaku võimalus on nüüdseks kadunud. Van Creveld ei usu, et Iraani tuumarelv ergutaks neid Iisraeli ründama, sest Iisraelil on selle ärahoidmiseks piisav heidutusvõime.¹³⁰

Iisrael on lubanud Iraani tuumarajatisi rünnata.¹³¹ Iisrael on varemgi isepäiselt talitanud ja tema otsuseid rahvusvaheliselt mõjutada ei ole just lihtne. Siinkohal on määrav Ameerika Ühendriikide seisukoht, sest kui leidub üks rahvusvaheline jõud, mis üldse suudaks Iisraeli valikuid kallutada, siis on selleks just Ameerika Ühendriigid,¹³² kuigi isegi sellele ei või alati kindel olla. Ameerika Ühendriikide geopoliitilised ambitsioonid on siiski märksa avaramad kui Iisraelil. President Obama on ühes intervjuus märkinud, et Ameerika Ühendriikidel on väga selge ülevaade Iraani tuumaprogrammi käigust, ja samas kinnitanud, et konflikti on võimalik lahendada diplomaatilisel teel.¹³³ Obamast võib aru saada, sest Iraagi sõja terava kriitikuna ei ole lihtne astuda eelkäija rajale/ei ole lihtne minna eelkäijaga sama teed. Ajal, mil Ameerika Ühendriikide majanduslik seis näitab esimesi vaevumärgata-vaid paranemismärke, oleks Obama huvides tekkivat kriisi vältida.

Kui Iisrael peaks siiski otsustama ennetava rünnaku kasuks, siis missugused võiksid olla sellise aktsiooni tagajärjed? Rahvusvaheline kogemus näitas, et Süüria režiimi hukkamõistmisel jäid Julgeolekunõukogu alalised liikmed Venemaa ja Hiina eriarvamusele ja otsustasid blokeerida karistusaktsioonid Süüria suhtes. Iraanivastased aktiivmeetmed võivad tekitada erinevate jõudude polariseerumise ja sellega rahvusvaheliste suhete üldise pingestumise. Kõige muu kõrval hirmutab maailma naftahinna tõus, mis võib põhjustada niigi majanduskriisiga võitlevatele lääneriikidele täiendavaid probleeme.

¹²⁹ van Creveld, M. 2004. Sharon on the Warpath, New York Times, 21 August. <http://www.nytimes.com/2004/08/21/opinion/21iht-edcreveld_ed3_.html>, (24.08.2013).

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ Israel: Possible Military Strike Against Iran's Nuclear Facilities. CRS Report for Congress, 28 September 2012. <<http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/R42443.pdf>>, (20.10.2013), pp. 24–29.

¹³² Kui Iisrael ründas juunis 1981 väidetavalt enesekaitseks Iraagis ehitatavat tuumareaktorit, siis mõistis Julgeolekunõukogu, sh Ameerika Ühendriigid, selle rünnaku üksmeelselt hukka kui rahvusvahelise õiguse jämeda rikkumise. Vt Värk, R. 2013. The Legal Framework of the Use of Armed Force Revisited. – Baltic Security and Defence Review, 15(1), pp. 71–72.

¹³³ Obama: US Has Very Good Intelligence on Iran. Associated Press, 6 February 2012. <<http://www.utsandiego.com/news/2012/Feb/06/obama-us-has-very-good-intelligence-on-iran>>, (24.08.2013).

Iraan on ähvardanud peatada naftaekspordi Euroopasse, kui viimane peaks valima sanktsioonide tee. Iraan katab 18% Euroopa Liidu naftaekspordist ja seetõttu ei ole täit üksmeelt kerge saavutada.¹³⁴

Kunagi tuli omaaegne asepresident Dick Cheney välja mõtteavaldusega, et Ameerika Ühendriigid peaksid olema suutelised sekkuma kahte suuremasse rahvusvahelisse kriisi.¹³⁵ Cheney idee katsepolügoonideks said kriisid Iraagis ja Afganistanis, kuid ilma suurema eduta. Ameerika Ühendriigid tõid 2011. aasta lõpul oma väed Iraagist välja, nüüdseks ollakse jõutud juba missiooni lõpetamiseni Afganistanis. Kesk- ja Lähis-Ida niigi keeruline situatsioon muutuks veel plahvatusohtlikumaks, kui tekiks konflikt Iraanis. Pealegi võiks see laieneda naaberriikidesse Iraaki ja Afganistani. Lahtiseks jääb, kuidas Iraani üldsus rahvusvahelisele sekkumisele vastaks. Kuigi suur osa Iraani elanikkonnast võib olla fundamentalistliku riigikorra suhtes kriitiliselt meelestatud, võib olukord muutuda, kui tekib suveräänsust ähvardav välisohu.¹³⁶

Rahvusvaheline kära Iraani tuumaprogrammi ümber meenutab vägagi aastatuhandevahetuse aegset sündmustikku Iraagi võimalike massihävitusrelvade ümber. Iraagi kogemus on hoiatav, sest kuigi Saddam Hussein lõpetas massihävitusrelvade tootmise programmid pärast Lahesõda (1990–1991), kasutas ta narratiivi Iraagi võimalikust tuumapotentsiaalset heidutusena rünnaku vastu, mida ta kartis nii läänest kui ka Iraanist. Paralleele Iraani ja Iraagi vahel loob eelkõige mõlema riigi rahvusvahelise usaldusväärsuse puudumine. Nagu Saddami aegsel Iraagil, nii ka moodsal Iraanil on raskusi kehtiva rahvusvahelise süsteemi nõuete austamisega. Samuti ei ole Iraan valmis arvestama rahvusvahelise kogukonna murega uue tuumariigi pärast. Iraan on lubanud Iisraeli riigi eksistentsi lõpetada ega ole soosinud rahvusvahelise järelvalve kehtestamist oma tuumaprogrammi üle, tõkestades IAEA ekspertide tööd.¹³⁷ 2013. a. lõpus saavutati tuumaläbirääkimistel oluline läbimurre, millega Iraan nõustus piirama uraani rikastamist Natanzi ja Fordo keskustes senise 20 protsendi asemel kuni viie protsendini. Vastutasuks anti Iraanile

¹³⁴ **Kalantari, H.** 2012. Iran could ban EU oil exports next week: lawmaker. Reuters, 27 January. <<http://www.reuters.com/article/2012/01/27/us-iran-sanctions-oil-idUSTRE80Q0GW20120127>>, (17.11.2013).

¹³⁵ **Gordon, M., Traynor, B.** 2008. COBRA II: Iraagi sõda ja okupatsioon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 10.

¹³⁶ **Pollack et al** 2009.

¹³⁷ **Nader, A.** 2013. Iran after the Bomb: How Would a Nuclear-armed Tehran Behave? The Rand Corporation. <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR300/RR310/RAND_RR310.pdf>, (20.10.2013).

tagasi osa tema külmutatud varadest lääne pankades. Lisaks nõustus Iraan loobuma uraani rikastamiseks kasutatavate uute tsentrifuugide ehitamisest.¹³⁸

Kokkuvõte

Kadunud Iraani šahh Mohammad Reza Pahlavi võiks olla õnnelik – Iraanist on nüüdseks saanud hea majandusliku baasiga, tugeva sõjaväega ja areneva tuumaenergia potentsiaaliga võimas tööstusriik, mis võiks kuuluda juhtivate majandusriikide klubisse G-20 ja otsustada maailma asjade üle. Lähis-Ida riikidest kuulub G-20 klubisse Saudi Araabia, kuid mitte Iraan, mille potentsiaal ei ole kuigi palju väiksem. Äärmuslik usufundamentalism on aga Iraani lükanud rahvusvahelisse isolatsiooni. Tema mõju rahvusvahelisele kogukonnale on tänapäeval väiksem, kui see võiks potentsiaali poolest olla. Võimalik, et sellest on hakanud aru saama ka Iraani usuliidrid, kes on taganemas eelmise presidendi Ahmadinejadi käremeelsusest ja uue presidendi Rouhani juhtimisel otsimas teed lepitusele ning suhete parandamisele lääneriikidega.

Need prognoositavad muutused kujundaksid eeskätt Iraani välispoliitikat, märksa raskem pähkel on aga riigikorra ja ühiskondliku elukorralduse uuendamise. Kui rääkida liberaliseerimisest Iraanis, ei tasu unustada selle riigi ajaloolist kulgu. Iraani aladel on rohkem kui 4500 aastat valitsenud piiramatute võimuga monarhid, viimased kolmkümmend viis aastat aga teokraatlik diktatuur. Niiivõõ oleks loota sellele, et Iraan lülitub kiiresti ümber läänelikule demokraatiamudelile. Siiski, jälgides viimaste aastate sündmusi Iraanis, on mõnevõõra alust arvata, et ees võivad seista suured muutused. Igal juhul on Iraani väljavaated ja selle riigi tulevikuperspektiiv hetkel palju lootusrikkam ja optimistlikum kui Egiptusel, Iraagil või Süürial.¹³⁹ Hassan Rouhani senine poliitiline karjäär viitab, et tegemist ei ole revolutsionääriga, vaid väga pragmaatilise inimesega ja hea diplomaadiga, kes suudab koostööd teha nii konservatiivide kui liberaalidega.

Ka naaberriik Iraagi tulevik sõltub suuresti arengutest Iraanis, siin maksab palju erinevate identiteedigruppide suutlikkus koostööd teha. Esmakordselt Iraagi ajaloos on šiiidid tõusnud Iraagi võimuladvikusse ja neil on viimaks ka enamus parlamendis. Iraagis on üritatud rakendada Liibanoniga sarnast

¹³⁸ Mölder, H., Sazonov, V. 2014. Iraani ignoreerimise hirmutavad stsenaariumid. Postimees, 1. veebruar.

¹³⁹ Sazonov, Mölder 2013.

kokkuleppe-demokraatia mudelit.¹⁴⁰ See tähendab, et võimupositsioonid on suuremate etniliste gruppide vahel jagatud (president – kurd; peaminister – šiit, parlamendi esimees – sunniit). Iraani mõju Iraagi praegusele valitsusele on märgatav, kuid kindlasti ei saa Iraaki nimetada Iraani marionettriigiks. Iraagi ühiskond on oluliselt sekulaarsem kui Iraanis, kuigi 2003. aasta interventsioon suurendas usufundamentalismide mõju nii sunniitidele, šiitidele kui ka kurdidele.

Kuigi ajaloo kulg võib osutada ootamatuks – veel 1970. aastate keskpaiku ei usutud, et 1979. aastal haaravad Iraanis võimu šiia vaimulikud ja riik muutub teokraatlikuks –, on sellise stsenaariumi kordumine Iraagis siiski vähetõenäoline. Vaevalt, et Iraagi sekulaarne juhtkond pooldaks sarnast teokraatlikku režiimi, see piiraks nende võimu ja tekitaks probleeme suhetes Läänega. Iraak on eluliselt huvitatud Lääne majandusabist, mistõttu üritatakse ajada tasakaalukat joont. Iraagi usujuht suurajatolla al-Sistani kuulub pigem šiidi vaimuliku juhtkonna mõõdukamasse tiiba. Tema seisukohad on Iraani usujuhtkonna omadest liberaalsemad. Iraagis on küll šiitlikud fundamentalistid – eesotsas Muqtada as-Sadri ja tema sadristide liikumisega –, kuid nende mõju šiitlikule kogukonnale jääb alla mõõdukamatele SCIRI-le ja Islami Dawa parteile.

Märkus

Artikkel valmis Eesti Teadusfondi grantide 8669 ja 8993 toetusel.

Kasutatud materjalid

Kirjandus

- Amirsadeghi, H.** (ed.). 1981. *The Security of the Persian Gulf*. New York: St. Martin's Press.
- Barjamovic, G.** 2012. Propaganda and practice in Assyrian and Persian imperial culture. – P. F. Bang, D. Kolodziejczyk (eds.). *Universal Empire: A Comparative Approach to Imperial Culture and Representation in Eurasian History*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 43–59.
- Boyce, M.** 1979. *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*. London: Routledge.

¹⁴⁰ **McGarry, J., O'Leary, B.** 2007. Iraq's Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription. – *International Journal of Constitutional Law*, 5, pp. 670–698.

- Briant, P.** 2002. *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Buzan, B., Waever, O.** 2003. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press.
- Cancik-Kirschbaum, E.** 2003. *Die Assyrer: Geschichte, Gesellschaft, Kultur*. München: C. H. Beck.
- Carter, E., Stolper, M. W.** 1984. *Elam: Surveys of Political History and Archaeology*. Berkeley: University of California Press.
- Cooper, J. S.** 1986. *Sumerian and Akkadian Royal Inscriptions: Presargonic Inscriptions*. New Haven: American Oriental Society.
- Dalley, S.** 1998. *Occasions and Opportunities: 2. Persian, Greek, and Parthian Overlords*. – S. Dalley (ed). *The Legacy of Mesopotamia*. Oxford: Oxford University Press.
- Dandamaev, M. A.** 1989. *A Political History of the Achaemenid Empire*. Leiden: Brill.
- Ehteshami, A.** 2002. *The Foreign Policy of Iran*. – R. A. Hinnebusch, A. Ehteshami (eds). *The Foreign Policies of Middle East States*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Ferdausi, A-Q.** 2002. *Rostam: Die Legenden aus dem Šāhnāme*. Stuttgart: Reclam.
- Ferdowsi, A-Q., Khaleghi-Motlagh, D.** (ed.) 2008. *The Shahnameh (The Book of Kings)*. New York: Persian Heritage Foundation.
- Frayne, D.** (ed.), 1997. *Ur III Period (2112–2004) (The Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods, 3, 2)*. Toronto: University of Toronto Press.
- Frayne, D.** (ed.), 2007. *Presargonic Period (2700–2350 BC) (Royal Inscriptions of Mesopotamia. Early Periods, 1)*. Toronto: University of Toronto Press.
- Garelli, P.** 1982. *La propagande royale assyrienne*. – *Akkadika*, 27, pp. 16–29.
- Goldschmidt, A.; Jr., Davidson, L.** 2006. *A Concise History of Middle East*. 8th edn, Colorado: Westview Press.
- Gordon, M.; Traynor, B.** 2008. *COBRA II: Iraagi sõda ja okupatsioon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Hallik, M.; Klaassen, O.-M.** 2004. *Taaveti tähest Talibani languseni: Konfliktid ja arengud Lähis- ja Kesk-Idas pärast Teist maailmasõda*. Tallinn: Argo.
- Huyse, P.** 2006. *Die sasanidische Königstitulatur: Eine Gegenüberstellung der Quellen*. – P. Huyse, J. von Wiesehöfer (Hrsg.). *Ērān ud-Anērān, Studien zu den Beziehungen zwischen dem Sasanidenreich und der Mittelmeerwelt*. Stuttgart: Franz Steiner, S. 181–201.
- Jenni E.; Westermann C.** (Hrsg.). 1976. *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*. München/Zürich: Chr. Kaiser/Theologischer Verlag.
- Karsch, E.** 2010. *Iraani-Iraagi sõda 1980–1988*. Tallinn: Koolibri.
- Kienast, B.** 1979. *Zur Herkunft der Achämenidischen Königstitulatur*. – *Die Islamische Welt Zwischen Mittelalter und Neuzeit: Festschrift für Hans Robert Roemer zum 65. Geburtstag*. Wiesbaden: Franz Steiner, S. 351–364.
- Koraan.** 2007. *Koraani tähendused on eesti keelde tõlkinud Haljand Udam, toimetanud ja saatesõna kirjutanud Amar Annus, kommentaarid ja järelsõna kirjutanud Janno Lahe*. Tallinn: Avita.

- Kuhrt, A.** 2010. *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*. London: Routledge.
- Larsen, M. T.** (ed.). 1979, *Power and Propaganda: A Symposium on Ancient Empires*. Copenhagen: Akademisk Forlag.
- Lukonin, V.** 1986. *Kunst des alten Iran*. Leipzig, E. A. Seemann.
- Malandra, W. W.** (ed.). 1983. *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Mallat, C.** 1994. *Muhammad Baqir as-Sadr*. – A. Rahnama (ed.). *Pioneers of Islamic Revival*. London: Zed Books.
- McGarry, J.; O'Leary, B.** 2007. *Iraq's Constitution of 2005: Liberal Consociation as Political Prescription*. – *International Journal of Constitutional Law*, 5.
- Nader, A.** 2013. *Iran after the Bomb: How Would a Nuclear-armed Tehran Behave?* The Rand Corporation. <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR300/RR310/RAND_RR310.pdf>, (20.10.2013).
- Panaino, A.** 2000. *The Mesopotamian Heritage of Achaemenian Kingship*. – S. Aro, R. M. Whiting (eds.). *The Heirs of Assyria. Melammu Symposia 1*. Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, pp. 35–49.
- Pollack, K. M. et al.** 2009. *Which Path to Persia? Options for a New American Strategy for Iran*. Analysis Paper, Number 20, June 2009. Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution. <http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2009/6/iran%20strategy/06_iran_strategy.pdf>, (20.10.2013).
- Rabil, R. G.** 2010. *Lebanon*. – B. M. Rubin (ed.). *Guide to Islamist Movements*. Amonk: M. E. Sharpe, pp. 319–334.
- Rollinger, R.** 2005. *Das Phantom des Medischen 'Großreiches' und die Behistun-Inschrift*. – E. Dąbrowa (ed.). *Ancient Iran and its Neighbours*. Krakow: Jagiellonian University Press, pp. 11–29.
- Rollinger, R.** 2014. *Das teispidisch-achaimenidische Großreich. Ein 'Imperium' avant la lettre?* – M. Gehler u. R. Rollinger (Hg.), *Imperien in der Weltgeschichte. Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche*, 2 Bände. Wiesbaden, S. 149–192.
- Sazonov, V.** 2006. *Arad-Ahhešu kiri Aššurbanipalile*. – Tuna. *Ajalookultuuri ajakiri*, 1, lk 80–87.
- Sazonov, V.** 2008. *Kuninglik propaganda Kesk-Assüüria suurriigis 1365–1208 e. Kr. valitsejate tiitlite näol*. – Tuna. *Ajalookultuuri ajakiri*, 4, lk 5–15.
- Sazonov, V.** 2011. *Behistuni – muistsete pärslaste suurim tekst*. – *Horisont*, 3, lk 48–53.
- Sazonov, V.** 2011. *Die mittelassyrischen, universalistischen Königstitel und Epitheta Tukulti-Ninurtas I. (1242–1206)*. – T. R. Kämmerer (ed.). *Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions. Comparative Approaches. Henning Graf Reventlow Memorial Volume*. Münster: Ugarit, S. 235–276.
- Sazonov, V.** 2011. *Sõjad ressursside pärast Varadünastilises Sumeris ja Akkadis (2800–2154 e.Kr.)*. – E. Verš, U. Preeden, L. Lang (toim.). *Maa ressursid*. Tartu: Eesti Loodusuurijate Selts, lk 110–116.

- Sazonov, V.** 2011. Tänapäeva iraanlased ja muistne kultuuripärand. – Postimees: Kultuur, 24.10.2011, lk 7.
- Sazonov, V.** 2012. Behistuni raidkirja I tulp. – Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi aastaraamat, lk 27–44.
- Sazonov, V.** 2012. Helde Isanda Maa. Muistne Elam III eelkristlikul aastatuhandel. – Horisont, 6, lk 24–29.
- Sazonov, V.; Mölder, H.** 2013. Iraan muutuste ootel. Postimees, 15. august.
- Schäfer, G.** 1974. König der Könige, Lied der Lieder: Studien zu Paronomastischen Intensitätsgenitiv. Heidelberg: Carl Winter.
- Schmidt, W. H.** 1966. Königtum Gottes in Ugarit und Israel: Zur Herkunft der Königsprädikation Jahwes. 2. Aufl., Berlin: Alfred Töpelman.
- Schmitt, R.** 1977. Königtum im Alten Iran. – Saeculum, 28, S. 384–395.
- Schmitt, R.** 1991. The Bisitun Inscriptions of Darius the Great: Old Persian Text. London: School of Oriental and African Studies.
- Schmitt, R.** 2009. Die altpersische Inschriften der Achaimeniden. Wiesbaden: Reichert.
- Selz, G. J.** 2005. Sumerer und Akkader: Geschichte, Gesellschaft, Kultur. München: C. H. Beck.
- Seux, M.-J.** 1965. Les titres royaux „šar kiššati” et „šar kibrāt arba’i”. – Revue d’assyriologie et d’archéologie orientale, 59, pp. 1–18.
- Spencer, W. J.** 2007. The Middle East. 11th edn. Dubuque: McGraw-Hill.
- Stausberg, M.** 2002, 2004. Die Religion Zarathushtras: Geschichte, Gegenwart, Rituale. Stuttgart: Kohlhammer.
- Steible, H.; Behrens, H.** (Hrsg.) 1982. Die altsumerische Bau- und Weihinschriften. Stuttgart: Franz Steiner.
- Stronach, D.** 2003. Early Achaemenid Iran: New Considerations. – W. G. Dever, S. Gitin, (eds). Symbiosis, Symbolism and the Power of the Past: Canaan, Ancient Israel, and Their Neighbors from the Late Bronze Age through Roman Palestina. Winona Lake: Eisenbrauns.
- Tadmor, H.** 1981. History and Ideology in the Assyrian Royal Inscriptions. – F. M. Fales (ed.). Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons in Literary, Ideological and Historical Analysis. Papers of a Symposium Held in Catona (Siena), June 26–28, 1980. Roma: Istituto per l’Oriente, pp. 13–33.
- Udam, H.** 2001. Orienditeekond. Tartu: Ilmamaa.
- Värk, R.** 2011. Riikide enesekaitse ja kollektiivse julgeolekusüsteemi võimalikest terroristlike mitteriiklike rühmituste kontekstis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Värk, R.** 2013. Operatsioon „Iraagi vabadus”: kas relvastatud jõu kasutamiseks oli õiguslik alus? – Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste Toimetised, 18, lk 71–95.
- Värk, R.** 2013. The Legal Framework of the Use of Armed Force Revisited. – Baltic Security and Defence Review, 15(1), pp. 59–94.
- Yamada, S.** 2000. The Construction of the Assyrian Empire: A Historical Study of the Inscriptions of Shalmaneser III (859–824 BC) relating to His Campaigns to the West. Brill: Leiden.
- Waters, M.** 2004. Cyrus and the Achaemenids. – Iran, 42, pp. 91–102.

- Weissbach, F. H.** 1968. Die Keilinschriften der Achämeniden. Leipzig: Zentral-Antiquariat der Deutschen Demokratischen Republik.
- Wiesehöfer, J.** 2005. Das Antike Persien: Von 550 v. Chr. bis 650 n. Chr. Düsseldorf: Albatros.
- Widengren, G.** 1959. The Sacral Kingship of Iran. – La regalità sacra. Leiden: Brill, pp. 242–257.
- Агаев, С. Л.** 1987. Иран между прошлым и будущим. События, люди, идеи. Москва: Издательство политической литературы.
- Алиев, А.** 2002. Иран vs Ирак: История и современность. Москва: Издательство Московского Университета.
- Бойс, М.** 1994. Зороастрийцы. Верования и обычаи. 3-е издание, полностью переработанное, Санкт-Петербург, Петербургское востоковедение.
- Дандамаев, М.А.** 1985. Политическая история Ахеменидской Державы. Москва: Наука.
- Дашков, С. Б.** 2008. Цари царей Сасаниды, Иран III–VII вв., в легендах, исторических хрониках и современных исследованиях. Москва: СМИ-Азия.
- Дорошенко, Е.А.** 1998. Шиитское духовенство в двух революциях 1905–1911 и 1978–1979 гг. Москва: Российская Академия Наук, Институт Востоковедения.
- Олмстед, А. К.** 2012. История Персидской империи. Москва: Центрполиграф.
- Примаков, Е.** 2006. Ближний Восток на сцене и за кулисами. Москва: Российская газета.
- Сатановский, Е.** 2012. Россия и Ближний Восток. Котел с неприятностями. Москва: Эскмо.
- Ставиский, Б. Я., Яценко, С. А.** 2002. Искусство и культура древних иранцев. Москва: РГГУ.
- Зейналов М. П.** 2001. В блокадном Ираке. Москва: Реалии.

Õigusaktid

Diplomaatiliste suhete Viini konventsioon, 18.4.1961, jõustunud 24.4.1964, 500 UNTS 95.

Tuumarelvade leviku tõkestamise leping, 1.7.1968, jõustunud 5.3.1970, 729 UNTS 161.

Dokumendid

ISIS Analysis of IAEA Iran Safeguards Report, 14 November 2013, 14 November 2013. <http://isis-online.org/uploads/isis-reports/documents/ISIS_Analysis_IAEA_Safeguards_Report_14November2013-final.pdf>, (17.11.2013).

Israel: Possible Military Strike Against Iran's Nuclear Facilities. CRS Report for Congress, 28 September 2012. <<http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/R42443.pdf>>, (20.10.2013).

Implementation of the NPT Safeguards Agreements and relevant provisions of Security Council resolutions on the Islamic Republic of Iran, 14 November

- 2013, GOV/2013/56. <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2013/gov2013-56.pdf>>, (19.11.2013).
- United States Department of State, Country Reports on Terrorism 2012. <<http://www.state.gov/documents/organization/210204.pdf>>, (31.10.2013).
- SC Res 479, 28 September 1980.
- SC Res 514, 12 July 1982.
- SC Res 522, 4 October 1982.
- SC Res 582, 24 February 1986.
- SC Res 598, 20 July 1987.

Internetiallikad

- Ahmari, S.** 2013. Mojtaba Vahedi: Iran's Revolution from the Inside Out. The Wall Street Journal, 3 June. <<http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424127887324216004578481270274888486>>, (20.10.2013).
- Ayatollah Montazeri Official Website.** <<http://www.amontazeri.com/farsi/fl.asp>>, (20.10.2013).
- Boot, M.** 2007. Neocon Power Examined. Christian Science Monitor, 4 October. <http://www.argumentations.com/Argumentations/StoryDetail_2030.aspx>, (20.10.2013).
- Choksy, J. K.** 2010. Ahmadinejad's Nationalist Attack on the Islamic Republic. – World Politics Review, 27 October. <<http://www.worldpoliticsreview.com/articles/6517/ahmadinejads-nationalist-attack-on-the-islamic-republic>>, (29.10.2013).
- Das, K. N., Antonioli, S.** 2013. Iran Boosts Iron Export to China, India as Oil Sales Slump. Reuters, 23 August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/23/iran-iron-asia-idUSL4N0GOOT320130823>>, (20.10.2013).
- Dhehghan, S. K.** 2013. Akbar Hashemi Rafsanjani to stand Iran presidential election. The Guardian, 11 May. <<http://www.theguardian.com/world/2013/may/11/rafsanjani-stand-iran-presidential-election>>, (20.10.2013).
- Encyclopaedia Britannica.** <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1933869/Hassan-Rouhani>>, (20.10.2013).
- Erdbrink, T.** 2013. Power Struggle Is Gripping Iran Ahead of June Election. New York Times, 3 April. <http://www.nytimes.com/2013/04/04/world/middleeast/ahmadinejad-of-iran-reshapes-image-ahead-of-june-vote.html?pagewanted=all&_r=3&>, (20.10.2013).
- Feridon, H.** 1998. The Flexibility of Shariah (Islamic Law) with Reference to the Iranian Experience. <<http://caledonianblogs.net/library/files/2013/06/RouhaniPhD-2aawku2.pdf>>, (20.10.2013).
- George, M., Hosseinian, Z.** 2012. Unemployment mounts as Iran's economy falters. Reuters, 19 September. <<http://www.reuters.com/article/2012/09/19/us-iran-unemployment-idUSBRE88I0TA20120919>> (15.12.2013).
- Grand Ayatollah Ali Khamenei.** <<http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/khamenei.htm>>, (20.10.2013).
- Iran Supreme Leader Ayatollah Ali Khamenei Blames Outsiders for Region's Foes,** <<http://gulfnews.com/in-focus/iran-elections/>>

- iran-supreme-leader-ayatollah-ali-khamenei-blames-outsiders-for-region-s-woes-1.1224246>, (20.10.2013).
- Iran, Iraq Signed 100 Economic Agreements.** <<http://edition.presstv.ir/detail/117500.html>>, (20.10.2013).
- Kalantari, H.** 2012. Iran could ban EU oil exports next week: lawmaker. Reuters, 27 January. <<http://www.reuters.com/article/2012/01/27/us-iran-sanctions-oil-idUSTRE80Q0GW20120127>>, (17.11.2013).
- Karami, A.** 2013. Mashaei Makes Controversial Remarks About Islam, Iran. <<http://iranpulse.al-monitor.com/index.php/2013/05/1930/mashaei-makes-controversial-remarks-about-islam-iran>>, (20.10.2013).
- Mouzathem, H.** 2013. Iran's Angle in Yemen. Al-Monitor, 14 May. <<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/05/iran-angle-yemen-relations.html>>, (29.10.2013).
- Mölder, H.; Sazonov, V.** 2014. Iraani ignoreerimise hirmutavad stsenaariumid. Postimees, 2. veebruar, <<http://arvamus.postimees.ee/2683012/holgermolder-vladimir-sazonov-iraani-ignoreerimise-hirmutavad-stsenaariumid>>, (05.02.2014).
- Obama: US Has Very Good Intelligence on Iran.** Associated Press, 6 February 2012. <<http://www.utsandiego.com/news/2012/Feb/06/obama-us-has-very-good-intelligence-on-iran>>, (24.08.2013).
- Office of the Supreme Leader Sayyid Ali Khamenei.** <http://www.leader.ir/langs/en/index.php?p=leader_law>, (29.10.2013).
- Old Persian Texts, Darius I, Behistun.** <<http://www.avesta.org/op/op.htm#db1>>, (19.08.2013).
- Pew Research Religion & Public Life Project.** Mapping the Global Muslim Population. <<http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population>>, (29.10.2013).
- Sazonov, V.** 2012. Mõningaid täheldusi Iraani kultuuriloost ja ideoloogiast. Maailma Vaade, 16. <http://www.maailmavaade.ee/?d=iraan_0312>, (19.08.2013).
- Sazonov, V.** 2013. Elami ja Ahhemeniidide-aegse Iraani aja- ja usundiloost, 1. osa. Kirik ja Teoloogia, 12. aprill 2013. <<http://kjt.ee/2013/04/elami-ja-ahhemeniidide-aegse-iraani-aja-ja-usundiloost-1-osa>>, (19.08.2013).
- Sazonov, V.** 2013. Elami ja Ahhemeniidide-aegse Iraani aja- ja usundiloost, 2. osa. Kirik ja Teoloogia, 19. aprill 2013. <<http://kjt.ee/2013/04/elami-ja-ahhemeniidide-aegse-iraani-aja-ja-usundiloost-2-osa>>, (19.08.2013).
- Society of Militant Clergy of Tehran.** <<http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/jrm>>, (20.10.2013).
- Torbati, Y.** 2013. Oman's Qaboos in Tehran's Visit, US-Iran Mediation in Focus, Reuters, 25 August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/25/iran-oman-idUSL6N0GQ08D20130825?feedType=RSS&feedName=rbssEnergyNews&rpc=43>>, (20.10.2013).
- Torbati, Y., Hemming, J.** 2013. Analysis: Iran's Supreme Leader Does Not Rule Supreme. Reuters, 23 August. <<http://uk.reuters.com/article/2013/08/23/uk-iran-khamenei-rouhani-analysis-idUKBRE97M0AT20130823>>, (20.10.2013).

- Torbati, Y., Hemming, J.** 2013. Iran's Rouhani Pulls Out Cabinet Balancing Act. Reuters, 5 August. <<http://www.reuters.com/article/2013/08/05/us-iran-politics-idUSBRE9740T920130805>>, (20.10.2013).
- United States Department of State**, State Sponsors of Terrorism. <<http://www.state.gov/j/ct/list/c14151.htm>>, (31.10.2013).
- van Creveld, M.** 2004. Sharon on the Warpath, New York Times, 21 August. <http://www.nytimes.com/2004/08/21/opinion/21iht-edcreveld_ed3_.html>, (24.08.2013).
- Каграманов, Ю.** Вокруг “иранской идиомы”. <<http://magazines.russ.ru/druzhba/2009/12/ka10.html>>, (29.10.2013).
- От первого лица:** Интервью главы МИД ИРИ господина Али Акбара Салехи. – Современный Иран, №3, февраль-март 2012. <<http://www.clubvi.ru/news/2012/03/22/pankratenko//1.pdf>>, (17.11.2013).

HOLGER MÖLDER, *dr phil*,

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste julgeolekupoliitika ja strateegia dotsent

VLADIMIR SAZONOV, *dr phil*,

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste keelekeskuse juhataja-dotsent;

Tartu Ülikooli orientalistikakeskuse vanemteadur

RENÉ VÄRK, *dr iur*,

Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste riigi- ja rahvusvahelise õiguse dotsent,

Tartu Ülikooli rahvusvahelise õiguse dotsent

ENGLISH SUMMARIES

The Iraqi Operation of 2003 – Its Background and Influence on the International System and the Development of Iraqi Statehood

Holger Mölder

The end of the Cold War caused paradigmatic changes in the international system. The new postmodern system was a Kantian one, in which the general principles of cooperation replaced the principles of conflict and competition. However, many Hobbesian security environments were maintained within the Kantian system, and the Middle East was one of them. So-called deviant states opposed the new Kantian system and did not accept the international norms that accompanied it: they developed weapons of mass destruction, supported international terrorism and crime, and denied human rights, including the rights of ethnic, religious and cultural minorities. The regime of Saddam Hussein in Iraq can be also identified as such a deviant state. Iraq was created after World War I, and from that time the country was ruled by the Sunni Arab minority, who dominated over the numerous ethnic and religious groups, notably the Shia Arabs and Kurds. In 1968, the socialist-nationalist Baath Party came to power. In 1990, Iraq occupied neighbouring Kuwait, which led to international military operation against them. The Iraqis had to abandon Kuwait, but Saddam Hussein maintained his power in Iraq.

A decade later, in light of the Global War against Terrorism, Iraq again received international attention as Saddam Hussein was accused of promoting weapons of mass destruction, and attempting to build up its nuclear capability. An international coalition led by the United States and United Kingdom decided to attack Iraq, and overthrow the regime of Hussein. This action was resisted by many of their allies, primarily France and Germany, who argued that it would destabilize the entire international system. The initial phase of the military intervention was successful and the resistance of the Iraqi regular forces was easily destroyed. The occupying powers, however, met with difficulties in establishing a peaceful environment, and were also met with resistance from Islamist groups that had previously been suppressed by the

ruling Baathists. The military operation has been followed by the civil war. The Iraqi experience has taught that it is impossible to solve international crises relying solely on military power, and a military operation must be followed by successful peace-building and state-building programs.

Operation Iraqi Freedom: Was There a Legal Basis for the Use of Armed Force?

René Värk

Since the 1980s, the international community has paid a great deal of attention to Iraq because its conduct has repeatedly threatened or breached international peace and security. International reaction has varied from condemnation (during the Iran-Iraq War in 1980s) to military action (when liberating Kuwait in 1991). A controversial phase began in 2002, when the United States and the United Kingdom argued that the international community should react more decisively and forcefully to address Iraq's unwillingness to meet the obligations that had been imposed on it by the Security Council. First, they hoped that the Security Council would authorise the use of armed force, but this was seen as excessive by many countries, and authorisation was blocked. Then, together with Australia, they chose to act unilaterally and launched a military intervention on the 20th of March 2003. The allies invoked several justifications for their action (humanitarian intervention, an operation against terrorism, self-defence), but the principal basis was an implied authorisation from the Security Council. They posited the argument that when the Security Council's Resolutions 678, 687 and 1441 were interpreted together, then Iraq's continuing defiance in 2003 revived the explicit authorisation that had been given in 1990. This argument is dubious for several reasons. Why should authorisation be revived 12 years later and in a different context? The original authorisation was given for the use of armed force in co-operation with the Kuwaiti Government to liberate Kuwait and consequently to restore peace and security to the region. Operation Iraqi Freedom, however, was conducted without the involvement of Kuwaiti Government and was initiated with the sole intent of restoring (supposedly threatened or breached) peace and security to the region. The aforementioned resolutions envisioned a decisive role for the Security Council (e.g. whether Iraq continues to defy

its international obligations and how to subsequently react), but the allies took the liberty of making decisions unilaterally. The revival arguments rely on the presumption that authorisation was only suspended when the cease-fire was agreed to between Iraq and the coalition in April 1991. However, deliberations of the Security Council indicate that the countries had accepted that the cease-fire ended the authorisation, and individual action by a coalition member was no longer a possibility. In conclusion, Operation Iraqi Freedom lacked a clear legal basis.

Challenges and Problems Concerning Human Rights Protection in Iraq

Mart Nutt and Viljar Veebel

Iraq has been struggling with the issue of human rights protection since its independence in 1932, and its complicated history, ethnic and religious tensions have made building a sustainable human rights protection system problematic. There was a hope for progress in terms of human rights in the year 2003, when democracy was re-established and Saddam Hussein was removed from power, but more than ten years later, the situation is just as problematic, and only the violations are different.

To some extent, the roots of human rights protection problems lie in the traditional Iraqi perception of society, where human rights are continually breached on ethnic, religious, sexual and political grounds. Many violations happen because of a lack of knowledge of human rights and the lack of access to education.

The government of Iraq has not been able to ensure effective control over their territory, and no real desire to deal with the protection of human rights can be observed. The last elections in Iraq were declared free and fair, but democracy and especially the rule of law in Iraq leaves much to be desired. There are continuous problems with low administrative capacity, violence and corruption, and an inability, and, in some cases, a reluctance of the government to protect human rights. As a result the government does not safeguard even most basic human rights.

It is increasingly evident that a democratic government alone is not enough to ensure human rights in a situation where human rights are violated

by almost all of the political, ethnical and religious groups sharing the power in Iraq. As a result the prospects of positive developments in the area of human rights in Iraq in the coming years are extremely small.

When we assess the future possibilities for ensuring human rights, we need to keep in mind that in the year 2013, Iraq continues to be a country, where the human rights situation is one of the worst in the world. The withdrawal of foreign military forces has rather changed the human rights situation in Iraq for the worse, because there are now fewer institutions that can ensure human rights, and the administrative incapacity has increased.

International partners (including Estonia), need to take a critical look in the mirror and continue to take steps toward greater responsibility and positive action in terms of human rights awareness and protection in Iraq. Writing negative reports can raise awareness of the problems in Iraq, but in bringing knowledge, expertise and financial assistance is that what can improve the situation in practice.

The Situation of Ethnic and Religious Minorities Before and After Operation Iraqi Freedom

Andres Saumets and Kuldar-Valdo Karula

Iraq has generated interest because of its historical multiethnicity and religious diversity. The Iraqi territory is settled by various peoples, each with their own religious convictions and culture. Only few of these, however, are known to people in the Western world. The violent clashes between different religious communities in Iraq have – with the help of the media – drawn our attention to the mainly Arab Shiites and Sunnis as well as to the Kurdish minority. Yet, the average citizen of the Western world usually has no knowledge of the indigenous peoples of that region, such as the Marsh Arabs, the Assyrians, who are of Christian belief, the Chaldeans, or the Yazidi and the Mandeans, both of whom form their own religious communities.

Ten years after Operation Iraqi Freedom, Iraq is still suffering under a weak government and territorial instability and is hence the scene of a bloody civil war. Violence in any form (suicide attacks, bomb explosions, killings, kidnappings, beatings, threats, etc.) as well as discrimination against ethnic and religious minorities are still an integral part of everyday life in

Iraq. Through its contact with non-Islamic communities and heterodoxical Islamic groups xenophobia has emerged in the Iraqi society. These groups and communities have been regarded as collaborators and a “fifth column” (especially in the case of Christians). The rising Islamic extremism regards ethnic and religious minorities as “impure” and “godless” people who – according to extremists – have no right to life in Iraq anymore. The present situation of most ethnic and religious minorities in Iraq (Christians, Yazidis, Mandeans, Shabaks) is complicated and does not seem to improve. It is these minorities who have suffered the greatest loss after Operation Iraqi Freedom. The mass exodus, sparked by violence, lawlessness and a sense of futurelessness, has greatly endangered the preservation of several historical ethnic and religious communities in Iraq (especially of the Mandeans, but also the Yazidi and Christians) and their long-standing cultural heritage.

One of the main reasons for these problems is the little political influence of non-Islamic minorities as they account for only 5% of the Iraqi society, which makes it impossible for them to protect their rights in a democratic way. The political representation of the minorities in the Iraqi parliament is simply symbolic: In the 2010 parliamentary elections the main non-Islamic ethnic and religious minorities (Christians, Yazidi, Mandeans, Shabaks) in Iraq were allotted only eight seats (five of which went to Christians) in the 325-seat parliament. In addition, disagreement among the communities and confessions weakens the minorities’ influence even more (e.g. the Christians).

After the fall of Saddam’s regime, Iraq has shown progress on its path to democracy as demonstrated by free parliamentary elections. On the other hand, it is important to stress that problems of religion cannot be solved in a democratic society by simply handing the power over the minority over to the majority. After all, the religious minority must be granted the freedom of religion as well.

Post-Saddam Iraq defines itself as an inherently Islamic state, which makes everyday life a challenge for the religious minorities. Islam is an extremely missionary religion which – under certain political conditions and fundamentalist ideas – tries to impose its religious and legal convictions as well as its traditions on the whole society increasingly more forcefully and on an increasingly larger scale. The fact that the Islamic community in Iraq – due to the confrontation between the Shiites and Sunnis – is not united has somewhat prevented the state from quickly becoming Islamic. It is obvious that the present problems and conflicts among the various religious and ethnic groups cannot be solved by changing the present legislative framework

alone, although this would be of help too. The problem rather lies in the weak implementation of the present laws and the inability of the Iraqi government and security forces to protect their citizens adequately, which raises serious doubts as to the country's political sustainability.

After the fall of Saddam's regime, the Shiites have won all state elections. Together with their coalition partners, they now have to shoulder the burden of governing, but the rivalry among the Shiite parties has created tensions in the coalition and divides the religious community. The Sunnis, who despite being a minority governed Iraq under Saddam's regime, are now a strong opposition in the state. They are not satisfied with their role in post-war Iraq and try to improve their position at all costs. During Operation Iraqi Freedom and the period of stabilization and reconstruction that followed it, the Sunnis were among the strongest opponents of the allied forces and the Iraqi government and did not shun violence. The Sunni community provides the main ground for Islamic extremism in present-day Iraq.

Probably the "least noticed" ethnic minority in Iraq are the Turkmen, whose demographic situation would allow for a stronger political role than that of the Christians, Yazidi and Mandeans. However, the Turkmen have been caught in the crossfire of the Arab-Kurdish conflict and their impact on politics in Iraq has remained marginal.

The Kurds, who together with the Arab Shiites show increasingly more potential to govern the state as a coalition partner, are undoubtedly the greatest inner-political winners among the ethnic minorities in Iraq. They have been able to reach and maintain common ground in those questions which are directly linked to their people and greater self-determination. Kurdistan's federal region has up till now remained the most peaceful and stable region in all of Iraq. Its relatively strong ethnic and cultural unity and the forceful presence of Kurdish security forces decrease the danger of attacks by al-Qaeda and other Islamic terror groups. Ethnically heterogeneous areas that are also rich in oil, however, create tensions in the vicinity of Kurdistan. Gaining control over those regions by the Kurds would mean a noticeable increase in their political and economic influence. The Kurds are most certainly still striving for independence, which has so far met the opposition of Arab Sunnis and Shiites as well as the countries around Iraq. The Kurds are willing to take advantage of all opportunities that the deterioration of the already unstable political situation in Iraq should play into their hands.

It is hard to predict whether the Iraqi state will remain united in the future or fall apart into ethnic-religious pieces. One thing, however, is sure: After Operation Iraqi Freedom, Iraq's historical multiethnicity and religious

diversity are very much endangered. The question of whether some ethnic and religious minorities will survive under the present conditions also shows us the extent of the political, ethnic and religious sustainability of Iraq's post-Saddam society.

Ten Years of the War on Terror: Iraqi and Afghan Discourse from 2003 to 2011

Karen Kuldnokk

This article compares the use of military rhetoric in Iraqi discourse (2003–2008), Afghan discourse (2006–2010) and military discourse in the year 2011, ten years after the September 11 attacks and US intervention in Afghanistan. The Iraqi discourse summary is based on the author's doctoral thesis "Military Rhetoric: The Influence of Language Used by the Media in Discourse on Estonian Defence Policy". Regarding Afghan discourse, 26 texts were analysed: 18 published in Postimees Online and 8 in Eesti Päevaleht Online. The research method used in the article is critical discourse analysis. The objective of this article is to find out whether the rhetoric employed in Iraqi and Afghan discourse differs and whether the use of military rhetoric has changed over the last ten years.

The study reveals that the rhetoric of the two discourses under analysis is similar. Both of them advocate military missions using the following arguments: international cooperation and security (including the security of Estonia, partner countries and Afghanistan), help for other countries and support in defending their freedom. The rhetoric of reciprocal support also dominates in both discourses. However, Afghan discourse presents fewer arguments against the activities of the US: such arguments appear mainly in articles looking back at the events following 9/11. The "survival of the fittest" argument is evoked, among others, and the motive of US activities is seen to be one of revenge. Moreover, parallels are drawn between historical events, comparing the activities of the US to the activities of the Soviet Union in 1939.

There are also notable differences between the two discourses. For example, the world peace argument which appeared both in Iraqi and Afghan discourse is not mentioned very often in 2011. The emphasis is placed on

a relationship between allies, pledging that good cooperation will ensure Estonia's independence. Another remarkable feature is that, when the first Estonian serviceman is killed in Afghanistan, neither opinion texts nor editorials appear in *Postimees* or *Eesti Päevaleht*, neither do they present any arguments against the mission. It seems that Estonian society simply receives such news with no accompanying comment. The public attitude towards Estonian servicemen in Afghanistan is expressed mainly in the news which reflects the opinion of the president or politicians.

This analysis of the articles demonstrates the dominance of exalting rhetoric emphasising that all deceased servicemen were brave and faithful people who fought for the independence of Estonia. Both newspapers mentioned above published articles dedicated to Aare Viirmaa who, having lost both legs in Afghanistan, committed suicide. Journalists are critical of Estonian politicians who seem to avoid the topic and are slow to present their condolences to the family of this deceased serviceman. The 'pain threshold' of Estonian society is brought directly under the spotlight: suicide is a shameful act in Estonia. However, this issue has not triggered any public debate, at least not according to the research material used in this article.

In retrospect, the conclusion can be drawn that the rhetoric and underlined arguments employed in the media have not remarkably changed over the last ten years. The only faltering point is people's faith in a safe and secure world.

The Ideology and Geopolitics of Iran through History and Its Influence on Iraq

Holger Mölder, Vladimir Sazonov and René Värk

Throughout its history, from its glorious past to the present, Iran has had a tremendous impact on its neighbouring Iraqi areas. Iran is a regional power, which possesses a good economy, strong armed forces and an emergent nuclear capability. Nevertheless, Iran is governed according to theocratic rule structures and is led by a conservative Shia clergy that follows Islamic law. This has led the country into international isolation. Lately, after the moderate clergyman Hassan Rouhani was elected as a president (2013), Iran has made efforts to re-join the international community. There are basically two general areas which factor into Iran's position in the international community: their

potential to develop a nuclear capability into nuclear weapons and their support of the regime of Assad in Syria. It is difficult to prognosticate changes in Iran's society. Iran is a very ancient country with more than 4500 years of history but with no experience of democracy. For all these centuries Iran has been ruled by autocratic monarchies followed by a theocratic dictatorship for the last 35 years. Shia Islamism, combined with the historical heritage of previous powerful royal dynasties such as the Achaemenides, the Sassanides and the Safavides as well as others, have influenced Iran's ideology up to present times.

However, if we examine Iranian geopolitics from a historical perspective, we have to keep in mind that Iran has historically been one of the largest, most powerful and enduring countries in the Middle East, and its culture, politics and ideology have always had a major impact on its neighbours. The Iranian influence on Iraq is obvious, considering that the majority of the Iraqi population is Shiite Muslims, who are mainly concentrated in the southern region of the country. The Shia holy cities Karbala and Najaf are also located in Iraq. After the international military intervention in Iraq in 2003, which made possible the participation of the Iraqi Shia majority in power sharing and allowed them to dominate the Parliament, the influence of Iran on neighbouring Iraq has only increased. If before the bilateral relationship was characterized by many difficulties and clashes, which led to Iraq-Iran war in 1980–1988, then at present the prospects for future cooperation look promising.

CONTRIBUTORS

WILFRIED GERHARD (*Dr. phil.* in Sociology, University of Cologne) was the Head of the Department of Social Sciences at the German Federal Armed Forces Command and Staff College (*Führungsakademie der Bundeswehr*) in Hamburg, Germany and the Vice-Chairman of the *Wissenschaftliches Forum für Internationale Sicherheit e.V. (WIFIS)* (Scientific Forum for International Security) in Hamburg. He is now Visiting Professor (Strategy and Conflict Studies) at the Estonian National Defence College in Tartu.

HANS KRECH, (*Dr. phil.* in History, Martin Luther University Halle-Wittenberg), Captain (Res.), is the executive director of *Wissenschaftliches Forum für Internationale Sicherheit e.V. (WIFIS)* (Scientific Forum for International Security) at the German Federal Armed Forces Command and Staff College (*Führungsakademie der Bundeswehr*) in Hamburg, Germany. He is the author of 25 books and studies on security policy issues. Since early 2002, he has helped to train thousands of German soldiers for the ISAF mission in Afghanistan. He is currently working on a study entitled “Der globale Aufstand – Die erste globale nicht-staatliche Terrororganisation Al-Qaida 2009–2013: Struktur, Programmatik, Spezialorganisationen, taktische Struktur, 14 Regionalorganisationen, Rekrutierung und Ausbildung, Finanzierung und Bekämpfung” (The global insurgency – Al-Qaeda, the first global non-state terrorist organization, 2009–2013: structure, objectives, special organizations, tactical structure, 14 regional organizations, recruitment and training, funding and engagement”). The book is due to appear in 2014 (www.Hans-Krech.de).

HOLGER MÖLDER (Ph.D. in Political Science, University of Tartu) is Associate Professor in Security Policy and Strategic Studies at the Estonian National Defence College in Tartu.

RENÉ VÄRK (*Dr. iur.*, University of Tartu), is Associate Professor of Constitutional and International Law at the Estonian National Defence College, Associate Professor of International Law at the University of Tartu, and Legal Adviser (reserve) to the 1st Estonian Infantry Brigade.

MART NUTT (Ph.D. in International Relations and European Studies, Tallinn University of Technology), Lieutenant (Res.), Member of Parliament of the Republic of Estonia 1992–2014.

VILJAR VEEBEL (Ph.D. in Political Science, University of Tartu) is Associate Professor of Social Science at the Estonian National Defence College in Tartu.

ANDRES SAUMETS (*Mag. theol.*, University of Tartu) is Editor-in-Chief and Research Fellow at the Centre for Applied Studies (Estonian National Defence College) and Associate Professor of Church History at the Theological Seminary of Tartu.

2nd Lieutenant **KULDAR-VALDO KARULA** (BA in Military Leadership, Estonian National Defence College) is the S3 Junior Staff Officer of the 1st Infantry Brigade Logistics Battalion.

KAREN KULDNOKK (Ph.D. in Estonian Philology, University of Tartu) is Lecturer of Estonian at the Estonian National Defence College in Tartu.

VLADIMIR SAZONOV (*Dr. phil.* in History, University of Tartu) is Head and Associate Professor of the Language Centre at the Estonian National Defence College and Senior Researcher at the Centre for Oriental Studies at Tartu University.

